

The Culture of Polis

КУЛТУРА

ПОЛИСА

Часопис за нејоване демократске и политичке културе

ISSN 1820-4589

Година XVI

Посебно издање

2019. година

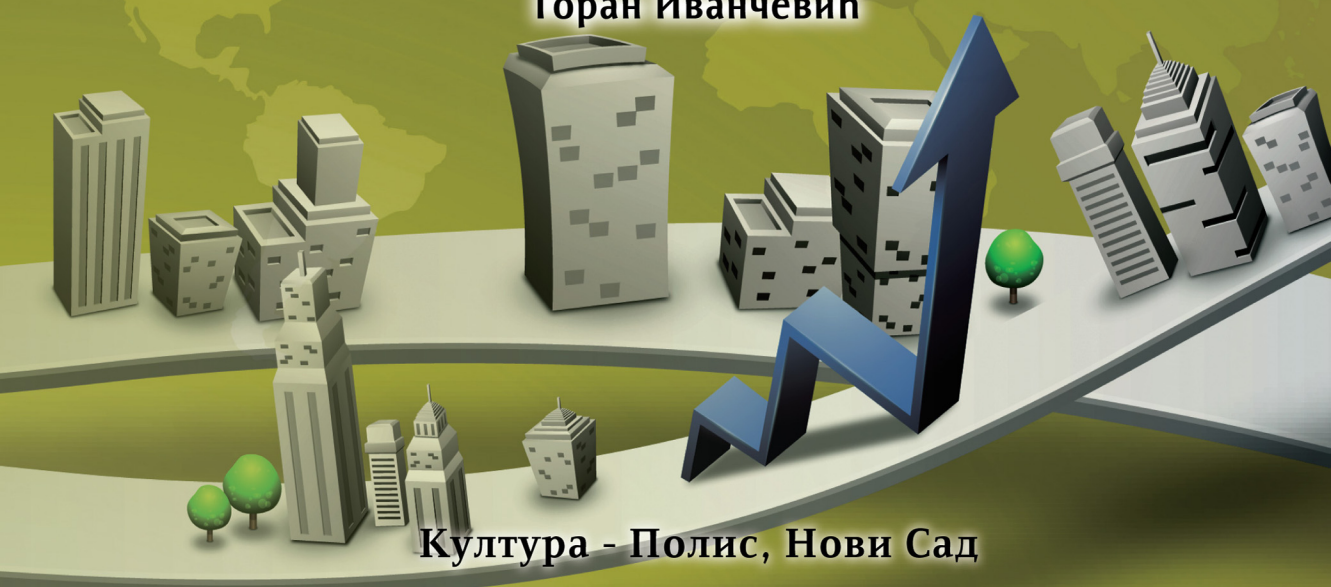
СВЕТИ САВА И ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛНОСТИ СПЦ

приредили:

Љубиша Деспотовић

Горан Иванчевић

Култура - Полис, Нови Сад

ISSN 1820-4589

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XVI (2019), посебно издање
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Вељко Делибашић, др Ђорђе Стојановић,
др Милан Суботић, др Александар Гајић,
др Небојша Петровић, др Дарко Гавриловић, др Милош Савин,
др Александра Шуваковић, др Милан Игрутиновић.

Главни и одговорни уредник: др Љубиша Деспотовић

заменик гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

помоћник гл. и одгов. уредника: др Жељко Бјелајац

секретар уредништва: др Александар Матковић

чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Марко Атила Хоаре (Велика Британија),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Еуген Страутиу (Румунија)
др Даниела Блажевска (Северна Македонија)
др Дејан Михаиловић (Мексико)

прелом и припрема: Милан Карановић

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;

др Вукашин Павловић, др Илија Вујачић, др Срђан Шљукић,
др Драган Лакићевић, др Јелисавета Тодоровић,
др Радослав Гађиновић, др Зоран Арацки, др Недељко Прдић,
др Зоран Аврамовић, др Срђан Милашиновић,
др Маријана Дукић - Мијатовић, др Јоко Драгојловић,
др Марија Ђорић.

штампа: НС Мала књига +

тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске
политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша
Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад :
Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду;
Stylos, 2004.-. - 21 cm

Повремено

ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

СВЕТИ САВА И ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛНОСТИ СПЦ

приредили:

Љубиша Деспотовић

Горан Иванчевић

САДРЖАЈ:

I ИСТОРИЈСКИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ СВЕТОСАВЉА

Снежана Божанић / Ана Елаковић-Ненадовић, <i>Св. Сава у немањихким повељама и житијима – узор духовности и монашки идеал</i>	9-18
Љубиша Деспотовић, <i>Геополитика светосавља као рационална синтеза културних и политичких утицаја истока и запада</i>	19-30
Александар Саша Гајић, <i>Светосавље некад и сад</i>	31-52
Драган Симеуновић, <i>Може ли Светосавље да мобилише друштвене снаге у савременој Србији у корист <i>bonum commune</i>?</i>	53-63
Драган Петровић, <i>Српска православна црква – осам векова борбе за очување идентитета и опстанка српског народа</i>	65-76
Милован Р. Суботић, <i>Између српства и православља: однос нације и конфесије 800 година након признања аутокефалности СПЦ</i>	77-93
Жељко Ђ. Бјелајац / Александар М. Филиповић, <i>Номоканон: Теолошко - законодавно учење Светог Саве у сенци <i>Magnae Cartae Libertatum</i></i>	95-106
Слободан Продић, <i>Хришћански морал и „законоправило” Светог Саве српског</i>	107-116

II КУЛТУРНИ И РЕЛИГИЈСКИ АСПЕКТИ СВЕТОСАВЉА

Александар М. Петровић, <i>Светосавски импулс за усправљање српства на земљи живих</i>	119-132
Борис Булатовић, <i>Свети Сава и периодизација средњовековне српске културе и књижевности</i>	133-140
Павле Ботић, <i>Савина земља живих или семе крај пута</i>	141-150
Саша С. Марковић, <i>Светосавски записи као потрага за Христом сомборских препарандиста и утисци мотивисаног</i>	151-164
Небојша Петровић, <i>Историја светосавских прослава у српским школама на простору Војводине</i>	165-174
Марјан Алексић, <i>Свети Сава и Самостална Српска црква у богословској и философској мисли епископа Николаја (Велимировића)</i>	175-190
Игор Стаменковић, <i>Храм Светог Саве на брегу као путоказ вере и љубави, као дестинација ходочашћа и религијског туризма Србије</i>	191-213
Горан Иванчевић, <i>Светосавски идентитет и српски државни и национални континуитети и дисконтинуитети</i>	215-233

THE CONTENT:

I HISTORICAL AND GEOPOLITICAL ASPECTS OF SVETOSAVLJE

Snežana Božanić / Ana Elaković-Nenadović, <i>Saint Sava in Nemanjic charters and hagiography – an example of spirituality and the monastic ideal</i>	9-18
Ljubiša Despotović, <i>Geopolitics svetosavlja as rational synthesis of cultural and political influence of The East and The West</i>	19-30
Aleksandar Saša Gajić, „Svetosavlje“ then and now	31-52
Dragan Simeunović, <i>Could Svetosavlje mobilize social forces in Serbia in favor of the bonum commune?</i>	53-63
Dragan Petrović, <i>Serbian Orthodox Church - eight centuries of struggle to preserve the identity and survival of the Serbian people</i>	65-76
Milovan R. Subotić, <i>Between Serbian and Orthodox: Nation and Confession 800 Years after the Autocefality of Serbian Orthodox Church</i>	77-93
Željko Đ. Bjelajac / Aleksandar M. Filipović, <i>Nomocanon: Theological and legislative teachings of Saint Sava in the shadow of Magnae Cartae Libertatum</i>	95-106
Slobodan Prodić, <i>Christian ethics and the rule of Saint Sava of Serbia</i>	107-116

II CULTURAL AND RELIGIOUS ASPECTS OF SVETOSAVLJE

Aleksandar M. Petrović, <i>Saint Sabbas impulses for the upright of Serbs on a land of living beings</i>	119-132
Boris Bulatović, <i>Saint Sava and periodization of medieval Serbian literature and culture</i>	133-140
Pavle Botić, <i>Sava's land of the living or the seed beside the road</i>	141-150
Saša S. Marković, <i>The Svetosavski records as a search for Christ of Sombor teachers and the impressions of the motivated</i>	151-164
Nebojša Petrović, <i>History of Saint Sava celebrations in Serbian schools in Vojvodina</i>	165-174
Marjan Aleksić, <i>Saint Sava and Serbian autocephaly church in the theological and philosophical thought of bishop Nikolai (Velimirovich)</i>	175-190
Igor Stamenković, <i>St. Sava's Church on the hill as a guidepost of faith and love, as a destination for pilgrimages and religious tourism in Serbia</i>	191-213
Goran Ivančević, <i>Saint Sava identity and Serbian state and national continuities and discontinuities</i>	215-233

I

**ИСТОРИЈСКИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
СВЕТОСАВЉА**

СНЕЖАНА БОЖАНИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет, Одсек за историју

АНА ЕЛАКОВИЋ-НЕНАДОВИЋ**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет, Катедра за неохеленске студије

УДК 929:235.3(821.163.1)

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобрен: 29.08.2019

Страна: 09-18

СВ. САВА У НЕМАЊИЋКИМ ПОВЕЉАМА И ЖИТИЈИМА – УЗОР ДУХОВНОСТИ И МОНАШКИ ИДЕАЛ

Сажетак: У раду се анализирају помени Св. Саве у ћирилским повељама Немањића. Његово име се призива у аренгама, проширеним интитулацијама, експозицијама и санкцијама аката. Истиче се да је архиепископ Сава учитељ, прародитељ и светитељ. Владари су поникли у молитвама Светог Симеона и Саве. Небеска заштита домаћих светитеља који се налазе на почетку лозе Немањића представља важан део средњовековне владарске идеологије и духовности. Богоносац, богољубац и водитељ ка богозвању својим животом даје најбољи пример светости сведоче Житија Св. Саве, чији аутори су Доментијан и Теодосије.

Кључне речи: Свети Сава, Немањићи, духовност, повеље, Доментијан, Теодосије

Увод

Живот првог српског архиепископа и сина великог жупана Стефане Немање, вишеструко је садржајан и богат. Овај истински монах, са највишим моралним особинама, заузима једно од најважнијих и најзначајнијих места у средњовековној и целокупној историји српског народа.

Несебичним трудом и залагањем на величанствен начин је заокружио црквено питање оснивањем Српске архиепископије. Отац је припремио терен за његову делатност, а Сава је у Никеји 1219. године издејствовао црквену самосталност. Именован је за првог српског архиепископа и проглашена аутокефалија. Његове молбе су испунили никејски цар Теодор I Ласкарис (1204-1221) и васељенски патријарх Манојло Сарантен Харитопул. Две године раније, брат Стефан Немањић је добио краљевску круну од папе Хонорија III.¹ Ти догађаји су битно утицали на даљу судбину целокупног народа и државе.

* snezana.bozanic@ff.uns.ac.rs

** aelakovic@yahoo.com

¹ О добијању краљевске круне детаљније погледати: С. Мишић, Р. Радић (2016): *Србија 1217.: настанак краљевине*, Еволута, Београд, стр. 89-100.

Већ 1220. извршио је епископску организацију Српске архиепископије. Основано је десет, односно једанаест епископија са Жичом епархијом као седиштем архиепископије.

Сава је био велики црквени законодавац. После најстаријег српскословенског устава - *Карејског типика* (1199), у освит XIII века саставио је *Хиландарски типик*, настао као превод и адаптација Евергетидског типика из Цариграда, за манастир Свете Богородице Евергетидске (Добротворке), који садржи и кратко *Житије Светог Симеона*. Као архимандрит, посветио се црквеноправном уређењу живота манастира Студенице и написао 1208. *Студенички типик* (садржи развијено Житије Светог Саве). У Солуну, по повратку из Никеје, саставио је *Номоканон* или *Законоправило*, зборник црквених правила и закона који се односе на цркву.

Монах Симеон и монах Сава су подигли српски манастир Хиландар за људе из „отачаства њиховог“ са црквом посвећеном Ваведењу пресвете Богородице. Из његове богате ктиторске делатности треба издвојити подизање Жиче. Овај подухват је извео са братом Стефаном.

Дипломата и учесник у државним пословима, Сава је преговарао са Стрезом (1214) а 1220. се састао са угарским краљем Андријом II (1205-1235).

Чак и у најкраћим цртама тешко је издвојити најважније сегменте из Савине биографије. Историчари, књижевници, теолози, лингвисти, историчари права и уметности, деценијама проучавају живот првог српског архиепископа, ктитора, законодаваца, књижевника, дипломате, мисионара и просветитеља Светог Саве.

Небеска заштита домаћих светитеља који се налазе на почетку лозе Немањића представља важан део средњовековне идеологије и духовности. Немељив допринос изучавању и презентовању владарске идеологије Немањића у којој култ Св. Саве заузима значајно место дала је Смиља Марјановић Душанић.² Немањићи се у повељама позивају на сталног владоца отачаства Симеона Немању и првог српског архиепископа и светитеља Саву као заштитнике и извор легитимитета власти. У години када наша Света Црква заједно са својим народом обележава велики јубилеј (800 година самосталности СПЦ) одлучили смо да овим радом дамо свој скроман допринос прослави. Анализираћемо, у даљем тексту, помене Св. Саве као узора духовности у ћирилским повељама Немањића и *Житијима*.

Наследници светог корена: архиепископ, учитељ, прародитељ и светитељ Сава у ћирилским повељама

Немањићи владари се у аренгама повеља, између осталог, позивају на своје свете родитеље и прародитеље. Поред литургијско-богословског садржа-

² С. Марјановић Душанић (1997): *Владарска идеологија Немањића*, Српска књижевна задруга, Свети архијерејски синод СПЦ, СЛЮ, Београд.

ја, оне имају реторску компоненту и политичку функцију.³ Од велике важности су за разумевање владарске идеологије Немањића и стварања слике о животу владара (С. Марјановић-Душанић, 1997: 9). Први српски архиепископ се слави и у проширеним интитулацијама, експозицијама и призива у санкцијама повеља. Сава се помиње самостално, а далеко чешће заједно са својим оцем. Богоносни пар, свети Симеон и свети Сава су „заступници пред Богом“, чувари цркве, државе и српског народа (Благојевић 1989: 59). На одабраном корпусу докумената и карактеристичним примерима покушаћемо да укажемо на помен овог светитеља као инока и подвижника у дипломатичком материјалу.

У даровници за манастир Св. Николе на острву Врањини (1241-1242) Стефан Владислав се позива на краља Стефана Првовенчаног, монаха Симеона и преосвештеног епископа све српске земље и поморске кир Саву (Новаковић, 1912: 577-578; Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 162).

Урош I у Лимској повељи (1254-1263) наводи да су „отац краљевства“ Првовенчани краљ Стефан и Свети Сава, први архиепископ, обдарили овај манастир, док у даровници за цркву Св. Николе у Хвосну (1276-1277?) за Саву каже да је први архиепископ, учитељ, прародитељ и светитељ (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 227, 251).

Попут свекра краља Стефана, светопочившег краља Владислава и „господина светог кир Саве“ краљица Јелена донира манастир Светог Николе на Врањини (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 261; Бубало 2006: 252).⁴ И њен син Милутин је видео хрисовуље „господина деде кир Саве“, краља Владислава и Уроша, те чини милост истом манастиру (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 425; Бубало 2006: 258).⁵

„Молитве Божијих угодника Симеона и Саве“, Милутин помиње у уговору о куповини три аделфата у скиту Свете Тројице у Светој Гори (1317-1319), док у санкцији повеље о келији Св. Петке у Тморанима (око 1300) прети прекршиоцима проклетством од стране Светог Симеона и кир Саве (Мошин 1939: 226; Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 333).

Изузетном лепотом и високим литералним стилем, одликује се аренга повеље краља Милутина манастиру Св. Стефана у Бањској (1314-1316). У њу је уметнута проширена интитулација. Краљ се позива на претке који су били владари, светитељи и монаси. Поред Уроша I и Стефана Првовенчаног, велики ктитор са поносом истиче да је праунук Симеона Немање, светог и равноапос-

³ Аренга (*proemium, prologus*) као део протокола документа, представља његов свечани увод. У њима се говори се „о љубави према Богу, Божијој моћи и премудрости, подизању, обнављању и чувању храмова као Богу угодних дела, Христовом човекољубљу и жртви, Богородици као символу духовности и побожности“. С. Божанић, М. Кисић Божић, Д. Васин (2018): „Немањићки узор и праузор – хришћански владари и светитељи у аренгама средњовековних српских повеља“, у зборнику: *Међународни научни скуп Антика некад и сад: значај, улога и наслеђе кроз векове*, уредништво Ратко Васић, Снежана Ферјанчић, Ксенија Марицки Гађански, Друштво за античке студије Србије, стр. 58.

⁴ Повеља је издата између 1277. и 1309. године.

⁵ Повеља има широко датирање (1282-1321), односно између 1314. и 1321. године.

толног богоносца, наставника и просветитеља све српске земље и поморске, и првог архиепископа Саве. Потврђена је трајност монашког идеала у породици. Ако се неко ипак дрзне силом да разори или уништи оно што је даровано манастиру прети му, између осталог, проклетство Св. Симеона и Саве. (Божанић, 2004: 63-74).

Стефан Урош II Милутин је 1317/1318. примио Карејску келију „уместо господина и оца светога Саве“ тј. постао њен други ктитор. У аренги *Интерполисане хрисовуље краља Милтина* стоји да је Сава оставио породицу, славу, богатство, окружење велможа и слугу, водећи се Христовим поукама. Напустивши мирски живот, он је себе „принео на жртву великоме свештенослужитељу Христу“ (Живојиновић, 2006а: 23). Схватајући пролазност живота, посветио се посту, свеноћном стајању и уздржавању. „Христа у себи имајући и Христа у себи носећи“ знао је да неће бити добро уколико „само он буде спасен“ (Живојиновић, 2006а: 24). Стога се посветио утемељењу Хиландара, пристаништу спасења за народ из свог отачаства. Предан тиховању, знао је да се „између Бога и срца ништа друго не налази“, те да се „ограђено срце једино Богу обраћа“. У непрестаним молитвама, одлучио је да у Кареји подигне испосницу посвећену Св. Сави Јерусалимском. Прекомерно се подвизавао у свакој добродетели. Ту је сачинио Устав о посту, молитвама, тиховању и испуњењу сваког духовног правила. Краљ Милутин објашњава да му је као „изданку светог корена“ речено о Карејској келији, уставу, духовним правилима и потребама испосника. Како би келиоти могли неометано да „извршавају устав црквени који је дао свети господин и отац краљевства“ Сава, проводе дани и ноћи у молитвама, посту и тиховању, решио је да материјално потпомогне исихастирију. Прекришиоцима правног чина, прети се клетвом „господина“ и „учитеља“ Саве који се бринуо о „светом месту“ – Кареји. Аренга и експозиција документа инспирисане су Савиним иночким животом, законодавном и градитељском делатношћу.

Хрисовуља коју је Стефан Дечански издао 9. јула 1327. године има развијену духовну санкцију. Он позива наследнике да не погазе утврђено. Ако неко „врагом пободен“ разори установљено, прети му проклетство „од 318 светих отаца никејских и од светога Симеона и Саве и свих светих“, сила Часнога животворивога крста, Бога и пречисте Мати Божије Хиландарске. (С. Новаковић, 1912: 398 (II)).⁶

Поред владара из династије Немањић, у оснивачкој повељи манастира Дечани, Милутинов син „наследник светог корена, грана и једнородни издањак“ слави и светог, преосвећеног, првог српског архиепископа Саву из „младости од Бога вољеног“ (Ивић, Грковић, 1976: 303).

Највећи део српских средњовековних владарских повеља потиче из времена владавине Стефана Уроша IV Душана (1331-1355). Сачуване су у оригиналу, преписима а део је био предмет фалсификата.

⁶ У повељи се Хиландару уступа друга половина села Добродољани који су делили са Студеницом, а Студеници се уступа село Јариње. С. Мишић (2003): *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, Стари српски архив, бр. 2, стр. 29-40.

Духовна казна, од стране светога Симеона и Саве, прети прекшиоцима правног чина у повељи краља Душана из 1339. године о даривању манастира Св. Николе Мрачког у Орехову Хиландару (Новаковић, 1912: 407; Марјановић Душанић, 2003: 60).

Српски цар Стефан Душан је златопечатним словом од 18. јануара 1347. године потврдио Хиландару село Лужац и поконио град Палеохор и селиште Кокалино Љутовес (Божанић, 2013: 379-380). У аренги се наглашава да је владар изданак поникао у молитвама прародитеља Симеона Немање и светитеља Саве „апостолима сапрестолног“ који је „испрва просветио и подарио разум отачаству нашем“ (Славева, Мошин, 1988: 189; Живојиновић, 2006б: 103).

Душан је „изданак доброг корена“ светог праведника Симеона и светог Саве „архијереја и првог на престолу (архиепископској катедри) нашег отачаства“ стоји у повељи о селу Потолину (Соловјев, 1926: 132-133; Вујошевић, 2006: 120).⁷

Из империјалног раздобља потиче Прилепска повеља Карејској келији Светог Саве Јерусалимског (Прилеп, 1348). Сава Немањић се помиње у аренги, експозицији и санкцији наведеног документа. Душан је „изданак благог корена“ и позива се на свете родитеље и прародитеље чијим молитвама му је од „Бога даровано царство“. Цар води порекло од првог владара српских земаља и новог мироточца Симеона Немање и „архијереја и првостолујућег отачаства нашега кир Саве“ (Живојиновић, 2002: 73). Надаље, приповеда се да су цар и царица Јелена посетили Кареју и келију Светог Саве Јерусалимског коју је „саздао“ господин и родитељ кир Сава. У њој је богоугодно поживео. Нагласак је стављен на Савин иночки живот и ктиторску делатност. Међутим, они су видели сиромаштво и немаштину именоване келије. Тиме се уједно објашњава мотив извршења правног чина и даровање села Косорићи са четири засеока.⁸ Уколико неко покуша да уништи оно што је утврђено, прети му проклетство од дванаесторице апостола, четворице јеванђелиста, седам васељенских сабора, али и од „светих отаца наших Симеона и Саве“ (Живојиновић, 2002: 75).

Владар је изданак доброг корена, бившег првог владара земље српске и великог светитеља Симеона Немање новог мироточца и „великог светитеља и првостолника отачаства нашега Саве“ стоји у Душановим српским повељама манастиру Св. Пантелејмона (12. јун 1349).⁹

Приликом утврђивања међа забела Понорац и Крушчица, цар Душан издаје повељу (2. мај 1355) и у уводу помиње свете родитеље Симеона и Саву. Уколико неко наруши утврђено имаће за осветнике и супарнике Светог Симеона и Светог Саву (Копривица 2016: 115, 117).

⁷ Оригинална повеља је издата између јануара и априла 1348. године.

⁸ Приложено је и годишњи приход од 100 млетачких перпера и рибњак хиландарској болници.

⁹ Две Душанове повеље са истим датумом, ауктором и дестинатаром, имају истоветне аренге и завршне формуле, а разлике се јављају у експозицији, диспозицији и потпису. С. Божанић (2016): *Повеље цара Стефана Душана Манастиру Св. Пантелејмона*, Стари српски архив, бр. 15, стр. 55-78.

Веома интересантна за тему је експозиција повеља од 16. јуна 1332. коју је потписао хиландарски игуман Гервасије.¹⁰ Преподобни Сава је у Карејској келији осамљен од свих, „испоснички и у тиховању“, поживео (Живојиновић, 2003: 45). Установио је црквени устав (Карејски типик), правила поста, иночког живота и црквене службе. Кроз писани акт и практичним примером, најмлађи Немањин син је поставио модел понашања будућих испосника, научио их је како то да чине и извршавају. Санкција је духовна. Они који би се усудили да прекрише закон и заповест, примиће клетву од „оца и учитеља“ светог Саве, светог Саве пустиножитеља и светих отаца.

Душанов наследник, млади цар Урош је „изданак благог корена“ Симеона новог мироточца и „великог светитеља и првопрестолника земље српске отачаства нашега Саве“ (Михаљчић, 2003: 90). Повеља о даривању у баштину цркве Св. Николе Стошког мелничком митрополиту Кирилу (мај, 1356) представља једини директан помен Симеона и Саве у оквиру Урошеве канцеларије.

Експозиција повеље (1358-1361) о препуштању Карејске келије царици Јелени (монахиња Јелисавета) на управљање, инспирирана је ликом и делом Саве Немањића. Након подсећања да је подигао цркву посвећену светом Сави Освећеном, истиче се да је ту поживео у „тиховању“ и „осамљености“. Келија има најстрожији устав од свих манастира и исихастирија. Њиме је предвиђено да „цео псалтир треба увек отпојати за један дан и ноћ“, учинити многа коленопреклоњенија и служења (Живојиновић, 2004: 91-95). Келиоти морају да се придржавају прописаног а старац ће бити постављан по типичу светог Саве. Повељу је потписао хиландарски игуман Доротеј.

Житија – свеопшти модел понашања: „богоносац“, „богољубац“ и „водителј ка богозвању“

Писац из прве половине XIII века, Доментијан, један од највећих средњовековних књижевника, у *Житију Светог Саве* кроз цео рад истиче монашке особине првог српског архиепископа и његову праву веру. На тај начин писац шири и развија духовност код читалаца. Српски просветитељ је начитан, речит, савршени архиепископ и крманош цркве.

У контексту постављене истраживачке теме, осврнућемо се на најкарактеристичнија места из његовог дела и кроз одабране примере илустровати наведено. Најмлађи Немањин син је током живота неуморно обилазио отачаство, учећи једне „побожности“, друге „освећујући Духом светим и Богом дарованом му благодаћу“ (Доментијан, 1988: 156). Помагао је сиротима и удовицама „дробећи свој хлеб“, обезбеђивао хлеб и кров бескућницима и убогим. Он је „насадитељ сваке добре воље“ и борац против безбожних јеретика (Дометијан, 1988: 188).

¹⁰ У повељи се наводи да верни краљ Душан свесрдно помаже манастире и келије које су његови праоци и оци подigli. Имајући у виду чињеницу да је предмет бриге Карејска келија светог и преподобног Саве, она доноси низ појединости из живота преосвећеног и стога је предмет нашег интересовања као пример нарочите пажње потомака.

Апостол Павле „учитељ целе васионе“ је даноноћно, три пуне године, учио народ правоверју. Сава је непрестано, од младости до старости, дан и ноћ, вели Доментијан, подучавао своје отачаство (Доментијан, 1988: 188). Просветитељева делатност, према овом казивању, ограничена је просторно али временски проширена на цео живот (Благојевић, 1989: 64-65).

На више места Доментијан прави директну паралелу између Мојсија и Саве. Старозаветни пророк је у пустињи прехранио синове Израиља, а Сава је од најраније младости заволео пустињски живот, „хранећи и грејући оне који живе у пустињама“ (Доментијан, 1988: 212). Мојсије пламеном пали скуп Кореев, Преосвећени „огњем божанственим попали безаконе јеретике“ (Доментијан, 1988: 212). Док „боговидац јединој скинији служаше“, Сава Немањић је многе цркве сатворио, не само у свом отачаству, већ и „по источним и западним земљама, селима и градовима, пустињама и горама“ (Доментијан, 1988: 213). Писац наглашава законодавну делатност српског архиепископа. Мојсије има закон који је на каменој плочи записан, док Сава надахнут Светим Духом уређује законе и просвећује своје отачаство.

Мојсије је „вожд“ и „боговидац“ а Сава „вожд отачаства на благоверје“ и „богоносац“. „Припадник Новог завета“ (Сава) је ближи Богу од „човек Старог завета“ (Мојсије), изричит је писац *Житија*.

Сава говори свом народу да остављањем привременог и земаљског, купује се небеско. Само права вера и покајање су пут ка истинској светости. Он жели да „верни“ – његова браћа (народ), буду достојни славе небесне светлости.

Из велике Савине ктиторске делатности, осврнућемо се на Савин рад око подизања Жиче. „Богољубац“ је са благоверним братом, великим жупаном кир Стефаном, почео и завршио дом Спасов (Доментијан, 1988: 213). Након тога је по „свим изабраним местима“ старе утврдио и нове цркве подигао (Доментијан, 1988: 214).

Теодосије пише *Житије Светог Саве* крајем XIII века, по узору на Доментијаново дело. Од најраније младости, приповеда Теодосије, Растко је увидео пуну метеж и несталност земаљског богатства, славе и сјаја. Није се „лењео да у цркви на свим службама стоји“ (Теодосије, 1988: 104). Добар и кротак, љубио је пост и гајио најдубље поштовање према монашком чину. Пре напуштања родитељског дома, „божанствени младић“ је у тајности испитивао чрнца Руса о Светој Гори. Он га је упознао са три начина монашког живота. Инок, сматра Теодосије, „од Бога послан бејаше“ (Теодосије, 1988: 105). Младић се определио за „најсуровији“ – монашки живот, удаљавање од материјалних и телесних ствари. Кроз молитве, пост, сузе, физички рад, монаси „умом увек Богу приањају“.

Братственике је увек поучавао слатком духовним речима, говорећи да „треба трпети што је за Бога, макар и тешко било“ и молитвом утврђивати (Теодосије, 1988: 228). У одређеном тренутку историјске реалности, тешко му је било да напусти Карејску келију. Није могао да се отргне од „сладости пустињачког испосничког и ћутљивог живота“ (Теодосије, 1988: 189-190).

Током живота и непрестано, на више места понавља Теодосије, Сава је људе у вери учио и молио да гладнима ломе хлеб, хране сироте и удовице, уводе бескућнике у кућу, не враћају зло злим, „ниште“ обасипају милосрђем, деле милостињу онима који тескобно живе по пустињама, избављају оне којима се чини неправда, откупом ослобађају заробљенике. Велики духовник је наречено стално спроводио у пракси. Зидо је куће, правео чамце и практично помагао верном народу (Теодосије 1988: 149, 231-232).

Након смрти, преподобни Симеон се једне ноћи у сну јавио Сави. Поручује да је постао „посредник вечнога блаженства“, јер Савин труд, подвизавање, молитве и милостиње, „узиђоше на памет пред Бога“ (Теодосије 1988: 148). Украшен доструким венцима испосништва и учитељства, говори му да ће својом вером, правдом и покајањем ка Христу привести своје људе.

У фебруару 1200. године одржан је годишњи помен монаху Симеону. Свечаном догађају су присуствовали старци и игумани Свете Горе. Том приликом, прот Дометије Јерусалимац (Јеросолимит) се дивио Сави због безмерне смерности, једноставне кротости, љубави без лукавства, пророштва, вере и смелости, пише Теодосије. Прорекао је на њему огромну благодат: „Биће са многима водитељ ка богозвању“ и предводити људе на путу ка спасењу (Теодосије, 1988: 157).

Описујући Савин рад на организовању Српске цркве 1219. године, Теодосије наглашава да он „богословним језиком апостолски“ поучаваше цео свој народ „покајањем правоверју“ (Теодосије, 1988: 203). Кроз приказ Савиног живота, писац даје „најбољи пример и узор светости“ и „свеопшти модел понашања“ (Теодосије, 1988: 26).

Закључак

Први српски архиепископ и светитељ из домаће династије био је узор и заштитник наследника на владарском трону од времена краља Владислава. Веома млад, Сава Немањић се одрекао земаљских блага и уживања. Посветио се контеплативном животу и принео себе на жртву Христу зарад спаса свог отачаства. У аренгама повеља слави се његов иночки живот који је подразумевао прекомерно подвизавање, даноноћне молитве и тиховање. Наследници истичу да су поникли у молитвама Симеона и Саве. Преосвећени Сава је просветио и подарио разум отачаству. „Изданци светог корена“ у проширеним интитулацијама истичу да воде порекло од светог и равноапостолног богоносца, наставника и просветитеља све српске земље и поморске, и првог архиепископа Саве. У експозицијама се наводи да су они видевши (хрисовуље) или чувши за лоше материјално стање храма који је Сава подигао доносили одлуке о правном чину, саопштеном у диспозицији. Владари домаће заштитнике на небу (Симеона и Саву) призивају у санкцијама докумената.

Теодосије и Доментијан наводе да је богоносац и богољубац својим животом и жртвом коју је принео „великоме свештенослужитељу Христу“ истин-

ски пример и узор светости. Његова права вера и покајање су „модел понашања“ на путу ка небеској светлости.

Просветитељ је „вожд отачаства на благоверје“. Његовом делатношћу и ангажовањем на добијању аутокефалије отачаство је постало „самосвећено“, наводи Доментијан. Истински монах чији живот је у потпуном складу са Христовим поукама, свестрано образован и начитан, ктитор и приложник, учесник у дипломатским пословима за добробит отачаства је савршен архиепископ, поручују средњовековни писци.

Литература:

1. Blagojević, M. (1989): *Srbija u doba Nemanjića*, TRZ »VAJAT«, IRO Beograd, Beograd.
2. Blagojević, M. (1998): „Arhiepiskop Sava - Vožd otačastva“, u zborniku: *Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, urednik Sima Ćirković, SANU, Balkanološki institut SANU, Istorijski institut, Narodni muzej u Kraljevu, Beograd, str. 63-74.
3. Božanić, S. (2004): *Diplomatička analiza svetostefanske Hrisovulje*, Istraživanja, br. 15, str. 63-74.
4. Božanić, S. (2013): *ČUVANJE PROSTORA: međe, granice i razgraničenja u srpskoj državi od 13. do 15. veka*, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad.
5. Božanić, S. (2019): *Koncepcija srednjovekovnog prostora i život čoveka: O vlastelinstvima Žiče i Studenice u vreme Save Nemanjića*, Crkvene studije, br. 16/2, str. 123-134.
6. Božanić S., Kisić Božić M., Vasin D. (2018): „Nemanjićki uzori i prauzori – hrišćanski vladari i svetitelji u arengama srednjovekovnih srpskih povelja“, u zborniku: *Međunarodni naučni skup Antika nekad i sad: značaj, uloga i nasleđe kroz vekove*, uredništvo Ratko Vasić, Snežana Ferjančić, Ksenija Maricki Gadanski, Društvo za antičke studije Srbije, str. 58-72.
7. Bubalo, Đ. (2006): *Srednjovekovni arhiv manastira Vranjine (prilog rekonstrukciji)*, Stari srpski arhiv, br. 5, str. 243-276.
8. Marjanović Dušanić, S. (1997): *Vladarska ideologija Nemanjića*, Srpska književna zadruka, Sveti arhijerejski sinod SPC, CLIO, Beograd.
9. Mišić S., Radić R. (2016): *Srbija 1217.: nastanak kraljevine*, Evoluta, Beograd.
10. Mošin, V. (1939): *Akti bratskih sabora o adrfatima iz XIV-XV veka*, Bogoslovlje, br. XIV, str. 215-238.

Извори:

1. Božanić, S. (2016): *Povelje cara Stefana Dušana Manastiru Sv. Pantelejmona*, Stari srpski arhiv, br. 15, str. 55-78.
2. Vujošević, Ž. (2006): *Hrisovulja cara Stefana Dušana Hilandaru o selu Potolino*, Stari srpski arhiv, br. 5, str. 115-137.
3. Domentijan, (1988): *Život Svetoga Save i Život Svetoga Simeona*, priredila Radmila Marinković, prevod Lazar Mirković, Prosveta, Srpska književna zadruka, Beograd.
4. Živojinović, D. (2002): *Hrisovulja cara Stefana Karejskoj keliji Svetog Save Jerusalimskog*, Stari srpski arhiv, br. 1, str. 69-78.
5. Živojinović, D. (2003): *Povelja bratskog sabora manastira Hilandara o adelfatima za Karejsku keliju Svetog Save Jerusalimskog*, Stari srpski arhiv, br. 2, str. 41-54.

6. Živojinović, D. (2004): *Akt hilendarskog bratskog sabora o davanju Karejske kelije carici Jeleni*, Stari srpski arhiv, br. 3, str. 89-105.
7. Živojinović, D. (2005): *Akt arhiepiskopa Nikodima I za Keliju svetog Save u Kareji*, Stari srpski arhiv, br. 3, str. 23-50.
8. Živojinović, D. (2006a): *Interpolisana hrisovulja kralja Milutina Karejskoj keliji*, Stari srpski arhiv, br. 5, str. 11-41.
9. Živojinović, D. (2006b): *Hrisovulja cara Stefana Dušana za Hilandar o Lužačkoj metohiji*, Stari srpski arhiv, br. 5, str. 99-113.
10. Ivić, P, Grković M. (1976): *Dečanske hrisovulje*, Institut za lingvistiku, Novi Sad.
11. Koprivica, M. (2016): *Povelja cara Stefana Dušana Hilandaru za zabele Ponorac i Kruščicu i trg Kninac*, Stari srpski arhiv, br. 15, str. 109-130.
12. Marjanović-Dušanić, S. (2003): *Hrisovulja kralja Dušana o darivanju Sv. Nikole Mračkog*, Stari srpski arhiv, br. 2, str. 55-68.
13. Mihaljčić, R. (2003): *Hrisovulja cara Uroša melničkom mitropolitu Kirilu*, Stari srpski arhiv, br. 2, str. 85-97.
14. Mišić, S. (2003): *Hrisovulja kralja Stefana Uroša III Hilandaru*, Stari srpski arhiv, br. 2, str. 29-40.
15. Mošin V., Ćirković S., Sindik D. (2011): *Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika 1186–1321. godine*, Istorijski institut, Beograd.
16. Novaković, S. (1912): *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Srpska kraljevska akademija, Beograd.
17. Slaveva L., Mošin V. (1988): *Srpski gramoti od Dušanovo vreme*, Institut za istraživanje staroslovenskata kultura, Skopje.
18. Solovjev, A. (1926). *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do XV veka)*, G. Kon, Beograd 1926.
19. Teodosije, (1988): *Žitija*, priredio Dimitrije Bogdanović, današnja jezička varijanta Lazar Mirković i Dimitrije Bogdanović, Prosveta, Srpska književna zadruga, Beograd.

SAINT SAVA IN NEMANJIC CHARTERS AND HAGIOGRAPHY – AN EXAMPLE OF SPIRITUALITY AND THE MONASTIC IDEAL

Summary: In the arengas, extended intitulations, expositions and sanctions of charters, the rulers of the Nemanjić Dynasty invoke and celebrate Saint Sava. It is emphasized that Archbishop Sava is a teacher, ancestor and a saint. His renunciation of earthly wealths is also emphasized. The heirs say that they have descended in the prayers of Simeon Nemanja and Saint Sava. Through biography of Saint Sava whose authors are Domentian and Theodosius, it could be seen that he had been an example of holiness, an example of spirituality and a monastic ideal.

Key words: Saint Sava, the Nemanjic Dynasty, spirituality, charters, hagiography

ГЕОПОЛИТИКА СВЕТОСАВЉА КАО РАЦИОНАЛНА СИНТЕЗА КУЛТУРНИХ И ПОЛИТИЧКИХ УТИЦАЈА ИСТОКА И ЗАПАДА

Сажетак: У раду ће бити истражена важна константа у деловању и понашању Немањића, а посебно Светога Саве а која се тичала њихове одговорне националне и верске политике уобличене у геополитици светосавља. Били су спремни да зарад остваривања националних приоритета своју политику реално подесе постојећим међународним околностима и геополитичким приликама и да из често врло сложених и тешких околности извуку максимум за свој народ, жељан националне еманципације и ослобођења, у државном, црквеном и културном погледу највише. Најбољи пример таквог става и политике, је и стицање аутокефалности српске цркве на нивоу архиепископије 1219. године, са свим припадајућим правима њене аутономности.

Кључне речи: Свети Сава, геополитика, Немањићи, Византија, Римокатолицизам, Срби

Увод:

Свети Сава представља непоновљиви лик наше националне историје. Он је то био не само за свога времена бурног и бременитог разним историјским, геополитичким, верским, културним и националним искушењима, већ је то по нашем скромном суду и данас, представљајући парадигматичан пример како треба одговорно деловати на заштити и унапређењу државног, националног и верског интереса свога народа. Његово дело је вишеслојно и препуно примера правилног поступања, и јасних ставова, коме и чему треба дати предност у појединим периодима државног и верског живота српског народа. Када констатујемо да је његово дело слојевито онда мислимо на следеће његове димензије:

- он нам се појављује као изразити модернизатор државе и културног живота отуда у поднаслову назив „светац - цивилизатор”

---

* despotlj@stcable.net

- као утемељивач српске цркве и просвете
- као брижни делатник у сфери здравствене бриге народне
- градитељ и ктитор сакралних објеката
- дипломата и преговарач
- мисионар и визионар
- монах, подвижник и архиепископ
- писац и „псалмопевац“
- утемељивач државних закона и црквених канона
- интегратор и креатор националног идентитета српске државе и нације и још много таквих улога.

Просветитељска делатност Светога Саве, синхронизована је са тадашњим европским токовима просвећивања и модернизације. Али је у исто време креативно обогаћена и прилагођена српским државним, културним и верским специфичностима. Такву делатност просвећивања и модернизације уподобљавао је националним потребама, а не пуком жељом да подражава европске средњевековне узоре и трендове. Његово просветитељство је „нетипично јер је практично еманципаторско и национално-државно-црквено него што је теоријско и не може се подвести под просветитељство у школском смислу те речи“ или под филозофију.” (Нешковић Р., 2000: 293) Стога га историчар В. Ћоровић справом „сврстава у „свеце - цивилизаторе“ који су деловали потпуно с ону страну верског фанатизма и праксе владања голом силом”. (исто, 293) Дакле један већи део укупне делатности Светога Саве, посвећен је просветној и модернизаторској улози и о томе поред самих успеха сведоче и бројни истраживачи његовог дела, како домаћи тако и страни. „Неки аутори уверавају да он ипак није могао бити прави пустиножитељ јер је своју делатност подредио свом народу, а не богу. (...) Сава је напустио пустиножитељство у име општежитељства и тако постао политичар, али у црквеној одори.” (исто, 295) У великом броју они истичу управо овај аспект његовог рада, без жеље да умање другу мисију која се тичала монашке и верске делатности. Тај условни дуализам више је истицан због потребе јаснијег маркирања националног садржаја него ли у намери да се потцени овај други верски део. Ипак, морамо рећи да је оцена Светог Саве као „политичара у црквеној одежди” претерана и удаљена од његове стварне историјске улоге. *Тиме што је делао у корист народну није мање био монах и духовник. Узалудно је и покушавати да се оспори његова христоцентричност и монашка посвећеност. Напротив, његов рад је колико сложен и вишедимензионалан исто толико усклађен и међузависан. „Ово просветитељство у својој вишеслојности у основи је делатно, практично, а по садржини најпре национално-еманципаторско... Борећи се за националну еманципацију, националне институције, језик и културу, он је подстакао и усмерио изградњу идентитета и самосвести српског народа.”* (исто, 298-299)

Национално-еманципаторски потенцијал Савиног рада огледао се у јасној намери да оствари мисију ослобађања српске државе, и цркве, од предоминанције византијског цезаропапизма. Он је то чинио са намером да изврши диференцијацију српског националног идентитета у мноштву других који су би-

ли утопљени у тзв. *универзализам византијског комонвелта*. Таква намера била је утолико тежа за реализацију јер су јој се супротстављали вековни империјални интереси Византије која је настојала да сачува политичку и верску доминацију над просторима средњовековних српских жупанија (Зете и Рашке) пре свега. „Разумљиво и Номоканон има у основи идеал симфоније, али овде се доследније извлачи идеја равноправности цркве и државе, одбија се цезаропапизам, али и „источни папизам”, односно хегемонија цариградске цркве над националним црквама и државама.” (Нешковић Р., 303)

Сложеност такве мисије додатно је компликовала и верска компонента јер је у склопу постојећих геополитичких интереса било неопходно наћи спасоносну формулу ослобођења која би подстицала еманципацију српске државе (и владарске титуле великог жупана) и постизање статуса *српског краљевства*, а да са друге стране то не угрози стицање верског статуса аутокефалности, поготово што је насупрот свему томе стајала и друга конкурентска религијска и политичка стварност оличена у Римској цркви и западном политичком поретку моћи. „То је доба када су се на истом плану сукобила два схватања: универзалистичка идеологија Византијског царства, и идеја о суверености, сублимисана у светом краљевству.” (Бојовић Б, 1999: 355) Наиме, његова настојања добила су разрешење у виду изградње *домаће српске идентитетске подлоге*, као облика „посрбљавања” страних утицаја како тада снажнијих византијских тако и утицаја римског хришћанства, културе, уметности, градитељства и сл. „Отуда неки истраживачи (на пример, Н. Велимировић, Д. Оболенски, М. Ковачевић) говоре о тенденцији стварања српског хришћанства под именом светосавља.” (исто, 301.) О томе сведочи и Свети Николај Велимировић у предговору књизи Оца Јустина Поповића „Светосавље као философија живота”, када каже: „Светосавље није друго до Православно Хришћанство српског стила и искуства, изражено у богоугледним личностима, првенствено у Светом Сави Немањином.” док сам отац Јустин Поповић истиче аксиолошки и христолошки контекст светосавља, када каже: „Реците која је то наша историјска вредност, а да посредно или непосредно не води порекло од Светог Саве? (...) Светосавље, и као комплекс светосавских идеја и као комплекс светосавских метода, извири из Христа и Његовог Еванђеља.” (Поповић Ј., 1993: 105) Много узрастања и ширине нам треба да живимо у Светосављу, а не у идеологији која држи Светосавље у ропству и у њено име чини непримерене поступке. Отклон од етнофилетизма и политиканства, шовинизма и инађења воде ка Светосављу или хришћанству. Да подсетимо на речи оца Јустина Поповића из 1935. године „Дивно је бити Растков потомак по народности, али је стидно не бити његов потомак по јеванђелском револуционарству”. (С. Марковић, 2015: 161) Оригинални допринос тумачењу Светосавља дао и наш велики географ Јован Цвијић када истиче разлику Светосавља у односу на остале византијске религијске утицаје, а самим тим и на немерљив национални допринос Светог Саве у прилагођвању православља српским специфичностима и потребама. „Православна религија у областима византијске цивилизације другачијег је духа и смисла но православље св. Саве у патријархалним областима.” (Ј. Цвијић, 2010: 15)

Српско „распеће” између два центра хришћанске моћи:

Ту геополитичку сложеницу у којој је српски народ егзистирао на размеђу два интересно супротстављена хришћанска света, спознао је Свети Сава веома рано и сасвим јасно разумео да су хришћански - византијски свет и западни свет, повезани али не и нужно монолитни и хармонизовани. „Потпуно свестан положаја Србије на европским просторима и у оквиру хришћанских напетости и подела („Исток на западу и Запад на Истоку”), он је настојао да ту објективну разапетост превлада идејом отворености према Риму и Цариграду.” (Нешковић Р; 300.) Поменута отвореност и толерантност били су неопходан услов националне еманципације (која у себи обједињава подједнако значајне државне и црквене аспекте). Јер Свети Сава је деловао на више планова али је план постизања српске државне независности и аутокефалности цркве био приоритетан. *Ни један ни други циљ није могао постићи статичном политиком, искључивошћу и опредељивањем само за једну страну империјалних центара моћи. Управо у таквом рационалном али и реалном приступу почели су да се јављају први принципи и обриси геополитике светосавља.* „Још је Сава Немањић (свети Сава) означио *двојство културних утицаја* који су, тада као-подразумевајућа предност, обележавали геополитичку позицију Срба, омогућујући им да упоредо црпе благотворне утицаје са оба извора. Романска архитектура и византијско-српски стил живописања манастира показивали су да то двојство утицаја може бити *садржајна синтеза*, док су *дубровачки трговци, саски рудари и тевтонски витезови* српском друштву средњег века давали важне подстицаје, учинивши га *космополитским, у престижном значењу тог појма.*” (Д. Батаковић, 2018: 155) Чак и када је недвосмислено оптирао за православно хришћанство источне цркве, којој је културно и духовно припадао, никада није потцењивао значај очувања добрих односа са Римом, како због политичких потреба српске државе тако и због потребе и настојања премошћавања верских разлика које су све више делиле и удаљавале хришћански свет тога времена.¹ На крају крајева такву политику је диктирала како спољашња ситуација тако и само унутрашње устројство српске средњевијековне државе и цркве. „Немањино присвајање те првенствено приморске земље током 1180-тих било је веома значајно за историју средњевијековне српске државе. Пре свега, тиме је Рашкој припојена знатна мањина која је преко латинских бискупија на јужном Јадрану била подређена Римској цркви: тако се средњевијековна Србија у погледу религије и културе нашла на раскршћу између Византије и Запада.” Оболенски Д., 123)

Бити једностран и крут по питању сарадње са Римом значило је у битном сегменту угрозити виталне националне интересе српског народа пого-

¹ „Те разлике су морале остајати јаче како се Римска црква постепено ослобађала последњих остатака хришћанског јелинизма и развијала сопствени политички систем који је папи давао место које му је припадало у Цркви и наглашавао идеју васељенскости, али који је и бранио тезу о превласти духовне над световном влашћу, тезу коју Исток никад није могао да схвати.” Дворник Ф. (2009) Византија и римски примат, С. гласник, Београд, стр.15.

тово у периоду окупације Цариграда од стране Латина у периоду након четвртог крсташког рата 1204. године (крсташки и млеци).² За његову еластичност, и толеранцију у верско-политичким стварима карактеристичан је и слећи пример: „Он је затекао у Србији „еклезиастички дуализам”, односно двоструко крштење (грчко и латинско) и није радио на наглom разбијању тог стања. Његов однос према Риму није био једнозначан (...) он је био одан источној цркви, а пре свега националној српској цркви али није био ни противник папства.” (Нешковић Р.;302) „Тај еклезијастички дуализам огледао се у томе што је Немању крстио латински свештеник у његовој родној Дукљи, а затим га је још као дете „кризмао” или миропомзао грчки епископ Раса.” (Оболенски Д., 1991: 123) Наведено само потврђује да је српска држава под влашћу Немањића гајила један својеврсни *отворен приступ* према црквено-политичким питањима. Разумно и мудро, јер би другачија политика била супротстављена виталним националним интересима нашег народа. **Она је осцилирала између два ужарена и ратоборна језгра, покушавајући да остане национално државоцентрична.**³ Са једне стране изражена хегемонија Византије којој су Срби вековима скупо плаћали данак *државне и верске потчињености* а са друге експанзионистичка и агресивно настројена Западна Европа предвођена Римом и његовом идејом врховног верског и политичког примата.⁴ О томе Ж. Видовић справом каже: „Због таквих захтева Римска црква је током читаве своје историје долазила у сукобе са сувереним државама или државама које су настојале да свој суверенитет потврде и према Римској цркви. Прво са Византијом, а онда и са западним земљама, монархијама, и републикама, апсолутистичким и демократским.” (Димитријевић В., 2002: 85)

Политичке прилике тога времена веома често су налагале да српска страна заузме овакав отворен став и да сарађује са оба пола империјалне моћи, у зависности од тога који је у том периоду био доминантнији или који је могао више да донесе за српску ствар. „Реално процењујући политичку ситуацију на Балканском полуострву после крсташког освајања Цариграда, Стефан Немањић је водио рачуна о насталим променама и појачаном интересовању западних држава за збивање у овом подручју...” (Историја српског народа, 2000: 2999) Типичан пример такве ситуације је и крунисање Стефана, средњег сина Немањиног и великог жупана Рашког, који је тим чином обезбедио себи

² „Тако се крсташка војна претворила на крају у оруђе освајачке политике и окренула против хришћанске Византије. Стицај околности олакшао је овај заокрет и учинио да су се крсташки, мимо папине воље, ставили у службу млетачких интереса.” Острогорски Г. 1998, Историја Византије, Народна књига, Београд, стр.389

³ „Са Стефаном Немањићем као великим жупаном чинило се да је осигурана припадност Рашке Византијском културном комонвелту. Међутим, поглед српских провинција на Јадрану и даље је као у једанаестом веку, био усмерен према Риму и Западу. Немањин најстарији син, Вукан, владао је у њима као Краљ „Далмације и Дукље”. (Оболенски Д.1991., 132)

⁴ „Римско наглашавање апсолутног црквеног ауторитета, строга разлика између цркве која учи „ecclesia docens” (јерархија) и цркве која се учи „ecclesia discens” (ниже свештенство и мирјани) који треба једино да прима и покорав се...”Тор Ч. (2003)у Папски Рим и православни Исток, Ленто, Београд, стр.59.

краљевску круну а својој земљи признање и независност.⁵ „И Рим и Србија су имали користи од Стефановог крунисања. Нема сумње да је Стефан сада прихватио папу као врховну духовну власт и да је своје поданике подредио Римској цркви. (...) Свет је био уздржан и угрожен Четвртим крсташким ратом, али Стефан је, примивши краљевску круну од папе, својој земљи обезбедио легитимитет и независност.” (Оболенски Д., 146)

С обзиром да је Стефаново крунисање⁶ наилазило на различита контроверзна тумачења у каснијој што народној што црквеној и историјској рецепцији, инсистирајући углавном на ставу да Свети Сава није одобравао овај братов потез, навешћемо цитат из Теодосијевог „Житија Светог Саве” који на врло непосредан начин сведочи о његовом односу према овом верском чину са јасним политичким последицама. „Него као што сам ја ради вас влашћу свештенства и као глава цркве у Бога постављен, потребно је да се и онај који вама влада у Богу миром украси круном царства, а ово је и у вашу част и похвалу славу и величанство. (...) Пошто је тада био празник Христа Спаса и Бога нашега, свети сврши свеноћно појање са свима молитвама, служећи и божанствену литургију са свима епископима и игуманима и са многим свештеницима. И у време када треба да се освећује, узе к себи у свети олтар, у светињу над светињама, венцеименитога брата великог жупана Стефана, молитвама и мољењем Богу благословивши га, багреницом и бисером опасавши га и украсивши и венцем царства часну главу његову венчавши, и миром га помазавши, прогласи га за Богом самодржавна краља српског.” (Теодосије, 1992., 138)

Историографске и верске контроверзе о Савином односу према Римској цркви, наставиле су да се множе временски дубоко после ових наоко спорних догађаја. Њихово оспоравање је долазило далеко касније када је *српска православна црква, већ дефинитивно постала део Источне цркве* како по свом догматско-геолошком устројству тако и по еклисиолошкој и организационој структури. Овакве расправе пренебрегавају да је време о коме суде и пресуђују у геополитичком, међународном па и верском погледу било смутно, *када тињајући раскол још није доживео касније неповратне разлике*, које су довеле до фаталних подела по хришћанство, а које трају све до данас.⁷ Због тих накнад-

⁵ „У одговору на једно писмо Инићентија III, он је око 1199 изјавио да је као и његов отац, увек ишао „стопама” Римске цркве. Та двосмислена изјава довела је до позитивне реакције: Стефан је убрзо потом послао своје емисаре у Рим да од папе затраже краљевску круну за њега, а он се кваид про quo обавезује да ће се његова земља покорити папи.” (Оболенски Д, 145)

⁶ „У регистру Хонорија III сачувано је писмо које је Стефан Немањић том папи написао 1220; у њему пише и ово: „Баш као што вас сви хришћани воле и поштују и у Вама виде свог оца и господара, тако и ми желимо да нас сматрате оданим сином Римске цркве, и вас лично, уверени да ће Божији благослов и праведност, исти као и ваши, бити на видан начин подарени нашој круни и земљи.” Потпис на писму гласи „Stephanus Dei gratia totius Serviae, Diocliae, Tribuniiae, Dalmatiae ... rex coronatus.” (Оболенски Д. ;148.)

⁷ „Мало по мало, готово неприметно, супротности су постајале све израженије, а јаз се продубљивао. Рим и Цариград оштро су се сукобили око покрштавања Словена. Док су Моравски Словени, које су у хришћанство превели Кирило (Ћирило) и Методије, који су у осталом признавали надлежност Римске патријаршије у тој области, остали у надлежности Рима, папа Никола II није био довољно вешт да и Бугаре спречи да од византијског свештенства приме хришћанску веру.” Каплан М. 2008) Византија, Клио, Београд, стр.204.

них интерпретација многи су упадали у крајности искривљавајући своја тумачења прошлости и уподобљавајући их правоверним конфесионалним стандардима. О томе на врло јасан начин пише и Димитрије Оболенски када каже: „Неколико српских и руских аутора, приписујући свету на Балкану с почетка тринаестог века осећање разједињеног хришћанства које се појавило тек много касније, покушало је да сачува Савино православље на тај начин што ће га приказати као непријатеља Рима. Неки римокатолички писци, подстакнути супротном предрасудом, покушавали су да докажу да је Сава био привржен Римској цркви. Његова свесрдна оданост Источној цркви ван сваке је сумње, али постоје ипак разлози за веровање да он није био противник папства. (...) И даље, на Савин став према Риму морало је утицати и то што је у српским приморским областима било много католичког становништва. (...) и Стефанова политика, како у његовој земљи тако и ван ње, морала је да води рачуна о томе да је знатан број његових поданика, често најбогатијих и најкултурнијих, већ поколењима припадао Римској цркви. Нема разлога за сумњу да је и Сава попут свога брата бринуо о католичким грађанима српске краљевине.”(Оболенски Д., 151-152)

Геополитка свестосавља изнад истока и запада

Сви наведени примери јасно показују по нама важну константу у деловању и понашању *Немањића*, а посебно *Светога Саве*. *Та константа тицала се њихове одговорне националне и верске политике уобличене у геополитици светосавља*. Били су спремни да зарад остваривања националних приоритета своју политику реално подесе постојећим међународним околностима и геополитичким приликама и да из често врло сложених и тешких околности извучу максимум за свој народ, жељан националне еманципације и ослобођења, у државном, црквеном и културном погледу највише. Најбољи пример таквог става и политике, је и стицање *аутокефалности српске цркве* на нивоу архиепископије 1219 године, са свим припадајућим правима њене аутономности. Такву прилику никако није желео да пропусти. Напротив, све што је касније чинио показује да је примарно водио рачуна о националним интересима. *Своју цркву и њену организацију поставио је тако да јој обезбеди максимална национална обележја*, „чистећи” је подједнако од оба утицаја којима је до тада била изложена. „Најважније од свега је то што је ситуација у погледу вере у Србији сада била много јаснија. Сава је могао слободно својој цркви да да национални карактер, могао је грчке епископе у својој земљи да замени својима, Србима, и да као против тежу утицају Рима у Приморју користи књижевност и богослужбену праксу засновану на старословенској традицији.” (Оболенски Д., 156) ***Геополитика светосавља је стога рационална синтеза културних и политичких утиција Истока и Запада те национално и верски избалансирана политика која је уважавала реалности на терену, и тежила да буде изнад све дубљих подела које су индуковали велики верски центри моћи („ни Исток ни Запад, већ изнад Истока и Запада”).*** Бројни су примери неразумевања духа

тога времена и накнадног уношења властитих представа, стандарда или погледа о историјским актерима⁸. Реч је заправо о врло важној и неретко примењиваној *пракси контаминације историје* нашим садашњим погледима или идеолошким представама, како је то наглашавао познати француски историчар *Франсоа Фире*. Та искривљавања су у великој мери погрешна јер уместо да разјашњавају дух и време о којем просуђују, они уносе нове смутње и замагљивања приписујући историјским актерима властите ставове и погледе не тако ретко навијајући за неку од страна којој су и сами припадали уверени да тако на најбољи начин бране њене интересе. Зато је потпуно у праву Димитрије Оболенски када констатује следеће чињенице: „Видели смо да Сава није био непријатељ Рима и он је, вероватно попут свога брата, учовао да постоји било каква недоследност у признавању папског духовног ауторитета, ако не и његове канонске јурисдикције, и у истовременом примању посвећења црквене аутономије из руку патријарха и никејског цара. Видети у Стефану поборника латинских традиција у Србији(као што су га видели многи историчари) а у Сави бранитеља Православне цркве *значи поступити супротно доказима и занемарити оно осећање уједињеног хришћанства које је почетком тринаестог века још постојало на Балкану*” (исто, 156)

У геополитичком смислу *српске земље и Србија* су биле и остале лоциране у простору *контактне зоне* судара и сучељавања две хришћанске културне, духовне али и политичке традиције. Каснијим дубљим продором Османлија на европским континент тај простор ће добити још једну нову и компликованију димензију егзистирања. „Те зоне дотицаја су одлучиле о посебном положају балканских земаља, или прецизније, српских земаља, где су се смењивале локалне аутархије и синкретизми спољних утицајних струја. Била је то неизбежна последица средишњег положаја балканског потконтинента, смештеног између Мале Азије и Средње и Западне Европе, између средоземног басена и средњоевропске и источне низије, простор којим су пролазили саобраћајнице и путеви повезујући велике географске, политичке и културне целине.” (Бојовић Б., 335)

Оригиналан одговор *Немањића* за особености и противречности овога географско-просторног феномена могли би смо да назовемо *геополитика светосавља*. Његова суштина је садржана у ставу о *приоритетима српских националних интереса* који су по схватању *Немањића* увек стајали изнад интереса спољних фактора и сила (Византија, Ватикан, Османска империја и др.) ма колико они снажно условљавали нашу државну, црквену, и културну политику тога времена, што је неретко у каснијим периодима заборављала и запостављала наша политичка и интелектуална елита. Тај својеврсни „национални код” геополитике светосавља обликован је тако да фаворизује „сувереност краљевства *Немањића*”, на „уштрб византијског или папског уни-

⁸ „Зверства која су у Цариграду и другим местима починиле војске Четвртог крсташког похода без сумње су довела догле да срца многих Грка отворду према Западу, али у многим деловима Балкана било је другачије: ту је, као што је један уважени медијавелист написао, „народ мало знао, а још мање марио за разлике између две цркве у ... наивно веровао да треба остати у добрим односима с оба велика хришћанска света.” (ОболенскиД., 156)

верзализма.” А као резултат такве *светосавско- немањихке геополитичке концепције и оријентације* „српска држава је из светог краљевства закорачила у конституционално царство које представља крајњу тачку владавине Немањиха” (...) Као никада до тада, Србија је у 15 веку била више од земље на размеђу два света: космополитска, богата, убрзано се урбанизовала, са јаком централном влашћу и ефикасном управном влашћу;” (исто, 349)

Тако дефинисан геополитички простор Балкана као контактне зоне обременен у почетку само „грчко-латинским трвењем” а касније и отоманским уклињавањем, у највећем територијалном делу насељавао је управо српски народ. Не само његов пуки опстанак него и потреба ослобођена и развоја, захтевала је једну мудру, уравнотежену и рационалну националну политику. А она је пронађена у избалансираном концепту геополитике светосавља. „Идеологија једне државе могла би исто тако да се дефинише као вера у политички циљ. Резултат политичког деловања, које је започео Стефан Немања, омогућио је Србији да се једнако мудро сачува политичког tutorства, како Рима и сила са његовог утицајног подручја, тако и црквене и политичке доминације Цариграда.” (исто, 357)

Кондезована у неколико својих темељних принципа, геополитика светосавља се испољавала као: еклисиолошки избалансирана, конфесионално доследна, државно одговорна, национално самосвесна, културно особена, идентитетски самосвојна, духовно христоцентрична, образовно заснована, просторно оријентисана и територијално реална политика, која је уважавала постојећа историјска ограничења али их је уједно зналачки трансцендирала на начин да за свој народ, државу и цркву избори највише слободе у задатом поретку геополитичке моћи.⁹

У контексту претходно дефинисаних геополитичких изазова у српској историји, по нашем суду, највише су Немањихи били способни да дају адекватне одговоре а међу њима најплодоносније *Свети Сава српски као „светац-цивилизатор”*. Отуда у наслову наше књиге појмовна кованица *геополитика светосавља*. Ма колико за ову прилику кондезовано образложена она сасвим сигурно на врло убедљив начин *обележава суштину Савиног деловања* али и историјску и националну величину *династије Немањиха*.¹⁰ Из примера њиховог историјског постигнућа можемо да учимо и извучимо највредније поуке за наше деловање у актуелном временском хоризонту који није ништа мање међународно сложен и геополитички изазован. „Која је то Идеја коју ваља Срби да прате и даље развијају у XXI веку? Која друга Идеја може да буде, осим оне која га је хиљаду година успешно спроводила између Сциле и Харибде (Истока и Запада) и довела данас да своју православну, и хришћанску Идеју, опет пред собом сагледа, у радости унутрашње обнове, као могућност свога

⁹ Љ. Деспотовић (2019) Геополитик Светосавља, српско национално питање у историјском распону од крштене до природне Србије, Каирос, Сремски Карловци.

¹⁰ Ту чињеницу истиче и нама никако наклоњени аустроугарски историчар и политичар Бењамин Калај: „Тако је дакле Немања успео, да већи део српских земаља (осим Босне) уједини и да их од врховне византијске власти ослободи... С тим је Србија бар споља ступила у ред сувремених европских држава...” Историја српског народа, Чигоја штампа, Београд, стр.34-35.

Љубиша Деспотовић, Геополитика светосавља као рационална синтеза културних и ... опстанка.” (Јеротић В., 2002: 261) Светосавље је то „дрво живота које може да никне само из семена чуваног у плодном тлу историјског искуства, под топлим зрацима сунца историјске свести. Та историјска свет у Срба је Светосавски завет посебно обликован у Косовском завету.” (Видовић Ж., 2018: 188)

Закључак:

Управо се та свепрожимајућа нота **Светосавља**, која је хармонизовала целокупан национални, државни, верски, духовни и културни живот Срба свога времена протезала кроз беспуће векова све до наших дана, чинећи преко потребни *континуитет* српског националног и идентитеског бића. **Светосавље** је тај најдубљи камен нашег историјског трајања, и везивна нит постојања која нас је држала на окупу и онда када нам је биолошки опстанак долазио у питање. Када смо висили над безданима могућег нестанка и потонућа у ништавило без своје државе, властеле, школе и заштите. **Светосавље је дакле, главно обележје Крштене Србије, којег нису заборављали чак ни они Срби који су стицајем тешких историјских околности били приморани на верску а потом и националну конверзију. Срби су као народ крштени у хришћанству много векова пре доласка Светог Саве у свој народ, али су тек са њим постали права Крштена Србија, као национална, језичка, културна, верска, духовна и државна заједница свих Срба ма где они живели у свету.** Тако је било, а тако ће и бити док је Срба и Србије. Управо је **Светосавље** тај *исцељујући духовни благослов* који се вековима на нас изливао *на спасеније*, чак и онда када га нисмо били достојни. А наш је, још увек недосањани национални сан вођен **геополитиком Светосавља**, да се **Крштена Србија и Природна Србија** коначно сједине у будућности, а то је могуће постићи кроз привлачну силу геополитичке центрипеталности концепта геополитике Светосавља чија се снага националне обнове садржи у његовим носећим стубовима интеграције свесрпства:

1. биолошка подударност заснована на заједничкој ДНК генеалогiji Срба
2. етничка блискост и заједничка традиција
3. заједнички језик, и културна баштина изграђена на њему
4. очување историјски генерисаних религијских и конфесионалних особености Срба кроз секуларни модел националног јединства
5. демографски бенефити и обнова становништва
6. изузетна економска снага увећаног тржишта
7. значајан одбрамбено-војни потенцијал
8. избегавање, односно елиминација међусобних сукоба
9. привлачност за наше мањине у суседству
10. заједничка државна унија
11. увећана компактна територија, и уздизање Срба у значајан регионални геополитички фактор

Литература:

1. Arveler E.(1998) Politička ideologija vizantijskog carstva, F. Višnjić, Beograd
2. Bogdanović D. (1991) Likovi svetitelja, Trgoagent, Beograd
3. Bojović B. (1999) Kraljevstvo i svetost, Službeni list SRJ, Beograd
4. Bataković D. (2018) Zlatna nit postojanja, Catena Mundi, Beograd
5. Gavrić T. (2003) Papski Rim i pravoslavni istok, Lento, Beograd
6. Dvornik F. (2009) Vizantija i rimski primat, Službeni glasnik, Beograd
7. Dimitrijević V. (2002) Pravoslavna crkva i rimokatolicizam, Lio, Gornji Milanovac
8. Despotović Lj. (2010) Politički mitovi i ideologije, Kairos, Sremski Karlovci
9. Despotović Lj. (2019) Geopolitika Svetosavlja, srpsko nacionalno pitanje u istorijskom rasponu od krštene do prirodne Srbije, Kairos, Sremski Karlovci
10. Kaplan M.(2008) Vizantija, Klio, Beograd
11. Mileusnić S. (2000) Sveti Srbi, Prometej, Novi Sad
12. Nešković R. (2000) Srednjovekovna filozofija, Zavod za udžbenike, Beograd
13. Kalezić D. (2006) O Svetom Savi, Izdavački fond Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd
14. Obolenski D. (1991) Šest vizantijskih portreta, SKZ, Beograd
15. Obolenski D. (1991) Vizantijski komonvelt, Prosveta, Beograd
16. Ostrogorski G. (1998) Istorija Vizantije, Narodna knjiga, Beograd
17. Sveti Sava (2005) Sabrana dela, Politika, Beograd
18. Popović J. (1993) Svetosavlje kao filozofija života, Manastir Čelije, Valjevo
19. Slijepčević Đ. (1991) Istorija srpske pravoslavne crkve, Bigz, Beograd
20. Teodosije (1992) Žitije Svetog Save, SKZ, Beograd
21. Istorija srpskog naroda (2000) SKZ, Beograd
22. Jerotić V. (2002) Srbija i Srbi, između izazova i odgovora, Ars Libri, Beograd
23. Vidović Ž. (2018) Srbi u Jugoslaviji i u Evropi, Catena Mundi, Beograd
24. Kalaj B. (2010) Istorija srpskoga naroda, Čigoja štampa, Beograd
25. Marković S. (2015) Nacionalno bez odijuma, Pedagoški fakultet, Sombor
26. Cvijić J. (2010) Naučne sinteze, Imperija knjiga, Kragujevac

GEOPOLITICS SVETOSAVLJA AS RATIONAL SYNTHESIS OF CULTURAL AND POLITICAL INFLUENCE OF THE EAST AND THE WEST

Summary: This paper will try to show not only hagiographic testimony about the life and activity of St. Sava, but primarily to investigate and define the context in which he acted and that was fraught with political, religious, theological, geopolitical, cultural and many other important factors which determined, in a large segment, the meaning and the guidelines of life in medieval Serbian state and church. We will try to reconstruct the geopolitical vectors of encounter and collision of two centers of Medieval Christianity, Constantinople and Rome, torn and conflicted over the question of denominational and political power and primates. In such a defined context we will try to mark the main determinants of so-called geopolitics of Svetosavlje, as an attempt to define both state-building and the church content of

Љубиша Деспотовић, Геополитика светосавља као рационална синтеза културних и ...
independence of the Serbian people at the same time, forever crucified between two vectors
of collision of Christian world.

Key words: St. Sava, Serbs, geopolitics, Christianity, identity, Svetosavlje, The Middle Ages

СВЕТОСАВЉЕ НЕКАД И САД*

Сажетак: Осам векова трајања аутокефалне Српске православног цркве представља добар повод да се правилно протумаче лик Светог Саве и његово дело – Светосавље, насупрот неправилним и нетачностима који су у прошлости и садашњости пластирани о њима. У првом делу рада се указује на два различита приступа личности Светог Саве - први који покушава да истински сагледа духовне димензије њега и његовог дела, и други који покушава да из модерне перспективе сагледа неке од његових делатности, све на основу сопствених идејних и идеолошких светоназора и да тако портретише једну субјективно редуковану а историјски нетачну слику. Иста се ствар види и поводом Светосавља, где се са једне стране продукује читав низ нетачних представа о њему као националистичкој идеологији и етнофилетистичком застрахењу које нема готово никакве везе са православним хришћанством, док се насупрот томе указује на истинска продоховљена виђења Светосавља као православног српског стила и искуства. Надаље се у раду указује на историјски пут Светосавља и његових главних одлика – народне Цркве, народне државе и власти, народне културе и одбране, да би се на крају обратила пажња на низ савремених искушења са којима се суочава Светосавље.

Кључне речи: Свети Сава, Светосавље, аутокефалност, Срби, историја Цркве

Свети Сава, попут самог Христоса у кога је веровао и кроз кога се посветио, кроз векове представљао „знак против којег се говори“ (Лк. 2, 34). Иста ствар је и са његовим делом – са Светосављем. Осам векова трајања светосавске аутокефалне Српске православне цркве важан је јубилеј и добар повод да се, насупрот нетачностима и заблудама који су у прошлости и садашњости посејани и о Светом Сави и његовом делу, поново покуша правилно протумачити и Савин лик и Светосавље.

Свети Сава (око 1175 - 14. јануар 1236) Немањић, први архиепископ све српске и поморске земље, највећа је и далеко најзначајнија духовно-историјска личност међу Србима. Сава и његово дело су у пуном значењу те речи пресуд-

---

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије

но духовно одредили и усмерили српски народ, његово црквено устројство и државу те уредили међусобне односе државе и Цркве. Учинци његовог рада трајно су приступни и видљиви све до данашњих дана. Рођен као принц Растко, намлађи син великог жупана Стефана Немање (Светог Симеона Мироточивог) и Ане (Анастасије), он је од намлађих ногу спреман за владара, па му је 1190. или 1191. године од оца на управу била поверено Захумље. Међутим, он већ следеће 1192. године бежи на Свету Гору, где се у руском манастиру Светом Пантелејмону замонашује и добија име Сава. Када му се, након повлачења са великожупанског трона у монашком животу придружио и отац Немања (замонашен под именом Симеон 25. марта 1196), они подижу манастир Хиландар (1198—99), једини српски манастир на Атосу.

1202. године, само неколико година након упокојења Светог Симеона, дошло је до борбе око престола између његових синова Стефана и Вукана. Свети Сава се враћа у Србију и успева да помири завађену браћу (1204). Затим се, као игуман Студенице, бави духовно-просветитељским и дипломатским радом, уносећи мир међу балканске владаре и народе и градећи добросуседске односе. Због тога је био дубоко поштован и вољен од свих балканских савременика. Године 1217. Сава се вратио на Свету Гору, да би 1219. године убедио тадашњег Васељенског патријарха Манојла I и Никејског цара Теодора Ласкариса да подаре српској цркви аутокефалност са статусом архиепископије. За првог српског архиепископа именован је сам Свети Сава, који је остао на овом месту све до 1231. године када га је на овом месту заменио Арсеније Сремац, Савин ученик. „Оно што је било необично у личности Светог Саве, „било је саткано од великог подвига и жртве Светитељеве, који је умео да вечно сједини са практичним и да своје сународнике уводи у тајне вере“ (Слијепчевић, 1991, стр. 121) подижући их, и духовно, и културно, и политички и економски. Он је први просветитељ и књижевник, догматичар, каноничар, литургичар и хагиограф. Свети Сава је и први који је показао колико је свестан географског положаја Србије између Истока и Запада. Он је уградио у њену државност византијско начело о симфонији цркве и државе, али је настојао и да одржава културне и економске везе са Западом.¹ Иза себе Свети Сава је оставио више писаних дела, међу којима су најзначајнија Житије Светог Симеона, Карејски типик, Хиландарски типик, Студенички типик и Крмчија - Законоправило. Сва ова дела сведоче о Светом Сави као о суптилном богослову, хагиографу и правнику – каноничару. Сава је током свога живота доста путовао, углавном по Балкану, источном Средоземљу и Блиском Истоку, односно по просторима дотадашњег „византијског комонвелта“ (Оболенски). Два пута је Сава боравио у Светој земљи, да би се, по повратку са другог од тих ходочашћа, упокојио у Великом Трнову, тадашњој бугарској престоници, 14. јануара 1236. године. Српски краљ Стефан Владислав, његов нећак, пренео је мошти Светог Саве у Манастир Милешеву. Чудотворне Савине мошти вековима су лежале у Милешеву и представљале духовни стожер окупљања српског народа, нарочито у

---

¹ Грбић Јелена, “Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 146.

временима турског ропства. Како би сломили православни и слободарски дух српског народа, Турци су по наређењу Синан Паше однели Савине мошти из Милешеве и спалили их 27. априла 1595. године на Врачару у Београду. Међутим, то је само ојачало поштовање Светог Саве међу Србима и њихово црквено усмерење које је допринело каснијем постепеном ослобођењу и васкрсењу српске државе и обједињењу његове аутокефалне православне цркве.

О Светом Сави је писано веома пуно, но више површно (и често прилично погрешно) о појединим његовим делатностима него о суштини - истинским духовним димензијама његовог живота и дела. Због тога су видљива два приступа писања о Светом Сави: један (који почиње са његовим хагиографима Доментијаном и Теодосијем, а који води до највећих српских богослова 20. века) који покушава да истински сагледа духовне димензије Светог Саве и његовог дела, и други који покушава да из модерне перспективе сагледа неке од његових делатности, све на основу сопствених идејних и идеолошких светоназора и да тако портретише једну субјективно редуковану а историјски нетачну слику српског светитеља. На модерне историјско-политичко-уметничке редукције лика Светог Саве јасно су упозоравали архимандрит Јустин Поповић (Св. Јустин Поповић), историчар Ђоко Слијепчевић, филозоф Владимир Вујућ и многи други. „Наиме, настојањима да се личност првог српског архиепископа, прикаже без њене духовне суштине, начињене су многа сасвим погрешна тумачења његове просветитељске делатности. Један од интрепетативних промашаја јесте и његово представљање, првенствено или само као врсног државника и практичара, политичара и организатора, као књижевника и просветитеља, али у контексту европског просветитељства 18. века. Занимљиво је истаћи да, у једном делу српске интелектуалне елите, постоји константно настојање да се направи разлика између именовања Светог Саве за просветитеља у средњовековној литератури које је, по њиховом мишљењу, религиозног карактера, од данашњег смисла просвећености, где је Свети Сава означен као просветитељ у смислу просвећености која се код нас почела ширити од времена Доситеја Обрадовића. Такође, поједини научници приказивали су личност српског светитеља у складу са својим идејним опредељењем, истичући више оно што се њима чинило стварније и истинитије. Код већине доминира национално-политички моменат на штету религиозно-моралног лика светитеља. У таквој интрепетацији уместо подвижника, истичан је један изузетно активан и мудар политичар. Заправо, у домаћој литератури у последња два века, све се мање говори о Светом Сави као о великом Божијем угоднику.”²² Епископ Атанасије Јевтић пише како је, услед опште богословске незаинтересованости модерне епохе или пак злонамерног односа према православљу, понајмање пажње обрађано богословљу Светог Саве. Тако је доминиканац Фрањо Рачки са злурадим презиром писао о српским средњовековним изворима као о „„хомилетичким и панегиричким екскурсијама“ и „паренетским изводима и богословним расправама“ ... које, по њему, и нису „живописи (биографије) у правом знаменовању ове ријечи. За Доментијана, бно-

²² Исто, стр. 147.

графа Светог Саве, он (после Шафарика) вели да „њему сваки моменат у животу Стјепана Немање и Саве даде повод опширним богословским екскурси-ма“, тако да код Доментијана „неима ни хисторичног слога, већ све одише панегиричном помашћу“³. Сличне оцене, мада у нешто блажем облику, понављају и слависта Ватрослав Јагић, али и српски западњачки оријентисани научници попут професора књижевности Светислава Вуловића, историчара Станоја Станојевића, па и теолога Петра Протића. Насупрот њима, стоје научници који су предано радили на издавању текстова Светог Саве без упуштања у њихово олако оцењивање попут Ђуре Даничића, епископа (касније патријарха) Димитрија Павловића, Стојана Новаковића, Љубе Стојановића, Владимира Ћоровића итд. „Исто тако, заслужни су и достојни спомена и уважања и они који су радили на преводима дела Светог Саве и његових биографа, јер су својим, било делимичним било потпуним, преводима светосавских списа допринели ближем и ширем упознавању ових драгоцених ризница наше црквено-нардне просвете и културе. Такви преводиоци су били: Стојан Новаковић, Љуба Стојановић, Миливоје Башић и протојереји Добросав Ковачевић и Лазар Мирковић.“⁴

Опречна виђења Светосавља

Идентична је, ако не и гора ситуација, са виђењем Светосавља. Широм запада (и у стручном и ширем мњењу) и међу Србима данас ненаклоњеним нацијама бивше Југославије, као и међу српским западњацима-грађанистима, Светосавље представља синоним за некакву идеологију (велико)српског национализма. „Светосавље се описује као вјерско-политичка идеологија, зачета у Српској Православној Цркви (СПЦ), којој је циљ стварање етнички и вјерски хомогене Велике Србије на великом дијелу Балкана, укључујући и највећи дио данашње Хрватске. Сматра се да је светосавље првенствено уперено против Хрвата, Бошњака, Албанаца и других несрба и неправославаца, с циљем њихове србизације и православизације, или исељења. У темељу светосавља стоји идеја о обнови српског Царства цара Душана, те идеја о Србима као изабраном небеском народу. Одбацивање свега што није српско и православно, западне културе и цивилизације, те антисемитизам, главне су карактеристике светосавља. СПЦ је у идеологији Светосавља национална Црква, подређена интересима српског народа и државе Србије.“⁵ Непријатељско осећање према Светосављу неретко доводи и до фантазмагоричних пара-историјских тумачења наше прошлости, које своје најгротескније облике поприма у делима савремених „дукљанизованих“ интелектуалаца у Црног Гори. За њих је идеологија Светосавља ретроградна појава и изазивач подела међу Црногорцима, која је форми-

---

³ Јевтић Атанасије. *Богословље Светог Саве*, Свети Симеон Мироточиви, Врњачка Бања, 1991, ст. 8-9.

⁴ Исто, стр. 17.

⁵ „Što je to svetosavlje?“, *Upoznaj pravoslavlje*, 6. Srpanj. 2017, <http://orthodoxhr.blogspot.com/2017/07/sto-je-to-svetosavlje.html> приступљено 01.03.2019.

рала унутрашње противнике црногорског националног идентитета и државе и која упорно спречава настојања формирања аутокефалне Црногорске православне цркве, нескривено склоне унијаћењу тј. присаједињењу Ватикану.⁶ „Идеологија светосавља, настала прије више од стољећа и по, а изм-ђу два свјетска рата из српскога црквенога врха прокламована у идеологију политичкога модела империјалнога етнофилетизма, ослоњенога на лик једнога националнога свеца, камуфлажно је задржавана у оквирима хришћанске догме, да би трајније и јаче дјеловала. Та идеологија постала је опробано средство асимилаторскога плављења свијести код православнијих дијелова (Србима околних) народа који су се, послје Првога свјетскога рата, нашли у границама Краљевине СХС. По својем карактеру светосавље се наслања на идеју о „изабраном народу“ што га сврстава међу идеологије расизма.“⁷ Идентично негативно становиште о Светосављу у пуној мери деле и српски анационални грађанисти из невладиног сектора, који му, уз то приписују и антикомунизам, антијугословенство и страх од глобализације.⁸ Томе се придају и оптужбе за етнофилетизам, преузете из црквеног вокабулара.⁹ „Српска православна црква, сматрајући саму себе за највећу жртву комунистичког поретка, ставља у заграде универзалне поруке еванђеља, настојећи да заузме што важније место међу предводницима националне борбе, клизећи у филетизам који су сами црквени оци прогласили за – јерес. Национална борба охрабривана је и демонстрацијам растуће снаге СПЦ, рецимо, процесијом моштију кнеза Лазара, средишње фигуре косовског мита, управо оним крајевима у којима ће се разбуктати најжешћи ратни сукоби,“¹⁰ Поврх свега, Светосавље се оптужује да код Срба представља основу ретроградних ставова који теже ретрадиционализацији целокупног друштва виђеног као погрешно историјско-цивилизацијско и геополитичком усмерење, које стоји насупрот „свему ономе чему тежи сав нормалан свет“. „Вредности западноевропске цивилизације: индивидуализам, владавина закона, правна држава инкомпатибилни су са циљевима српског национализма. Ослоњен на Русију, као центар православља и словенске цивилизације, српски национализам је увек био привржен једнакости, саборности, народној држави која је исто што и друштво. Заосталост је, заправо, идентитет... Епохалне промене у свету постале су за српску националистичку елиту питање живота и смрти. Никакав технолошки напредак, модерне идеологије и обавештеност не могу да значе прогрес ако се митска свест одржава као поже-

⁶ Radojević Danilo, „Mistifikacije i asimilatorski smisao ideologije svetosavlja“, Matica crnogorska, ljetno, 2012, стр. 155

⁷ Исто. стр. 153-154.

⁸ Види: „Српска православна црква и нови српски идентитет“, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2006.

⁹ Појмом „етнофилетизам“ се означава се модерно застрањење у православним црквама која се испољава као религијски национализам, који је осуђен на Сабору у Цариграду 10. 09. 1872. Етнофилетизам је осуђен као јерес јер поставља националистичке идеје изнад јединства вере и одступа од територијалног принципа организовања помесних цркава који је, од одлука првих Васељенских сабора, канонска основа аутокефалије.

¹⁰ Popov Nebojša, „Srpska dramedija“, Republika br. 155-156, Beograd, 1997

лно стање „националног бића“.¹¹ Чак и међу поједним интелектуалцима који се изјашњавају као православни (попут нпр. акедемика Владете Јеротића) јављају се имплицитна дистанцирања од етнофилетичких размера Светосавља које, наводно, у други план у односу на национално одређење и пуку (често паганског порекла) обичајност стављају саму духовност и црквени, литургијски живот. Јеротић тако прикривени етнофилитизам види и у чињеницу да је од почетка 20. века аутокефална српска црква носи назив „Српска православна црква“ уместо ранијег „Православна српска црква“ који претпоставља оно национално и етничко оном (све)православном, и додаје: „Због недовољног или никаквог рада са својим народом, од стране махом недоученог православног свештенства, овај народ је, првенствено на Балкану, са изузетком Грчке и Румуније, недовољно црквен, тј. везан за цркву првенствено преко старих, махом паганских обичаја или ритуала; у свесном и подсвесном животу народ је много више обузет магијско-анимистичко-традиционалним начином мишљења и живљења, него што је стварно упознат са суштином хришћанства. Проблем охристовљења, рекло би се, вечно паганске душе људи, остао је, у осталом, проблем за све три хришћанске цркве, али можда највећи за православну цркву.“¹²

Насупрот негативним одређењима Светосавља, међу православним правцима прошлога и овог века као и међу побожним народом преовлађује виђење о њему као о феномену који „представља јединствену појаву у историји хришћанства. Оно је специфичан духовни, верско-друштвени покрет који је утемељен личношћу и животом српског светитеља и просветитеља, Светог Саве... Светосавље као феномен израста из милешевског култа Светог Саве и представља менталитет, народну и историјску компоненту Срба у широком спектру васељенског православља.“¹³ Највећи српски светитељи и богослови 20. века под појмом Светосавља означавају православље српског стила и искуства. Светосавље је вид охристовења и оправославољења српског народа у свим његовим специфичностима и историјским околностима. Он је резултат усмерења српског народа ка живљењу у складу јеванђеоским учењем и благодатним деловањем Свете Тројице, које се у развојно-историјској перспективи пројављује кроз народну аутокефалну цркву, народну династију, народну културу и народну одбрану. У питању је најстарији вид предмодерног, духовног и широкогрудог родољубља чија је основа народна православна Црква.¹⁴ “Шта означава народна црква? Означава једну самосталну црквену организацију, са својом централном влашћу из народа и у народу; са народним свештенством, народним језиком и народним обичајним изразом своје вере. Насупрот таквој народној цркви стоји ненародна или интернационална црква, са централом

¹¹ Perović Latinka, reč na promociji knjige Olivera Milosavljević “U tradiciji nacionalizma” (Helsinki odbor za ljudska prava u Srbiji), Beograd, 2002.

¹² Јеротић Владета, *Вера и нација*, Арс Либри, Београд, 1998, стр. 103.

¹³ Грбић Јелена, “Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 145, 148.

¹⁴ Детаљније код: Велимировић Николај, Национализам Светог Саве, Предавање на КНУ, 1935, <https://www.scribd.com/doc/30345462/Vladika-Nikolaj-Velimirovic-Nacionalizam-Svetog-Save>

изван народа, са свештенством одасвуда, са језиком туђим и са уједначеним, униформисаним, изразом своје вере. Шта је природније и корисније? Несумњиво народна црква. Она има своје оправдање у Јеванђељу. Сам Спаситељ је заповедио апостолима Својим: идите и научите све народе. Тим речима Он је признао народе као природне јединице Своје васељенске цркве. И кад је послао Духа Свог Светог на апостоле, апостоли су почели говорити разним језицима; не, дакле, само јеврејским, или латинским, или грчким, него језицима свију народа: Парћана и Миђана и Египћана и Римљана и Арапа и свих осталих. И кад су апостоли постављали старешине црквене у једном народу они су се трудили да их узимају из тог самог народа.... Народна црква изискује народну династију у држави. Кад су људи из самог народа духовне вође, онда и државне вође треба да су људи из самог народа. Паралела је овде и логична и у пракси неизбежна. Ујединивши народну цркву Свети Сава је почео уређивати народну државу. Најважнији његов акт у уређењу државе јесте утврђење народне династије. Он је крунисао Стевана за краља не за то што му је Стеван био брат него за то што је био православни Србин и уз то законити носилац државне власти.¹⁵ Светосавље никако није империјално, експанзионистичко или ускогрудо националистичко са овосветским, секуларним циљевима нити подстиче било какву мржњи према другим народима и расама: „Народна држава за Светога Саву значила је отаџбину, земљу отаца наших, у којој живи један и исти народ. Не иде народна држава докле мач може ићи, него мач сме ићи само до граница једне народне државе, то јест отаџбине. Ако се дозволи да се држава простре докле мач може досегнути, онда држава престаје бити народна, престаје бити отаџбином и постаје империјом. У том случају држава добија територијално али губи морално; добија у материјалним димензијама али губи у интезивности духовне и моралне снаге; јер постаје мешавином крви, језика и расположења, а таква мешавина производи страх, немир, себичност, грабеж, иосећање сталне несигурности. Од Светога Саве до Душана српски народ је имао народну државу. Душан се удаљио од Светосавског идеала, створио је империју, и тиме припремио пропаст отаџбине, то јест народној држави. Империја је и код нас упропастила отаџбину, народну државу, као што је био често случај у историји. Покорити или покорен бити подједнако је катастрофално за националну државу... Ви који сте ратовали у последњем Светском Рату ви можете дати лично сведочанство једног ретког призора, како су се наши војници понашали према војницима из Африке и Азије, према људима црне и жуте расе, које су Европљани довели на бојиште из својих колонија. Док су се сами Европљани туђили тих својих поданика, црнаца и жутокожаца, не хотећи с њима ни јести ни пити ни под истим шаторима боравити, дотле су наши војници с њима друговали, јели, пили, у болести обилазили их, у невољи помагали, на својим славама частили и гостили, разговарајући са њима прстима и рукама. Срби су на црнце гледали као на људе и понашали се према њима као према људима. Не може, дакле бити никаква оправдана приговора Свето-

¹⁵ Исто.

савском национализму, да је он узак и искључив.¹⁶ Национализам Савин је, дакле, јеванђеоски јер штити личност сваког човека а поштује народне посебности спречавајући да се оне изроде било у империјализам било у интернационализам. „По схватању Светог Саве живот је народни једна недељива целина како физички тако и духовно и морално. Отуда су и све гране народног живота и установе недељиве, спојене не механички једна уз другу него срасле једна с другом тако даживотни сокови струје из једне у другу.“¹⁷ Из ове перспективе Свети Сава је установио и српску просвету и српску културу: „Отац наше народне просвете Свети Сава је схватао просвету као знање и вежбање.Пре свега као знање врлина и вежбање у врлинама. Отуда је народна просвета у органској и нераскидљивој вези са народном црквом. Јер Црква је најбогатија ризница знања о врлинама и метода вежбања у врлинама. Школа није за то да да многа знања него да одучи омладину од злоупотребе знања. Јер није тако тешко стећи знање као не злоупотребити га. Знање се може стећи и ван школе. Но школа је вежбаоница у врлинама јаког карактера, вежбаоница у употреби стеченог знања, на добро своје и свога народа... Култура је спољашњи уметнички израз народног ума и осећања. Свети Сава је неуморан био у стројењу и стварању. И све што је он постројио и створио представља савршен уметнички израз: било да је то грађевина, као што су Хилендар и Жича, или народниобичај као прослављање крсне славе, или одабраност језика којим је он говорио и писао. По његовом примеру и надахнућу народ је српски успео да сазда своју савршену националну културу, то јест да да савршен својствен израз свога ума и срца у зидарији, у везу и тканини, у песми и причи, у резби и боји, у неисцрпној мудрости, у красоти обичаја и у отмености понашања.“¹⁸ Јустин Поповић (Свети Јустин Ћелијски) подробније је одредио светосавску филозофију живота насупрот суморним перспективама модерне секуларне цивилизације: „Свети Сава је први од Срба обрадио и разрадио у себи свето, еванђелско осећање света. У том осећању света, у тој философији света: Бог Логос је не само центар свих бића и твари него је и стваралачка и животворна и кохезивна и синтетичка и промислитељска сила у свима бићима и у свима тварима. Све зрачи Логосом, јер је све логосно и логично... А каква је култура светосавског Богочовека? На чему почива она? Она сва почива на личности Богочовека Христа. Бог је постао човек, да би човека уздигао до Бога. То је почетак и завршетак, између којих се креће православна, светосавска култура. Њена је девиза: Богочовек да буде у свему први, да буде све у свему. Не само Бог, нити само човек, већ Богочовек. Ту је оличено и остварено најприсније јединство Бога са човеком: ту нити се Бог потцењује на рачун човека, нити човек на рачун Бога...Почиње се од Богочовека, а завршава идеалним, интегралним, обогочовеченим човеком. У центру светова стоји Богочовек Христос; Он је осовина око које се крећу сви светови, горњи и доњи. Он је тајанствени центар душа, ка коме гравитирају све душе, гладне вечне Истине и Живота. Он је и програм и извор свих стваралачких сила светосавске културе. Ту Бог ради,

---

¹⁶ Исто,

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

човек сарађује; Бог ствара човеком, човек ствара Богом; ту се наставља божанско стваралаштво, и то наставља човеком. Ради тога човек износи из себе све што је божанско, ставља га у акцију, у стваралаштво, у живот.¹⁹

На трагу николајевско-јустиновског виђења Светосавља, Жарко Видовић, православни филозоф, истицао је да је српска нација заветна заједница. Њене је темеље поставио Свети Сава заветним одрицањем од царства земаљског (власти) зарад Царства Небескога (духовног живота у монаштву). „Тајна српске историје, живота народне заједнице у Цркви, јесте тајна Христа, Светог Саве, Светосавског Завета датог на Жичком сабору а потврђеног и Заветом Косовским. Ако су Срби народ заветни, онда то могу бити само зато што Србе као историјску заједницу није стварала и у историји одржавала држава, него Црква.“²⁰ Видовић, другим поводом, додаје: „У светосавском схватању заједнице људска заједница је могућа само као духовна: само у њој је изражена и поштована тежња да сама личност буде схваћена као суштина човека. Али та заједница је надсветовна (трансценентална). О њој Свети Сава говори на два сабора српске господе (световне и духовне) у Жичи и Студеници. Та заједница ће касније бити позната као Небеско Царство Косовског завета, заветна заједница: независна о световној судбини народа и његове државе, јер њени темељи су у поезији, мистерији и Литиургији, а не у државним законима и установама.“²¹ Следећи Видовића, Матеј Арсенијевић закључује: „Свети Сава је Завет Србов са Богом утемељио на православљу, на правој вери и аутокефалној црквености као основи србског заветног идентитета. Он није поистоветио нацију са вером, већ је нацију засновао на вери, светитељски, есхатолошки, небеско-србски засновавши србску историју. Косовски, Србски Завет је, пре свега, светосавски, али он је и светосимеоновски, и светолазаревски и светостефановски: он је и права вера и права држава, и Отаџбина, и Слово Љубве. Завет је, дакле, синтеза и симфонија Светосавља (праве вере, праве црквености) и светосимеоновства (правности, православне државности), светолазарства (отачаствености, народности) и светостефановства (словољубивог стваралаштва), синтеза овозглавања у искуству црквено-народног сабора и саборности.“²²

Иако је овако одређено православље српског искуства постојало и развијало се од времена Светог Саве преко целог средњег и новог века до данашњих дана, сам термин „Светосавље“ није постојао све до раних тридесетих година 20. века и још увек је под знаком питања ко га је први употребио. „Прво ће настати сложени придев светосавски, да би тек десетак година пре Другог светског рата настала кованица светосавље, „која је грађена по узору на именицу православље“ (Енциклопедија православља, 2002, стр. 1712). Светосавље као појам и духовно усмерење настаје у међуратној Краљевини, у оквиру хри-

¹⁹ Поповић Јустин, *Светосавље као филозофија живота*, Манастир Ћелије, Ваљево, 1993, <https://www.scribd.com/doc/8973699/SVETOSAVLJE-Kao-Filozofija-Zivota-Avva-Justin-Popovic>

²⁰ Видовић Жарко, *Историја и вера*, Светигора, Цетиње, 2008, стр. 43.

²¹ Видовић Жарко, *Суочење православља са Европом*, Светигора, Цетиње, 1997, стр. 21.

²² Арсенијевић Матеј, „Завет – пут србског богословља“, предговор за Видовић Жарко, *Суочење православља са Европом*, Светигора, Цетиње, 1997, стр. 12.

стоцентричне културе коју је актуализовала српска богословска и световна интелигенција, као алтернативу нововековној материјалистичкој цивилизацији, али и свим другим претхришћанским и постхришћанским атеистичким усмерењима. Светосавље као покрет је трагао за живим историјским предањем српског народа и његовом применом у свим сферама модерног живота, али и „за његовим универзалним значењем, кроз поистовећивање са Црквом као богочовечанском саборном реалношћу“ (Енциклопедија православља, 2002 стр. 1712). У успостављању светосавља истакли су се, између осталих: др Иринеј Ђорђевић, др Димитрије Најдановић, др Ђоко Слијепчевић, др Милутин Деврња, свети владика Николај (Велимировић) и архимандрит др Јустин Поповић (свети Јустин Нови)...Управо, настојање заговорника светосавља је било да унапреде богословску и религиозно-филозофску мисао и да, у једној свеопштој духовној кризи, прокрче пут до трајних православних основа српског народног бића. Насупрот идеји о револуционарном преображају друштва, заступници светосавља су у светачкој личности Светог Саве, као темељу српске историје и културе, и у српском православљу, нашли поуздан основ духовног препорода тадашњег српског друштва.²³ Међуратна реактуализација православља међу Србима једнако је тежила да утврди шта су све специфичности историјског наслеђа у православљу српског стила и кова, да упути на неопходност повратка његовом становишту као основи за духовно-морални и свеопшти препород тадашњег друштва као и да се на исправан начин одреде према свим модерним идеолошким стремљењима тога доба и њиховим доктринарним циљевима и обећањима те да се одупре богоудступништву и његовим друштвеним учинцима. Заједничко свим оним који су појмом Светосавље и његовом савременом реконцептуализацијом отворили богословске и духовно историјске хоризонте међуратне краљевине Југославије било је чврсто убеђење како је оно врховно животворно начело српског народа којим он опстаје, траје и добра дела ствара кроз историју, тачније – да живећи Светосавље српски народ чува своју верски и народни идентитет. „Светосавље није нова религија, него филозофија духовног живота у српским условима: историјским, психолошким, културним...где се не бришу те особине, него, препорођене и осмишљене, чувају се као знак препознавања и вид идентитета...“ (Енциклопедија православља, 2002, стр. 1712) Отуда, светосавље представља само аутентични српски национални доживљај православља, без икаквих одступања од његовог догматског учења (Велимировић, 2009, стр. 120). Оно је „православно хришћанство српског стила и искуства“ (Поповић, 1961, стр. 11). Дакле, између српског православља и православља као целине, односно православља других православних народа, не постоје ни догматске нити обредне разлике, јер су и догматско учење и стара православна црквена традиција исти код свих православних народа. Особеност српског православља почива на националном доживљају православља и на синтези између народног духа и учења Цркве.²⁴

---

²³ Грбић Јелена, „Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 148.

²⁴ Исто. стр. 151.

Историјски пут Светосавља

Величину значаја ауткефалне Цркве за српски народ тешко је превидети, али и у потпуним размерама разумети: без ње српски народ никада не би постао такав какав је, нити би имао улогу и значај кога је имао и кога има у историји. Једно је сигурно: народна црквеност, до краја извојевана делом Светог Саве, створила је од Срба нацију која није настала као већина других модерних европских нација, утицајем државе и владалачке воље за моћи, већ као резултат благодатног живљења у Цркви која је неговала његове особености.

Од времена самих почетака своје хришћанизације, српски народ је имао тежњу која се временом искристалисала и отелотворила у делу Светог Саве – у аутокефалној народној цркви. Од првих сусрета Срба на Балкану са хришћанством (Константин Порфиригенит први талас хришћанизације Срба везује за 7. век у време владавине Цара Ираклија, када су, вероватно, биле крштене само неке племенске вође и појединци) које је на овом простору имало развијену црквену организацију, може се назрети њихова жеља да хришћанству приступе као самостални и посебни, а не потчињени, другоразредни „новообраћеници“ приморани да се повинују туђим властима и туђим искуствима као јединим правоваљаним. Када из Паноније и Македоније у 9. веку Срби приме кирило-методијевско наслеђе на њиховом народом језику, овај тежња постаће све и уобличенија и јаснија. Идентична ствар је видљива и код Бугара који у ово време стварају једну моћну словенску државу на Балкану у чије су делове била укључена и многа српска племена и племенски савези. Бугарски владар Борис био је први који на хришћанство није гледао као на веру непријатеља - византијских завојевача који кроз њу желе да подјарме Словене, већ као средство народног и државног напретка. „Међутим, према византијској теократској идеологији, која је у нераскидиво јединство повезала Цркву и Царство, крштавање је значило управо укључивање у Царство, улазак у византијски свет, претило је, другим речима, да у њему „раствори“ младу бугарску државност. Зато се основна линија целокупне црквене политике Бориса и његових наследника сводила на следеће: по сваку цену добити своју независну и аутокефалну цркву, која би у Бугарској могла да представља исту „религиозну санкцију“, исти извор светости и чак, апсолутизације државе, каква је у Византији била Цариградска Црква.“²⁵ У овом последњем лежала је теократска заблуда, цезаро-папистичка грешка коју су Бугари преузели од Византије, смерајући да, стварајући своју хришћанску теократију копирају ону у Цариграду и временом заузму њено место. Свети Сава није поновио њихову грешку. Наиме, византијска цезаро-папистичка теократија не само да је користила православно хришћанство као инструмент своје спољње политике, према паганима и ново-крштеним народима како би их на сваки начин потчинио, већ је често то исто радила, упркос теоријског прокламовања „симфоније“ између Царства и Цркве, то јест сарадње и блискости али одељености једне од друге услед суштин-

²⁵ Шмеман Александар, *Историјски пут православља*, Митрополија Цетињска, Цетиње, 1994, стр. 300.

ски другачијег одређења и усмерења Цркве у свету, и са самом Црквом у Византији. Историја позне Византије показује да је, што је ова тенденција стављања Цркве у службу царске теократије била израженија, сама Црква је бивала све безначајнија у испуњавању свог истинског јеванђеоског позива. „После истакнутих патријараха иконоборачке епохе – Германа, Тарасија, Никифора, Методија долазе не мање значајни – Игнатије, Фотије, Николај Мистик (који је победио цара Лава VI Мудрог у питању о четвртом браку). Још у 11. веку ми наилазимо на такве „кнезове Цркве“ као што су Михаил Керуларије (под којим је прекинуто општење Византије са Римом) и Ксифилин.... Али, после 1081. године – године ступања на престо Алексија Комнина, патријарси као да се неприметно повлаче. У византијским хроникама о њима налазимо сасвим оскудна обавештења, на основу којих можемо да утврдимо њихова имена, главне „активности“, године увођења у трон и смрти... Важно је истаћи да се ова жалосна слабост никако не може објаснити искључиво насиљем државе на Црквом, премоћношћу, да тако кажемо, физичке силе, као у почетку „константиновског савеза“. То је била унутрашња, органска слабост самих представника Цркве, онај њихов двојни положај који их је учинио не само жртвама, но и виновцима сопствене судбине...Трагедија Византијске Цркве се баш у томе састојала што је она постала само Византијска Црква, што се стопила са Царством не толико „административно“, колико, пре свега, психолошки – у властима саосећању...Византијски јерарси (као, касније, и руски) просто су били неспособни да изађу из ових категорија свештеног Царства и да то Царство вреднују полазећи од животворне слободе Јеванђеља.“²⁶

У вековима док Царство није изгубило сваку своју историјску улогу, Срби су стасавали као хришћанизовани историјски народ између његовог цезаропапистичког и папо-цезаристичког вида: српска племена на западу и приморју претежније су прихватала латинску верзију хришћанства из Сплитске и Барске надбискупије, док су остали крајеви били изложени грчкој верзији православља. Већ у време кнеза Мутимира (851-891) ничу прве православне епархије међу Србима, док се у исто време шири ћилиловски-методијевско мисионарство на словенском језику. Великом византијском реконквистом Балканског полуострва коју је завршио Василије II уништењем Самуиловог царства и делимичним или потпуним потчињавањем већине српских раносредњовековних држава (Рашке, Зете), дефинитивно хришћанизовани Срби бивају потчињени било грчким било латинским црквеним властима. Све до Светог Саве и стицања аутокефалије Срби исповедају своје хришћанство под више туђинских црквених средиште: Сирмијумске митрополије, Салонске архиепископије, Јустинијане Приме, Аквилејске патријаштије и, по Србе најважније, Охридске архиепископије која је имала три епархије (Рашку, Липљанску и Призренску) којима су управљале грчке владике.

Почетком 13. века почела је потпуно нова историјска епоха у развоју хришћанства, она која ће одвести у раздобље помесних националних цркава. У конфузним геополитичким приликама након 1204. године када је под ударима

---

²⁶ Исто, стр. 263-264.

крсташа пропало Византијско царство а његови балкански поседи подељени међу латинским властелинима, уз васкрсење Бугарског царства и нестабилност у раној немањихкој Србији услед грађанског рата око престола и стране (Угарске) војне интервенције на једној страни, до краја су сазрели услови за потпуну српску државну и црквену самосталност. Прво је готово у целости извео још Стефан Немања, да би својим крунисањем (кроз кокетирање са Римом и папом Ииокентијем III) заокруживање државне самосталности завршио Стефан Првовечани. „Оријентација се затим мења, очигледно под утицајем млађег брата Стефановог атонског монаха Саве... Ускоро Сава одлази у Никеју, куда је, после разарања Цариграда, била пренета престоница Византијске Империје. У то време Византијци траже себи савезнике против латинских завојевача и за њих је веома важно да не допусте прелазак Словена на латинску страну. Зато они пристају и на аутокефалност Српске цркве и на постаљање Саве за првог Архиепископа. Пошто се вратио у Србију, Сава организује у манастиру Жича центар Цркве. Он дели земљу на епархије, посећује за епископе (рукополаже) своје ученике. Затим свечано проглашава „обнову“ хришћанства у Србији. У Жичи се тим поводом сазива црквено-народни сабор, служи посебна служба, после које архиепископ, у име целог народа, свечано исповеда веру, проклињући све јереси. И на крај, последњи чин, логички завршетак свега претходног: 1221. године Сава поново крунише свог брата Стефана Првовенчаног.“²⁷ Оснивају се нове епископије са центрима у манастирима широм српске државе (Хвосно, Полимље, простор Западне Мораве, Топлица, Стон, Превлака). Оснивању и развоју аутокефалне српске цркве оштро али безуспешно се супроставио охридски архиепископ Димитрије Хомјатин. „Свети Сава је, у складу са канонима, националну Српску цркву поделио по географским целинама. Особита пажња при томе је обраћена на крајеве који су били верски заостали или су били под утицајем римокатоличке пропаганде. Осим тога, он је обратио пажњу и на национални карактер наше Цркве. У Призрену је пре његовог доласка био епископ Грк кога је поставио Охридски архиепископ, па га је Свети Сава приморао да поднесе оставку и на његово место је поставио епископа Србина. Поред старих епископија у Расу, Призрену и Липљану, основане су још две на Приморју – Хумска са седиштем у манастиру Пресвете Богородице на Стону и Зетска са седиштем у манастиру Светог Архангела Михаила на Превлаци код Котора, као и шест епископија у унутрашњости Србије (Жичка, Хвостанска, Будимљанска, Дабарска, Моравичка и Топличка). За епископе нових епархија Свети Сава је поставио своје ученике монахе – аскете Хиландарце и предао им аутентичан препис свих црквених књига, одредивши да се преписи по епархијама могу вршити само из тих аутентичних примерака. Епархије су биле подељене на протопопијате, чија је дужност биланепосредно просвећивање народа, крштавање и венчавање. На тај начин се преко јачања Цркве и сакрализована породице јачала исакрализовала сама држава/.../ То је и време одржавања црквеног сабора у Жичи на коме је Свети Сава још једном утврдио основе праве вере, проклевши све јереси. Сва епископска седишта

²⁷ Исто, стр- 307-308.

постављена су у манастирима, местима молитве и поста и духовним тврђавама, која су тако и просторно, дакле геополитички, одређивала српску нацију.²⁸

Практично цео верни народ, клир и припадници владајуће династије Немањића радиће на јачању црквене организације, подизању манастира и њиховог обдаривања током наредних век и по. „Период Архиепископије Српске цркве траје од 1219. до 1346. године. На трону Светог Саве променило се дванаест архиепископа у време најпознатијих наших краљева из династије Немањића. Седиште Цркве је најпре било у манастиру Жичи, а убрзо је, 1253. године, због опасности од Татара и Кумана пренето у метох манастира Жиче, у Пећ, на улазу у Руговску клисуру, на безбедније и сигурније место. Сви архиепископи на челу наше Цркве били су искусни духовници и монаси, који су пре тога боравили као игумани у манастиру Хиландару или Студеници.“²⁹ Са одступањем од светосавских идеала – народне државе, њеним претварањем у Српско Царство за владавине Стефана Душана (и последичним подизањем српске Цркве у ранг патријаршије) долази до раздора са Цариградском патријаршијом. Она се завршава анатемом и одлучењем Душановим, патријарховим и целог народа. Раскол је трајао све до 1375. када Турци у великој мери успевају да овладају важним деловима Балканског полуострва и да запрете његовим целим заузећем. Потом наступају тешка времена за Српску Цркву. Државно тежиште је под Лазаром и његовим сином деспотом Стефаном умерено на север, као поморављу и Подунављу, па се на исти начин померају и црквени центри, као и сами манастири. Са постепеним уништењем српске средњовековне државе и њеним покоравањем од стране Османлија, тешке штете трпи и црквена организација чије се целокупно подручје до краја 15. века (тачније 1496) нашло под турском влашћу. У условима ропства Црква дели судбину целокупног народа, према коме Османлије имају однос као према (како то прописује Куран) зимијама (народима књиге), својеврсним поданицима другог реда. Конкретну политику према хришћанима и њиховим црквеним јерерхијама Османлије формирају на основу опротунистички процена и интересних пројекција. Са нестанком хришћанских држава на Балкану, Османлије остављају верску самоуправу њиховим црквама, чак и повећавају њихову улогу као поглавара и народних вођа – етнарха који за рачун Османског царства прикупљају харач за централне власти и посредују између ње и сопственог народа. У оваквим околностима, Цариградска патријаршија испрва најбоље користи своју улогу, будући најближа центру Османске власти да поново прошири своју јурисдикцију над до недавно аутокефалним православним црквама и њиховим верницима. Уз сагласност Османлија, грчки епископи из Охридске архиепископије почињу све више да потискују српску јерархију и шире свој власт над многим епархијама српске цркве. „Одмах после пада деспотовине којом је владала династија Бранковића, већ крајем 15. века, грчка Охридска архиепис-

---

²⁸ Познановић Жељко, *Српска идеја*, Београд, Слободна књига, 1999, стр. 102-103.

²⁹ Поповић Радомир, *Кратак преглед српске Цркве кроз историју*,

http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic приступљено 01.03.2019.

копија, уз помоћ турске власти, ради на одузимању аутокефалности Србске Цркве. Србски митрополит смедеревски Павле се, двадесетих година 16. века, са епископима Србима супротставља овом разарању националне Цркве, због чега га охридски архиепископ Прохор на помесном сабору своје архиепископије, 1532, изопштава као „непослушног”. Митрополит Павле поткупи Турке да ухапсе Прохора и привремено обнови србску аутокефалију, да би јула 1541 Охридски архиепископ, удружен са цариградским патријархом, успео да од султана издејствује укидање наше црквене независности и припајањесвих србских епархија Охриду. На митрополита Павла је бачена анатема, тако да он мора да бежи у Русију и Влашку, чији га војвода Јован Радул назива „човеком исправним и верним”, дајући му правода скупља милостињу за србске манастире.³⁰

Ситуација се из корена преокренула када уз турску сагласност долази до обнове Пећке патријаршије. „Кључну улогу у том послу одиграо је велики везир Мехмед (Мухамед) Соколовић, потурчени Србин из села Соколовића код Вишеграда, васпитаник манастира Милешеве, који је у познатом "данку у крви" као дете одведен у Турску и тамо примио ислам. Напредовао је у служби као потурчењак и постао велики везир (први министар). Његовом помоћи Патријаршија је обновљена 1557. године, а први патријарх сада обновљене патријаршије постао је његов брат Макарије Соколовић (1557-1571). За Србе и њихову Цркву то је велики догађај. Пећка патријаршија је сада духовно објединила све српске етничке просторе, па чак и шире (делови Бугарске и Угарске). Обновљене су и основане нове епархије којима су обухваћени и расељени Срби: Требињска у манастиру Тврдошу, Пожешка у Славонији, Марчанска, Јенопољска, Вршачка, Будимска, пре тога Сремска... Било је укупно око 40 епархија на широком простору од Будима до реке Дрима у Албанији и од западне Бугарске до Јадранског мора. Положај хришћанске цркве сада је био лакши. Дозвољена је обнова и изградња нових цркава и манастира. Подигнута је из темеља пећка припрата и потом живописана. Живописана је грачаничка припрата, изграђени су овчарско-кабларски манастири. Положај српског патријарха био је сличан положају цариградског патријарха у Фанару. Он је постао "милетбаша" (вођа народа, етнарх) са великим и световним овлашћењима према хришћанским поданицима. Предлагао је на Порти избор митрополита и епископа, пресуђивао је спорове међу свештеницима, убирао порез од народа за годишњи данак султану, решавао брачне спорове у хришћанским породицама, имао право наслеђа код оних који умру без законитих наследника (право кадуцитета).³¹ Овакво стање потрајаће до друге половине 18. века, када ће фанариоте у Цариграду испословати код султара укидање Пећке патријаршије. Након пребега српских патријарха на преко Саве и Дунава на Север, у Хабзбуршко царство након неуспелих устанака против Турака на крају 17. и почетком

³⁰ Димитријевић Владимир, *Између Вашингтона и Ватикана – Светосавска Црква на распећу историје*, Лио, Горњи Милановац, 2012, стр. 12.

³¹ Поповић Радомир, Кратак преглед српске Цркве кроз историју, http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic приступљено 01.03.2019.

18. века, грчки црквени великодостојник полако почињу да овладавају јерхархијом Пећке патријаршије, да би последњи пећки патријарх Грк Калиник II (који је отерапо са престола претходног патријарха Василија Бркића), затражио њено укидање у чему га је подржао грчки део епископата. „Патријарх Василије нашао је прибежиште у Црној Гори, код владике Саве Петровића, који у једном извештају из 1776. године пише са којих епархија су отерани Срби архијереји (Самоковска, Штипска, Скопска, Новопазарска, Нишка, Ужичка, Београдска, Босанска и Херцеговачка). Деветорица епископа су покушавала да ову пропаст спрече, али Турци и фанариоти су испунили оно што су наумили. Ипак, свестсветосавског завета чувала је српска Црна Гора, којом управљају митрополити из рода Петровића; они не признају власт Цариграда, као ни Патријаршија у Сремским Карловцима.“³²

Након укидања Пећке патријаршије, сплетом историјских околности постојало је седам самосталних или страним црквама подложним црквених области у којима су живели Срби: Карловачка митрополија са седам епархија (која је обухватала Србе северно од Саве и Дунава који су уживали верско-културну аутономију даривану од Беча након Велике сеобе Срба под Чарнојевићима); Црногорска митрополија (са три епархије) која је имала фактичку самосталност и која је, ослањајући се на Русију, представљала заметак црногорске државе на просторима које Турци никада нису у потпуности покорили; Српска Црква у Далмацији и Боки которској (са две епархије) која је, након самосталног постојања, прво 1828. године дошла под јурисдикцију Карловачке митрополије, а од 1867 (након Аустро-Угарске нагодбе) и под јурисдикцију румунско-русинске Буковине која је трајала до 1918. године; црква у Босни и Херцеговини која је била под управом Цариградске патријаршије која је српском становништву наметала фанариотске владике; Београдска архиепископија (са пет епархија) која се одвојила од Цариграда 1831. у време када је Србија постала вазална, самоуправна кнежевина, а која је своју пуну независност добила тек 1979. године након што је кнежевина Србија постала самостална и међународно призната држава; Стара Србија и Македонија (са шест епархија) која је била под јурисдикцијом Цариградске патријаршије, мада су неки њени делови, након ослобођења и присаједињења Србији придужили Београдској митрополији; и српска Црква у САД која је настала крајем 19. века са изградњом првих храмова од стране српских емиграната на америчком тлу које су испрва биле под влашћу тамошњих руских епископа. Током друге деценије 20. века од њих настале српске епархије (прва је била у Чикагу) које су биле потчињене патријарху у Београду и које 1926. добијају ранг епископије.

После Првог светског рата 1918 и уједињења Јужних Словена у краљевину СХС стекли су се, након више од једног и по века, услови обнављање Пећке патријаршије. Српска народна династија Карађорђевића подржала је ову иницијативу, а Цариградска патријаршије је својим „Томосом“ одобрила обнову и обједињавање светосавске српске аутокефалне Цркве. Након Архијереј-

---

³² Димитријевић Владимир, *Између Вашингтона и Ватикана – Светосавска Црква на распећу историје*, Лио, Горњи Милановац, 2012, стр. 16.

ског сабора у Сремским Карловима (30. августа / 12. септембра 1920) Српска православна црква је подигнута на степен патријаршије која, у неизмењеном канонском поретку, траје до данашњих дана.

Период између два светска рата био је истовремено обнове и јачања, али и неспоразума са световним властима и богоодступништвом једног дела народа у модерним условима живљења. Управо у том периоду долази до реконцептуализације православља српског искуства и стила и формулације „Светосавља“ као појма који позива на верску обнову изворног, српског народног православља насупрот искушењима које је доносила тадашња епоха. „У време патријарха Варнаве (Росића) (1930-1937) донет је Црквени устав (1932). Основане су Загребачка и Мукачевско-прјашевска епархија. Између 1931. и 1947. Српска црква је имала 27 епархија и викаријат у Скадру. Црквени живот је покренут у свим областима. Подигнута је данашња зграда Патријаршије у Београду, као и манастир Ваведење у Београду и многи храмови. Започет је и храм Светог Саве у Београду (1935). Патријарх Варнава се одлучно успротивио великим привилегијама римокатоличке цркве у Југославији (конкордатска криза), које су ишле на штету православних и осталих вероисповести. Преминуо је изненада ноћу 23-24. јуна 1937. године у време изгласавања Конкордата у Народној скупштини. Свети архијерејски синод је такође био против владиног предлога. Касније је влада повукла Конкордат. Патријарх Гаврило (Дожић) [1938-1950] саградио је Патријаршијску библиотеку у Сремским Карловцима и зграду интерната за студенте теологије на Карабурми у Београду. Убрзо је избио Други светски рат. Патријарх и Синод су били против приступања Тројном пакту. У току овога рата (1941-1945) убијени су: митрополит дабробосански Петар, епископ бањалучки Платон, епископ горњокарловачки Сава, чешкоморавски Горазд. Убијено је 515 свештеника, монаха и вероучитеља. Године 1942. мошти св. кнеза Лазара и других светитеља пренете су из фрушко-горских манастира у Београд. Патријарх Гаврило је био заробљен, најпре у манастиру Раковици, Војловици, а затим у логору Дахау у Немачкој. За све време рата, до повратка, замењивао га је Свети синод са скопским митрополитом Јосифом (Цвијовићем) на челу.“³³

У послератном периоду комунистичко-атеистичке власти изложиле су СПЦ политичким прогонима, негативној пропаганди и сталним притисцима, гурајући је на маргину друштва. Отпадништво од вере и црквеног живота у оваквим условима попримило је у народу масовне размере. Не само да Црква ускраћена за накнаду за претрпљену ратну штету, већ јој је одузета значајна имовина (око 70.000 хектара земље и 1.180 зграда). Иза законског пуног раздвајања државе и Цркве лежале су намере атеистичких власти да у потпуности контролишу црквену јерархију, сузбијајући њена светосавска обележа кроз фаворизовање кооперативних конформиста међу свештенством или подстичући расколничка деловања (раскол епархија на југу земље и стварање ткз.

³³ Поповић Радомир, Кратак преглед српске Цркве кроз историју, http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic приступљено 01.03.2019.

Македонске православне цркве и раскол у Америци (кога је изазвао епископ Дионисије). Током дугих деценија комунистичке власти у Југославији, притисак је временом ипак почео да опада, па је под патријархом Германом обновљен рад богословија, формиране су нове епархије у земљи и дијаспори, основани су нови црквени листови...

Са пропашћу СФРЈ и комунистичког система у њој долази до масовног повратка вере у народу и наглог пораста угледа Цркве. Под мудрог пастирском палицом патријарха Павла (Стојчевића), српска Црва остала је верна светосавским идеалима у тешким временим распада земље и серије грађанских ратова који су уследили. Упркос разарањима многих епархија и изгона становништва, српска Црква је остала једини интегративни фактор целокупног српског народа како на просторима бивше Југославије тако и дијаспоре. У најтежим околностима превазиђен је црквени раскол у Америци (1992), основан је читав низ нових епархија (Британско-скандинавске, Средњоевропске, Милешевске, Бихаћко-петровачке, Осјечко-пољске и Западноевропске), веронаука је као факултативни предмет почетком 21. века враћена у српске школе а Богословски факултет враћен у околине Београдског универзитета.

Светосавље пред савременим искушењима

Савремене прилике у којој делује СПЦ на први поглед делују стабилно: српска Црква данас има преко 3500 парохија, преко 200 манастира, око 2000 свештеника, 230 монаха и 1000 монахиња, шест богословија, два богословска факултета (Београд и Либертвил) један институт, Академију за уметност и конзервацију као и Духовну академију (у Србињу). Иако је она једина српска организација која је преживела распад земље и очувала своје уређење (29 епархија) на свим просторима где Срби живе, светосавски идеали српске Цркве налазе се пред сталним искушењима: паства у многим епархијама ван републике Србије је опустела и налази се под сталном, мање или више вешто прикривеном репресијом режима новостворених пост-југословенских држава која теже стварању нових раскола, отпадништва и конверзије која креће од верске а претвара се у етно-национални инжењеринг. Западне велике силе или директно подржавају или се праве да не примећују овакве активности којим се крше елементарна верска и национална права Срба у окружењу. Најгора је ситуација на простору Косова и Метохије, које већ пуне две деценије после бомбардовања НАТО пакта под међународном управом, а где су преостали Срби сатерани у гета, док је спаљено и порушено 80 манастира и цркава. Поврх свега, самопрокламована албанска држава смера да преотме од српске Цркве неке њених од најважнијих средњовековних грађевина, прогласи их за културно наслеђе Косова и претвори их у пуке културне споменике које би после могла да својата као своје. Македонски раскол још увек траје, а слични проблеми су започети у Црној Гори. Тамошњи режим, градећи свој синтетички национални идентитет на негирању српског и светосавског наслеђа Црне Горе, спроводи систематску дискриминацију Срба и директно потпомаже пројект стварања

квази-црквене организације под именом Црногорска православна црква (коју чине неколико рашчињених свештеника и мањи број неправославних, тј. неверујућих становника Црне Горе) која смера да узурпира тамошње црквене поседе. Режим у Подгорици све чешће и ревносније шиканира тамошњу митрополију Црногорско-приморску, мислећи да ће репресивним мерама и историјским фалсификатима довршити етно-политички инжињеринг и трајно одвојити Црну Гору и њене житеље од (претходно оклеветаног) светосавског српства.³⁴ Слични пројект стварања тзз. „Хрватске православне цркве“ као инструмента верско-националне конверзије преосталих Срба на простору данашње Хрватске такође је на делу.³⁵ Осим тога, јављају се и тужне ситуације да поједине суседне аутокефалне православне Цркве почињу да претендују на вернике СПЦ те да покушавају да шире своју надлежност, оснивају парохије на простору СПЦ супротно канонима (деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији према влашком становништву, деловање расколничке струје Бугарске православне цркве у југоисточној Србији и шопско-торлачком простору) итд.³⁶

Једнако опасни, па и опаснији, су негативни унутрашњи процеси у српском народу и његовој Цркви који дубински угрожавају њен светосавски карактер. Последице полувековног комунизма и богоотпадништва још нису зацељене и превезиђене: након првих таласа повратка религиозности (углавном помодих и схваћених обичајно, као део националног фолклора) број пораста верника у пуном смислу те речи је заустављен и стабилизован на једну снажну мањину унутар укупног становништва. Преостали, већи део становништва и даље се према својој вери односи немарно, површно и обичајно, тек ретко упражњавајући верске обреде за највеће црквене празнике, а без стварног учешћа у литургијском животу. Њихов афирмативан однос према Светосављу и црквеном животу условљен је национално-политичким одређењем које на само Светосавље такође гледа површно и у доброј мери погрешно. Из оваквог односа рађају се политичке идеологизације светосавља као намерни и ненамерни видови њене злоупотребе зарад политичких циљева, који су често праћени и фантазмагоричним историјским умишљањима. Ипак, и код ових националних а верско запуштених Срба на базичном нивоу опстају основна светосавска убеђења о неопходности народне цркве, државе, културе и одбране које се, додуше, испољавају готово инстинктивно и неартикулисано, често помешано са идеолошко-политичким небулозним ставовима. „Политичка идеологизација светосавља представља и најчешћи облик његове деструктивне митологизације. Њени поборници истичу да је циљ Светог Саве превасходно био да национално освести и политички осамостали српски народ. Његово богословље они сагледавају као настојање да се земаљски циљеви прикрију уз помоћ високопарне црквене реторике. На крају, спајање светосавских вредности са старосрпским и старословенским паганским наслеђем у уметничким делима може

³⁴ Видети Раковић Александар, *Срби и религијски интервенционизам 1991-2015*, Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд, 2015, стр. 47-109.

³⁵ Исто. 15-46.

³⁶ Исто. 153-318.

да буде оправдано као покушај да се сагледа целина народног духа, међутим, пренето на теоријску, односно квазитеоријску раван, оно представља фалсификат светосавља.³⁷ Са друге стране, непросвећени и нецрквени део српског становиштва (али и припадника мањина у Србији) систематски је изложен антицрквеној пропаганди. Она слика Светосавље и уопште православље у крајње негативном светлу као мрачну, „реакционарну“ и клеро-фашистичку оријентацију која спутава сваку индивидуалности и њен слободни избор, која је извор великосрпског шовинизма са реваншистичким претензијама што стварају нове сукобе са суседним народима и државама. Други, суптилнији приступ дисквалификовања Светосавља иде као оном делу становништва које гаје верска осећања али су национално-политички неизграђени и амбиваленти. Зато им се, преко квази-религијских стручњака или пропагандне других верских организација, сугерише како Светосавље представља етнофилетистичко одступање од хришћанства и његову милитантно-националистичку злоупотребу, насупрот коме се слика својеврсно „ружичасто“ аисторијско и анационално (у ствари - ненародни и беживотно) „хришћанство“ које иза својих екуменских идеала служи идеологији савременог глобализма и политичкој корентности. Овака медијска харанга још више збуњује и мути трезвено сагледавање правих димензија Светосавља и његових садашњих позиција те домета у савременом свету. На крају, ту су и застрањења унутар самог свештенства које неретко, личним гресима одсутна од светосавског пута и подлеже искушењима среброљубља, сујете и стомакоугађања. Лош пример који дају својим верницима и изговор неверујућима да због њих на лош начин сагледавају целу Цркву нема оправдања. Осим тога, ту су и опасности клерикализације, то јест претварања црквеног клира у ненародну елиту склону да се уздиже над паством због свог ексклузивног, господарског чинодејствујућег положаја, а које је по правилу склоно страним новотаријама, захтевима за „литругијском реформом“ и екуменизмом схваћеном као пут који од дијалога са иноверницима постепено али сигурно прелази у напуштање вере отаца Цркве установљене Васељенским саборима. Посебну опасност представља савремена фанариотска активност Цариградске патријаршије која се, зарад голог опстанка (у неосманској Турској) и обећаног престижа у православном свету претворила у пуки инструмент атлантистичке геополитике (НАТО и САД). Она се неканонски меша у постојеће црквене расколе (пре свих на простору Украјине, али и на другим просторима) представљајући се као врховни арбитар, при томе не поштујући раније успостаљен канонски проредак и стечену аутокефалност.³⁸ Једном речју, Цариградска патријаршија се понаша, све више и све отвореније, у папоцезаристичком кључу. Ту, будући на вековну негативно искуство Светосавља са фанариотима и њихов жељом за потчињавањем помесних црква те чињеницу да је српска Црква под сталним расколничким ударима, лежи велика

---

³⁷ Грбић Јелена, „Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 152.

³⁸ Видети интервју владике Бачког др Иринеја Буловића, „Несаломив је дух српског народа“, Печат бр. 551, 28.12.2018, <http://www.pecat.co.rs/2018/12/episkop-backi-irinej-bulovic-nesalomiv-jeduh-srpskog-naroda/> приступљено 02.03.2019.

опасност по очување јединства и аутокефалије Српске православне цркве коју нам је извојевао Свети Сава и кроз коју она траје већ пуних осам векова.

Литература:

1. Arsenijević Matej, „Zavet – put srbskog bogoslovlja“, predgovor za Vidović Žarko, *Suočenje pravoslavlja sa Evropom*, Svetigora, Cetinje, 1997
2. Velimirović Nikolaj, Nacionalizam Svetog Save, Predavanje na KNU, 1935, <https://www.scribd.com/doc/30345462/Vladika-Nikolaj-Velimirovic-Nacionalizam-Svetog-Save>
3. Vidović Žarko, *Istorija i vera*, Svetigora, Cetinje, 2008
4. Vidović Žarko, *Suočenje pravoslavlja sa Evropom*, Svetigora, Cetinje, 1997
5. vladika Bački dr Irineja Bulovića, „Nesalomiv je duh srpskog naroda“, Pečat br. 551, 28.12.2018, <http://www.pecat.co.rs/2018/12/episkop-backi-irinej-bulovic-nesalomiv-je-duh-srpskog-naroda/>
6. Grbić Jelena, „Svetosavlje – omen za numen pravoslavlja“, Sabornost br. 7/2013, Eparhija požarevačko-braničevska, Požarevac, 2013
7. Dimitrijević Vladimir, *Između Vašingtona i Vatikana – Svetosavska Crkva na raspeću istorije*, Lio, Gornji Milanovac, 2012
8. Jevtić Atanasije. *Bogoslovlje Svetog Save*, Sveti Simeon Mirotočivi, Vrnjačka Banja, 1991
9. Perović Latinka, reč na promociji knjige Olivere Milosavljević “U tradiciji nacionalizma” (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji), Beograd, 2002
10. Jerotić Vladeta, *Vera i nacija*, Ars Libri, Beograd, 1998
11. Poznanović Željko, *Srpska ideja*, Beograd, Slobodna knjiga, 1999
12. Popov Nebojša, „Srpska dramedija“, Republika br. 155-156, Beograd, 1997
13. Popović Justin, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Čelije, Valjevo, 1993, <https://www.scribd.com/doc/8973699/SVETOSAVLJE-Kao-Filozofija-Zivota-Avva-Justin-Popovic>
14. Popović Radomir, Kratak pregled srpske Crkve kroz istoriju, http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic
15. Radojević Danilo, „Mistifikacije i asimilatorski smisao ideologije svetosavlja“, Matica crnogorska, ljeto, 2012
16. Videti Raković Aleksandar, *Srbi i religijski intervencionizam 1991-2015*, Hrišćanski kulturni centar dr Radovan Bigović, Beograd, 2015,
17. Šmeman Aleksandar, *Isgorijski put pravoslavlja*, Mitropolija Cetinjska, Cetinje, 1994,
18. „Što je to svetosavlje?“, Upoznaj pravoslavlje, 6. Srpanj. 2017, <http://orthodoxhr.blogspot.com/2017/07/sto-je-to-svetosavlje.html>

„SVETOSAVLJE“ THEN AND NOW

Summary: Eight centuries of autocephalous Serbian Orthodox Church represents a good cause for the correct interpretation of the image of St. Sava and his work - Svetosavlje, in contrast to the irregularities and inaccuracies that were spreaded about them in past and present times. The first part of the Paper points at two different approaches to the personality of St. Sava - the first one who tries to truly grasp the spiritual dimensions of him and his

work and the other who tries to give one of modern perspectives on some of his activities. Second approaches were all based on researchers own ideological worldview and they portrayed one's subjectively reduced and historically incorrect image of St. Sava. Then the same thing can be seen about Svetosavlje, where on the one hand there is a whole series of inaccurate interpretations about it as a nationalist ideology and ethno-flyingist aberration that has little to do with Orthodox Christianity, while, in contrast, there are views that Svetosavlje is the true, illuminated version of Christian Orthodoxy of Serbian style and experience. Furthermore, the work points to the historical path of Svetosavlje and its main features: the national Church, national state and government, folk culture and defense, all in order to finally pay attention to a series of contemporary challenges that are facing Svetosavlje.

Key words: Saint Sava, Svetosavlje, autocephalous Church, Serbs, history of the Church

ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ
Факултет политичких наука
Београд

УДК 271.222(497.11)-9:304.2
Оригиналан научни рад
Примљен: 14.08.2019
Одобен: 29.08.2019
Страна: 53-63

МОЖЕ ЛИ СВЕТОСАВЉЕ ДА МОБИЛИШЕ ДРУШТВЕНЕ СНАГЕ У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ У КОРИСТ *BONUM COMMUNE*?

Сажетак: Специфичност православља у Срба није превише велика у односу на друге варијанте православља, па ни у односу на већину других конфесија хришћанске религије. Оно што га одиста чини особеним јесте Светосавље које, мада је у својој бити „јеванђелско револуционарство“ и најаутентичнији гарант идентитета Срба хришћана, не садржи ништа што није православље. У време грађанског рата на тлу СФРЈ у последњој деценији 20. века школски романтичарски култ Светог Саве се, иако потпуно неполитичан по својој намени и суштини, са српске стране настојао употребити за ојачање патриотизма и ширење српског национализма, а са непријатељске стране као доказ ситуираности великосрпске идеологије у православљу. У времењу када Србија покушава као држава да се прикључи ЕУ, СПЦ може одиграти значајну улогу у модернизацији не само саме себе, већ и целог српског друштва, при чему дух Светосавља треба да има одлучујућу улогу у реформама које су у том циљу неопходне.

Кључне речи: православље, Светосавље, Српска православна црква, реформе, Европа

Православље у Србији је тек једна од више стотина конфесија хришћанске религије. Иако православни, уосталом као и католички и протестантски теолози, стотинама годинама налазе велике и бројне разлике између православља и других великих хришћанских вероисповедних група, суштинске разлике се могу свести тек на неколико, по много чему судећи, не баш непремостивих.

Православље не обухвата само ортодоксију (правилно слављење Бога), већ и ортопраксију (веру као правилно делање). Појам саборности, на коме као на изразитој специфичности инсистира православље, је, у крајњем, скоро истоветан појму католицитета, а највећа разлика је заправо у интерпретацији појма. Католици под тим појмом више разумеју квантитативну универзалност, а православни квалитативну свеобухватност.

Битна разлика је у организацији цркви јер православни немају свога папу, нити су православне цркве устројене у јединствен хијерархизовани систем

као што су католичке. Томе треба додати инсистирање православца на важности сачувања еухаристије, учења светих отаца и одлука васељенских сабора, као и на спецификуму литургије и старом календару.

Криза у којој се налазе водеће хришћанске конфесије је, највероватније, била узрок не тако давне папске објаве о њима као о два плућна крила, чему су претходили и након чега су следили и други знаци могућег приближавања, али историјски утврђена институционална дистанца међу њима је и даље не само присутна већ и велика.

Често се, и то са правом, као највећа посебност православља у Срба наводи Светосавље. Захваљујући неизрециво важној историјској улози првог српског ариепскопа Саве Немањића Српска православна црква је не само постала 1219. године аутокефална и тиме стекла право на избор свог архиепископа из редова српских епископа њиховом вољом без права мешања васељенског патријарха и ма ког страног владара, већ је уз стечену независност добила и свој национални печат развијајући од тада до данас хришћанство „српског стила“ под утицајем идеја Светог Саве тако да се српско православље са правом често назива Светосављем.

У историји хришћанства мало је примера да је неки народ само четири века након прихватања хришћанства стекао своју црквену, и што је још важније духовну самосталност као што је то био случај са Србима. Од велике важности је да то није био коначни циљ Светог Саве, већ да му је, напротив, стицање аутокефалности српске цркве послужило за остварење много важнијег циља, а то је било унапређење српског друштва и државе ради досезања идеала добро уређене и срећне заједнице. Црквена независност, којом је несумњиво знатно ојачан међународни углед и престиж српске државе, била је услед таквог Савиног прегнућа потпуно у функцији обезбеђивања политичке и државне независности и напретка српског народа. То показују и његове бројне, у том правцу усмерене активности као тек хиротонисаног архиепископа, обликовање закона по угледу на тада веома напредно Византијско царство¹ у форми „Крмчије“ (Законоправила) и држање чувене Жичке беседе приликом крунисања свога брата Стефана за краља, која је била по својој форми подука краљу и племству, а по својој суштини путоказ за даље реформе и правце развоја младе српске краљевине. У основни принцип функционисања не само вере, већ и државе, односно свеукупне српске заједнице уздигнута је симфонија односно сагласје правно обезбеђено „Законоправилом“, који се може сматрати првим српским уставом. Захваљујући њему закон је високо уздигнут изнад црквене и световне власти и важио је једнако за обе као и за све чланове друштва, због чега се може рећи да је тиме Свети Сава ударио темеље правној држави у Срба.

То се посебно односи на релацију цркве и државе (која се у пракси огледала у моралној и правној обавези узајамне помоћи) услед чега ће, за разлику

¹ Они делови „Крмчије“ (Законоправила) који су регулисали релације цркве и државе тако да буду устројене по принципу симфоније, били су преузети из византијског зборника закона „Епанагоге“ који је настао у 9. веку за време владавине цара Василија.

од западних, српска црква бити увек дубоко одана својој држави али и бринути о томе да владарева власт буде правична и у складу са законом како не би прерасла у тиранију², а по нестанку српске државе српска црква ће остати одана национално-државним идеалима одржавајући свест народа о потреби сопствене државности.

Као царском и патријарховом вољом озваничени „архиепископ српских и приморских земаља“ Свети Сава ће у кратком року основати 11 епископија, од тога осам потпуно нових и званично померити формалну границу православља ка западу. До тада је српска државна граница била на Дрини, а од стицања аутокефалности Свети Сава протеже јурисдикцију Српске православне цркве све до Неретве односно до приморских крајева у којима је у то време било много православних хришћана. Иако је на тој територији било и католика и њихових бискупија, Свети Сава им је дозволио постојање и рад, уздигавши тиме високо принцип верске толеранције, али при том не и на штету сопственог народа и вере, што се види из његове одлуке да се католицима забрањује мисионарски рад усмерен према православном становништву. Практично од Светог Саве почиње идентификовање српства са православљем. Захваљујући Светом Сави и новом духу православља који је удахнуо Србима манастири су постали врела културе у којима су се сем поштовања строгих светогорских правила живљења одвијале и значајне интелектуалне делатности које се нису исцрпљивале само у препису и стварању црквених, него и световних књига, закона и уредби. Снажно је подстакнуто ктиторство, аутентично градитељство, фреско-сликарство и уметничко занатство што је српску краљевину брзо учинило једном од најнапреднијих и најугледнијих држава Европе у доба Немањића. Посебно темељну реформу српског православља Свети Сава је извршио по повратку из Свете земље и Египта, пре свега у погледу начина монашког живота и богослужења. Његове амбиције нису биле да само преуреди и модернизује духовни живот на просторима Европе на којима су живели Срби и простирала се српска државност, већ и да учини српску духовност делом светске уздижући је квалитетом и иностраним позиционирањем. У те сврхе је откупио у Светој земљи манастир Светог Георгија у Акри и манастир Светог Јована Богослова на Сиону учинивши их убрзо потом жариштима „богате књижевне делатности“ о којима пише Јован Радонић.

За самосталност српске државе и слободарство српског народа од великог значаја је било то што се својим „Законоправилом“ Свети Сава практично успротивио идеји и пракси супрематије цариградског патријарха као „источног папизма“ који је подразумевао и потпуно потчињавање српске државне власти византијској.

Уплив учења Светог Саве које одише патриотизмом и самоодрицањем ће вековима потрајати све до данас бивајући моћни агенс обликовања не само српске православне вере, већ и свеукупне културе и духовног профила српске нације као независне и државно самосвојне. Тај утицај је био толико снажан да

² Српска православна црква је имала право да суди и у световним споровима, што је потврђено и у члану 176. „Душановог законика“.

се одвијао и под турском окупацијом одржавајући свест народа о својој идентитетној посебности и потврђеној историјској величини због чега су малописмени Турци одлучили 1594. године да спале мошти ученог Светог Саве примитивно видевши у његовим земним остацима једину основу његовог култа и тиме највећу симболичку опасност по стабилност своје власти, не схватајући да оно што носи Србе ка слободи и независности далеко више од моштију Светог Саве јесте његов патриотски дух и његова мудра реч који су путем православне вере срасли са народом и постали његово трајно сећање, а тиме и његов *credo*. Да је тако и да тај варварски гест није деморалисао српски народ нити угасио његову љубав ка ујединитељском делу и слободарском духу Светог Саве потврдиће и бројни српски устанци који су следили и на крају резултатски кулминирали Српском ослободилачком револуцијом у форми Првог и Другог српског устанка, а потом и обновом и изградњом српске нововековне државе у 19. веку.

Култ Светог Саве, по коме је Србија Истоку Запад а Западу Исток, иако створен одавно као духовна надоградња светитељског култа Стефана Немање, у масовној употреби је тек од краја 19. века и то као школски романтичарски култ. Та два спојена култа, Оца и Сина, већ и концептуално блиска хришћанству симболизују све оно што треба једном народу. Док Немањин култ симболизује политичку независност, Савин култ симболизује црквену, а заједно омогућују изградњу Духа слободног народа.

Иако угледни историчари попут Владимира Ћоровића сматрају да је Свети Сава као „строги православцац био латинофоб“, тек од краја 80-тих година 20. века Светосавље у ванправославном, поготово у западном политичком корпусу, далеко више бива схваћено као псеудонационална и антизападна идеологија ситуирана у поље српске политике, него оно што Светосавље у својој бити одиста јесте - „јеванђелско револуционарство“ (да се послужимо изразом оца Јустина Поповића), и иако драгоцен тек једна од битних компоненти православног искуства српског народа. Овај, без сумње посве аутентичан интегративни духовни одговор Немањића на челу са Светим Савом на специфичности и противречности географско-просторног ракурса у коме је ситуиран српски народ, схвата се у модернијем смислу и као својеврсна „геополитика Светосавља“³.

Битно је истаћи да се од стране Српске православне цркве у потпуности успело у томе да у аутентичном Светосављу, и поред његове специфичности, не буде нечег што није православље, што значи да у њему нема ни политике. Уосталом, након снажног националистичког полета који је умногоме обележио српску политику у последњој деценији 20. века и покушаја да се у ратним временима баш све, па тако и Светосавље инструментализује за потребе дневне политике, истинско Светосавље није постало ничије политичко оруђе одупирући се тој идеји самом својом суштином, услед чега данас и замире настојање у домену једног дела националне политике да Светосавље буде увек могућа

³ Види опширније о томе: Љубиша Деспотовић, *Геополитика Светосавља*, Каирос, Сремски Карловци, 2019, стр. 50-51

представа манифестне антизападноевропске идеологије у Срба. Оно то заправо никад у суштини није ни било, ако изузмемо такав субјективни доживљај православља у врло слободним и ретко кад добронамерним политичким интерпретацијама, и добро је да се „враћа“ из политичких вода (у којима је пречесто неумесно и манипулативно потезано) у своје духовне као истински традиционалне оквире, опстајући као „најаутентичнији гарант идентитета Срба хришћана“⁴.

Са друге стране, чињеница је да савремена православна вера, као и многе друге вере уосталом, може не само у Србији са правом бити сматрана као "недовољно просвећујућа". Услед горке новије историје православних народа одувек више склона конзервативном него реформаторском мишљењу и поступању, православна црква је пружила снажан отпор просветитељству из страха да не изгуби битне одлике духовности, и спусти се, попут протестантизма, на ону раван духовности која интензивно додирује световност, те је са њом отуда неминовно и помешана. Примера ради, руски цар Петар Велики ће као просвећени апсолутиста 1721. године укинути функцију патријарха у руској православној цркви и претворити је у неку врсту државне институције на челу са царевим чиновником.

Код Срба је ситуација била наизглед слична, али ипак у много чему и врло различита.

Рецимо, важан принцип ортодоксије као међаша Светосавља је хармонија између цркве и државе, тачније њихова симфонија, и зато ову потоњу реч треба у том контексту и користити, не само због тога што је у питању изворни старогрчки израз, него и зато што је израз симфонија далеко прецизнији.

Историјска пракса српског народа који је средином 15. века дефинитивно и масовно потпао под вишевековну турску власт је обликовала овај принцип тако да је он у тим условима гласио: тек ако нестане државе, црква постаје **све** своме народу на плану организовања његове духовне, али делом и световне, парламентарне заједнице у интересу њеног добра. То се, уосталом, догодило и неким другим балканским православним народима након губљења националне државе, али разлози томе нису били исти. Потом, у времену етатистичке комунистичке владавине историјски елиптично и парадоксално црква је била ништа, јер је држава била све.

Сви ови разлози вишевековне борбе православља у Срба да преживи су узроковали да оно, иако поносно на очување изворних и темељних принципа хришћанства, ипак носи печате разноврсних историјских компромиса, рецимо попут неодбачености паганства у извесној мери, и да највише из тог разлога и није успело да оствари своју, у духовном а не у световном смислу просветитељску функцију.

Растрзана између потребе народа за оружаним ослобођењем пре свега од турских, мада и од других завојевача, са једне стране, и својих изворних принципа са друге, принципа који православље чине једном од најдефанзивнијих

⁴ Димитрије Калезић, *О Светом Сави*, Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2006, стр. 241.

хришћанских конфесија (не само да православље не заговара рат, већ не заговара ни освету, није имало развијену нити институционализовану праксу инквизиције и сл.), Српска православна црква је често долазила у ситуације опредељења за или једно или друго, мада је најчешће долазило до поклапања народног интереса са принципима религије. Отуда, све до данас, православљу код Срба се не може пребацити никаква формализована стратегија изазивања грађанског рата, бар не као формализована стратегија верске институције. То, разуме се, не искључује раритетно ретке иступе неких појединаца из редова православног свештенства, који се залагаху за агресивнију политику православних, а што цркву као институцију објективно није могло, нити икад и може довести у позицију изазивача рата, али је може да доведе у воде дневне политике, и то не тако што ће тих пар свештеника и њихових речи превладати и учинити да се црква у политици позиционира као пуки сервис неких политичких снага, већ тако што се ти иступи увек узимају од стране противника српског народа и његовог православља као крунски доказ за њихову политичку пропаганду да су се и Српска православна црква и у крајњем и православље претворили у шовинистички, а тиме, дугорочно узев, и у национално непрогресивни инструмент. Важно је стога и на овом месту констатовати да за Српску православну цркву као институцију важе као меродавне само изјаве њеног поглавара и документи Сабора, а у њима нити има, нити је икад било икаквих позива на рат и друговрсно зло које треба чинити другим народима. Напротив, у њиховим изјавама се стално и наглашено традиционално заговара мир. Управо то што се Српска православна црква придржавала изворних принципа православља је онемогућило да она ма у ком историјском тренутку постане шовинистичка институција, иако је, све време, била и јесте изразито национална црква.

Тек окончана серија изгубљених ратова српских руководстава, чијем ни изазивању ни губљењу православље само по себи ништа није ни додало ни одузело, захтева суочавање националне вере са резултатима пораза који махом нису били војни, већ политички и отуд били тумачени од стране противника као национални. Мада је Српска православна црква можда могла више учинити било за победе, било за мир у току мултиетничког грађанског рата који се у последњој деценији 20. века збивао на тлу некадашње СФР Југославије, она и данас може одиграти велику улогу у сузбијању националних фрустрација путем не само одбијања захтева да призна измишљене злочине и колективну кривицу српског народа⁵, већ и тиме што ће одбити да оправдава истинске злочине, не својих верника, већ појединих формалних чланова своје духовне заједнице, јер, да су ти појединци били истински православни верници, они злочине не би ни чинили. Такво поступање могло би само уздићи и учврстити углед Српске православне цркве и православља схваћеног као Светосавља. У питању није само одбрана угледа једне православне цркве и њене религијске доктрине, већ и достојанства целог српског народа са којег полако и упорно треба скидати љагу коју су му створили и налепили стари и нови опасни непријатељи.

⁵ Види: Драган Симеуновић, *Српска колективна кривица*, Нолит, Београд, 2009.

Тек кад се, и ако се, захтев за понижавањем нације и државе бар колико и мисао мржње и говор реваншизма сузбије не само фронеизичном политичком и државном акцијом, већ и јавним напором Српске православне цркве, створиће се истински услови да се у махом полурелигиозној Србији уз помоћ Светосавља могу родити и широко мобилисати друштвене снаге у корист *bonum commune*.

Проблем је у томе што свест о неправди према српском народу већ постоји код Срба као нешто што је утемељено на основу бројних доказа, док за рађање свести о могућој реалној кривици извесног броја припадника српског народа треба и времена и доказа, и то у времену када су захтеви световног преображаја српског народа и друштва представљени вољом моћне иностране политике као веома ургентни. Онима који се залажу за брзину српског признања и покајања националне кривице очигледно или није познато, или им није битно то што је у православној заједници и у духу Светосавља покајање могуће тек након утврђивања, а тек онда и поимања неке сопствене радње као евентуалне кривице. То што се тражи од Срба и Србије подразумева у сваком случају више од правног или политичког осуђивања, тачније то захтева и верску, односно духовну самоосуду. Међутим, спољашњи притисак и захтев за покајањем увек рађа или појачава природан унутрашњи отпор. Човек се у принципу искрено увек каје онолико колико он сматра да је крив, а не у мери у којој то сматрају или желе други. И то у крајњем није ништа друго до вечити релациони и интеракциони проблем између знања и вере.

Што се пак тиче опроста другима од стране Српске православне цркве, са тим ће ићи брже због њене светосавске традиције праштања, али неудареног са заборавом. Практично, православље би могло да се потврди као "поново откривена религија" у форми Светосавља и то не претежно механички као што се догодило са обновом улоге религија у источноевропским земљама у моменту када је пад комунистичких режима омогућио слободу религиозног понашања, већ и креативно, будући да је политичка, економска и војна турбуленција, која је захватила у последњих десет година 20. века простор бивше СФРЈ, многе Србе учинила истинским верницима који су у принципима православља тражили не само задовољење исконске човекове потребе да се у нешто натприродно верује у катастрофичним условима, већ и услед њиховог уверења да се у тим принципима крије бар део праведног решења за миран излаз из друштвене кризе.

Да би Србија постала боља заједница потребно је не само да се изврши њена пуна демократизација већ и да православље као конструктивни друштвени чинилац да свој допринос томе. Но, православље и Српска православна црква не могу допринети демократизацији заједнице уколико се и сами не демократизују. Да би се то омогућило, неопходне су извесне црквене реформе. Проблем настаје услед сазнања да не само српска, већ да свака црква, што значи онда и свака православна црква, није љубитељ реформи. Ипак, уколико се жели оснажење улоге цркве у друштву, реформе су неминовне. Не ради се ту о захтеву да реформе задру у садржину догми и система вредности православља као вере, већ да се реформише црква као институција. То подразумева

осмишљавање већег степена њене друштвене функционалности не само на плану њеног доприноса у претварању српског друштва у добру заједницу, већ и њеног доприноса у корист мудрог, ка добру свога народа окренутог суживота у заједницама којима територијално, попут земаља Југоисточне Европе, Србија припада, или у глобалној заједници попут Европске Уније у коју држава Србија жели да уђе. Потребан је и нов однос према исламу и другим религијама (не само због већ присутних муслимана, већ и надолazeћих миграната, што значи и Кинеза и других) присутним не само у тим заједницама којима припада или тежи да припада Србија, као и нова визија сарадње међу свим хришћанима која треба да замени досадашњу оријентацију на сарадњу која је претежно формална са свим, сем са православним црквама са којима се традиционално гаје, и поред извесних неспоразума, много дубљи и искренији односи. Такав досадашњи став, а уједно и консозициони однос Српске православне цркве је можда најбоље видљив из податка (који се углавном прећуткује) да је Македонија била прва југословенска република која је добила од Београда сагласност да постане независна држава без политичке свађе, између осталог и зато што је то био договор „православних република“, а због чега сада и Српска православна црква и држава Србија трпе последице. Већ са Црном Гором морало је бити другачије, пошто је један изузетак увек више него довољан, а и теже се прашта ономе ко је наш или нам је ближи⁶.

Очигледно је да бар минимум реформи треба прво да обухвати цео образовни систем Српске православне цркве ради подизања његовог квалитета да би се свештенство подигло на виши духовни ниво. Прилив верника Српској православној цркви такође носи, мада мање него у неким другим, пре свега „по социјалистичкој историји“ сродним срединама, печат у много чему тек формалног припадања пастве као традиционалних верника. Не могу се окривљивати само новопечени верници за површност у вери јер је лако уочљиво да је и од стране Српске православне цркве последњих деценија далеко више подстицана њена обредност него њена духовност, а што би далеко више било у складу са Светосављем. Ствари на том плану су се заправо почеле мењати тек доласком патријарха Иринеја на чело Српске православне цркве, а до тада се због стега политичких прилика нису ни могле или нису смеле мењати.

Исто тако, увођење веронауке у школе не би смело да буде од највеће користи по цркву, већ по укупну друштвену заједницу. То значи не само виши квалитет градива и предавања, већ и садржаје и методе адекватне условима у којима се српско друштво данас налази. У тим садржајима треба да више доминира идеја не само световне, већ, што је много теже, и духовне толеранције у мултиетничком и мултирелигијском друштву, као и идеја покајања и узајамног опроста, и да веронаука не буде тек подука и умесна расправа о постанку и пропасти овоземаљског света, већ и општедруштвено корисна активност на плану учвршћења породице и увећања склоности ка рађању што више деце кроз одбацивање идеје побачаја, те одбијања младих од аутошовинизма колико и од шовинизма и од идеја насиља, једнако као и од порока наркоманије, алкохолизма, криминалитета и сл.

---

⁶ Само у Херцег-Новом постоји шест цркава посвећених Светом Сави.

Противници реформи би свакако требало да знају да се православље у Срба, односно Српска православна црква никада није озбиљније тематски, а још мање истраживачки бавила битним друштвеним проблемима као што су криминал, корупција, проституција, економско изабљивање, незапосленост, сиромаштво, проблем побачаја, и да нема јасан стратешки однос према актуелној политици што доводи до честих политичких манипулација којима се неспремна црква тешко да одупрети. Томе доприноси наслеђена прећутна сагласност врхова Српске православне цркве са политичким ангажовањем њених свештеника који често заступају не само различите, већ и потпуно противуречне политичке принципе и износе различите политичке ставове чиме само доприносе завадама у српском недовољно просвећеном народу. Реформа која би била спроведена морала би или довести до тога да целокупно свештенство следи политички став који би заузимало врховне свештенство Српске православне цркве, или да се уопште не бави политиком ради избегавања духовног тровања народа, а што би далеко више било у духу изворног Светосавља.

Управо зато што у православљу не постоји препорука за било коју врсту друштвеног (економског, политичког итд.) напретка, реформе су неопходне, јер, у супротном, изворне вредности православља прете да се у времену журне друштвене транзиције изобличе у неку врсту полусветовне религије као новог колективизма, суштински супротног од Светосавља које је Србе увек уводило у напредак. Ако се хоће остати у светосавској традицији циљ реформе мора бити оснажење појединца на начин који му омогућује не само лични напредак, већ и несумњив допринос заједници уколико пређе уз помоћ вере пут обожења, односно индивидуације⁷ – напредујући непрекидно од индивидуе до друштвено одговорне, а не само до продуховљене личности.

Расправе које се сада воде о реформи православља и Српске православне цркве, између осталог и ради уласка Србије у Европску Унију, као да свесно пренебрегавају нека суштинска питања. Рецимо, питање језика и богослужења није ни битно ни хитно колико изгледа. Са једне стране, јесте да би божја служба на народном језику допринела бољем разумевању порука цркве пастви, али, са друге стране, обредни тон архаичног црквенословенског језика ствара свечану атмосферу која је многим верницима веома битна. Но, зар је то питање одлучујуће за демократизацију цркве, а камоли целе заједнице и доприноси ли то заиста уласку Србије у Европску Унију како неки, па и неки српски теолози верују?

Проевропске реформе су битне и нужне уколико се, на пример, жели добити духовна просветитељска битка са празноверјем и сујеверјем, коју православље и Српска православна црква као да полако али сигурно губе. Наиме, обнова вере код Срба у новије време није значила само њихово окретање православљу, већ масовно и ка празноверју и сујеверју, јер и то су својеврсни облици вере који нису само природна реакција на интересну ситуацију, нити пуки знак заосталости, него и израз наметнуте брзине живота која, једнако као и израз лоших духовних и материјалних услова живљења, рађа и одржава ду-

⁷ Владета Јеротић, *Индивидуација и (или) обожење*, Арс Либри, 2010, стр. 46.

ховну инвалидност и површност. Црква у Србији, таква каква је, као и све традиционалне институције често није у стању да брзо реагује на духовном плану, а људима су у тешким животним околностима препуним неизвесности и стрепње, не само била, него и све више јесу потребна брза објашњења и предсказања која су најлакше доступна на тезгама мешетара празноверја и сујеверја, као и у окриљу нарастајућих друштвено-деструктивних секти и култова. Реформа би учинила православље модернијим (не у смислу обавезног приближавања световном) и социјално функционалнијим уколико би га учинила по друштвено добро ефикаснијим (нпр. значајним увећањем броја духовно-пастирских центара чије се постојање показало као вредно хвале и од огромне користи по духовно стање народа), јер би се друштво помоћу реформисаног православља лакше и брже ослободило многих негативних елемената паганског и уопште свега негативног у духу народа што директно или индиректно одржава не само празноверје и сујеверје, већ уопште кризу личности.

Негативна страна убрзања економског и политичког живота заједнице се огледа и у рапидном губитку етичке димензије и заједнице и појединца, као и у изазивању успоравања друштвених процеса, а тиме и процеса уласка Србије у ЕУ, као природне реакције заједнице на немогућност праћења темпа убрзања услед своје неприпремљености, што последично увек води и оснажењу конзерватизма.

Све у свему, на питање може ли православље допринети уласку Србије у Европску Унију, може се са сигурношћу рећи да већ по својој природи, и по низу других квалитета које поседује православље може бити од велике помоћи у грађењу демократске будућности којој стреми српско друштво, а тиме и процесу уласка Србије у Европску Унију, али се мора рећи и да се то не мора ни брзо ни уопште десити, и то више из простог разлога садашње недовољне припремљености него спремности и капацитета, па и заинтересованости и спремности Српске православне цркве на такво ангажовање, изузимајући ангажман неколицине врховних свештеника и теолога. Разумљиво је да се једна тако стара установа, при том проверени чувар духа и добра народа, ослања искуствено више на опрез него на обећања, ма од кога она долазила.

У сваком случају боље је да се за реформе залажу они који у њих одиста искрено верују, него да то постане пуки формални став Цркве, јер онда у њој неће бити ни истинског прегнућа на том плану. Формално залагање и неверица у прокламовано могли би само да допринесу ономе уверењу које већ постоји у српском друштву када је реч о приближавању Европи - терају нас да што брже трчимо, али у месту, да ли зато да бисмо у месту и остали или некуд одлетели? Зато је боље да се у оквиру цркве и редовима свештенства живом и писаном речју постепено изграђује истинска свест о потреби добрих промена које воде стварању бољег српског друштва него да то постане наређење које се потом у пракси не спроводи. Када такозвана критична маса присталица реформе постане доминантна и кад ту масу прожме „радост унутрашње обнове“ о којој је писао и говорио Владета Јеротић⁸, она ће заправо већ бити на делу, а тиме ће мо бити најзад и на правом месту, међу себи једнакима.

⁸ Владета Јеротић, *Србија и Срби, између изазова и одговора*, Арс Либри, 2002, Београд, стр. 261.

Литература:

1. Despotović Ljubiša, *Geopolitika Svetosavlja*, Kairos, Sremski Karlovci, 2019.
2. Jerotić Vladeta, *Srbija i Srbi, između izazova i odgovora*, Ars Libri, Beograd, 2002.
3. Jerotić Vladeta, *Individuacija i (ili) oboženje*, Ars Libri, 2010.
4. Kalezić Dimitrije, *O Svetom Savi*, Izdavački fond Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, 2006.
5. Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2009.

COULD SVETOSAVLJE MOBILIZE SOCIAL FORCES IN SERBIA IN FAVOR OF THE BONUM COMMUNE?

Summary: There are not many things in Serbian Orthodoxy different from other versions of Orthodoxy, or even most of other Christian confessions. What really makes it special is the interpretation of the life and philosophy of St. Sava, the so called Svetosavlje, which, although is in its core the “gospel revolutionary” and the most authentic guarantee of Serbian Christians’ identity, does not contain anything that is not Orthodoxy. During the civil war in SFRY in the last decade of the 20th century, school romantic cult of St. Sava, although completely apolitical in its purpose and its essence, was used by one side for the strengthening of Serbian nationalism and patriotism, and by the other side as the proof that ideology of the Great Serbia was embedded in the Serbian Orthodox Church and Serbian Orthodox religion. In times when Serbia strives to join the EU, Serbian Orthodox Church could play a significant role in modernization not only of itself, but also of the Serbian society as a whole, whereby the spirit of Svetosavlje should have the decisive role in the reforms necessary in order to achieve this goal.

Key words: Eastern Orthodoxy, Svetosavlje, Serbian Orthodox Church, Europe, Reforms

ДРАГАН ПЕТРОВИЋ*

Институт за међународну политику и привреду
Београд

УДК 271.222(497.11)-9:141.7

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобен: 29.08.2019

Страна: 65-76

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА – ОСАМ ВЕКОВА БОРБЕ ЗА ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА И ОПСТАНКА СРПСКОГ НАРОДА

Сажетак: У раду се анализира значај Српске православне цркве за идентитет и опстанак српског народа за последњих осам векова. Од стицања аутокефалности Српске православне цркве до данашњих дана, она је била духовни, али и шири стожер егзистенције српског народа. Чак и у периодима када је највећи део српског народа живео у туђим државама, нарочито у периоду ропства под Турцима и подређености Хабсбурзима и Млечанима, СПЦ је преко Пећке патријаршије, Карловачке митрополије и својих других регионалних верских центара (Митрополије у обновљеној Кнежевини Србији, Црној Гори и др), деловала ка духовном и општем повезивању и опстанку српског народа.

СПЦ је имала велики значај у нововековној обнови српске државности. У садашње време тешких изазова и криза, СПЦ је потпора српском идентитету и заштити Косова и Метохије, и свесрпског јединства. Она повезује српски народ у региону и дијаспори.

Кључне речи: Српска православна црква; Пећка патријаршија; Карловачка митрополија; Србија, Црна Гора; Косово и Метохија; идентитет српског народа; духовна снага

Српска православна црква, је свакако најважнија (изузетно једна од најважнијих) историјска институција српског народа. У канонском смислу она је добила своју аутокефалност 1219. године. У реалном смислу, она постоји од тренутка примања хришћанства српског народа, а то је бар од почетка VII века. У раду ћемо анализирати период постојања и деловања СПЦ, од тренутка добијања своје аутокефалности 1219, до данашњих дана. Охридска архиепископија је од IV до VI века наизменично зависила од Цариграда и Рима. Крајем IX и почетком XI века је имала аутокефалан статус, као архиепископија а затим и као патријаршија са седиштем у Охриду. У периоду након пада Цари-

---

* drdraganpetrovic83@gmail.com

града 1204. године, Србија добија 1219. године, аутокефалну православну цркву од стране патријарха Манојла Цариградског у Никеји. За „архиепископа српског и приморских земаља“ рукоположен је Свети Сава (Растко Немањић), и од тада је Српска православна црква аутокефална и њен архиепископ се бирао и посвећивао на тлу Србије.

Периодизација деловања Српске православне цркве

Уколико би смо на тему рада, покушали да применимо као један од научних циљева, научну класификацију, дакле периодизацију у оквиру постојања и деловања српске православне цркве, могли би смо се ослонити на факторе временске периодизације и појединих важних историјских епоха. Такође могли би смо за критеријум да применимо и као граничне међе важне историјске догађаје. У том правцу би се хришћанска црква код Срба, могла грубо поделити на период, пре стицања аутокефалности и након тога (ово друго је заправо тема нашег рада).

Дакле Срби су примили, хришћанство у једном процесу који је почео још у раном Средњем веку (по неким хипотезама и пре тога), али је аутокефалност Српске православне цркве добијена пре осам векова, почетком XIII века. Срби су као народ били под снажним утицајем Источног Римског царства, касније названог Византија. Тај утицај је био пре свега културни, па је и хришћанство примљено са те стране. У периоду развијеног дела Средњег века и развоја српске државности око Рашке (у ранијим фазама Средњег века више српских феудалних државица је бивствовало са не претерано израженом доминацијом једне од њих, попут Зете-Дукље, Травуније, Паганије, Захумља, Босне, Рашке и др.). Византија је обновила своју снагу преко династије Комнина, чији је последњи велики владар био Манојло (владао до 1180 године). Након њега долази до постепеног слабљења Византије, нарочито у периоду династије Анђела. То је погодовало јачању Рашке (Србије) која се проширује на југ и исток. Када су крсташи заузели Цариград, формирали Латинско царство 1204, наследници Византије су остали Епирска деспотовина на Балкану, те Никејско и Трапезунтско царства у Малој Азији. У том периоду, користећи се и слабостима цариградског наслеђа и у црквеном смислу, јер је никејски патријарх био фактички наследник цариградског патријарха, чему треба додати извесно ривалство Епирске деспотовине, и охридске архиепископије (која је била под ингеренцијама патријарха у Никеји), српска православна црква добија аутокефалност. До 1253. седиште српског патријарха је било у Жичи, а од тада у Пећи. Отуда би се деловање СПЦ могло периодизирати у епоху српске средњовековне државности, а то је трајало до приближно друге половине XV века. Турци су укинули Пећку патријаршију са падом Смедерева 1459. Међутим, од 1557. Пећка патријаршија је под турском влашћу обновљена и деловала је све до 1766, када ју је султан Мустафа III укинуо.

Дакле за нашу периодизацију, могао би се изабрати период од друге половине XV века, до 1557, дакле у трајању од око једног века. То би био након

почетног периода (први је дакле од 1219 па до 1459) као други период, у којем није било Пећке патријаршије. Трећи период би био од 1557. до 1766, а то је епоха деловања обновљене Пећке патријаршије.

Четврти период би могао бити од 1766, до обнове аутокефалне православне цркве у Србији 1832. године. Овај период је значајан јер је и у Србији и у Црној Гори дошло до видљивих елемената, обнове, а у случају Црне Горе јачања елемената независности.

Пети период, би се могао означити као период јачања обновљене модерне српске државности, закључно са уједињењем 1918. године у заједничку државу.¹

У том правцу би шести период почео након Првог светског рата, и он би могао по једној могућности трајати до данас и надаље. По другој вероватно реалнијој могућности, он се окончава 1991, са нестанком СФРЈ, а од тада траје нови период.

Дакле из свега овога видимо да је устројство и статус Српске православне цркве, заправо пратило и судбину српског народа. Истина обновљена Пећка патријаршија је деловала око два века у околностима када је српски народ на подручју Отоманске империје био поробљен. Какав је био статус Пећке патријаршије, дакле изложен могућим притисцима Турака, и репресијама, показује и случај побуне Срба у Банату, након чега су спаљене мошти Светог Саве на Врачару 1594. године. (Николај Велимировић *Охридски пролог*, Духовни лог, Београд, 2017; „Где су заиста спаљене мошти Светог Саве, Политика, 30, јануар, 2013.)

Великодостојници, дакле сам врх Српске православне цркве је учествовао у организацији живота, борби, најзад организовању сеоба српског народа током краја XVII и у XVIII веку. Цетињски манастир је једно од врела окупљања, организовања и бивствовања Црне Горе у нововековној историји. Сремски Карловци постају културно, духовно, али и аутономно-државно столно место српског народа у Панонској низији (Великом војводству), током његове читаве нововековне историје.

Српска православна црква, српски народ и српска државност 1219-2019

Српска православна црква је деловала столећима, тачније више од пола миленијума на српским просторима пре добијања аутокефалности 1219. године. Одлике тих периода раног и првог дела зреле фазе Средњег века, одликовала је као и читаву Европу, феудална расцепканост, слаба улога владара (монарха), али у исто време снажан утицај цркве и вере на читаву сферу друштва

¹ Прецизније све до 1920. године, не постоји јединствена црквена организација код Срба и тај период у историографији се назива добом постојања покрајинских цркава. Најзначајнија од свих покрајинских цркава је била Карловачка митрополија са седиштем у Сремским Карловцима.

и политике. У тој епохи пре 1219. године, подвојеност између католичанства и православља није узела великог маха, заправо она се остварила на теоретском плану тек 1054. године, а у стварном животу је ојачана приближно од XII века, што се одразило и на заузеће Цариграда од стране крсташа 1204. године. Српске државице су биле расцепкане, као и сама црква, да би тек јачањем Рашке дошло до стварања једне снажне средњовековне српске државе управо ту.

Период 1219-1459

У ова два и по века, где је сконцентрисано језгро постојања немањихке државе, а потом и седам деценија посткосовске државности, Српска православна црква је имала практично централну улогу у друштвеном и културном животу Србије. Владари су градили бројне манастире и задужбине, посебно на Косову и Метохији, Македонији, данашњем простору централне Србије и у Црној Гори. Градови и у овом периоду српске историје нису били посебно бројни, мада су били бројни тргови, тврђаве, рудничка насеља и др. Манастири су били важна културна и духовна седишта, али често и прави утврђени градови, попут Манасије, Раванице и др. Константин Јиричек наводи да су се владари у Немањихкој Србији посебно ослањали на свештенство, да би умањили утицај властеле. Властелин је на крају за живота могао да изгуби део или у целости свог имања, а то није могуће са статусом црквених лица у односу на државу. Ширењем српске државе на југ, ширио се и утицај Српске православне цркве. У српској средњовековној немањихкој држави, по Јиричеку, православци и Срби су били у огромној већини. Етничких мањина је било само Албанаца у северној данашњој Албанији, која је припадала српској држави, као и нешто Романа, дакле потомака Римљана у приморју. Међутим, и у приморју Јиричек наводи да је већина била српска и православна. (Константин Јиричек, Јован Радоњић, *Историја Срба*, II том, Културна историја, стр. 72-73.) Постојале су Барска и Дубровачка архиепископија католичке под ингеренцијама папе. Јиричек наводи да су богумили (патарени) потпуно протерани и сузбијани у Србији па су се задржали само у Захумљу, док су у Босни имали великог утицаја. Са друге стране, он наводи да богумили у Босни, нарочито виши слојеви и феудалци, нису никако прекидали везе са православном црквом. (Константин Јиричек, Јован Радоњић, *Историја Срба*, II том, Културна историја, стр. 81.)

Уколико посматрамо период 1219. до 1459. као једну целину у деловању аутокефалне СПЦ, дакле период независне српске средњовековне државе, у оквиру њега би смо могли да извршимо поделу на два подпериода. Та година раседа би могла да буде 1346. када је српска православна црква проглашена патријаршијом у оквиру владавине цара Душана. Након тога долази до привременог прекида односа са цариградском патријаршијом, што је измирено за време кнеза Лазара 1375. године. (Новаковић Стојан, *Законски споменици српских држава средњег века*, приредио Раде Михаљчић, Лирика, Београд, 2005, стр, 458, 520, 521.) Разлози и за сукоб и за измирење се поред црквене јурисдикције, могу потражити у политичкој сфери. У првом случају, византијска др-

жава је негативно реаговала на проглашење за цара српског, јер се сматрало да ромејско-грчка (византијска) држава и царство директно вуку наслеђе од Римског царства, а да су друга царства самопроглашена и незаконита. Сходно томе се и крунисање Карла Великог за цара око шест векова раније сматрало за нерегуларан и у сваком случају упитан чин и статус. Разлози за измирење око три деценије касније између цариградске патријаршије и српске (у Пећи), би се могли наћи у чињеници да су Турци у међувремену опасно угрожени и обухватили Византију, продором на Балкан (и не само Византију већ и остале балканске хришћанске земље), а друго иза смрти цара Уроша 1371, није било наследника царске круне у српским земљама, па је сходно томе и овај чин претходног проглашења Србије за царевину под Душаном, изгубио свој конинуитет.

У периоду деспотовине српска црква је представљала важан елемент српске државности и идентитета. Са седиштем у Пећи њене митрополије су функционисале, укључујући и оне у Црној Гори (у Будви и Бијелом Пољу). У Босни, која је била засебна краљевина деловала је митрополија милешевска, која је уосталом Твртка крунисала за српског краља 1377. године. Јиричек и Радоњић наводе да није потпуно јасно како је организована српска православна црква у Требињу и Конавлима, односно под чијом надлежношћу је потпадала. Када је пала деспотовина митрополит зетски повукао се из Будве потом у област Црнојевића, одакле је и следио цетињски манастир основан 1485. године, и он представља будућу митрополију зетску. (Константин Јиричек, Јован Радоњић, *Историја Срба*, II том, Културна историја, стр. 397.)

Период 1459-1557

Ово је период, од близу једног века, где по ставу званичне историјске науке, практично није деловала Пећка патријаршија. Са друге стране упитно је да ли се то односи баш на читав наведени период. Тако Димитрије Богдановић, наводи да је свакако Пећ напуштена са нападом Турака и потом пада Смедерева и Србије 1459, али да се не зна ни тачна судбина врха патријаршијске управе. Такође није сигурно да је смрћу патријарха Арсенија II 1463, то био последњи српски патријарх у тој епохи, и да се чак предпоставља да је неки његов наследник доживео на трону двадесете године XVI века. (Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Књижевне новине, Београд, 1990, стр. 87) Са друге стране у овом периоду Охридска архиепископија под Отоманским царством проширује свој делокруг деловања и на српске земље.

Ово је врло тежак период у српској историји, јер представља даље продоре и освајања Турака. Након пада Србије и Босне, постепено до краја XV века, то бива случај са Зетом. Последња линија одбране Паноније и Београда, је била поред Угарске и појас аутономних српских области на југу. Ту аутономну српску област на челу са жупаном су чинили Београд, са Сремом и повремено и Мачвом, Такође Јајачка и Зворничка област из Босне су припали Угарској, а ту је био српски елемент становништва и од њих састављених војних формација. Падом Београда, и потом Мохачком битком, граница према Хабсбурзима се помера даље на запад и север. Под Турке су потпале и Зворничка и

Јајачка област, Славонија и залеђе Далмације. Тиме турска освајања практично достижу свој максимални опсег. У том периоду се обнавља Пећка патријаршија 1556. године.

Период обновљене Пећке патријаршије 1557-1766

Отоманска империја дозвољава 1557. обнављање Пећке патријаршије. Мотиви за тако нешто би се могли сагледати у томе да је највећи део српских земаља био обухваћен у оквиру Отоманског царства, а да је Хабсбуршка монархија, као и Млетачка република у приморју, подстицале насељавање српског становништва у граничне области ради одбране од Турака. Поред тога, поред силних репресија и израбљивања, српска црква је представљала ретку могућност изражавања духовности, па и индивидуалитета покорених Срба – хришћана. Није небитна чињеница да је тада турски везир био Махмут паша – Соколовић, а његов близак рођак (који је остао православац) постаје српски патријарх у Пећи. (Самарцић, Радован. „Српска православна црква у XVI и XVII веку”. Историја српског народа. књ. 3, св. 2. Београд: Српска књижевна задруга. година 1993, стр. 5—102.)

Током следећа два века свог деловања Пећка патријаршија је представљала важну институцију српског народа, без обзира што је деловала у сужењим околностима ропства под Отоманском империјом. Како су панонски предео након турског пораза код Беча 1683, закључно са Карловачким миром остали ван Отоманске империје, а то се проширило и на неке друге области након 1718. године, у Сремским Карловцима се формира средиште Српске православне цркве за простор Хабсбуршке монархије, паралелно са Пећком патријаршијом.

Српски патријарх Арсеније IV Чарнојевић Шакабента је 1737, саставио српски национални програм по коме би „Илирско расцијански народ“, односно Срби, на простору Србије, Црне Горе, северне Албаније, Босне и Херцеговине, дошли у вазални положај према Аустрији, сличан ономе у коме се налазила Угарска. То је период, када је већ близу две деценије Шумадија са Београдом и северна Босна већ биле укључене у Хабсбуршку монархију и очекивао се нови сукоб који би могао да од Отоманске империје ослободи наведене земље. (Владан Гавриловић, Стварање модерне српске државе, Култура полиса, бр. 1, 2004, стр. 222.)

Међутим, као што је познато Турска добија овај сукоб, што следећих година, након мира у Београду 1739, доводи до поновног припајања Шумадије и северне Босне Отоманској империји. Српска православна црква је и у тим тренуцима тешким била уз свој народ, па је дошло до тзв. Друге сеобе Срба, односно део становништва Старе Србије, Шумадије и северне Босне се преселио северно од Саве и Дунава.

Димитрије Богдановић сматра да су сталне побуне српског народа против Отоманске империје, посебно у садејству са Хабсбуршком монархијом (као и са Русијом и Млетачком републиком) у ратовима са Турском, условили пораст неповерења, и напосле укидање 1766. Пећке патријаршије. Следеће

1767, укинута је и Охридска архиепископија, а епархије и целокупну имовину ових цркава преузела је цариградска (васељенска) патријаршија. (Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Књижевне новине, Београд, 1990, стр. 104.)

На чело епархија долазе грчки епископи, а сличан случај је био и са дунавским (румунским) кнежевинама Влашком и Молдавијом, где су чак „фанариоти“ добијали и извесну административно-управно комесарску, дакле цивилну власт, у оквиру иначе аутономних позиција које су имале. Са друге стране Срби у Хабсбуршкој монархији добијају своју верско-културну аутономију, у области Подунавља, на челу са митрополитом у Сремским Карловцима. Митрополите је бирао црквени сабор. У том периоду, краја XVII и посебно од почетка XVIII века, граде се између осталог под организацијом митрополита, фрушкогорски манастири, а помаже се и обнова Пећке патријаршије са којом су одржаване тесне везе.

Уколико се посматра територија коју је поклапала Пећка патријаршија, рецимо у периоду друге половине XVII века (уочи Великог рата), то су заиста етничке територије на којима је већински живео српски народ, или макар у неким граничним областима њеним, имао релативну већину. Изузетак су делови Хрватске и Мађарске где није било у већем броју Срб. У питању су дакле области данашње Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, потом Хрватске (обухватајући и онај део, дакле Загорје, Загреб, северну и западну Хрватску) који нису били у оквиру Отоманске империје тадашње, потом Мађарска и северна Албанија, приближно до Дрима. Од нових епископија, дакле основаних после обнове Пећке патријаршије 1557, то су биле оне у Панонском простору (Војводини, источној Славонији и јужној Мађарској: Печуј, Будим, Сегедин, Арад, Темишвар, Вршац, Бечкерек и Славонска Пожега), потом Медак и Костајница у Крајини, епископија око Херцег Новог, те на југоистоку у Тетову, Самокову и Врању. (Тематска карта Јурисдикције Пећке патријаршије око 1669, у Ларус енциклопедија, том 3, Вук Караџић, 1973, стр. 462.)

Митрополит Арсеније IV је од царице Марије Терезије добио 1 октобра 1741, рескрипт да носи титулу патријарха и да буде „поглавар над целим српским клиром и народом“. Међутим, Пећка патријаршија није признала статус патријаршије за Сремске Карловце, па је све до њеног укидања 1766, задржала за себе формалну одредницу да има примат у хијерархији српске православне цркве.

Период 1766-1832

Овај период за који смо се определили у оквиру периодизације деловања СПЦ у последњих осам векова од стицања њене аутокефалности, је оивичено са једне стране укидањем Пећке патријаршије 1766 од стране Отоманске империје, и са друге стране добијањем аутономије за Београдску митрополију 1832. године. Заправо овај период се могао припојити периоду који следи, закључно са 1918. годином. Одлучили смо се ипак да овај период буде засебна целина, иако временски врло кратка, од свега 66 година. Његова битна одлика је да је гашењем Пећке патријаршије, битно ослабила у овом периоду улога

Српске православне цркве у друштвеном и политичком животу српског народа, нарочито у времену до Првог српског устанка. Разлог, је тај, што је Цариградска патријаршија преко фанариота, односно грчког црквеног staleжа, имала пресудну духовну власт на српским просторима, пре свега у оквиру Отоманске империје. Историчар Радован Самарцић сматра да је улога фанариота, богатог и утицајног патрицијског слоја Грка, пре свега у Цариграду, васељенској патријаршији, али и трговачким и поморским слојевима широм Медитерана, била веома значајна и за одлуку о укидању Пећке патријаршије, као и у повећању њихове улоге у црквеној организацији Срба и других православних народа у оквиру Отоманског царства. (Одељак који је писао о нововековној југословенској историји Радован Самарцић у оквиру српског издања Ларус енциклопедије, Трећи том, Вук Караџић, 1973, стр. 476.)

Са друге стране долази до пораста улоге народних вођа, кнезова, хајдука, трговаца. У оквиру српског народа у Хасбсбуршкој монархији јачају слојеви предузимача, интелектуалаца, официјерског кадра, грађанског слоја у целини. Српска православна црква на овим просторима са седиштем у Сремским Карловцима представља национални, духовни и едукативни центар. Насупрот томе са три велике сеобе Срба, погромима од стране Отоманске државе и муслиманског становништва (Албанаца, Турака и др.), озбиљно је девастирано и умањено српског становништво у областима под Турском. У овом периоду захваљујући и смањењу улоге цркве, просветне активности су назадовале и негде се и смањиле. Поред свега тога, Шумадија и Србија, представљају државотворну област, која је управо у овој епохи, са два велика устанка успела да се избори за обнову српске државе на овим просторима. Српска православна црква, њени свештеници, активно су учествовали у Првом српском устанку, трпели сво време репресалије Турака. Слично је било и у следећим годинама, Другом српском устанку, периоду који је следио након 1815, када је Србија извојевала широку аутономију, ударила темеље обнови своје модерне државности. У Црној Гори је владика у исто време био и световни и духовни владар, а православна црква стожер окупљања, образовања и сабирања српског народа на тим просторима. Иако више није било јединственог српског црквеног центра, као што је то у претходним епохама била Пећка патријаршија, улога цркве је била и даље значајна, и од почетка XIX века у поновном успону.

У том правцу овај период представља епоху у највећем борбе српског народа, пре свега у Србији и Црној Гори за своју самосталност од Отоманске империје. Око тридесете године XIX века, видели су се запажени резултати у државотворности српског народа у Србији и Црној Гори. У Србији, је добијен хатишериф, дакле и писмена потврда од султана, унутрашње независности земље 1830, а 1833. и други хатишериф, о проширивању на још шест нахија, превасходно ка југу и истоку. Године 1832, добијена је и црквена аутономија од Цариградске патријаршије. Црна Гора је око 1830, заокружила своје поседовање простора Брда (где је уосталом веома значајан манастир Острог).

Период 1832-1918

Ово је вероватно најуспешнији период у процесу ослобођења и уједињења српског народа, где је значајну улогу имала и Српска православна црква. У овом периоду није било јединствене српске црквене организације, дакле патријаршије. Паралелно су деловали црквени центри у Београду, Сремским Карловцима, Цетињу. Такву судбина је пратила у овом периоду и српски народ, који је имао своје државе у Србији и Црној Гори, али и дуги низ деценија у оквиру Хабсбуршке монархије Војну крајину и Српско војводство.

Са друге стране српски народ је платио високу цену у овој епохи за своје потпуно ослобађање (које је долазило по етапама) и уједињење закључно са 1918. годином. То су ратови са Турском 1876, и 1877-1878. (чему треба додати и немире и сукобе у Београду 1862), потом балкански ратови са Турском и потом Бугарском 1912 и 1913, и најзад Велики рат (Први светски рат) 1914-1918. У Црној Гори кнез постепено престаје да буде и владика, односно те функције се раздвајају пошевши од књаза Данила Петровића. У Србији краљ Милан врши притисак на митрополита Михаила, који мора да напусти земљу, због неслагања око политике владајуће. Сремски Карловци остају практично једина велика институција српског народа, након укидања Војне границе и Војводства српског у оквиру Хабсбуршке монархије. Временом значај добијају и политичке странке и истакнути српски политичари. Период до завршетка Првог светског рата, где је егзистирало више црквених центара административних Српске православне цркве, се у историографији назива добом постојања покрајинских цркава.

Период 1918-1991

Ово је период егзистенције две Југославије, прво Краљевине, а потом социјалистичке. Српска православна црква се већ на почетку овог периода, објединила у оквиру Патријаршије са центром у Београду. Тако је први пут након 1766, обновљена српска патријаршија. Цариградска патријаршија је убрзо признала уједињење покрајинских српских цркава и стварање патријаршије посебним томосом. У међуратном периоду посебан заплет настаје у оквиру тзв. Конкордатске кризе, када Српска православна црква није била сагласна са постигнутим нацртом Конкордата Краљевине Југославије са Ватиканом. (између остале литературе више у Миодраг Мишовић, *Смрт патријарха Варнаве и тајна тестаментна краља Александра*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.).

У Другом светском рату, паралелно са страдањима српског народа и окупацијом земље, тешко је погођена била и СПЦ, посебно на територији тзв. НДХ.

Након Другог светског рата, у социјалистичкој Југославији, црква је одвојена од државе. СПЦ је додатно погођена у односу на остале верске заједнице у Југославији и тиме да је дошло до неканонског покушаја одвајања православне цркве у Македонији. Важан елеменат је обнављање Пећке патријаршије, где је поново административни центар СПЦ.

Српска православна црква је у суштини задржала своје јединство у јавном и институционалном деловању, упркос чињеници да је у више случајева само свештенство, рецимо током Другог светског рата индивидуално показивало симпатије према различитим покретима и идеологијама. Тако се стиче утисак да је покрет Драже Михајловића, односно Југословенска војска у отаџбини имала највише симпатизера у оквиру СПЦ. Један мањи део је имао сарадњу и јавне симпатије за време окупације према Недићу, и изузетно и према Љотићу.² Мањи део свештеника је показивао симпатије и чак учествовао у оквиру партизанског покрета и НОБ.³

У оквиру социјалистичке Југославије, привремено долази до одвајања дела епархија у дијаспори, односно делу САД, што је потом деведесетих година превазиђено.

Период од 1991. године

Ово је временски период који још траје. Оивичен је распадом СФРЈ, који је погодио и СПЦ, јер су се делови српског народа, верника и инфраструктуре СПЦ нашли у другим новоствореним сецесијом државама. Прогањање делова српског народа, погодио је вишеструко и СПЦ, нарочито у Хрватској, али и у јужној српској покрајини Косову и Метохији.

Уређење савремено Српске православне цркве је епископално. Епархије су главне црквено-јерархијске и црквено-самоуправне јединице. Непосредни поглавар епархије је епархијски гувернер. Епархију чине архијерејска намесништва, црквене општине, парохије и манастири. Канонска територија СПЦ подељена је на укупно 39 епархија. У питању је једна архиепископија, четири митрополије и 34 епархије. Под јурисдикцијским границама Српске патријаршије налази се Православна охридска архиепископија са статусом аутономне цркве. .

У Србији, Црној Гори, Републици Српској и окружењу налази се 27 епархија, а седам је у дијаспори. (<http://www.spc.rs/sr>).

Изазови са којима се суочава и данас српски народ, су на неки начин и изазови са којима се суочава Српска православна црква. Прецизнији, СПЦ је и даље важан идентификациони елеменат есенције српског народа у целини. Тамо где је српство угрожено, важан потпорни елеменат опстанка чини СПЦ, на пример на Косову и Метохији, а у последњих деценију-две и у Црној Гори на пример. Тако је још Гиљфердинг са својим путовањима по Херцеговини, Босни и Старој Србији запазио да је важан идентификациони елеменат сваког Србина припадност православљу. (Гиљфердинг А. Ф., *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1972, стр. 119). Са

---

² Дејан Милић наводи да је Николај Велимировић чак држао посмртни говор Љотићу у Илирској Бистрици 1945. године. Дејан Милић, „Православни клир, закони и заштита врлина“, Култура полиса, бр. 6-7, г. 2007, стр. 117.

³ Дејан Милић наводи случајеве проте Смиљанића, попа Владе Зечевића, проте Јевстатија Караматијевића и др.), Дејан Милић, „Православни клир, закони и заштита врлина“, Култура полиса, бр. 6-7, г. 2007, стр. 117.

друге стране након пропасти социјализма савремени Срби су се добрим делом вратили православљу, или се у највећем макар повезују са њим у национално-идентитетском смислу (Драгољуб Ђорђевић, Данијела Гавриловић, «Србија, верска и етничка идентификација, између балканске прошлости и европске будућности, Култура полиса, бр. 4-5 г. 2006, 339-347, стр. 343)

Закључак

Током осам стотина година, од добијања аутокефалности Српске православне цркве, можемо констатовати њену дубоку прожетост и испреплетаност са егзистенцијом српског народа у целини, као и српске државе. Тачније у ових осам векова, били су периоди, када није постојало суверене и целовите српске државе, периода када је највећи део српског народа живео под туђинима. Тада је значај СПЦ био пресудан, као фактички једине постојане и суверене институције српског народа, која се могла борити за његову егзистенцију и чување идентитета. Српска православна црква, је у време снажне српске средњовековне државе Немањића, имала свој значај и важну улогу. У време турских освајања, она је остајала са српским народом, настављајући да делује и под турском окупацијом, истина у отежаним условима. Обнова и деловање Пећке патријаршије током XVI - XVIII века, у време ропства под Турцима (западне српске области су тада биле под Хабсбуршком монархијом, и Млетачком републиком) има огроман значај за очување идентитета српског народа. Тада долази и до три велике сеобе српског народа из средишњих и јужних простора данашње Србије, посебно са Косова и Метохије, али и из Македоније, делова Црне Горе и Босне и Херцеговине, ка простору северно од Саве и Дунава. Културно-просветна аутономија Срба Панонских простора са средиштем у архиепископији у Сремским Карловцима се показала постојаном у нововековном периоду. Праве политичке и административне аутономије Срба попут Великог војводства и Војне крајине, су постојали периодично, и у сваком случају су укидани у периоду око Берлинског конгреса од стране Беча из геополитичких разлога.

У нововековном периоду, најважнији црквени центри, пошто је то епоха постојања покрајинских цркава, су Сремски Карловци, Београдска митрополија и Цетињска митрополија. Након 1918. и уједињења, поново се формира Пећка патријаршија као средиште СПЦ. Током Другог светског рата, паралелно са страдањем српског народа, и геноцидом који је доживео у тзв. НДХ, тешко је страдала и СПЦ, на тим просторима. У социјалистичкој Југославији долази до одвајања цркве од државе.

Након 1991, СПЦ дели судбину српског народа, и даље остаје његова најважнија институција духовности, али и чувар идентитета, посебно на просторима где је српски народ изложен посебним притисцима, укључујући и покушај промене идентитета. У Црној Гори, која је историјска српска држава, режим Мила Ђукановића спроводи последњих година додатан притисак на СПЦ, која окупља готово целокупно православно становништво и представља најважнији стожер очувања његовог српског миленијумског идентитета.

Литература:

1. Bogdanović Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, Književne novine, Beograd, 1990,
2. Velimirović Nikolaj *Ohridsi prolog*,, Duhovni log, Beograd, 2017;
3. Gavrilović Vladan, „Stvaranje moderne srpske države“, Kultura polisa, br. 1, 2004,
4. Giljferding A. F., *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972,
5. Dimić Ljubodrag, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije, I-III. Stubovi kulture*, Beograd, 1997.
6. Đorđević Dragoljub, Gavrilović Danijela, «Srbija, verska i etnička identifikacija, između balkanske prošlosti i evropske budućnosti, Kultura polisa, br. 4-5 g. 2006, 339-347
7. Jiriček Konstantin, Radonjić Jovan, „*Istorija Srba*, II tom, Kulturna istorija
8. *Larus enciklopedija*, Treći tom, Istorija, Vuk Karadžić, 1973,
9. Milić Dejan, „Pravoslavni klir, zakoni i zaštita vrlina“, Kultura polisa, br. 6-7, g. 2007, str. 103-117,
10. Mišović Miodrag, *Smrt patrijarha Varnave i tajna testamenta kralja Aleksandra*, Službeni list SRJ, Beograd, 1997
11. Novaković Stojan, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, priredio Rade Mihajlić, Lirika, Beograd, 2005,
12. Petrović Dragan, Nikolić Jasmina, *Srpski narod i veliki sile, kulturno istorijski procesi*, Prometej Novi Sad, Institut za političke studije Beograd, Novi Sad, 2008.
13. Samardžić, Radovan. „Srpska pravoslavna crkva u XVI i XVII veku“. Istorija srpskog naroda. knj. 3, sv. 2. Beograd: Srpska književna zadruga.godina 1993, str. 5—102.

SERBIAN ORTHODOX CHURCH - EIGHT CENTURIES OF STRUGGLE TO PRESERVE THE IDENTITY AND SURVIVAL OF THE SERBIAN PEOPLE

Summary: This study analyzes the importance of the Serbian Orthodox Church that considers identity and survival of the Serbian people for the last eight centuries. Since receiving the independence-autocephaly, Serbian Orthodox Church until the present day it has been not only a spiritual but also a great midpoint center considering existence of the Serbian people. Even during periods when most of the Serbian people lived in foreign countries, especially during the period of slavery under the Turks and subordination under the Habsburgs and Venetians, the SOC through the Patriarchate of Peć, the Karlovac Archbishopy, and its other regional religious centers (Archbishopy in restored Principality of Serbia, Montenegro etc.), acted as spiritual and general connection considering survival of the Serbian people. The SPC was of great importance in the modern restoration of Serbian unity. At this time during difficult challenges and crises, the SOC is an enormous support to the Serbian identity and protection of Kosovo and Metohija, and of all-Serbian unity. It connects the Serbian people in the region as well in diaspora.

Key words: Serbian Orthodox Church, Patriarchate of Pec, The Karlovac Archbishopy, Serbia, Montenegro, Kosovo and Metohija; the identity of the Serbian people; spiritual strength

МИЛОВАН Р. СУБОТИЋ*
Институт за стратегијска истраживања
Београд

УДК 308(497.11):271.222(497.11)

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобен: 29.08.2019

Страна: 77-93

ИЗМЕЂУ СРПСТВА И ПРАВОСЛАВЉА: ОДНОС НАЦИЈЕ И КОНФЕСИЈЕ 800 ГОДИНА НАКОН ПРИЗНАЊА АУТОКЕФАЛНОСТИ СПЦ

*Сваки, па и онај најмањи народ непоновљив је
траг Божије замисли*

Александар Солжењичин (1918-2008)

Сажетак: Проучавање односа између религије (последично конфесије) и нације, те с тим у вези религиозности и националног идентитета, легитимише се као тежак задатак понајпре због сложености и динамичности самих тих феномена засебно, а такође и због квалитета њихове повезаности која може имати различите облике и ситуационо је условљена. Оквир у коме је могуће проучавати овај однос креће се у опсегу диференцијације неколико приступа који се међусобно не искључују и често преплићу. Неки од приступа подразумевају изражену аналогност ова два појма, неки се превасходно баве начином на који религија помаже при објашњењу суштине национализма, док неки посматрају религију као један од савремених облика национализма. И данас, када обележавамо 800 година од признања аутокефалности Српске православне цркве, као једног од кључних идентитетских чинилаца српског народа, много је недоумица које тангирају однос између ових, наизглед синхроних и садејствујућих категорија. Стога је једна од мисија овог рада да, након елаборације термина: етничка група, народ, нација, религија/конфесија, хришћанство, православље и светосавље покуша да одговори на питање квалитета односа између српства и православља (светосавља), те истакне афирмишуће и оне мање афирмишуће реперкусије које су проистекле из овог односа.

Кључне речи: етничка група, народ, нација, религија, конфесија, хришћанство, православље, светосавље

Уместо увода: одређење основних појмова

Живимо у времену умногоме дерегулисаном наслеђем које су сукоби дедесетих оставили балканским друштвима. Проблем додатно компликује

---

* milovan.subotic@mod.gov.rs

чињеница да у дерегулацији која је термилошке природе и тиче се категорија које представљају најчешће актере конфликта попут етноса, народа, нације, религије, конфесије, поред шире јавности учествује и академска заједница, чија би мисија требала да буде управо супротна - да ствари назове и назива правим именом. Зато се одређење појмова, попут поменутих јавља као полазни задатак у њиховом разумевању и даљој употреби, како би смо у коначном могли темеље односа између српства, као обележја једног народа и православља (светосавља), као његове духовне вертикале, поставити на здраве и јасне основе.

Више је модела уз чију помоћ разумемо и тумачимо друштвено-историјске процесе. Етничка систематизација је свакако један од њих, иако овај облик моделовања није ни најдуже у употреби, нити је једнако применљив на све социјалне амбијенте. Ипак, можемо рећи да етнички модел представља систем чије партикуле показују довољну комплементарност и задовољавајућу хетерогеност, што га чини добрано функционалним.

Што се тиче порекла појма, треба истаћи да су **етничка група** и **етнија** изведени од грчке речи *етнос* (у литератури је понекад налазимо и у облику *еврос*). Та реч, коју први пут срећемо у делима античких писаца, имала је у Старом веку више различитих значења, па је речници старогрчког језика препознају као: хрпу, јато, стадо, рој, гомилу, чопор, мноштво, чету, род, племе итд. Групе на које се овај појам примењивао показивале су велику хомогеност; функционално посматрано, ове су групе показивале, како то каже Диркем (Émile Durkheim), „механичку солидарност“ (Dirkem, 1972: 18), док су јединке које су чиниле такву групу испољавале значајну биолошку и културолошку сличност.¹

Смитов (*Anthony D. Smith*) концепт етничког идентитета и етничке групе подразумева етничку групу као врсту културног колективитета која супремира значај митова и историјског сећања. Њу одликује једна или више културних разлика по вери, обичајима, језику или институцијама. Појмовима етније и етничког идентитета² Смит приступа истичући историјске и симболичко-културне атрибуте етничког идентитета. Овај аутор издваја шест главних атрибута етничке заједнице (етније). То су: „колективно властито име; мит о заједничким прецима; заједничка историјска сећања; један или више диференцирајућих елемената заједничке културе; повезаност са одређеном домовином и осећање солидарности код значајних делова популације“ (Smit, 1998: 40).

Термин **етнос** није подразумевао ограничавајуће факторе попут величине и бројности групе на коју се односио, па се користи да означи како мање етничке групе, као што су братства и племена, тако и оне велике, попут народа. Од Аристотеловог доба се у погледу ове речи одомаћила етикетизација која се односила на друге народе, па се реч етнос користила искључиво као ознака за туђа племена или народе, по принципу: „нетнички ми“ и „етнички други“. Оваква залагања је много касније један од оснивача социологије

¹ О значају механичке солидарности, коју Диркем везује за примитивна (прединдустријска) друштва, види: Emil Dirkem, *O podeli društvenog rada*, Rad, Beograd 1972.

² Говори се о разликовању једне етничке групе од других, детаљније: Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd, XX vek 1998, стр 43.

конфликата Лудвиг Гумплович (Ludwig Gumplowicz)³ подвео под *етноцентризам* као „идеологију у чијем је средишту прецењивање и идеализовање припадника сопствене нације и, истовремено, потцењивање припадника других народа или националних мањина“ (Gumplowicz, 2015). Тек су XIX век и процес стварања модерне грчке нације, учинили да се овај појам почео користити у смислу „самосвесног, слободног, самореализујућег и самодефинишућег народа“ (Tonkin, McDonald, Chapman 1996: 18–23).

Евидентно је да се током историје појам етнос користио на различите начине и доживљавао бројне промене. Данас се појам најчешће користи у тзв. неутралној конотацији и можемо рећи да се померио од биолошко-религијског, па и културолошког значења, ка оном политичком.

Појам **етницитет**, као „горњи појам“ који сублимира термине: етничност, етнички идентитет, етничку припадност и слично, почиње да се користи педесетих година XX века, првенствено у западној научној литератури и подразумева различите врсте процеса и појава које су у вези са етничким групама. У контексту разликовања наизглед сличних појмова треба истаћи и да се „вредновање и тумачење друштвених појава и процеса из угла етницитета, односно етничке припадности, назива етницизам“ (Жиловић, 2013: 11), док се „уздицање етничности на степен највише друштвене вредности, односно доминантног дискурса у друштвеном животу назива етнизација“ (Исто).

Што се тиче термина **народ**⁴, он такође има много значења и употреба. Иако се сматра највишим обликом етничког груписања, због бројних злоупотреба и неодређености, овај појам је у научној литератури све мање у употреби. Конструкт је настао као резултат мешања племена и других етничких целина, као продукт ратова, сеоба, развоја производних снага, усложњавања друштвене поделе рада и слично. Овим термином често се дефинишу или подразумевају различите ствари. Некад је реч о становништву одређеног краја, некад о већинском делу становништва насупротив друштвеној и државној елити, некад о нацији. Он у суштини представља историјску, друштвено - економску и политичку заједницу људи засновану на територијалном принципу, која усе ослања на митске представе, традицију и културу као проверена средства кохезије. Истина је и да нема народа који је у етничком смислу чист, јер је током векова било много адопција⁵, асимилација, мешања браковима, промена религије, конфесије и слично.

³ Ludwig Gumplowicz, In Encyclopaedia Britannica, 2015. доступно на: <http://www.britannica.com/biography/Ludwig-Gumplowicz> 23/06/2019.

⁴ Према Јањићу, „у српском и хрватском језику се појмом народ означавају различите друштвене категорије: 1) људство, односно пук; 2) популација, становништво, најчешће у значењу везаности за одређену територију, земљу или крај (народ Србије); 3) класно обележени обичан народ, људи са села (насупротив властели у Средњем веку); 4) већу групацију одређеног, свог имена, релативно истог порекла или дуже етногенезе; 5) групација исте културе и свести о заједништву, која има заједничку територију, уједначену економију и заједничку историјску судбину.“ (Јанјић, D, 1988, *Rečnik nacionaliste*, Beograd, Istraživačko–izdavački centar SSO Србије, стр. 49.)

⁵ Адопција (латински: *adoptio*) је назив за чин, тј. процес којим нека особа или особе (усвојитељ или усвојитељи) проглашава или успоставља родитељство над другом особом, односно усвојеником, која по правилу није њихов непосредни потомак.

Стога, „за неке европске државе можемо рећи да су настале из становништва, тј. популације различитог порекла са германским и римским државним оквириом (Италија, Шпанија, Француска), док су друге државе настале из народа, односно из становништва јединственог порекла као што је случај са немачком, руском и српском државом“ (Milosavljević, 1995:10-11). Ова чињеница нас упућује у разлоге зашто су неки јединствени елементи националне свести присутни код народа и пре формирања њихове државе, док за процесе формирања јединствене свести можемо рећи да су дуготрајни и доцнији у државама насталим везивањем или стапањем више народа.

Интеракција између појмова „народ“ и „нација“ представља посебан проблем. Нација може настати из једног, али исто тако и из више народа, као што један народ може образовати једну нацију, али и више нација. Такође, један народ може постати нацијом, но нужно и не мора. Постоји много различитих мишљења у вези с тим у чему се нације и народи разликују.⁶ Неки аутори сматрају да између ова два облика груписања не постоје битне разлике, док други, сматрају да се народ „наставља“ у нацији као квантитативно и(ли) квалитативно новој, другачијој заједници. Трећа група аутора сматра да се нације и народи јасно разликују, да су те разлике квалитативне и да се пре свега траже траже у идеологији и начину њеног функционисања. Ипак, већина етнолога и антрополога данас сматра да народи и нације нису у свему комплементарне категорије. У контексту који је „издржао пробу историје“ нације су историјске појаве које су повезане са свеобухватним друштвеним и културним променама. Ове промене су најпре почеле да се јављају у Европи од XVI века наовамо, па ипак се недвосмислено може закључити да је највећи број нација у данашњој Европи, а нарочито у централној и источној Европи, уобличен у XVIII и XIX веку.

На основу врсте заједница од којих су створене, идеологије груписања, као и реторике којом оправдавају своје постојање, нације се могу поделити на два основна типа⁷. Први је тзв. *етнички тип нације* (у употреби су и називи источни, немачки, културни и романтичарски тип) за који је карактеристично да је формиран око једног етничког језгра и да се брани етничком реториком. Код овог примера нација и држава нису синоними, јер држава укључује и националне мањине које не чине нацију. Овде нација симболизује етничко јединство и ослања се на древну народну културу, традицију и митове, у коначном на заједничке претке. (Голубовић, Кузмановић, Васовић 1995: 133) . Други тип је тзв. *западни (грађански модел)*. Код овог типа употребљавају се и називи француски, државни, односно политички модел и превасходно подразумева рационалистичко схватање које везује нацију за индивидуалну еманципацију и универзалан приступ. Код овог типа, нација је исто што и држава, а националност исто што и држављанство. Код првог типа, припадност нацији се схвата

⁶ На тему различитих схватања релације нација – народ види: Јанјić, нав. дело стр. 53 и 54.

⁷ Класификација којом су нације подељене на тзв. етнички и грађански модел, а која представља једну од најприхваћенијих подела у научној јавности, преузета је од: Z. Golubović, B. Kuzmanović, M. Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić, 1995. стр. 133 и 134.

као неизбежна судбина, а код другог се национална припадност заснива на слободном избору. Централни појам код првог типа нације је национална заједница, а код другог – суверени грађанин (Голубовић, Кузмановић, Васовић 1995: 134).

Из наведеног закључујемо да је етнички тип пре свега настао деловањем националне интелигенције и у највећој мери се користи појмом „народна воља“, дочим се грађански тип профилисао кроз централизацију и бирократизацију државе, зналачко наметање више културе већинској маси становништва, кроз маргинализацију свештенства и племства, значајније укључивање средњег сталежа и слично. Неки аутори, као што је помињани Смит, као основне елементе западног (грађанског) типа наводе: „историјску територију, правно-политичку заједницу, правно-политичку једнакост њених припадника и заједничку грађанску културу и идеологију“ (Smit, 1998: 89). Према истом аутору, источни (етнички) тип обележавају „генеалогije и претпостављене везе по лози, народна мобилизација, народни језици, обичаји и традиција“ (Исто). У пракси, пак, свака нација представља извесну комбинацију ова два типа, односно у различитим ситуацијама свака нација може нагињати ка првом или другом типу.

Оно о чему се све чешће говори су тзв. синтетичке нације. За разлику од суверене нације која се стварала на природан начин током дужег временског периода и на етничким територијалним целинама на којима је вековима обитавала, као и на основама једног језичког идентитета, културе, националне свести и националне државе као израза њене пуне суверености, „синтетичке нације су створане под пресудном улогом владајућих елита, окупљањем делова различитих народа или различитих верских идентитета истог народа, стварајући и градећи вештачку свест о припадању једној заједници и новоформираној државној јединици“ (Деспотовић, 2013: 169). О томе на који начин религијски/конфесионални фактор игра улогу у стварању синтетичких нација студиозно се бави колега Деспотовић, и апострофира „*религијско-конфесионалну димензију стварања синтетичких нација*, која указује на доминантно религиозно-конфесионалну компоненту идентитетске структуре синтетичких нација, као једну од најважнијих сегмената њеног формирања“ (Деспотовић, 2015: 27).

Коначно, са пажњом се треба осврнути и на релацију између религије и конфесије, нарочито имајући у виду све чешће погрешно употребљавање ових појмова. **Религија**, према једној од прихваћенијих дефиниција, представља „скуп културних система, система веровања и погледа на свет који се односе на човека и његов однос према Богу и свету који га окружује и има потребу да објасни порекло и смисао живота, човека и универзума“ (Geertz, Clifford, 1993: 97). Оно што примарно сматрамо кључним религијама данашњице јесу монотеизми, јер напуштање политеистичког упражњавања религиозности и етаблирање једнобоштва представља најзначајнију промену у религиозности од постанка првих облика веровања до данас.

Конфесија, пак, представља трајну подгрупу унутар једне религије. Као појам користи се за разликовање појединих хришћанских цркви (Римокато-

личка црква, Православна црква и бројне протестантске цркве). На исти начин се неретко користи и за три главна правца унутар јудаизма (ортодоксни, конзервативни и реформистички) као и два антагонизујућа правца у исламу (сунити и шиити). И у хиндуизму, који се за разлику од будизма и не сматра правим монотеизмом, постоје четири правца на које се може применити овај израз (шиваизам, шактизам, вишнаизам и смартизам). Зашто је важно разумевање разлика између етноса (народа) и религијског опредељења, можемо показати на примеру одомаћених кованица типа: ове просторе су насељавали Срби, католици и муслимани⁸, као и једнаке „погрешности“ код неразликовања религије и конфесије, као нпр: „на Балкану најчешће срећемо три конфесије: католичанство, православље и ислам“.

Опскрбљени елементарним појмовно-категоријалним апаратом који нам смањује могућност да склизнемо према „крајњим поједностављењима, односно вулгаризовању ових битних идентитетских обележја“ (Суботић, 2018: 87), можемо се посветити централном делу овог рада, а то је елаборација православља (тачније православља у оквиру СПЦ – касније и често описиваног као **светосавље**) и српства као одомаћеног одређења етничности и народности нашег колективитета, као и њихових комплементарности и различитости.

Примање православља као вододелница у будућој српској историји

Примање хришћанства из Византије а не из Рима умногоме је определило даљи верски (касније конфесионални) идентитет Срба, а такође је снажно утицало на развој српске културе, писмености и на укупне токове српске историје. Православље такође постало значајан чинилац у српском културном и историјском развоју, будући да је било прожето источним (византијским) а не западним, културним стремљењима и религиозношћу. Пре прихватања хришћанства вера у Срба је била, као и у већем делу тадашњег света, политеистичка. У конкретном случају реч је о вери паганској, многобожачкој, која је била инспирисана природом, те је, као таква, била примарно оријентисана ка природи. Уколико се у опису овог времена послужимо наротивом из грчке митологије, видећемо да је и паганска вера Грка била многобожачка, те су имали велики број богова и богиња, а неки од храмова посвећених њима су сачувани до данас. Богови и богиње су, према овој митологији, били антропоморфни (човеколики), што није суђено искључиво по изгледу већ и на основу наглашено емоционалног понашања. Преузевши људске особине попут несавршености и рањивости, они су се свађали, опијали, заљубљивали се, тукли, завидели, мрзели и варали.

Како је наслеђе Срба, па и генерално Словена, далеко мање очувано за разлику од помињаних Хелена, тако су углавном остала забележена имена њихових богова, док о њиховим особинама знамо јако мало или нимало. Тако је, у „ресорном смислу“, Триглав био бог над боговима, Перун - бог управитељ громава, Сварог је био бог неба, Стрибог - бог ветра и ваздуха, а Дајбог⁸ (Даж-

⁸ Према Веселину Чајкановићу, Дајбог је био врховни бог српског народа и могући културни херој Словена.

бог) – бог сунца и кише. Црнобог је тако био бог ноћи, мрака и свега тајанственог и мистичног, Радгост - бог домаћинства и заштитник дома, Коledo - бог сунца и светлости, Давор - бог рата, Усуд - бог судбине; Пров - бог правде, Световид - бог са четири главе (бог четири годишња доба), Додол - бог кише, Лада - богиња лепоте и љубави, Љеља - богиња дружбе, Жива - богиња живота, Морана (Мора) - богиња смрти и тако даље (Јагчевић, 1988). У складу са култом предака, Срби су имали нарочитог домаћег бога - заштитника породице. С тим богом очито нису могли да се растану ни кад су примали хришћанство. Знајући за ову нераскидиву везу, пажљиви проповедници хришћанства су препоручили, да при крштењу изаберу једнога од хришћанских светитеља за заштитника породице и дома свога, и то на место оног „старог домаћег бога“. Тако је постало крсно име и свака српска кућа је добијала свог светитеља - своју славу⁹, крсну славу, или свечарство, како се већ то у ком крају каже. Претпоставља се да је слава у Срба остатак словенског паганизма који је, као што је случај и код осталих предхришћанских европских народа, имао велики број богова. С обзиром да су Словени имали развијен култ предака, обичај слављења славе највероватније представља замену породичног, односно родовског, паганског заштитника, хришћанским светитељем заштитником. Српска црква је очигледно без много размишљања прихватила тај народни обичај и развила га у духу хришћанском, створивши нарочити црквени обред за прослављање тог домаћег празника.

Трагови многобоштва данас су видљиви и у многим другим српским обичајима. Тако се, на пример, Св. Илија назива громовником, Св. Пантелија - чуварем ветрова, Св. Власије - чуварем стада, недавно обележена Св. Марина - Огњена Марија и слично. Пагански рецидиви су такође видљиви и приликом прослављања великих црквених празника. Тако се о Божићу спрема бадњак, колач, чесница, о Ивањдану ложење и прескакање ватре, о Лазаревој суботи се плету венци од свежег цвећа, носе звончићи и слично. Ови ритуали приликом обележавања данашњих хришћанских празника сећају нас разних старих многобожачких светковина наших прадедова.

Процес христијанизације код Јужних Словена је текао постепено и одвијао се у неколико фаза. Док се о „почетку примања хришћанства код Срба може говорити током VII и VIII века, оно је у великој мери било довршено током IX и X века“ (Fejfančić, 1959: 11), па се може рећи да је „успешним покрштавањем Срба постављен темељ за настанак и развој српског хришћанства, оличеног у виду Српске православне цркве“ (Ћирковић, 2004: 96).

⁹ Крсна слава као породични празник задржала се само код Срба управо захваљујући томе што је Свети Сава, први архиепископ Српске православне цркве, литургијски систематизовао преименоване паганске многобожачке идоле. Тада прописан црквени обред у доброј мери је остао исти до данас, уз извесне измене које је унео митрополит српски Михаило 1862. године. Сматра се да је, иако датира још с краја VIII века, када је почело покрштавање Јужних Словена, сам појам крсна слава први пут је забележен у Охриду, 1018. године. Ћирило и Методије, 150 година раније, а затим и њихов ученик, први словенски архиепископ Климент и његових 26 ученика, приликом покрштавања паганских племена нудили су хришћанске свеце – заштитнике породица, уместо паганских кућних божанстава. (Више у: Negoslava Stanojević, „Slava – jedina neprekinuta tradicija Srba“, *Agro media*, dec. 2018).

Православље је без сваке сумње одиграло једну од кључних улога у стварању српске државе и сматра се да је за време династије Немањић, када је православље постало званична вера Срба, национално јединство остварено.¹⁰ Под утицајем православног учења, српски и неки источни и јужнословенски владари нису подизали тријумфалне капије само ради славе православља, већ су зидали цркве и манастире у славу Божију. Косово је тако украшено многим манастирима и црквама подигнутим за време владавине династије Немањић. Поред тога, у Србији се налазе цркве и манастири саграђени од чланова династија Бранковић, Карађорђевић и Обреновић.

Такође, неки од чланова династије Немањић завршили су живот не само као „овоземаљски“ владари, већ као и као монаси. Директан спој многих српских владара са православљем је такође оличен у великом броју канонизованих главешина. Српски владари из лозе Немањића, који су канонизовани су: Стефан Немања, Стефан Прововенчани, Милутин, Драгутин, Стефан Урош и Стефан Дечански. Из лозе Хребељановић су Принц Лазар и Стефан Лазаревић. Из династије Бранковић посвећени су Стефан Слепи, Јован, Ђорђе, и Ангелина.¹¹

Улога православља у описмењавању средњовековних Срба је такође импозантна. Олакшавајућа околност огледала се у томе да је за ширење и одржавање православља нарочито била важна употреба богослужбеног језика кога верници разумеју. Док су Србима литургијски наративи и проповеди били обављани на грчком језику, хришћанство се споро и тешко ширило. Тек када су се богослужбени, светоотачки и богословски текстови појавили на црквенословенском језику и када је хришћанство проповедано Словенима на том језику¹², оно је радо прихваћено. Да су покрштени од стране мисионара из Рима ово не би било могуће јер се у то време римокатоличка црква још увек придржавала такозване *тројезичне јереси*¹³.

Свети Сава, који је издејствовао независност Српске православне цркве и био њен први архиепископ, такође је био први преводилац богословских, богослужбених, законодавних и агиографских текстова са грчког на црквенословенски, а такође је и сам био аутор неколико оригиналних текстова. И за

¹⁰ Политичка мисао Немањића у Србији у целини била је под највећим утицајем источноромејске политичке философије, с тим што је имала и своје особености. Из схватања о узвишеном извору државне власти проистиче одређено схватање о смислу и циљу државне власти, о ограниченом суверенитету и обавезама владара, дужностима и обавезама поданика, односу Цркве и државе итд. Ако државна власт потиче од Бога, онда је и ограничена божанским моралним законима, и крајњи смисао јој је, не само благостање, већ у крајњем и спасење поданика у вечности. (Према: Борислав Гроздић, „Схватање о извору и пореклу државне власти – прилог изучавању политичке философије Немањића“, *Српска политичка мисао* 1/2016, 307-323).

¹¹ Више о канонизованим и оним другим владарима током бурне српске историје у: Мирослав Тодоровић, *Заборављени српски владари и њихове земље*, Leo Commerce, Beograd, 2015. Miroslav Todorović, *Zaboravljeni srpski vlada*

¹² У то време он је био заједнички језик јужних и источних Словена.

¹³ Код римокатолика једини језици који су били дозвољени да се користе као богослужбени, били су јеврејски, латински и грчки зато што је натпис на крсту на коме је Исус био разапет, био исписан на та три језика. Византијска или Источна православна црква је била попустљивија у овом погледу. Она је дозвољавала да и други језици служе као богослужбени.

просвету можемо рећи да је добрано била дар православља. Свети Сава и његови ученици, монаси манастира Хиландара, провели су више година у Србији ширећи и православље и просвету. Остало је забележено да су прве школе у Србији биле у манастирима, као и да су управо у овим богомољама Петар Петровић Његош и Вук Стефановић Караџић стекли своја основна образовања.

Светосавље

Улога Светог Саве у християнизацији Срба суштински је важна и неспорна. Ову тврдњу поткрепљује и надограђује Матејић када каже: „Славу и ауторитет Светог Саве међу Србима није надмашио нико од српских историјских личности. Српска култура и историја су богате најразнороднијим херојима, али ниједан од њих није толико омиљен и толико утицајан међу Србима као Свети Сава. Он је обдарио Српску православну цркву и српски народ духом и особинама које су биле неопходне за њихово одржање кроз њихову мученичку историју“ (Матејић, 1976: 85).

Са Христом су Срби били упознати још у деветом веку, али је покрштавање потпуно остварено тек када је Свети Сава 1219. године издејствовао независност Српске православне цркве, поставивши народне свештенослужитеље. Важно је нагласити да он није, како се то често погрешно тумачи, основао никакву цркву. То што је он учинио је да је „православље у Србији учинио српским, а Србију учинио православном“ (Исто). Према томе, „светосавље није замена за хришћанство, већ његова алатка међу Србима. Помоћу светосавља Христ је приближен Србима и Срби Христу. Хришћански идеали, циљ коме је Свети Сава тежио, постали су идеали Срба појединаца као и целокупног српског народа“ (Матејић, 1990: 214). Православно хришћанство, на начин како су га Свети Сава и његови ученици проповедали, било је драгоцену драгоцену очување српске религиозности, али и националног и културног идентитета. Зато постоји скоро општа сагласност о томе да је за средњовековну српску државу карактеристична „симфонија духовне и световне власти, односно, цркве и државе“ (Троицки, 1953: 76). Истовремено треба нагласити да српско православље није другачије од руског, грчког, бугарског, румунског или од православља ма ког другог православног етноса. Православни верници поштују све светитеље, али сваки православни народ има једног или више светитеља које сматра својим народним. Тако „Руси имају светог Владимира; Бугари - свете Кирила и Методија; Грци - свете Константина и Јелену; Грузијци - свету Нину; Православна Црква у Америци - светог Хермана из Аљаске, а Срби имају Светог Саву као свога омиљеног светитеља“ (Матејић, 1990: 215).

Идејно извориште оваквог односа, пре свих, јесте Законоправило светог Саве¹⁴ али и други правни кодекси и списи. Учење о симфонији, сагласју, складности и узајамности цркве и државе, које потиче из Источноромејског

¹⁴ Више у: Миодраг М. Петровић, „О законоправили или Номоканону Светог Саве“, КИЗ Култура, Београд, 1989, стр. 73-98.

царства, као и свака политичка теорија, темељи се на одређеном филозофском погледу на свет. Тако је „у основи те симфоније, такозване 'теодулије', учење цркве о мисији државе, односно, учење према коме је држава плод премудрости и промисла божијег, а циљ њеног постојања је да човека, који је због греха непослушности отпао од Бога и божанског поретка, посредством људске власти врати на пут спасења“ (Гроздић, 2016:319).

Као засебан феномен светосавље израста из милешевског култа Светог Саве и представља „менталитет, народну и историјску компоненту Срба у широком спектру васељенског православља“ (Грбић, 2013: 145). Иако је читав српски средњи век обележен напорима Светог Саве и њиховим несумњивим рефлективима, овај термин задуго није постојао. Прво ће настати сложени придев светосавски, да би тек десетак година пре Другог светског рата настала кованица светосавље, „која је грађена по узору на именицу православље“ (Енциклопедија православља, 2002, стр. 1712). Као етаблирани појам који касније постаје и духовно усмерење, светосавље настаје у међуратној Краљевини, а актуализује је тадашња српска богословска и световна интелигенција као згодну „алтернативу нововековној материјалистичкој цивилизацији, али и свим другим претхришћанским и постхришћанским атеистичким усмерењима“ (Грбић, 2013: 148).

Од имена која су се истакла приликом успостављања светосавља, као особне духовне вертикале код православних Срба, помињу се: др Иринеј Ђорђевић, др Димитрије Најдановић, др Ђоко Слијепчевић, др Милутин Деврња, свети владика Николај (Велимировић) и архимандрит др Јустин Поповић. Не умањујући значај свих поменутих, нарочите заслуге за уобличење овог термина односе се на Јустина Поповића, који га први експлицитно помиње у свом делу „Светосавље као филозофија живота“, које настаје након Другог светског рата. Основу овог дела представљају предавања које је Јустин држао српској омладини, матурантима и студентима током немачке окупације, где је светосавље означавао као врховно и животворно начело српског народа и његове историје. Светосавље, како је говорио Јустин Поповић, „није нова религија, него филозофија духовног живота у српским условима: историјским, психолошким, културним... где се не бришу те особине, него, препорођене и осмишљене, чувају се као знак препознавања и вид идентитета...“ (Енциклопедија православља, 2002, стр. 1712, у Грбић: 2013: 151).

Оно што утемељивачи и протагонисти светосавља често истичу јесте да између српског православља и православља као целине, не постоје ни догматске нити обредне разлике, јер су и догматско учење и стара православна црквена традиција исти код свих православних народа. То што је особеност српског православља јесте чињеница која га нераскидиво повезује са етницитетом, а то је да почива на националном доживљају православља и на *синтези између народног духа и учења цркве*. Овај етнофилетистички¹⁵ потенцијал српског православља представља и оружје којим се они који супремирају нацију, као

¹⁵ Стављање националне идеје изнад јединства вере назива се **филетизмом** (изведено од грчке речи филе-племе). На Помесном сабору у Цариграду 1872. године та појава је осуђена као јерес.

врхунски реликт „горње“ заједнице новог времена, служе када критикују овакав несекуларни спој за који сматрају да је непримерен Европи 21. века. Такође, критици ултимативног загрљаја националног са верским се често придружују и они борци за монолитније православље, налик оном за које неприкосновену јурисдикцију има Ватикан. Уопште узевши, политичка идеологизација светосавља представља и најчешћи облик његове деструктивне митологизације. Њени поборници истичу да је превасходни циљ Светог Саве био много више „овоземаљског“ карактера, те да се огледао кроз настојање да национално освести и политички осамостали српски народ. Стога, „његово богословје они сагледавају као настојање да се земаљски циљеви прикрију уз помоћ високопарне црквене реторике“ (Грбић, 2013: 152). И коначно, „спајање светосавских вредности са старосрпским и старословенским паганским наслеђем у уметничким делима може да буде оправдано као покушај да се сагледа целина народног духа, међутим, пренето на теоријску, односно квазитеоријску раван, оно представља фалсификат светосавља“ (Исто).

Српство

Питање на чему се гради српски национални идентитет, те која од његових идентитетских партикула носи примат, једно је од суштинских питања која су одувек интригирала српске интелектуалце, клер, па и упорне аналитичаре овог питања из окружења и света. Међу српским интелектуалцима деветнаестог века постојала је теза, чији је најгласнији заговорник био Вук Стефановић Караџић, да *суштину српског националног идентитета чини српски језик*¹⁶. Он је у студији „Срби сви и свуда“, написаној 1836, а објављеној у књизи „Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона”¹⁷ 1849. године, тврдио да су „прави Хрвати само чакавци и кекавци или кајкавци, док су штокавци у ствари Срби“.¹⁸ У њој Караџић напомиње да само они „закона Грчкога” (православне вере) себе зову Србима или Србљима, а да „остали овога имена неће да приме”. Он каже да муслимани себе сматрају правим Турцима, „премда ни од стотине један не зна Турски”¹⁹. Разрађујући ову тезу, Вук Караџић за католике истиче да себе „зову по мјестима у којима живе”: Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци и Дубровчани, а да их књижевници зову Илири или Илирци. Он додаје да их православци зову још и: Буњевцима (у Бачкој), Шокцима (у Срему, Славонији и Хрватској), те Латинима (око Дубровника и по Боки Которској), а „у пријатељскоме разговору” и Кршћанима.²⁰

¹⁶ Ова теза је наставила да живи до дана данашњег и има значајан број подржалаца.

¹⁷ Вук Стеф. Караџић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Штампарија јерменскога манастира, Беч, 1849, стр. 2.

¹⁸ Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда*, доступно на <http://ivoandric.no/biblioteka/Istorija/Vuk%20Stefanovic%20Karadzic%20-%20Srbi,%20svi%20i%20svuda.pdf> 21/06/2019.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

Вуков став о постојању „Срба сва три закона” изазивао је опречне коментаре, како у том добу, тако и данас. У Ивићевој и Кашићевој *Историји српског народа*, истиче се како је ово Вуково гледиште пре свега почивало на романтичарском поимању језика као битног темеља народности, као и на Вуковом одбијању да се, са позиција образованог Европљанина и антиклерикалца, помири са, како они истичу „пресудном улогом религије при националном опредељивању“ (Ивић, Кашић, 1983: 27). Говорећи да се међу Вуковим побудама свакако налазила и жеља да се рашире границе српства, они истичу да су догађаји који су уследили, попут Илирског покрета, који је својим прихватањем штокавског наречја као хрватског књижевног језика искључио такво дељење. Самим тим, они виде религију која је остајала једино мерило, ма колико Вуку изгледало да би се томе „иностранци могли насмијати“²¹. Као добар познавалац западне културе, Вук је рачунао да верска подељеност није спречавала образовање немачке, холандске, мађарске, словачке и других нација. Ипак, „на тлу српскохрватског језика историјски услови су били друкчији” (Ивић, Кашић, 1983: 28).

Такође, тезу да је на овим просторима религија она кључна вододелница народа заступају и многи историчари. У књизи „Срби међу европским народима” Сима Ћирковић тако истиче: „У прошлости се у разграничавању међу народима највећи значај приписивао језику, и то до мере да је етничка заједница изједначавана са заједницом оних који говоре један језик. У народу чија се историја овде кратко описује (Срби) реч језик такође се дуго употребљавала у значењу народа. И код њега је била позната и раширена легенда о настанку седамдесет два народа приликом мешања језика током градње Вавилонске куле.“ (Ћирковић, 2004: 81). Он стога примећује да се „баш на балканском тлу, међу Србима и њиховим јужнословенским суседима, на подлози једнога језика, једног дијалекатског континуума, показало како може израсти више етничких заједница, као и да подељеност по другим критеријима (верским, политичким) може утицати на диференцијацију и разграничење међу језицима“ (Исто). Дакле, Ћирковић недвосмислено супремира значај верске граница која је раздвајала католичке Хрвате од православних Срба и обе хришћанске групе од њихових исламизованих сународника, који су дуго сматрани за Турке, те истиче да се „верска граница не намеће толико разликом у догмама, колико комплексом културних обележја која се с временом око једне вероисповести кристалишу“ (Ћирковић, 2004:82). „Остајући у истој језичкој средини Србин или Хрват, који би примио ислам, променио би у значајној мери начин живота и амбијент. Тадашње разлике нису упоредиве с међуверским разликама у модерним друштвима” (Ћирковић, 2004: 82).

Милорад Екмечић у још значајнијој мери истиче да је на Балкану кључна вододелница нација - религија. У књизи „Дуго кретање између клања и орања” (2008) он запажа да су све „балканске нације, изузев албанске, омеђене границама истоветне религије и њене црквене организације” (Екмечић, 2008: 69). Овој теми се Екмечић враћа говорећи о босанскохерцеговачком устанку

---

²¹ Исто.

(1875-1876), којом приликом истиче да „оно што је општеприхватљиво за целу науку, јесте истина да иза свих тих процеса изградње националне свести стоји религија као вододелница нација”, те додаје да „после Берлинског конгреса религија као вододелница нација на јужнословенском простору цвета у велике политичке идеологије” (Екмечић, 2008: 71).

Тезу о религији као важној детерминанти у профилисању нација код нас подупире и Дарко Танасковић када каже да је „у периоду стварања модерних нација за наш простор кључни критеријум за национално разврставање етнички и језички блиских народоносних група постала верска припадност, због чега је, како истиче Танасковић, „готово потпуно укинута могућност да Срби буду, како је говорио још Вук Караџић, ’свих трију закона’, што је умногоме сузило опсег српског националног (само)одређивања”²².

Значај религије у контексту формирања и опстајања националног идентитета препозната је и у социолошким круговима. Коковић и Жолт тако истичу да је „током дугог временског периода религијски идентитет био или кључни елемент у одређивању етничког идентитета, или је сам прерастао у примарни идентитет, потискујући остале елементе етничитета у други план” (Жолт, Коковић, 2005: 77). На сличном фону и из истог еснафа је и становиште Зорице Кубуровић, која у својој књизи „Верске заједнице у Србији и верска дистанца”, религију препознаје као „значајаног чиниоца етничког идентитета католичких Хрвата, православних Срба и муслиманских Бошњака, који су сви Лужни Словени и сви говоре готово истим језиком” (Kuburović, 2010: 111). И савремена публицистика се значајној мери дотицала овог феномена. Један од најзначајнијих српских књижевника Добрица Ћосић, који свакако није био познат као религиозан човек, јасно је истицао религију као кључног чиниоца приликом српског самоидентификовања. Тако, у свом последњем остварењу, Ћосић каже: „о опстајању српског етноса у наредним вековима, од православне вере – не видим јачи иманентни чинилац” (Ћосић, 2012: 62).

Очито је да су се на примеру идентитетских трвења код Срба искристализовала два водећа концепта националног идентитета. Према **једном**, којег заступају посебно књижевници и филолози, *темељ српства је српски језик*, и овај концепт православље види тек као подскуп нечега много већег - српске нације. Тој тези иде на руку чињеница да су се “неки неправославци изјашњавали као српски књижевници; међу њима је било католика (Матија Бан, Медо Пуџић, Иво Стојановић, Валтазар Богишић, Петар Будмани, Марко Цар, Милан Решетар, Антун Фабрис, Лујо Војновић, Лујо Бакотић, Иво Ћипико, Ђуро Виловић, Нико Бартуловић, Иво Андрић, Сибе Миличић), муслимана (Осман Ћикић, Хамза Хумо, Меша Селимовић), мојсијевске вере или бар јеврејског порекла (Алфред Розенцвајг - Ненад Митров, Павле Бихаљи, Исак Самоковлија, Ото Бихаљи-Мерин, Мони де Були, Оскар Давичо, Ели Финци, Ерих Кош, Данило Киш, Давид Албахари) и протестаната (Људевит Вуличевић)” (Ђорђевић, 2012: 3).

²² Јелена Чалија, „Није баш сваки Србин православне вере”, Интервју са проф. др Дарком Танасковићем, Дневни лист *Политика*, Београд, 26. септембар, 2010, стр. 8.

Према **другом концепту**, којег заступају посебно свештеници и историчари, *темељ српства је православље*. Та је теза је, како то истиче Ђорђевић, плаузибилнија јер кроз историју православље сачињава окосницу српског националног идентитета. Књижевни језик Срба и Хрвата данас је (скоро) исти, али оно што их дели је конфесија: Срби су православци, а Хрвати римокатолици.

Оно што би смо на крају могли констатовати јесте да српски национални идентитет сачињавају многи чиниоци, али су најважнији: језик, писмо, државно-правна традиција и религија. Тако нас „од Мађара дели језик и религија; од Румуна, Бугара и Македонаца језик; од Црногораца државно-правна традиција, а од Хрвата, Бошњака, Горанаца и Буњеваца конфесија/религија“ (Ђорђевић, 2012: 3). Међу свим тим чиниоцима, бар уколико говоримо о нечему што је издржало пробу времена, најфреквентнији се односи на религију/конфесију, јер се по том чиниоцу Срби очито сврставају у источно-хришћанску (православну) цивилизацију.

Уместо закључка

Религијски/конфесионални идентитет је, поред језичког, најважнији сегмент и показатељ етничког/националног идентитета. Теоретски је могуће да овај идентитет буде самосталан и да није у директној вези са етничком или националном припадношћу. У пракси је, међутим, та самосталност знатно сложенија и вишезначнија. Имајући у виду да религијска класификација снажно кореспондира са етничком/националном класификацијом, тешко је избећи ситуацију у којој религиозност појединца неминовно има и одређено значење у етничком и националном дискурсу. Зато се проблем религијског (последично конфесионалног) идентитета припадника једне нације или етничке групе не може се разумети уколико се посматра изоловано, тј. уколико се посматра само као проблем религиозности. И религија и нација нуде колективни идентитет, те једновремено пружају одговор на вечита питања појединца, попут оног: *ко сам ја и где ми је место у заједници?*

Уважавајући модерни приступ о настанку нације, јасно је да је религијски идентитет знатно старији од националног, и као такав је, у одређеним историјским епохама, био најзначајнији и једини могући колективни идентитет. Када би једног средњовековног човека питали ко је он, одговор би засигурно био: Ја сам хришћани (касније у превладавању конфесионалних особености: православца, римокатолик, протестант). У новијем добу, када је религијски/конфесионални вид идентификације ослабио, јавила се потреба за новим видом колективне особености. Тако се појавила нација која је великодушно понудила нови облик колективног идентитета, па се на исто оно питање добија другачији идентитетски одговор у односу на онај средњовековног човека: ја сам Србин, Хрват, Рус, Енлез и слично.

Религија је, посматрајући кроз призму историје, одиграла кључну интегративну улогу, па је тако и када је у питању стара Српска држава, религија

имала кључну интегративну функцију. Након пропасти средњовековне Српске државе, Србе је под турском влашћу понајпре повезивала црква. Она је била чувар идентитета Срба, и као таква је имала врхунску интегративну моћ. Срђан Врцан с правом наводи две историјске чињенице које осликавају интегративну моћ православне цркве: „Прва је да је за време османске власти, у оквиру османског система милета, вековима деловала као једини легитимни заступник православног српског корпуса, а друга је да је истовремено деловала и као једина национална институција која је повезивала српско становништво, разасуто под влашћу различитих држава, због честих егзодуса и масовних миграција“ (Врцан, 2001:206).

У својеврсној утакмици која се на глобалном плану дешава између примата религије и нације у свету кључних колективних идентитета данашњице и околностима у којима се чини(ло) да религија губи примат, религијау ипак успева да опстане понајвише због свог карактера који је чини наднационалном категоријом. Са чисто етичког становишта религија успева да превазиђе етничке и националне јер је очигледно да је етичко у коначном битније од етничког. Римокатоличка црква је стога нашла своје место у најразличитијим нацијама, док православље такође имамо у респектабилном броју нација попут руске, грчке, српске, бугарске и слично. Оно што представља специфичност источног хришћанства је то да православна црква истиче своју аутокефалност што аутоматски подразумева и њен национални предзнак. Потенцирање нераскидиве везаности православља са српским националним идентитетом, који је нарочито обележио период између два светска рата, често се тумачи као вид црквеног национализма. У називу „Српска православна црква“ често се тумачи и редослед по којем је она прво српска, онда православна, а тек онда хришћанска (!!)

Владета Јеротић је истицао да се до почетка XX века Српска православна црква чешће називала „православна српска црква“ и указивао на потребу да она може и треба да „нађе своје место, не само у будућој хармоничној заједници свих православних цркава, већ и у својој, од стране духовно просветљених умова Србије, претпостављеној мисији 'златног моста' између Истока и Запада“ (Јеротић, 1999: 18). О томе да је национализам противан Јеванђељу говорио је и Радован Биговић. „Етнофилетизам и етноцентризам јесу јереси нашег доба и они потресају и нашу цркву“, истицао је Биговић. На тај начин се „шири комплекс супериорности и заблуда о 'невином Истоку' и 'трулом Западу', као да се превиђа да је Исток сада на Западу, а Запад на Истоку“ (Биговић, 1993: 91-92).

Стога је нарочито важно да се религиозности вратимо на начин њених фундамената, љубави, саборности и праштања. Иначе ћемо и даље говорити о наизглед апсурдној ситуацији у којој је наш народ „недовољно црквен“ у време масовног повратка вери и цркви, у доба опште ретрадиционализације и десекуларизације друштва, нарочито у светлу чињенице да је СПЦ, према свим доступним истраживањима, институција која ужива највеће поверење у српској јавности. Ово посебно треба имати у виду у времену великог јубилеја, јер нас искуство учи да су такви датуми добра прилика за размишљање о важности јасније омеђених јурисдикција светог и профаног у српском друштву, оптерећеном различитим антагонизмима данашњице.

Литература:

1. Bigović, Radovan, „Pravoslavlje i verska tolerancija“, *Kultura*, 1993.
2. Bogdanović, Dimitrije, *Sušтина просвећености у култури средњовековне Србије - студије из српске средњовековне књижевности*, SKZ, Beograd, 1997.
3. Brija, Jovan, „Rečnik pravoslavne teologije“, 2011. доступно на: www.svetosavlje.org/biblioteka/Recnik/index.htm, 11/1/2019.
4. Čalija, Jelena, „Nije baš svaki Srbin pravoslavne vere“, intervju sa Darkom Tanaskovićem, Dnevni list *Politika*, Beograd 26. septembar 2010.
5. Ćirković, Sima, *Srbi među evropskim narodima*, Equilibrium, Beograd, 2004.
6. Ćosić, Dobrica, *U tuđem veku*, Službeni glasnik, četvrto izdanje, Beograd 2012.
7. Despotović, Ljubiša, „Sintetičke nacije kao model zakasnele identitetske konsolidacije na prostoru bivše SFRJ“, *SPM*, Institut za političke studije, Beograd 2013.
8. Despotović, Ljubiša, *Geopolitika destrukcije: razaranje država i nacionalnih identiteta u aktuelnim procesima globalizacije*, Sremski Karlovci- Kairos, 2015.
9. Dirkem, Emil, *O podeli društvenog rada*, Rad, Beograd 1972.
10. Đorđević, Vladislav, „Svetosavlje – entelehija srpstva“, *Ljudi govore, Časopis za književnost i kulturu*, 2012.
11. Ekmečić, Milorad, *Dugo kretanje između klanja i oranja – Istorija Srba u Novom veku (1482-1992)*, Drugo, dopunjeno izdanje, Zavod za udžbenike, Beograd 2008.
12. *Enciklopedija pravoslavlja*, Savremena administracija, Beograd, 2002.
13. Ferjančić, Božidar, „Konstantin VII Porfirogenit“, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, Vizantološki institut, Beograd, 1959. (1-98).
14. Geertz, Clifford, „Religion as a cultural system“. *The interpretation of cultures: selected essays*, Geertz, Clifford, London: Fontana Press, 1993. (87—125).
15. Golubović, Z., Kuzmanović, B., Vasović, M., *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić, 1995.
16. Grbić, Jelena, „Svetosavlje – omen za numen pravoslavlja“, *Sabornost*, 7/2013, (145-158).
17. Grozdić, Borislav, „Shvatanje o izvoru i poreklu državne vlasti – prilog izučavanju političke filosofije Nemanjića“, *Srpska politička misao* 1/2016. (307-323).
18. Gumpłowicz, Ludwig, In *Encyclopaedia Britannica*, 2015. доступно на: <http://www.britannica.com/biography/Ludwig-Gumpłowicz> 23/06/2019.
19. Ilić Pavle, Kašić Jovan, *Istorija srpskog naroda V-2: Kulturna istorija Srba u XiX veku*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1983.
20. Janjić, Dušan, *Rečnik nacionaliste*, Istraživačko–izdavački centar SSO Srbije. Beograd 1988.
21. Jarčević, Slobodan, „Pantemon glavnih slovenskih bogova – moćni Perun, opasnik Triglav, višnji Svarog, Srpsko nasleđe“, *Istorijske sveske*, br. 3. mart 1988.
22. Jerotić, Vladeta, *Vera i nacija*, Ars Libri, Beograd 1999.
23. Kuburović, Zorica, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*, CEIR Novi Sad, 2010.
24. Matejić, Mateja, *Biography of Saint Sava*, Columbus - Ohio, Kosovo Publishing Co. 1976.
25. Matejić, Mateja, *Prayer Book for Orthodox Christians*, Columbus, Ohio, 214-215, 1990.
26. Milosavljević, Boris, „Narod, država i nacija“, *Luča*, Centar za informativnu djelatnost, Nikšić, 1995.
27. Petrović M. Miodrag, *O zakonopravilu ili Nomokanonu Svetoga Save*, KIZ Kultura, Beograd, 1989.

28. Popović, Justin, *Svetosavlje kao filozofija života*, Beograd, Manastir Čelije, 2001.
29. Smit, Antoni, *Nacionalni identitet*, Beograd, XX vek 1998.
30. Stanojević, Negoslava, „Slava – jedina neprekinuta tradicija Srba“, *Agro media*, dec. 2018.
31. Subotić, Milovan, „Zloupotreba verskih i etničkih identiteta na Balkanu kao potencijal za ekstremističko ispoljavanje“, *Kultura polisa*, Novi Sad, Posebno izdanje 2. 2018.
32. Stefanović, Karadžić, Vuk, *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Štamparija jermenskoga manastira, Beč, 1849.
33. Stefanović, Karadžić, Vuk, *Srbi svi i svuda*, dostupno na: <http://ivoandric.no/biblioteka/Istorija/Vuk%20Stefanovic%20Karadzic%20-%20Srbi,%20svi%20i%20svuda.pdf> 21/06/2019.
34. Todorović, Miroslav, *Zaboravljeni srpski vladari i njihove zemlje*, Leo Commerce, Beograd, 2015.
35. Tonkin, E, McDonald M. and Chapman M., *History and Ethnicity*, in J. Hutchinson / A. D. Smith (eds.), *Ethnicity*, Oxford University Press, 1996.
36. Troicki, Sergije, “Crkveno-politička ideologija svetosavske Krmčije i Vlastareve sintagme”, *Glas SAN, Odeljenje društvenih nauka*, knj. 2, Beograd, 1953.
37. Žilović, Marko, “Etnifikacija politike u Hrvatskoj i Bosni pred ratni raspad Jugoslavije”, *Sintezis 5*, 2013.
38. Žolt Lazar, Koković dragan, “Etnička distance u Vojvodini”, *Sociološki pregled*, br. 3. 2005.

BETWEEN SERBIAN AND ORTHODOX: NATION AND CONFESSION 800 YEARS AFTER THE AUTOCEFALITY OF SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Summary: Studying the relation between religion (and later confession) and nation is recognized as a difficult task. Reason for that lies in the complexity and dynamics of these phenomena separately, as well as because of their interaction which is conditioned by situation and time. Because of that there are several approaches to studying of this relation which are not mutually exclusive and are often intertwined. Some of them imply distinctive analogy of two terms, while some are primarily concerned with the way in which religion could help in explanation of the essence of nationalism. Some, on the other hand, understand religion as one of contemporary forms of nationalism. Theoretical narrative *a priori* separates nation from religion and defines it as distinctively secular phenomenon. Still today, when we mark 800 years of autocefality of Serbian Orthodox Church, there are many uncertainties that are concerned with these seemingly synchronous and adjusted categories. The introductory part of the paper deals with clear lines of separation between seemingly similar notions. Those are, on one hand, ethnic group, people and nation, and on the other hand, religion, confession, Christianity, Orthodoxy and Svetosavlje. After this elaboration, the main mission of the paper is an attempt to find an answer to the question of the quality of relation between Serbian and Orthodox through history. Special attention was given to this relation in contemporary circumstances.

Key words: *ethnic group, people, nation, religion, confession, Christianity, Orthodoxy, Svetosavlje*

ЖЕЉКО Ђ. БЈЕЛАЈАЦ*

Правни факултет

Нови Сад

АЛЕКСАНДАР М. ФИЛИПОВИЋ**

Факултет за економију и инжењерски менаџмент

Нови Сад

УДК 27-74:316.334.3

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобрен: 29.08.2019

Страна: 95-106

НОМОКАНОН: ТЕОЛОШКО - ЗАКОНОДАВНО УЧЕЊЕ СВЕТОГ САВЕ У СЕНЦИ MAGNAE CARTAE LIBERTATUM***

Сажетак: Аутори се у раду баве неким аспектима теолошко-законодавног учења Светог Саве и утицајем тог учења на устројство српске средњевековне Цркве и државе, подсећајући на ничим заслужено игнорисање Савиног учења коме је Западна католичка историографија претпоставила чувени средњевековни спис Magna Carta Libertatum који је прокламован само четири године пре Савиног Номоканона (Законоправила). Вешто се, у православном догматском смислу, крећући између Августиновске патристике (Credo, ergo sum) и Анселмове и касније Томине схоластике (Credo, ut intelligam), Свети Сава је и у своје законодавне списе уврстио оне делове византијских Номоканона који су на најбољи начин омогућавали развој младе српске цркве и државе. Својим законодавним учењем, Свети Сава је организовао однос између цркве и државе на принципу хармоније. По мишљењу аутора то је био блистави период српске културе, уметности, иконографије и других уметничких достигнућа. Кроз свој Номоканон и своје типиконе, Свети Сава је, по тврдњи аутора, успоставио организацију и одговарајуће законе у црквеним и државним институцијама, што је био јединствени интелектуални подухват без премца и примера у вишевековној историји европске државности и уставности, укључујући и велику Magna Carta Libertatum.

Кључне речи: Свети Сава, законодавство, законоправило, црква, држава, институције

Увод - Српска ренесанса

Појам српска ренесанса или ренесанса у Србији није уобичајен, нити нарочито прихваћен. Као и термин светосавље, почео је стидљиво да се провлачи кроз малобројне кругове нарочитих интелектуалаца тек тридесетих година

* zdjbelajac@gmail.com

** sasha.filipovic@gmail.com

*** Номоканон (Законоправило, Крмчија), зборник грађанских и црквених прописа византијске државе, које је одабрао и превео Свети Сава почетком 1219. године. Номоканон се примењивао и на црквену и на државну управу у Србији тог времена. Magna carta libertatum, енглески уставни документ из 1215. којим је ограничена моћ енглеских краљева.

прошлог века. Не би могло да се каже да је појам српска ренесанса и данас заживео као несумњива представа о једном блиставом времену када је у Србији промовисан велики заокрет у односима догме и разума којим се латинска Европа толико хвали, присвајајући га, као катализатор европске *Renaissance* потпуно за себе. А баш у то време је, у Србији, неколико стотина километара источно од Рима, у пуном сјају је цветала сјајна хуманистичка мисао и пракса Саве Немањића изнедривши за кратко време документа капиталних интелектуалних и хуманистичких капацитета, документа каквих још дуго није било у великом делу европског цивилизацијског простора.

Синтагма *српска ренесанса*¹ обично се везује за тринаести век који се назива и златним веком српског народа. „Апогеј српске ренесансе је неспорно Сава Немањић, Свети Сава – први српски архиепископ, просветитељ, дипломата, законодавац. Термин харизмархија² односи се управо на светородну династију Немањића. У време смрти³ Светог Саве у бугарској престоници Трново, најпознатији католички теолог Тома Аквински имао је само десет година, Папа Иннокентије III⁴ је увео продају индулгенција која је била претеча инквизиције и увео је правило по коме је Папа божји намесник на земљи“⁵.

Другим речима, Европа је још увек била чврсто окована Августиновским *Credo, ergo sum*, хришћанска црква је била неприкосновена *Civitas Dei*, а нове и другачије мисли, иако их је било и у крилу цркве,⁶ пре свега су долазиле са Истока, од исламских научника мутазилита⁷, и како ћемо видети, са Балкана од православних родоначелника новог погледа на однос Бога и човека, цркве и државе. Зашто је то било тако?

Ако у дубокој прошлости покушамо да пронађемо догађаје од пресудног значаја за историју европске државе и религије па самим тим и хришћанске цркве, пре или касније ћемо, без сумње констатовати да је пропаст Римског царства један од најважнијих. *Кад је на Западу нестао император, упражњено*

¹ М. Субботич, *Святой Савва и славянство*, Вестник Череповецкого государственного университета 2014 • № 5, страна 37

² Овде се мисли на агиолошку слику и харизматичне способности Саве Немањића, као и харизму свете династије Немањића. Под харизмархиом се подразумева владавина српске аристократске породице Немањића, која је имала трансценденталну легитимност у „милости Божјој“ (харизми). Харизма је јединствени симулатор обожавања апотеозе с римским краљевима и царевима. Према бројним изворима, Αγίου Σταυρού је исходиште и тајна Немањићке харизме.

³ 1236.

⁴ 1161 – 1216.

⁵ М. Субботич, *Святой Савва и славянство*, Вестник Череповецкого государственного университета 2014 • № 5, страна 37

⁶ Свети Анселмо, (1033 – 1109) италијански средњовековни филозоф, теолог и надбискуп од Кентерберрија од 1093. до 1109. године. Познат по свом теолошко-филозофском ставу: *Credo ut inteligam*

⁷ Следбеници покрета "мутазила" (*слободни мислиоци*) настали у осмом веку чије су присталице разум стављале чак изнад *Откровења* изједначајући га са *Речју Божијом* као верским вођством (Ебу – л – Хасан Ашари (873 – 935), један од највећих исламских теолога, творац догматског ислама, ал Газали, Ибн ел Ареби, Ибн Сина (Авицена), Ибн Рушд (Авероес), Таки-ед-Дин ибн Тајмија, Мухамед ибн Исмаил ал-Бухари), Фазлур Рахман, *Дух ислама*, "Југославија" Београд 1983, стр. 134

место је заузео потомак Светог Петра, писао је 1936. године Фишер⁸. Наравно, примат Римског бискупа није успостављен тако лако и тако брзо како се данас чини, али, све једно, чињеница је да од смрти Светог Петра па до данас западном хришћанском црквом владају римски бискупи.

Постоји и један други догађај који се такође збио у дубинама историје и који је такође утицао да хришћанска црква крене путем којим је кренула и да на том путу ојача до неслућених граница. То је успон ислама у 7. веку и муслиманска освајања у области европског Средоземља, догађаји који готово да су постали *raison d'être* хришћанства и који су учинили да се хришћанска црква појави и истраје као, не само једини заштитник западне цивилизације, већ и као једина снага која је могла да делотворно превазилази локалне међе, и који су од Папе учинили јединог човека који је био у стању да гласом и делом досегне до крајњих граница свих хришћанских земаља:

*Уобличена према начелима царске управе, са својим дијецезама и провинцијама које су одговарале римској административној подели, она је била у стању да одржава своје духовно јединство и онда када се Царство распало. Била је, према томе, главни бедем поретка и управе, кадра да предузме бригу око градова и области. Ова способност, заједно са њеним јединствених духовним ауторитетом, учиниће од Цркве најутицајнију снагу у очувању прошлости и преудешавању будућности.*⁹

Црква је, дакле, имала ауторитет, али је за реализацију било каквих озбиљних идеја била потребна фактичка власт на терену, на огромној територији већој од половине Европе. То је утицало да папе у више наврата покушају да нађу свог световног пандана у виду новог римског императора. Пошто су покушаји са каролиншким краљевима Карлом Мартелом (739) и Пипином (750) пропали, Папа Свети Лео III је тек на божићној миси у цркви Светог Петра у Риму 800. године са поносом крунисао Карла Великог за цара *Свете Римске империје*.

Ових неколико редова, иако ни тематски ни хронолошки не спадају у оквир овог рада, ипак сматрамо неопходним за основе разумевања папског карактера хришћанске цркве и државе, тог темеља на коме је она била заснована и чврсто стајала све до појаве Светог Анселма, и Светог Томе Аквинског, а на истоку, њиховог светлог али непризнатог пандана, Светог Саве.

Наиме, од средњевековног Европљанина се, хтео он то или не, очекивало да поверује у извесне апстрактне и апсолутно недокучиве и непровериве тврдње о свету у коме је живео. То су биле следеће *истине* у које није имало смисла сумњати:

- да људима влада једно и једино свемогуће божанство које је све постојеће створило *ex nihilo*;
- да је људски род трајно у побуну против овог свемогућег бића па због тога заслужује вечите муке;

⁸ Fisher, Herbert Albert Laurens, *A History of Europe*, Eyre and Spottiswoode, London, 1938, цитат у: Trevor Ling, *Istorija religija istoka i zapada*, SKZ Beograd 1980, стр 324

⁹ Trevor Ling, *Istorija religija istoka i zapada*, SKZ Beograd 1980, стр. 325

- да је то божанство сажаливо на слабост оних које је створило и да је спремно да људском роду пружи још једну прилику уколико прихвати објављење праштања учињено речима или смрћу, васкрсењем или вазнесењем;
- да би се та друга прилика за спасење могла остварити кроз свете тајне установе Цркве и ни на један други начин и да ће људима у зависности од тога да ли су примили или одбили Благодат кроз свештеничку службу цркви бити суђено да уживају у вечитом блаженству или вечитим мукама.¹⁰

Тај светотајни, ауторитарни и установни карактер хришћанске цркве настао под утицајем јеврејских светих књига, учења Светог Павла и Светог Августина, кога по некад зову *патристика*¹¹, био је све до тринаестог века фактички једини начин на који се могло, па и смело мислити о Богу, а и то само условно јер су августиновско ортодоксно правоверје и његов силни ауторитет потпуно искључивали најпре потребу, па онда и могућност али и право да се о тој материји мисли, из простог разлога што је резултат такве људске активности лако могао да буде другачији од оног једном и за увек датог.

Срби су, на Балкану у то време кренули нешто другачијим путем - светосављем. Данас, у културном и цивилизованом свету Срби сматрају светосавље посебним обликом суштине православног хришћанства. Међутим, српским противницима смета тај српски светосавски завет који обавезује и позива на служење вредностима чије је основе пре осам векова поставио Свети Сава и који се сматрају флагрантним доказом о Србима као државотворном историјском народу.

Номоканони (Законоправила)

Номоканони су настали у Византији и представљају зборнике црквеног и грађанског права, или, боље рећи њихову мешавину, обзиром да је црквено право у средњем веку регулисало и поједине области световног, нарочито у домену породичног и наследног права. *Номос* на грчком значи закон уопште, а *канон*, у овом случају, правило које прописује црква у области вере, морала, дисциплине живљења и управе црквом у целини. У литератури¹² налазимо податке да је први зборник канона вероватно настао после првог Васељенског сабора, у Никеји 325. године, када су правилима тог сабора били придодати канони неколико локалних сабора, али свакако, да је такав зборник морао настати пре Халкедонског сабора из 451. године¹³.

¹⁰ Trevor Ling, *Istorija religija istoka i zapada*, SKZ Beograd 1980, str. 328, 329

¹¹ У ужем значењу: наука која проучава живот, рад, списе и учење светих отаца (патрологија), а у ширем, које је примењене и овде, означава теолошки систем (*Theologia patristica*) базиран на списима "светих отаца" и који је био важећи теолошки систем између *Theologiae biblicae* и *Theologiae scholasticae*. Све те списе је скупио и издао Jacques Paul Migne у 19. веку делећи их у две групе: *Patrologia latina* (221 том) и *Patrologia graeca* (161 том)

¹² Зорић, Петар, *Законоправило Светогосаве и правни транспланти*, Правни факултет Универзитета у Београду, фондација Алан Вотсон, страна 14

¹³ Овај податак наводе, поред осталих: Александар В. Соловјев, Светосавски номоканони и његови преписи, Београд, 1932; Владимир Мошин, Рецензија зарад: Како треба издати светосавску

Свети Сава је своје Законоправило саставио 1219. године. То је, по општим ставовима био први српски устав. Да би успео у том свом подухвату, ”Сава Немањић је годинама сакупљао и преводио грчке законе како би сачинио тај зборник, без кога се једноставно није могло замислити будуће управљање српском црквом чије је осамостаљивање Сава стрпљиво планирао и очекивао. Законоправило је настало као претеча и симбол аутокефалности српске цркве, али истовремено, и њен чувар и правни утемељитељ. Имати аутокефалност цркве без Законоправила, у данашње време изгледало би као имати државу без устава. Посебан значај овог зборника је у томе што је он садржао и бројне грађанско-правне норме којима су се уређивали и односи у држави. Претпоставља се да је Сава у Никеју 1219. године донео скоро готов текст, који му је послужио као један од адута за стицање аутокефалности”¹⁴.

Савиним Законоправилом је уређено веома велико подручје друштвених, црквених и грађанских односа. Део Законоправила који се односи на црквена правила сачињен је из синопсиса Стефана из Ефеса, Номоканона Јована Схоластика, Номоканона у 14 наслова, Правила Светих апостола, Правила Светих Оца, Одлуке Екуменског и Месног савета и Мојсијевог закона (3. и 5. књига Мојсијева). Део о грађанском праву извучен је из Јустинијанових кратких прича¹⁵, правног зборника који су сачињавали Јован Схоластик, *Collectio tripartita*¹⁶, збирке закона Јустинијановог законодавства и Прохирона (Грађанског закона) из 879. године, збирке византијских грађанских, кривичних и процесних закона. Следећи римско-византијске законе, Србија је тако постала део европске и хришћанске цивилизације.

Законоправило је садржавало 70 поглавља: 6 уводних, 44 поглавља црквеног и 20 поглавља грађанског права. Законоправило није тек једноставни превод византијских цивилних и црквених правних аката, већ садржи и тумачења које је написао Свети Сава, што му даје независну вредност. Он је својим Законоправилом у живот увео бројне законе о заштити сиромашних, немоћних, и, уопште, угрожених социјалних слојева. Сава је у Законоправилу инсистирао на сарадњи и допуњавању духовног и световног (цивилног) ауторитета. Захваљујући Сави у Србији је много пре него у другим државама успостављена теорија и пракса друштвене симфоније¹⁷ или хармоније власти као православног идеалног принципа међусобних односа цркве и државе.

Крмчију (номоканон са тумачењима) Сергија Троицког, Часопис Старословенског института Vol. No. 2, Загреб, 1953. Цитат у: Зорић, Петар, *Законоправило Светога Саве и правни трансплантаци*, Правни факултет Универзитета у Београду, фондација Алан Вотсон, страна 14

¹⁴ Зорић, Петар, *Законоправило Светога Саве и правни трансплантаци*, Правни факултет Универзитета у Београду, фондација Алан Вотсон, страна 14

¹⁵ Део Јустинијановог *Codex repetitae praelationis* из 529 године, *Кратке приче* су биле збирка царских указа који су објављени после објављивања прве збирке Јустинијанове кодификације

¹⁶ *Collectio tripartita* с краја 6. века, састављена од целокупног Јустинијановог црквеног законодавства, био је најраспрострањенији правни акт источне цркве. *Nomocanon 50 titulorum* из око 580. године Јована Схоластикуса, и *Nomocanon 14 titulorum* остали су у употреби до 12. века као закони за целу источну хришћанску цркву

¹⁷ Види: Астериос Геростергиос ”*Јустинијан Велики: император и свети*” - *истоци симфоније Цркве и общества*, Сретенский ставропигиальный мужской монастырь, 2010.

Законоправило је нарочито богато принципима социјалне правде. Учење Светог Саве о правди једно је од највреднијих делова Законоправила.

Свети Сава је напустио Хамурабијев принцип апсолутне правде (Око за око, зуб за зуб) и инсистирао на принципу универзализације, који се налази у основи хришћанске етике: ”Што сами (не) желите, то и другом (не) чините! ...” Сава је био присталица римског права, према којем власт не припада ни човеку ни обичајима већ законима. Такво поимање законитости касније ће бити основа за ”Законик Благоверног Цара Стефана Душана”.

Након повратка из Никеје 1219. године, где је поднео молбу за аутокефалност Српске црква, Сава се задржао у манастиру Филокалија, где је, вероватно, било написано Законоправило у форми основног правног акта српске цркве и врховног закона младе српске државе. За главне изворе сматрају се Аристов и Зонарин Номоканон, заједно са Канонима усвојеним на Васељенским црквеним саборима. Сви правни споменици Србије у распону од Жичке грамоте, Законика Цара Душана, Грамоте кнеза Лазара и првог написаног Законика устаничке Србије 1804. године, засновани су на Законоправилу Светог Саве. Утицај тог Законоправила прешао је границе Србије. Под његовим утицајем написана су темељна правила руске и бугарске цркве¹⁸.

По томе је Савино Законоправило значајни споменик словенског права који је вековима регулисао друштвени поредак и живот словенских народа¹⁹,

Да би новоусвојена и међународна призната правила спровео у живот, Сава је, по повратку из Никеје, дао да се сачини онолико преписа Законоправила колико је било епископија у Србији, а основни препис (оригинал), Савин протограф „архиепископских књига“ чувао се у Жичи. Тамо се налазио вероватно до 1253. Године када су Бугари са Куманима похарали тадашњи центар духовности и државности Србије.

На жалост, ни један од оригинала Савиног рукописа није сачуван, па о Савином делу сазнајемо из касније насталих преписа који својим садржајем указују да имају заједничко порекло са основним текстом Савиног Законоправила. Вероватно да је 1252. године настао препис Будимљанског епископа Теофила и врло је вероватно да су каснији сачувани преписи потекли посредно или непосредно од њега. До данас, овај препис није пронађен. По Троицком²⁰, непосредно од *Теофиловог преписа* потичу Иловички, Сарајевски, Хиландарски и Милешевски преписи. Другу групу чине преписи који потичу од извесног рукописа преписаног са архиепископског предлошка у доба краља Драгутина, када су им додати допунски чланци на крају. Овде спадају Рашки,

¹⁸ М. Субботич, *Святой Савва и славянство*, Вестник Череповецкого государственного университета 2014 • № 5, страна 37

¹⁹ Коларић, И. *Свети Сава и српска ренесанса* / Иван Коларић // Српско питање и србистика: зборник радова 1, приредили Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка-Ваљево, страна 14-15, 2007, цитат у: М. Субботич, *Святой Савва и славянство*, Вестник Череповецкого государственного университета 2014 • № 5

²⁰ Сергије Троицки (1878 — 1972, *Сергий Викторович Троицкий*), рођен у Томску, Русија, је био православни теолог и историчар. Емигрирао у Србију 1920. Од 1948. је радио као сарадник Српске академије наука и уметности, где је од 1950. и члан а касније и секретар Комисије за издавање Крмчије (Законоправила) Св. Саве.

Дечански, Пчињски, Савински, Београдски, Пећки и Морачки рукописи. Трећа група очувана је само у руским преписима, који потичу са бугарског предлошка из 1262. године. Трагови Теофиловог преписа и поједини србизми у руским рукописима ове групе сведоче, да је тај бугарски предлошак био преписан са српског оригинала. Ова се група одликује по томе што нема не само допунских чланака, већ ни глоса које се налазе у свим српским рукописима, које су тумачиле српским читаоцима неразумљиве руске и старословенске изразе.

Сачувано је више преписа Савиног Законоправила.

- *Иловички препис* је настао 1262. године у манастиру Светог Арханђела Михаила на Иловици, данашњи манастир Светих Арханђела код Тивта, где се налазило седиште Зетске епископије. Писан је на пергаменту и има 398 листова. Чува се у библиотеци Хрватске академије знаности и умјетности у Загребу.
- *Рашки препис* је настао 1305. године у Петровој цркви у Расу. Писан је на пергаменту и има 427 листова. Чува се у Историјском музеју у Москви.
- *Дечански препис* је настао око 1340. године. Писан је на танком пергаменту и има 284 листова. Чува се у библиотеци манастира Дечани.
- *Пчињски препис* је настао око 1370. године. Писан је на хартији, у којем је повезу и има 305 листова. Чува се у Српској Академији Наука и Уметности у Београду.
- *Морачки препис* је настао око 1615. године. Писан је на хартији и има 347 листова. Чува се у Музеју Српске православне цркве у Београду.

Још у 13. веку Законоправило је пренето у Бугарску, а затим у Русију. Штампано је у Москви 1650. и 1653. године (под називом *Крмчија*²¹), а затим прештампавано у 18. и 19. веку. Последње издање је из 1914. године. За прво издање је нађено да је погрешно, а друго је растурено у 1.200 примерака, па је допрло и до Срба. Од 17. века Срби се служе Савиним Законоправилом у руским штампаним издањима. Од Руса је примљен назив *Крмчија*, који указује да се Номоканоном крмари брод црквени.

Законоправило је послужио као основа за законодавство каснијих српских владара, укључујући Душанов законик из 1349. и 1354. године. Законоправило је постало први зборник закона обновљене Србије почетком маја 1804, када је започела српска револуција. Прота Матеја Ненадовић је наставио је законодавне активности Методија и Саве. Одредбе Законоправила могу да се нађу и у српском грађанском закону из 1844. године.

Законоправило Саве Немањића и *Magna Carta Libertatum*

Значај мисионарског и државотворног рада Саве Немањића далеко превазилази границе Србије. Законоправило Светог Саве настало је на византијским правним трансплантима, па је оно сасвим природно утицало на номоканоне настале касније у Бугарској, Русији и Румунији. У Русији профотијевски

²¹ Назив „Крмчија“ за Законоправило Светог Саве је веома одомаћен, и можда у широј јавности најпознатији израз за ово дело Светог Саве. Ипак, израз Крмчија се у новије време међу научницима и у стручној јавности сматра туђим и непотребном па се користи много мање. Инсистира се на домаћем изразу Законоправило који и ми углавном користимо.

и Схоластиков номоканон су били застарели јер нису имали тумачења канониста из 12. столећа, па је руски митрополит Кирил III, који је рукоположен у Nikeји 1250. од бугарског деспота Јована Светослава, тражио номоканон за своју цркву. Од њега је добио препис Законоправила Светог Саве 1262. На црквеном сабору у Владимиру 1274. препис Савиног Номоканона начињен 1262. одређен је као обавезан за Руску православну цркву²².

На Западу, углед и значај Светог Саве упитан. Иако постоје спорадична истраживања и обимна објављена грађа, основни утисак је игнорисање, па и спорадично оспоравање значаја дела Светог Саве. Очигледно, оно што није написано на латинском језику има другоразредни значај.

Занимљиво је једно поређење по свему капиталног Номоканона Светог Саве и капиталног дела западне цивилизације познатог као Magna Carta Libertatum. Оба дела су написана у приближно исто време. Magna Carta 1215, Номоканон 1219. године.

Magna Carta Libertatum је настала као резултат неслагања између римског папе и краља Џона²³ и његових барона у погледу краљевских права: захтевано је од краља да се одрекне одређених права и да поштује одређену законску процедуру, као и да прихвати да краљева воља може бити ограничена законом. Велика повеља је први корак дугог историјског процеса који је довео до владавине уставног закона. Иако је повеља ограничила краљевску моћ и у своје 63 ставке покрила многа питања, углавном је заступала велепоседничке интересе. Питања обухваћена повељом кретала су се од права слободних људи на суђење и правду, па све до тежина и мера, рибарских врша и страних трговаца.

Magna Carta је, такође, ограничила права шерифа, чувала слободе и привилегије округа и градова и начинила споразум са Круном да се неће мешати у права Цркве, нити да ће без пристанка крунског савета наметати *Клеветнички данак* или било какав други порез.

Поштовање повеље осигурано је коначним ставкама, које су давале овлашћење групи од 25 барона да се подигну на оружје против краља уколико се он не буде придржавао услова Повеље. Три дана након усвајања Magna Carte, Џон је потражио, а касније и добио, папску осуду овог документа, што је четири месеца касније довело до првог *Рата барона*²⁴. И поред тога што су Повељу средњовековни и тјудорски владари углавном игнорисали, сматра се да је значајно утицала на принципе енглеске уставне слободе и да је била модел за уставе нових независних земаља широм света.

У свом раду објављеном на руском језику²⁵ М. Суботић повлачи паралелу између два средњовековна рукописа.

²² <https://www.ekspres.net/vesti/zasto-smo-zaboravili-zakonopravilo-ii-deo-stidimo-li-se-svetog-save>, приступљено 05. августа 2019.

²³ John Lackland; (1166 —1216) енглески краљ 1199—1216

²⁴ 1215-1217.

²⁵ М. Субботич, *Святой Савва и славянство*, Вестник Череповецкого государственного университета 2014 • № 5,

Ако упоредимо српско „Законоправило“ и енглеску Magna Carta Libertatum - законодавни документ из 1215. године проглашен најстаријим у Европи, видећемо разлику већ у обиму: „Magna Carta“ је написана на само једној страници а Законоправило на неколико стотина страница. Magna Carta има облик и карактер билатералног споразума склопљеног између краља и енглеског племства, како би се ограничила апсолутна власт краља и краљ спречио да убудуће доноси правне акте и фактичке одлуке штетне по Енглеску. Дакле, Magna Carta је усмерена против Краља Џона, а непосредни повод је догађај из 1213. када је Џон фактички примио Енглеску из руку папе Инокентија III, као феуд са обавезом плаћања годишњег данка (пореза) чиме је, по мишљењу племства, Енглеска заправо изгубила суверенитет.

Magna Carta се по општем мишљењу може сматрати првим писаним уставним законом Енглеске, па и првим уставним актом у свету, тим пре што је народ плебисцитарно подржао активности племстава. Она се такође сматра документом који становништву гарантује грађанска права и владавину закона.

За нас је занимљиво што је такав став званично подржала и југословенска и српска лексикографија, иако је у време настајања Magne Carte у Србији постојао зборник закона од неколико стотина страница чије су одредбе регулисале све области јавног живота. Законоправило није регулисало само право владара у односима са феудалцима, као у енглеском документу, већ се нормативно разматрало и регулисао сам живот и односи у држави, почев од личне слободе, односима у браку, приватном власништву, државном и црквеном уређењу, социјалној правди и томе слично.

Због обиља номоканонских записа и одредби, и практичне важности одредаба које би се могле сматрати уставним, помоћу којих се конституисао и уређивао свеопшти живот средњовековне Србије са почетка 13. века, Законоправило не само да није било укинато после проглашавања Душановог законика 1349, већ је преживело све касније српске законе, служећи као извор за многе од њих. Према запажањима Сергија Троицког, Законоправило Светог Саве је и после доношење тих нових, модернијих српских закона, и даље остајало главна правна колекција, допуштајући новим колекцијама и зборницима само помоћна и супсидијарна својства²⁶.

О грандиозном делу Законоправила говори и чињеница да је његов утицај брзо прешао границе Србије и још у 13. веку, се примењивало у Русији, Бугарска и Румунија. О значају Законоправила М. Петровић каже²⁷: „Законоправило је у ствари завет дат Србима да би на књигама Законоправила, том чудесном огледалу формирали карактер и засновати породични, црквени и државни живот. На тај начин, Срби би, у ствари, одредили и заузели своје место у историји народа и држава.

²⁶ Троицки, С. „Свети Сава и Словенство“, Светосавски говор, одржан 27. 1. 1928, на Правном факултету у Суботици / Сергије Троицки // Јединство православних Словена. Кн. 1; приредио Зоран Милошевић. – Сарајево, 2006.

²⁷ Петровић, М. *О Законоправилу или Номоканону Светог Саве* / Миодраг Петровић. – Београд, 1990.

Данас ми признајемо да не знамо и да избегавамо да знамо ишта о тим књигама. То потврђује и чињеница да у националној, двотомној Правној енциклопедији објављеној 1985. у Београду, на 1978 страна, ни под једном дефиницијом није било могуће наћи ни једну реч о Законоправилу Светог Саве”.

Закључак

Једна од основних дилема а пропос Светог Саве је недовољно јасни став да ли је он био ”на истоку” или ”на западу”. И за један и за други став има довољно података. Неспорно је да је Сава био ”на истоку”, али је тешко оспорити и Савине западне дигресије. Његов брат Вукан је од самог почетка своје владавине у краљевству Далмације и Диоклеције²⁸ наступао као католик и римску цркву називао мајком²⁹. Сам Сава је заједно са другим братом Стефаном послао епископа Методија да од Папе Хонорија III тражи благослов и краљевску круну за Стефана³⁰, који добивши и круну и папски благослов постаје Првовенчани краљ Србије, избивши прва врата у ”Седмовратој Жичи”³¹.

Све то није помогло Сави да се на Западу издигне и постане иреверзибилно утицајан. То је постао на Истоку, али не и у својој земљи Србији. У Србији и код Срба је поделио судбину свих знаменитих људи који су хтели да од њих направе Европејце. И данас осам стотина година после времена у коме је живео и радио, Сава Немањић мора у Србији нешто да докажује. Светосавље је термин изумљен у последњем веку, када му је прикачен и апендикс национализам. Данас је светосавски национализам ретро покрет који је повезан са фашистима и Димитријем Љотићем. Има пуно текстова у којима се оспорава ауторство Саве Немањића на Законоправилу. Светац се чак назива тек пуким редактором Номоканона Светог Саве. Недуго после смрти Светог Саве, Србију је прекрила петвековна тама. Кад се тама подигла, у Србији више није било оних Срба којима је Свети Сава писао Законоправила. По попису од 1931. године у Шумадији је живело мање од 5 одсто Срба који су вукли порекло од Срба из времена Немањића³². Остало су били неки други Срби са другачијим погледима на све, па и на Светог Саву.

Комунисти су потпуно игнорисали и Цркву и Саву. Иако свет признаје вредност Савиног дела, ни у једној југословенској и српској енциклопедији није могла да се нађе ни реч о томе.

У таквој ситуацији, игнорисање Саве и његовог дела и његово претпостављање историјским и правним изворима са Запада, па и *Magni Carti*, постаје

²⁸ Дукља

²⁹ Ђирковић, Сима М, *Свети Сава између истока и запада*, Српска академија наука и уметности, Београд, страна 34

³⁰ Исто, страна 35

³¹ У Жичи је крунисано првих седам српских краљева (Стефан, Радослав, Владислав, Урош, Драгутин, Милутин, Владислав II) Сви они су, из сујеверја, избијали нова врата на зидовима манастира, и после крунисања их зазиђивали, да би им краљевска власт била договечна.

³² Драгослав П. Ђорђевић, *Шумадија у прошлости и садашњости*, Југословенски дневник, Суботица 1932.

очекивани расплет става једне државе и једног народа према својим најбољим и највреднијим сународницима.

Тако, Свети Сава на Западу има непознавање и игнорисање, на Истоку дивљење, а у Србији само ону лепу песму: ”Ускликнимо с љубављу....” и закон Кнеза Михаила Обреновића из 1841, по коме су све школе у Србији обавезне да сваког 27. јануара славе Светог Саву као своју славу.

Литература:

1. Gerostergios, Asterios *”Iustinian Velikiū: imperator i svjatoū” - istoki simfonii Cerkvi i obucestva*, Sretenskiĭ stavropigial’nyiĭ mužskoiĭ monastĭg, Moskva, 2010.
2. Đorđević, Dragoslav P, *Šumadija u prošlosti i sadašnjosti*, Jugoslovenski dnevnik, Subotica 1932.
3. Zorić, Petar, *Zakonopravilo Svetoga Save i pravni transplanti*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, fondacija Alan Watson,
4. Kolarić, I, *Sveti Sava i srpska renesansa* / Ivan Kolarić // Srpsko pitanje i srbistika: zbornik radova 1, priredili Petar Milosavljević i Momčilo Subotić, Bačka Palanka-Valjevo, 2007,
5. Ling, Trevor, *Istorija religija istoka i zapada*, SKZ Beograd 1980,
6. Magna carta libertatum,
https://web.archive.org/web/20090530034504/http://www.alanwatson.org/sr/kutak/vezbe/magna_carta-odlomci.pdf pristupljeno 05. avgusta 2019.
7. Mošin, Vladimir, *Svetosavski nomokanoni i njegovi prepisi*, Beograd, 1932,
8. Petrović, M. *O Zakonopravilu ili Nomokanonu Svetog Save* / Miodrag Petrović. – Beograd, 1990.
9. Rahman, Fazlur, *Duh Islama*, "Jugoslavija" Beograd 1983,
10. Subbotić M, *Svjatoū Savva i slavjanstvo*, Vestnik Čerepoveckogo gosudarstvennogo universiteta 2014
11. Troicki, S, „Kako treba izdati Svetosavsku Krmčiju (Nomokanon sa tumačenjima)“, Spomenik Srpske akademije nauka, 102, 1951, 1-114
12. Troicki, S. *”Sveti Sava i Slovenstvo”*, Svetosavski govor, održan 27. 1. 1928, na Pravnom fakultetu u Subotici / Sergije Trojicki // Jedinstvo pravoslavnih Slovena. Kn. 1; priredio Zoran Milošević. – Sarajevo, 2006.
13. Ćirković, Sima M, *Sveti Sava između istoka i zapada*,
<http://media.nmkv.rs/izdavastvo/Sveti-Sava-u-srpskoj-istoriji-i-tradiciji/027-Sv-Sava-izmedju-Istoka-i-Zapada.pdf> pristupljeno 05. avgusta 2019
14. Fisher, Herbert Albert Laurens, *A History of Europe*, Eyre and Spottiswoode, London, 1938,
15. <https://www.ekspres.net/vesti/zasto-smo-zaboravili-zakonopravilo-ii-deo-stidimo-li-se-svetog-save>, pristupljeno 05. avgusta 2019.

NOMOCANON: THEOLOGICAL AND LEGISLATIVE TEACHINGS OF SAINT SAVA IN THE SHADOW OF MAGNA CARTA LIBERTATUM

Summary: In this paper the authors treat several aspects of theological and legislative teachings of St. Sava and influence of these teachings on organization of Serbian medieval Church and the state, while reminding of undeserved ignoring of Sava's teachings to which the Western catholic historiography presupposed the famous medieval writing Magna Carta Libertatum, which was proclaimed only four years before Sava's nomocanon. By moving wisely in the orthodox dogmatic sense between Augustin's patristics (Credo, ergo sum) and Anselmo's and later Thomas's scholastics (Credo, ut intelligam), Saint Sava included into his legislative writings only those parts of Byzantine Nomocanons that provided the best frame for development of young Serbian church and the state. With his legislative teachings, Sava organized relationship between the church and the state on the principle of harmony. In opinion of the authors, that was a shining period of Serbian culture, arts, iconography and other artistic achievements. Through his Nomocanon and his typicons Saint Sava, the authors claim, established organization and appropriate laws in church and state institutions, which was a unique intellectual endeavor without peer in centuries long history of European statehood and constitutionality, including the great Magna Carta Libertatum.

Key words: Saint Sava, legislature, nomocanon, church, state, institutions

ХРИШЋАНСКИ МОРАЛ И „ЗАКОНОПРАВИЛО” СВЕТОГ САВЕ СРПСКОГ

Сажетак: Труд светог Саве Српског на пољу стицања аутокефалности за Српски Православну Цркву био је усмерен и на значајне реформе кроз које је требало проћи свештенство и сам верујући народ. Начин да би се ова реформа остварила било је постојање зборника канонско - световног права који нам је данас познат под именом „Законоправило”. У својој основи, овај зборник у највећем делу садржи прописе црквено - канонског права који су, почев од времена Анкирског сабора 314. године, доношени на црквеним саборима и од стране појединих светих отаца са циљем да Црква превазиђе проблеме са којима се сусретала у одређеном периоду своје историје. Значајан део канона односи се на питања хришћанског морала, то јест на питања са којима су се у прошлости али и данас сусретали свештенослужитељи. Како и на који начин поступити приликом одређивања епитимије за неко недело учињено од стране свештеника или световног човека представља само један од елемената канона. Ништа мање значајан елемент јесте и то да се појединац, након епитимије која му је прописана, не враћа у исто злодело руководећи се Христовим речима упућеној блудници: „Иди, и не греш више”. „Законоправило”, као још увек меродаван законски зборник у СПЦ, има посебно место у изграђивању и очувању моралних вредности хришћанске вере међу верницима. Са друге стране, упркос томе што је савремено доба преиспуњено најразличитијим искушењима, у основи сваког од ових искушења налази се много тога о чему заправо говоре канони садржани у „Законоправило”. Имајући ово у виду, „Законоправило” је било и остаје један од извора хришћанског морала, а труд на приближавању овог извора најширем кругу верника остаје суштински важан задатак свештенослужитељима који им је, између осталих, и наложен непосредно од светог Саве Српског још од првих дана постојања аутокефалне СПЦ.

Кључне речи: Хришћански морал, свети Сава Српски, Законоправило, црквени канони

Једна од карактеристика православног хришћанства јесте и константан позив усмерен ка појединцу ради одбацивања свега што, по основама вере,

---

* slobodan.prodic@gmail.com

јесте препрека у његовом труду за стицањем заједнице са Богом какву су имали прародитељи пре грехопада. Одбацивање греховног и прихватање живота у хришћанским врлинама представља један од суштинских елемената практичности црквеног живота. Уколико се овај процес сагледава кроз перцепцију савременог хришћанина, он се с правом може препознати и као централна нит хришћанске етике или моралног богословља. Наиме, престати да се буде „стари”, те да се кроз врлински живот постане „нови” човек чак и данас, у времену када је Црква и њено морално учење у многим сегментима значајно потиснуто у други план, ипак остаје елемент вредности који у значајној мери одређује свакодневицу живота човека који потиче из средине формиране на основама хришћанских моралних начела. Када се говори о српском народу оно што свакако јесте интересантно и оно што га у значајној мери управо на основама искустава ранијих времена издваја и поставља у својеврсну групу просвећених народа, јесте околност да он, још у времену средњег века, упоредо са процесом устројења и обликовања сопствене нације и државе, захваљујући труду првојерарха Српске Православне Цркве (у даљем делу текста СПЦ) пролази и кроз интензиван процес етичког преображаја на темељима хришћанске етике. Чињеница је да се хришћанска вера међу Словенима ширила у времену раног средњег века, те да су свети Ћирило и Методије, а такође и њихови ученици, у значајној мери Цркву приближили Словенима, као и Словене Цркви. Ипак, када говоримо о српском народу, тек са појавом светог Саве Српског и са устројењем аутокефалне СПЦ, може се говорити о процесу који добија на интензитету пре свега због чињенице да административним престанком функционисања унутар Охридске архиепископије, простор којим је испрва владао Стефан Немања, затим његов син Стефан и потом читав низ владара из династије Немањића, постаје простор унутар кога постоји црквена јерархија устројена од особа који потичу из српског народа. Национална структура црквене јерархије, а поготово оне која спада у домен више црквене јерархије (епископат, настојатељи и настојатељице манастира) на простору архиепископије почев од времена светог Саве Српског, омогућава да се унутар народа заиста започне са неупоредиво озбиљнијим процесом християнизације у пуном смислу речи.

Християнизација, када говоримо о православном дефинисању овог процеса, није пуко прихватање вере. Штавише, християнизација у православној традицији можда на најбољи начин објашњења је речима светог Василија Великог у његовом 45. правилу: „Хришћанин који ружи Христа од хришћанског имена нема користи”, као и тумачењем ових речи у „Законоправило” светог Саве Српског: „Вјера без дјела је мртва. Никаква корист од имена, односно називати се хришћанином а заповијести Христове одбацивати и ругати Му се злим дјелима” (*Законоправило*: 195). Процес християнизације Срба од времена када на историјску позорницу ступа свети Сава Српски поприма не само неупоредиво већи обим од до тада предузетих корака, него овај процес поприма и неупоредиво обимније утемељење на светоотачким основама захваљујући управо Сави и његовом поимању вере и њеног значаја у свакодневици човековог

живота. Један од најупечатљивијих примера тога јесте Савин труд на стварању „Законоправила”.¹

„Законоправило” што га је свети Сава Српски приредио за потребе СПЦ настаје, по свему судећи, у Солуну свакако пре стицања аутокефалности. Савина улога у обликовању „Законоправила” наравно да је неоспорна јер он има активно учешће не само у одабиру грчких изворника који су послужили као основа за српски текст, него по свему судећи, као врстан познавалац грчког, и он сам прихвата се труда превођења појединих делова текста. Зборник који ће свакако обележити целокупан корпус писаних радова светог Саве Српског представља, из угла посматрања теме о којој говоримо, двокомпонентно дело. „Законоправило” излаже принципе хришћанске етике кроз канонско предање Цркве, а такође излаже и начела која представљају поглед на морал из аспекта световног законодавства. Етичка питања која су анализирана у овој књизи и поред поменутих светих и профаних извора ипак су утемељена у хришћанској вери, то јест на основама оног система вредности са којим се сусрећемо на страницама Светог Писма, пре свега на страницама Новог Завета. Управо из тог разлога у овом раду ми се нећемо дотицати дела „Законоправила” који је сачињен од изворника световног законодавства поготово имајући у виду околност времена њиховог настанка, то јест што они, као и црквени канони, настају у оном периоду историје Цркве када њено учење у значајној мери обликује и свакодневицу живота друштва унутар кога егзистира.

Када се посматрају спољашње карактеристике „Законоправила” лако се примећује да је његов већи део посвећен црквеним канонима. Ове одлуке Васељенских и помесних сабора, као и правила појединих црквених ауторитета попут већ поменутог Василија Великог или Атанасија Великог, Петра Александријског, Григорија Нисског, Григорија Богослова и других, за право представљају одговор Цркве на изазове са којима се она суочавала у одређеном тренутку. Када се говори о хришћанском моралу, црквени канони у основи јесу својеврсни подсетници хришћанима управо на оно што је изложено у књигама Светог Писма, а посебно књигама Новог Завета. Црква као жив организам сачињен од људи са свим њиховим слабостима и врлинама налази се у непрекидном процесу усавршавања зарад једног циља - заједнице са Богом. Свети Сава Српски, изузетно добро познавајући начела еклисиологије, стварање аутокефалне СПЦ посматра наднационално, то јест он акценат ставља на појединца и на његово спасење. Првенствено се он сам, у оквирима својих

¹ Нагласимо да у српској богословској али и историографској литератури, а поготово оној која настаје током 20. века, неретко се сусрећемо са појавом да се „Законоправило” поистовећује и назива термином „Крмчија”. Ово је, на жалост, само једно у низу пројављених недовољних упутености у домен познавања црквено - канонског права православне Цркве. Наиме, „Законоправило” представља дослован превод грчког термина „Номоканон” којим се указује на зборнике црквених и световних правила (закона) помоћу којих су, између осталог, били успостављени међусобни односи у византијском друштву. Са друге стране „Крмчија” представља термин који потиче из руског језика и односи се на нешто касније настао зборник канона и закона формиран под утицајем „Законоправила” на просторима Русије. Сам термин „Крмчија” свакако јесте неупоредиво сликовитији, поготово када је реч о теми о којој говоримо јер у својој основи има појам „крма” са значењем оног дела брода помоћу кога се њиме управља.

могућности, заиста прихватао најразличитијих врста подвига како би сам истрајао на путу богопознања. Његов лични пример био је и остао само једна од небројених примера монашког пута ка Царству Божијем. Истовремено Сава је, како нам о томе сведоче његови сачувани радови, а пре свих „Законоправило” устројење СПЦ посматрао као корак у сваковрсном ојачавању државе и народа. Елемент овог процеса јесте труд на постојању изворника помоћу кога ће епископат СПЦ имати могућност да на правилан начин реагује приликом најразличитијих искушења. Сведочанство тога јесу и речи Теодосија забележене у Савином житију: „Давши им књиге законске, да по предању светих апостола и светих отаца уче народ како да се подижу у вери у Господа нашега Исуса Христа, и заповедивши им да га покајањем обраћају ка Богу” (Теодосије, 136).

„Законске књиге” свакако јесу „Законоправило”. Сведочанство постојања праксе да се „Законоправило” унутар СПЦ током средњег века константно преписивало и да су се ови егземплари налазили при епископским седиштима јесте и то да данас имамо сачувано више преписа из различитих периода. Нама је данас свакако најпознатији тзв. Иловички препис, али оно што је потребно нагласити јесте да постоји и тзв. Сарајевски препис „Законоправила”. Овај препис настао је пре 1362. године, а оно што је нарочито важно јесте да се сматра најприближнијим оригиналу који је, на жалост, нетрагом нестао током векова.

Ипак, за тему о којој говоримо важан је садржај „Законоправила” или, прецизније, напомене везане о хришћанском моралу унутар различитих канонских одредби. Наиме, упоредо са детаљима који се тичу административних питања у животу Цркве у различитим временима,² сваки од сабора, било да је реч о Васељенским или помесним, а такође и сваки корпус правила настао од стране појединих светих отаца, у мањој или већој мери дотиче се питања хришћанског морала. Разлози настајања ових правила веома су конкретни. Сваки канон који је прихваћен унутар Цркве настаје као одговор на конкретан проблем. Према томе, канони се могу посматрати и као реакција Цркве на проблеме у периоду када настају. Исто тако, они се могу и требају посматрати и као својеврсне превентивне мере како се проблеми не би поново појављивали унутар црквених заједница. Уколико се пак ови и овакви проблеми појаве, канони црквеној јерархији пружају могућност да се на правилан начин поставе према истим и да се благовремено покрене процес његовог превазилажења.

Канони изложени у „Законоправилу”, а који се баве питањима хришћанског морала, вишестрано су интересантни. На пример, поједини канони односе се човека као појединца, то јест на проблем са којим се он лично суочава и који, као такав, може бити погубан за њега самог. Пример тога јесте, рецимо, однос према онима који су се добровољно одrekli Христа, препустили кастрацији или оних који робују страсти самозадовољавања, искушењу стомакоугађања и т.д. Са друге стране, многи међу канонима указују на проблеме уза-

² Нагласимо да је период настанка канона релативно дугачак јер најранија правила настају у време помесног сабора у Анкири, то јест 314. године, недуго након проглашавања Миланског едикта, па све до времена Седног Васељенског сабора одржаног у Никеји током септембра и октобра 787. године.

јамног односа хришћана са хришћанима и хришћана са нехришћанима. Оно што је заједничко за ове инструкције настале зарад очувања моралних вредности хришћанске вере јесте да оно што се чини не буде противно етичким принципима и учењу хришћанства које у својој основи има љубав према Богу и љубав према ближњем. Утемељени управо на ове две највеће хришћанске заповести, канони инструкују појединца али и заједницу о томе какав став да заузму као превентиву, а истовремено прописују и казну за оне који су поклекли у одрђеном моменту. У вези са овим нарочито су интересантни канони који се тичу проблема изазваних са сексуалношћу. Наиме, сексуални импулс је изузетно снажан нагон који је природно присутан у сваком човеку, а поготово у млађој животној доби. Однос Цркве према сексуалности дефинисан је прецизно јер по хришћанском учењу сексуални однос између мушкарца и жене није ускраћен. Штавише, он је потребан и то не само зарад остварења родитељства, него и зарад обуздавања страсти које проистичу из сексуалне жеље. За Цркву је брак између једног мушкарца и једне жене начин на који она (Црква) одговара на све недоумице везане не само за брачну заједницу него и за искушења иницирана сексуалним нагоном у појединцу. Са друге стране, мноштво канона, а поготово они који су потекли од светог Василија Великог, указују на проблеме који су се појављивали међу хришћанима а у основи представљају дијапазон искушења изазваних најразличитијим видовима поремећаја сексуалности.³

Базирајући се на старозаветном Декалогу који је, нагласимо, прихваћен од стране Цркве као значајан елемент у формирању хришћанских етичких норми, канони у мањој или већој мери прате изложена питања морала унутар десет Божијих заповести. Осим прељубе о којој говори седма заповест, у канонима се срећемо и са напоменама у вези са шестом заповести (у вези са убиством),⁴ осмом заповести (у вези са крађом),⁵ деветом заповести (у вези са лажним сведочењем),⁶ и десетом заповешћу (у вези жеље за поседовањем нечега или некога што је туђе).⁷

³ Поменути дијапазон иде од проблема везаних са изазовом прељубе и блудочињења, па све до заиста озбиљних парафилија као што је, на пример, зоофилија (скотоложништво).

⁴ Не улазећи у подробно набрајање канона који се, на пример, баве питањима убистава или крађе, ради илустрације навешћемо само по један од канона. Тако, на пример, у вези са убиством интересантна су два правила Анкирског сабора, то јест 22. и 23. правило. У 22. правилу се наглашава да онај који вољно учини убиство може се причестити тек на крају живота (на самрти), док по напомени 23. правила поменутог сабора онај који невољно учини убиство треба да пет година проведе у покајању.

⁵ У вези са овим интересантна су правила светог Григорија Чудотворца и понашањем хришћана томо ратног времена, то јест у време најезде варварских племена када су се многи, на жалост, полакомили и започели са пљачкањем туђе имовине. Ништа мање нису интересантна правила светог Григорија Нисског.

⁶ Потребно је нагласити да се канони баве питањима црквеног али и световног суда. Наравно да су канони у вези са црквеним судовима многобројнији, мада постоје канони који одређују како и на који начин хришћани треба да се понашају на световним судовима, поготово уколико су позвани у својству сведока. У вези са овим питањем интересантан је низ канона Картагинских сабора.

⁷ У вези са овим нарочито су интересантни канони који се односе на оне који се баве каматарењем. Тако, на пример, 17. правило Првог Васељенског сабора наглашава да онај који узима ли-

Упоредо са овом врстом канона унутар „Законоправила” срећемо се са читавим низом правила који се односе на понашање хришћана према институцијама друштва унутар кога живе. Најчешће је реч о елементима везаним за свакодневицу живота, а посебно оним који се тичу сегмента забаве. Као што нам је познато, у време Римске империје, унутар које се и формира Црква, индустрија забаве била је веома усавршена. Многе од забава подједнако су биле распрострањене како због религиозних, али много више због политичких разлога. У таквом окружењу, хришћани су свакако требали да имају одређене смернице у вези са тим како и на који начин да се поставе пред овим изазовима. Стога не треба да чуди да поједини канони не препоручују хришћанима да недељом и празницима одлазе у позоришта,⁸ а исто тако, уколико су се прихватили хришћанске вере и начина живота, да се не баве занимањем глумца, свирача или забављача.⁹ Штавише, поједини канони не допуштају склапање брака између хришћана и глумаца.

Ових неколико примера канонског предања које је садржано у „Законоправилу” светог Саве Српског пружа могућност да ово дело посматрамо као руководство за усавршавање хришћана у практичној етици. Ове напомене заиста јесу путокази ка изградњи карактерних особина које издвајају хришћанина од некога ко то није (Фатић, 93). Друштво унутар кога је мисионарио свети Сава Српски и за које и јесте створио „Законоправило” било је далеко од идеалне хришћанске заједнице.¹⁰ Сведочанство тога јесу и фрагменти „Законоправила” који се односе на нецрквене заједнице попут оне која је означена термином „бабуни” или „богумили”.¹¹ Без обзира на то да ли је реч о масалијанима или некој другој јеретичкој организацији, оно што је битно нагласити, а у вези је са темом о којој говоримо, јесте да свети Сава Српски, напоменама које интерполира у редакцију „Законоправила” у вези са овом али и

хву или камату представља некога који је стран Цркви и, ако је свештеник, да мора бити извргнут из чина, то јест да мора бити рашчињен. Такође је интересантно и 6. правило светог Григорија Чудотворца које напомиње да „што је од брата твога, а пронађеш на путу, немој узимати за себе. Казује се у Поновљеним законима: *Узми, и нека буде у тебе, док не затражи брат твој*”.

⁸ Погледати 61. правило Картагинских сабора.

⁹ Погледати 63. правило Картагинских сабора. Овде је прикладно поменути да у „Законоправилу” свети Сава Српски употребљава веома интересантан термин. Реч је о термину „шпилман” којим указује на професију забављача.

¹⁰ Немогућност постојања идеалне хришћанске заједнице уочљива је, између осталог, и у новозаветним књигама. Наиме, безмало свака посланица која чини новозаветни корпус, настаје са одређеним циљем. Најчешћи разлог настајања одређене посланице јесте учвршћивање у вери и превазилажење проблема са којима се она сусреће а који могу оставити значајне последице на исту. Према томе, идеализација ране Цркве као заједнице која је била ослобођена од робовања страстима и греху потпуно је погрешна, као што је погрешна и идеализација немањићке Србије као државе снажног морала и готово безгрешних људи.

¹¹ У вези са богумилима и њиховим етичким специфичностима потребно је поменути да се у сачуваним историјским изворима готово по правилу не доводи питање њиховог морала. Штавише, они се описују као изузетно моралне особе које, следећући учење своје вере, у одређеним ситуацијама могу послужити као примери како православним, тако и римокатоличким хришћанима. У одређеним околностима може се рећи да је управо њихов морално - аскетски живот и спремност на испуњавање етичких норми био разлог што су им подједнако прилазили и обични људи, али и средњовековна властела.

другим религиозним организацијама које су изван Цркве, заправо настоји да верујуће хришћане СПЦ упозори не само на изазове које са собом носи прозелитизам, него и на то да остају постојани у начелима православног хришћанског етичког система. По свему судећи у прилог томе говори и чињеница да је унутар „Законоправила” уврштено и дело „О јересима” преподобног Јована Дамаскина, које ће, поготово због напомена у вези са исламом, имати своју практичну употребу у времену када ће средњовековна Србија све више и више почети да трпи притисак државе у којој је ислам био не само верски, него и политички покретач у експанзионистичким политичким кретањима. Да ли је свети Сава Српски имао визионарски дух и да ли је, боравећи на просторима Палестине и Блиског истока уопште, благовремено приметио опасност од милитантног експанзионизма исламских владара, те да ли је кроз „Законоправило” хтео да упозори српски народ на оно што ће се догодити у другој половини 14. века, на ово питање се не може са сигурношћу дати нити потврдан нити одричан одговор. Много важније питање јесте у којој је мери, захваљујући „Законоправило”, унутар СПЦ дошло до јачања морала самих верника и свештенства? Као и у многим другим сегментима проучавања друштвене историје у времену средњег века, и у овом случају сусрећемо се са проблемом помањкања релевантних историјских извора. Ипак, захваљујући доступним изворима, може се рећи да није дошло до неког радикалног преокрета. Штавише, дуго времена након упокојења светог Саве Српског, то јест све до пропасти Деспотовине, свакодневица живота међу Србима безмало је била иста као и свакодневица живота осталих православних народа на просторима Балканског полуострва. У пракси би то значило да је човек био изложен уобичајеним страстима и изазовима који га прате још од времена прародитељског грехопата, као и то да се он, као појединац, неретко саплитао и упадао у замке које су му биле постављене. Суштински елемент који је био важан не само за време средњег века, него је исто тако битан и данас за оне који желе да живе животом достојним хришћанског имена, била је (зло)употреба слободе. Наиме, систем моралних вредности који је изложен у етици православне Цркве јесте нешто што човек прихвата или не прихвата. Уколико он то прихвати, управо услед евидентне људске слабости, свако од нас током овоземаљског живота прави мање или веће „падове”. Реч је о неминовности у најширем смислу те речи. Насупрот томе, један од разлога постојања канона јесте да се помоћу њих препозна али и учини „запрећење”, то јест да појединац заслужено добије одговарајућу епитимију због престапа који је учинио. Ми данас прилично сужавамо значај ове праксе препознајући у њој само и искључиво казну. Ипак, то није казна која постоји сама за себе. То није само казна која некога, на одређени временски период, искључује из црквене (евхаристијске) заједнице. Термин „запрећење” има много комплексније значење. Њиме се човек истовремено кажњава, поучава али и упозорава на то да он, истрајношћу у греху, заправо сам себе чини странцем за Христа. За разлику од савременог човека, човек у времену средњег века или у времену када је њему заиста било значајно учење Цркве и сама његова вера у Царство Божије, размишљао је о есхатолошкој димензији, то јест о себи у будућности. Из таквог размишљања свакако је

произилазило подробније размишљање у вези са тим да ли учинити или не учинити неки грех. На тај начин, за разлику од, на пример, „неверујућег” човека, промишљање о последицама стварало је својеврсну етичку подлогу. Један од фундаменталних елемената или боље рећи полазне основе када говоримо о православном српском народу, представљало и „Законоправило” са својим прописима како и на који начин проводити свакодневицу. Ово нам у одређеној мери даје за право да устврдимо како је човек средњег века ипак имао нешто снажније изграђен етички систем од, на пример, човека с краја 19. и током читавог 20. века који је био и јесте изложен изазовима секуларности.

Као посебно питање намеће се оно које је у вези са разлозима због којих је „Законоправило” доскора било безмало заборављено унутар српског народа или се на њега посматрало само и искључиво као на књижевно дело светог Саве Српског?

Прилично је комплексно дати прецизан одговор на ово питање мада, уколико се оно посматра из угла православног хришћанина који прихвата и испуњава начела црквено - канонског права, одговор има једносмеран правац, то јест стиче се утисак да је реч о настојању које за циљ има слабљење утицаја вере на свакодневицу живота и то не само појединца, него и целокупног националног корпуса. Однос према „Законоправилу” током протеклих неколико векова, то јест у периоду од пропасти Деспотовине па све до последње деценије 20. века заправо представља и однос какав је био према питању хришћанске етике утемељене на основама канонског предања. Српски народ, пролазећи кроз различите периоде историје прилично олако одбацио је од себе светосавске етичке норме. Разлога за ову појаву заиста је на претек. Уопштено говорећи они су истовремено и резултат масовних миграторних кретања изазваних различитим политичким дешавањима на просторима Балканског полуострва, као и прихватања етике која своје основе има у чистом рационализму, па самим тим и у атеистичким или антиатеистичким учењима и идеологијама. У сваком случају, поготово од времена просветитељства и личности попут Димитрија Обрадовића чији је животни пут од монаха до заговорника идеја западних мислилаца неретко крајње негативно усмерених према свему што носи предзнак хришћанства, а такође и времена уплива социјалистичких идеја које су са собом доносили српски ученици који су се неретко школовали у богословским установама на просторима Русије током 19. века, „Законоправило” светог Саве Српског и његов практични етички систем све више и више бивају потискивани са циљем да буду потпуно заборављени. С времена на време, унутар СПЦ појављивали су се појединци попут оца Јустина (Поповића), који су указивали на значај „Светосавља” али не као фолклорног елемента, него као односа према изазовима савремене европске филозофије живота.¹² Са друге стране, труд епископа Никодима (Милаша) на објављивању зборника црквених канона на српском језику и њиховог тумачења резултирао је његовим дво-

---

¹² Првенствено мислимо на његово по обиму невелико, али заправо заиста важно дело под насловом „Светосавље као филозофија живота”.

томним делом које и даље јесте непревазиђено штиво за проучавање црквено - канонског права, али то ипак није рад који излаже садржај „Законоправила”.¹³

Оно што је такође интересантно јесте и то да индиферентан али и негативан однос према „Законоправилу” није био изражен само у световним круговима. Штавише, овакав однос приметан је и међу највишим представницима црквене јерархије. У прилог овој констатацији говори податак да је тек 2015. године светло дана угледао превод „Законоправила” који је објављен од стране манастира Добрун из Митрополије дабробосанске. Из тренутне перспективе тешко је отети се утиску да је својеврстан „камен спотицања”, када је реч о „Законоправилу” као полазној основи за просвећење најширих друштвених слојева у хришћанској етици, било управо то што је овај зборник црквених и световних закона имао за циљ подизање вере и призив човека на покајање. Уколико се узме у обзир и то да по хришћанској вери онај који учи или боље речено онај који просвећује треба то да чини не само речју, него и личним примером, околност да поједини пастири треба да понесу запрећења због одређених учињених недела, биће само један од разлога одбацивања „Законоправила” и његовог посматрања само и искључиво као елемента средњовековне рукописне баштине. Данас, када на говорном српском језику постоји неколико превода различитих рукописа „Законоправила”, не само истраживачима, него и обичном верујућем човеку пружена је могућност да упозна али и живи у складу са хришћанским етичким нормама које су нам предате од утемељивача аутокефалне СПЦ и њеног првог архиепископа. Када се свему овоме дода и податак да је „Законоправило” и даље једна од најважнијих књига када је реч о функционисању црквено - правних односа у СПЦ, напомене о његовој важности наравно да добијају додатну вредност. Оно што и даље чуди многе јесте због чега је требало толико дуго времена да оно буде доступно савременом човеку на савременом српском језику?

Литература:

1. *Sarajevski prepis Zakonopravila svetog Save iz XIV vijeka*, Manastir Dobrun, 2015.
2. Теодосије, *Žitije svetog Save*, Beograd, 1990².
3. D. Dragojlović, *Istorija filozofske misli u Srba epohe feudalizma*, Beograd, 2009.
4. S. Prodić, *Arhiepiškop Georgije (Koninski), episkop Partenije (Sopkovski) i njihovo delo „O dužnostima parohijskih sveštenika”*, Šibenik, 2015.
5. Fatić, *Asketska etika kao metodološki eklektička etika*, Theoria 2 (2014), str. 87-106.

¹³ Потребно је подсетити да је прво издање овог Милашевог дела објављено почетком 20. века, а да ће наредно издање бити објављено тек читав век касније. Исто тако, потребно је подсетити да је у оквиру издавачке делатности Епархије далматинске скупа са Милашевим делом о црквеним канонима у неколико наврата бити објављена „Књига правила” у преводу са црквенословенског језика. У том делу које настаје 1893. године у Русији изложени су канони без пропратних коментара али у редакцији која је опширнија него ли она са којом се сусрећемо у „Законоправилу”. Разлог настанка превода и објављивања „Књиге правила” првенствено је био тај да се ученицима богословија СПЦ пружи могућност да прочитају текст канона о којима су до тада само слушали или читали у уџбеницима црквеног права.

ХРИСТИАНСКАЯ ЭТИКА И „ЗАКОНОПРАВИЛО” СВЯТОГО САВВИ СЕРБСКОГО

Резюме: Труд святого Савви Сербскаго зарад стечения автокефальности СПЦ требовал, между прочим, и процесс реформы через который иметь надобность проходить священство и верующий народ. Образ осуществления реформы есть и существование кодекса каноническо - церковнаго права - „Законоправила”. Значительный номер правила имае отношение на вопросы христианской этики. „Законоправило” есть и будет источник этики для христиан. Работа зарад приближения верующим „Законоправила” как крепкаго источника моральной система ценности остае существенная задача сербскому духовенству которая им предложена непосредственно от святого Савви Сербского.

Ключевая слова: Законоправило, христианская этика, церковный канони, святой Савва Сербский

CHRISTIAN ETHICS AND THE RULE OF SAINT SAVA OF SERBIA

Summary: The efforts of St. Sava of Serbia to acquire the autocephaly of the SOC required, among other things, a reform process through which the clergy and believing people were to go. A segment of this reform is the emergence of a code of church-canon law called the Rule. A significant number of rules touch on Christian ethics. Law has been, and will be, a source of ethics for Christian. The effort to bring believers to the Law as a powerful source of the moral value system remains a primary task for the Serbian clergy, who was commissioned directly from St. Sava.

Key words: Law, Christian Ethics, Church Canons, Saint Sava Serbian

II

КУЛТУРНИ И РЕЛИГИЈСКИ АСПЕКТИ СВЕТОСАВЉА

АЛЕКСАНДАР М. ПЕТРОВИЋ*
Филозофски факултет
Косовска Митровица

УДК 316.728:177(497.11)
Оригиналан научни рад
Примљен: 14.08.2019
Одобен: 29.08.2019
Страна: 119-132

СВЕТОСАВСКИ ИМПУЛС ЗА УСПРАВЉАЊЕ СРПСТВА НА ЗЕМЉИ ЖИВИХ

Сажетак: Пuteви богопознања Светог Саве припремљени су изграђивањем хришћанских увида према животном искуству бивствовања. Методом са којом се упуштао у тумачење великог хришћанског предања о светлости света, показао је стваралачки замах који се највише видео на пољу књижевности и просветитељства. Њих је он утемељио у духу реактуализације укореењености у ту `светлост света` као благовести света живота. Са дубоком страшћу и одважношћу верујућег, његове саморазумевајуће интерпретације залазиле су у есхатолошки отворен „статус“ хришћанског бића и живљења у непосредности његовог временовања, упућене на живи пут истине. Православна вера је разлог за борбу са недаћама у нади да се трансформација читавог човековог битија упућеног на непобедивост вечно Суштог, који је животном љубављу поразио и саму усмртивост, неће изјаловити. Са усправљањем кроз слеђење његове просветитељске оријентације, отвара нам се другачији, прегнантан смисао егзистенције. омогућавајући ступање на пут упознавања са правим начином људског живљења, кроз истраживање садржаја живота и његовог смисла, с обзиром на земаљске услове, а и на Царство Божије вечности. У том смислу је његово наслеђе по својој јединствености узорно, а као философска педагогија конститутивно и за многа будућа промишљања.

Кључне речи: Свети Сава, Хришћанско просветљавање, Философска педагогија изградње бића појединца, Усправљање народа

Краљевић и калуђер ујединио се у лику Св. Саве до пуне сагласности. Православна вера и државотворност овог нашег високо писменог и књижевно обдареног човека, уздигла га је до равни светитеља и просветитеља васколиког српског народа. Сагласно светосавском учењу Српске Православне Цркве и њеној истини, од које се није одустајало (колико год да је уочавана и криза једнообразности сагледавања света живота), ми добијамо прилику да га и властитим свесним искуством продубљујемо и тумачимо. Човек као личносно постојање „лицем у лице“ са Богом, то јест, оно што према хришћанском пре-

---

* aleksandar.petrovic@pr.ac.rs

дању чини Божији лик у њему, не може да се заустави и смести у неки тренутак или у одређени временски интервал, те да се ту укочи. Будући да оно што чини човека ипостасју (психофизичким склопом, постојећим бићем, личношћу), оно што му даје лично обележје егзистенције (свест и савест), јесте чињеница да га Бог воли изворном љубављу, јер Он зове непостојеће у постојање (уп. - Ап. Павле, *Рим.* 4,17). Сам Господ утемељује и подржава личносну другост која сачињава јединствену истост човека, у свим многострукостима показивања психо-физиолошких склопова. Човек је личност, ипостасни лик Божијег склопа ствари у оној онтичкој мери, у којој има способност да узврати на позив пун љубави који му Бог упућује. Располажући овом могућношћу, човек одговара потврдно или одречно на позив Бога, усмерава своје постојање ка животу који успоставља однос са Њим, или ка безбожном сепаратисању према смрти, која га одваја од Његовог присуствовања. То би било и оно што се назива динамизмом културе, који није замишљен тако да почива на тродимензионалној слици света, већ на оној која уважава и аспект дубине, као и непредвидивости коју у хришћанском веровању изражавају максиме Божије воље и изрека да «Дух дише где хоће».

Слобода воље, правци кретања наших хтења је оно што нас на нашим путевима управља и чини одговорним у откривању мана и слабости, што нас усавршава и по могућности и спасава. Свети Сава је у свом *Житију Св. Симеона Немање* написао: «Блажен је човек који је нашао премудрост и онај смртни који је видео разум. Јер боље је њу куповати, него ризнице злата и сребра; скупља је од драгоценог камења; не противи јој се ништа лукаво, а слатка је свима који јој се приближују. Свака друга драгоценост недостојна је, јер дужина живота и године живота су у њеној десници, а у левици њеној је богатство и слава. Из уста њених излази правда, а закон и милост носи на језику. Путеви њени су путеви добри, и све стазе су у миру.»¹ Ова просветитељска уверења која је св. Симеон изложио својој деци, а св. Сава потцртао снажним књижевним средством, не могу ни данас да буду безначајна у текућим схватањима културе актуелног друштва. И иначе је у свакој култури идеја вечности присутна тек на равни криптограма или симбола (мање или више рафинираног), као објекта жеље, јер култура тежи снази култа, али исто тако ниједна култура у потпуности не може да се поистовети са култом, јер увек постоје неке реално непокривене (профане) сфере бића (тежећи култу она, заправо, тежи сну о сопственој вечности). Оно у култу култно искључиво бива представно /фиктивно, замишљано/, тј. оно у својој представности присутно, што није ништа друго него произношење једног културног обрасца, његовог репрезентовања. И према Светом Сави, вера у вечност човека је извесност да Божија љубав неће престати, него да ће увек сачињавати наш живот без обзира на деловање психосоматских способности. Његово православно просветитељство претпоставља да културно оприсутњење сфера иперватичности или трансцендентног, подразумева видно изграђено симболичко оприсутњивање, донешено кроз разрађивање момената културног напора успелости обликовања типоло-

¹ Свети Сава (2008), *Сабрани списи* /приредио Димитрије Богдановић/, Београд: Просвета, 2008, стр.125

гија представа. Учвршћивање тих представа води у поимање и разумевање сасвим јасног става према другом и другачијем, што не ваља остављати иза леђа. Тамо треба остављати само оно што је по природи превазиђено.

У том смислу је карактеристична напетост поимања према јединству стварности у дијалектичким ситуацијама бивствовања и петрификовања позитивистичким научним тезама о смислу егзистенције света, сасвим слична понашању мислилаца и у другим мисаоним традицијама, уз извесне диференције.² Са одустајањем од наивног разумевања појма света, од његове „објектив-

² Једна од њих је и однос према Хегеловом систему науке логике, поготово код Бранислава Петронијевића. Основна потешкоћа Хегеловог телеолошког схематизма и за новије српске мислиоце, била је у томе, што је он фундаменталне појмове разјашњавао позивањем на унутарсветске ствари, да би отуд могао да се вине у област универзалног. Супстанцијалност подразумева оно што (пре)остаје у кретању као суштина и носеће тло (земља), а субјективност је манифестована као свест, слобода, дух. Обоје је мишљено као чиста начела или начела самог бивствовања. Конституција овог појма је омогућена прелажењем битија у небитије, што се збива као кретање у дијалектичком процесу од оног датог по себи, до оног по себи и за себе, као кретање које конституише сву стварност, а сама стварност као `апсолутно бивање` је кретање. Апсолутно бивање, у коме је биће већ прешло у небиће (перфектуирало се у основи као изворна противречност), према универзалном онтолошком одређењу је двојина која омогућава само кретање у времену, као појавном облику сукоба у свету, у коме се догађа бивствовање у целини. Када Хегел види супстанцијалност као бивствовање по себи, а субјективност као бивствовање за себе, ту противречност настоји да разреши у самом извршавању поимања кроз апсолутно бивање, без спољашњих телеолошких модела или логичких закључака у излагању, него из самог система његове философије: „По мом сазнању, које се мора оправдати само излагањем самог система, све је стало до тога да се оно што је истинито схвати и изрази *не као супстанција, већ исто тако као субјект*.“ (Хегел, Г. В. Ф. (1979): *Феноменологија духа*, Београд: Бигз., стр 9. /G. W. F. Hegel (1952⁶), *Phänomenologie des Geistes*, Hamburg: Verlag von Felix Meiner., S. 19./ Субјекат је као оно подлежеће и подложено окупљањима представа о појавности појавног, супстанцијалност супстанције, њена `унутрашња истина`, или оно супростављајуће подвостручавање, које негира равнодушне разноликости у кретању мишљења, оцењиваног статуса непосредности бића супстанције која се опажа. За разлику од умртвљујуће и троме једноставности фиксираних интелектуалних опажањима (узимање `однекуд споља`), жива супстанција је покретна, те она која је уистину субјекат као кретање самопостављања из `живе супстанцијалности`, као субјекат према `чистој једноставној негативности`, која извршава подвајање једноставног као `рефлексију у само себе у другобивству` као постајање себе самог у кругу сврхе, која се има као почетак и остварује у извођењу и довршавању. Ова Хегелова радна телеологија супстанције из унутрашњег `искобељавања` субјективности, као сценичност постанка сопственијалности из кретања у бивању, која је по пореклу оно што је настало кроз супростављања у игри моћи духа. Надвладавањем и поништавањем претходно датог или затеченог статичног стања објективности рефлексивним актом негирања из истицања разлике, довођењем до укидања објективности у једнакост са преуспостављеном суштином у другобивствовању (природи /а истина те једнакости је телеолошко испуњавање задатка самосвести/), учествујући на тај начин у непосредном јединству света, постиже се и коначно знање апсолутног бивствовања. Ни супстанција ни субјект нису оно истинито знање, него је у супстанцији удомљено небиће апсолутни појам ње саме у сопственој спротности, а субјект је овде шири од уобичајене, арбитрарне људске субјективности, као унутрашње јединство оног по себи и за себе датог на тлу логичких разлика субјективности и објективности. Када он супстанцију схвата као субјект, бивствовање му је игра моћи у кретању супростављања, где се идентитет бића формира преко (бесконачне) разлике из одвајкадашње присутности небића, обухватајући унутрашњу противречност, која је за њега изокренуто-постојећи свет у `природи ствари`. Мада у бесконачности не треба да видимо тек супротност коначности, него противстављање које само себе превладава и отуд је апсолутни појам једноставна суштина живота, душа света, будући да битије очигледно види као онтолошку метафору живота, а мисли на владавину беско-

Александар М. Петровић, Светосавски импулс за усправљање српства на земљи живих не“ датости, свет се субјективизује до нивоа идеје трансценденталне феноменологије, где је виђен у повезаности са Богом Сведржитељем и Творцем, као манифестна творевина плурализма перспектива његове изворне световности. Његова коначност или створеност показује таква разграничења према видовима датости, да претпоставке презентности издвајају и могућности саставне презентације, као оне условљености, која претпоставља радну евиденцију.

Видљиви знаци присуства умне мисаоности, која долази у додир са суштинским димензијама духа светске историје, свакако да су богата ризница наше мисаоне историје, као и саставни део наше културно-историјског и верског предања. У преференцијалним објашњењима услова важења карактера тих, код нас саздаваних духовних творевина, у општим цртама се уобичајено наглашава антопогеографски значај положаја у простору, као и лингвистичка струка, са техничким странама настале књижевности, те формованим појмовима који јасније могу да профилишу тек тзв. „општа места“, просто заграђујући пут дубљим приступима, ни не придајући им неко ближе значење. У том обликовању духа, услов саморазумевања је и достизање одређене мудрости, која значи да се имају на памети животно важне ствари које живљење тог и таквог живота одређују уважавањем света у коме се живи, али и разазнавањем видова бивствовања у њему уопште. Наше световање у свету не значи да људски живот може да се схвати само као позорница смрти и престајања свих коначних функција живота, него и као радост надахнућа, задовољство увида и строгост поимања у налажењу онтолошких реалија, које се налазе иза застора привида који прекрива све што је коначно. Додир са суштинском бесконачношћу који се одиграва са скидањем тог застора, омогућава и антрополошку повезаност у времену, која се догађа међу људима у актима интерсубјективности, а са оном просторном се гради и памтећи заједнички свет, којим одишу ликови духа мегасубјективности заједнице.³ При томе, утицаји, свакако,

---

начно у коначном и полемичност бесконачног у себи самом, а импликације за сам живот као појам владавине бивствовања су бројне. Помирење по признавању поједнаке вредности обеју страна (субјективног објекта и објективисане субјективности), на подручју историје се, по Хегелу, манифестује тако, да не почива на исходу сукоба према некој слепој судбинској нужности. Историја приповеда да онда када владавина бесконачног, као највеће моћи, у својој једностраној осамостаљености, више не може дуго да се трпи, поставља се често и трагична граница, али долази и до измирења где `судбина враћа индивидуалност у њене границе` (Г. В. Ф. Хегел (1970): *Естетика* III, Београд: Култура, стр. 621) Субјективна онто-логика изборности свести, међутим, и сама има своје границе у залетима у универзум и с њим повезаним универзализацијама у схематске поставке апсолута битија. Живот трансценденталне субјективности која формира виђење света по њима, искључује се из непосредности збивања у њему самом. Како је свет као појам конституисани хоризонт конституисаних предмета (Финк, Левинас), он се и укључује у поимање тек са превазилажењем наивног солипсистичког изједначавања рефлексивне са небитијем, те посредством историјског мишљења укључује, преко људске историје, учешће у транспарентности историје битија и истине, као догађању јединства света.

³ Прословљавајући о разлозима за «отпор забораву», Богољуб Шијаковић је истакао важност памтећег момента у стицању мудрости: «Памет је услов опстанка, а памћење услов историје. Свијест да припадамо конкретной историјској заједници (чије право да буде призната не потребује претходно образлагање) претпоставка је историјске одговорности, која је и синхрона, као одговорност за наше историјско вријеме, и дијациона, као трансгенерацијска одговорност. Историјска одговорност је важна за конституисање и самоодређење идентитета. И изван поља моћи, у

нису неважни, мада они више имају значење оријентација, неголи оног што би ваљало да је пресудно у упознавању са мисаоним садржајима, услед тога што сежу из суштинских димензија духовне историје у савременост, која је разумева и тумачи. Појам слободе ту је одликовала она самосвест, која се мисаоно ослободила за поимање карактера изворности самог бивствовања света и живота у њему, тако да је постављајући могући антропоцентрички хоризонт света живота пред апсолутни појам, задобила разлику да у оној субјективности упућеној на међуопштење и мисаона посредовања, тј. оспособљавања за узлете духа, узврати и са проналажењем темељног смисла бивствовања /изокренутог света/ иза вела привидног егзистирања као егзистенцију духа.

Као темељни акт философије (нарочито оне која се улива у духовност православног хришћанства), идентификује се слобода аутономног самоосмишљавања, кроз присећајуће унутрашње претхођење властитом положају, а које пружају сликосвесни мехурови из пене царства историјски интересубјективно признаваних духова за учитеље и светитеље. То не подразумева нововековљем постулисану антропоцентричку субјективност, која се апсолутно самоуспостављала према мондијалним културним објектима, него ону која је полазила од „света и века“, или узорно одређено, од Платоновог „човека у човеку“, где субјективност значи мисаоно изграђену обликованост суштине духа из моћи бивствовања према поретку ствари у свету. Одатле је паидеусиа или образовање као обликујућа оспособљеност за проналажење делатних појмова саздаваних према појму слободе воље појединца, она која се са потоњим лутеровским предодређивањима губила у тамним тоновима појма судбине и тонула у схематима рационализација, разводећи се са првостепеним достизањем његовог смисла. Још и код Еугена Финка, појам света је подразумевао `космолошку диференцију` у којој се претпостављало да су вазда у томе била бивствујућа бића између апсолута и коначног, па је и након Хегела настављан изворни задатак философствовања, да се самоспознајама открива према свему што јесте и бива под капом небеском, или да се смисао човековог бивствовања види кроз отворене хоризонте света живота.⁴ Напон критичких сазнања с тиме је отварао радна поља апрехензија субјекта као другог од познатог, те из унутрашњег иностранства довршавао испуњавање смисла бивствовања.

ком се иначе креирају памћење и заборав, свако би радо да нешто заборави. Али храброст суочења са собом и способност покајања много је боља терапија од амнезије.» (Богољуб Шијаковић, *Отпор забору*: Неколико /п/огледа, Фоча-Београд: ПБФ св. Василија Острошког; Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2016., стр. 7-8)

⁴ Еуген Финк је разликовао универзални или космолошки појам света од метафоричких, узиманих према свеукупности бивствујућег и његовим регијама. Свет није дат у непосредном искуству и томе одговарајућем сазнању, сем на површан начин, нерашчишћено: „Велика двосмисленост у Кантовом бављењу проблемом света јесте то што је позитивно откривање светскости света стопио са потцењивањем његовог ранга бивствовања.“ /Е. Финк, *Увод у филозофију*, Београд: Нолит, 1989., стр. 142/ Бивствовање је његов поклон: „Пошто свет као истинити *apeiron* садржи у себи оно `неограничено`, сво бивствујуће, оно ограничено и оно узајамно ограничавајуће, он може бити застрт и запречен једном *безграничношћу*... Дајући простор и пуштајући време свет омогућава збиљност бивствујућег. Дајући и пуштајући он на тај начин дарује бивствујућем његово бивство /битије/. Бивство /битије/ је дар света.“ /*тамо*, стр. 172-173; 177/

Бивствовање у слободи световања света је она лучна мисао која квалитативно карактерише и српски философски дискурс, независно од становишта којим се посматрање битија темпоралније одређује у активацији коначности, или пак види у склопу вечне, делатне бесконачности безусловног. Ово друго се за истанчанији приступ и подразумева, ако се доследност мишљења до јединства стварности уважава, а оно је било присутно и пред нашим духовним погледом одвајкада. Просветну артикулацију дао му је Свети Сава својим програмом опхођења према светињама и науци, мирно и достојанствено га проживљавајући у одговарању на свој монашки позив, показујући му значења са најснажнијим аргументима, личним примером. То, међутим, код њега није значило никакву физиократију која би подјармивала суштинске садржаје захватања јединства стварности, него њено превазилажење до првобитне исконске супстанције, или како би данас рађе рекли до редуковања светскости света на његов корен у најбивствујућим Бићу. Будући да је по њему `правилно мишљење` /поштовање форми аналитичких процедура логике/, такво, да не мора да буде једнозначно са `истинским мишљењем`, мисаоне форме и методика сазнавања код њега одређују и карактер приступа битију „светске супстанције“. Интелигибилност претпоставке такве суштине световања света, ни у интелигибилној конституцији није важећа у самеривости са извесношћу рационалне конституције, чак ни према `закону довољног разлога` феноменологизованом према ћудљивим мотивацијама, тако да таква рационалност може да подразумева логику сасвим другачијег типа од оне, до које се доспева аналитиком основних интелигибилија као појмова самосвести духа, у топици мисаоне свести која уважава дијалектичко ситуисање ствари у свету живота. Са умном уздигнутошћу, којом је омогућена разусловљеност од парцијалности унутармунданих мотивација, добија се далеко пресуднија претпоставка од оне, до које се доспева са хоризонта пруженог из лепезе условљених обележја површне реалности. Како она узима у обзир тек огољену спољашњу датост приказивања бића без унутрашњег смисла повезаности склопова, тако да и логичност зависи од виђења карактера повезаности самих тетичких појмова, условљавајући и њихов хоризонт оперативне употребивости, она игнорише и људску субјективност с обзиром на свет живота, као и његово објективно постојање у њему.

Становиште о темпоралној коначности битија уврежило се углавном од Хајдегерових заснивања коначности (не само људског опстанка), претежно од објављивања студије *Sein und Zeit* (1927.), године⁵ (у којој се Бранислав Петро-

⁵ „Ако за само питање битка треба да се задобије прозирност повести самог тог питања, онда је потребно да се размекша очврсла традиција и да се разреши њеним током сазрела покривања. Тај задатак разумемо као по нити водиљи питања битка спроводећу деструкцију наслеђеног састоја античке онтологије на изворна искуства у којима су била задобијана прва и надаље водећа одређења битка. Овај доказ порекла основних онтолошких појмова, као истраживајуће испостављање њиховог `родног листа` за њих, нема никакве везе с неким лошим релативизовањем онтолошког становишта. Деструкција исто тако нема ништа ни са негативним смислом неког отресања онтолошке традиције...“ (Хајдегер, Мартин (2001), *Битак и време*, Београд: Службени гласник /прев. Милош Тодоровић/, стр. 43). Када се има у виду и недавно објављена монографија *Црне свеске* (Heidegger, Martin /2015/, *Gesamtausgabe*, Band 95, 96, 97/“Schwarze Hefte“ Т. I-III/,

нијевић пензионисао на Универзитету у Београду), а која је пројектом фундаменталне онтологије урушила темељне метафизичке претпоставке философских разматрања, дефинитивно „еманципујући“ човека од средњовековног теоцентричног поретка, суочивши га са властитим ништавилом темпоралне егзистенције без остатка, тако да је са тиме одгурнула у други план појам света као јединства стварности и трансценденталије једног, доброг и лепог, те га оставила без суштине носивих претпоставки. Као да је јека „memento mori“ митивисала облике изградње постмодерних типова философије кроз контуре *meditatio mortis* и медитације *de brevitate vitae*, докучујући и наслагујући ситуационе светске моменте завада и чегрсти. Будући да битије од коперниканског окрета више не слови за реалан предикат, те да је подозривост за извођење онтолошког утемељења науке логике мисаоном нужношћу, на апсолутан начин, нарасла до катавасије одбацивања, негативна антропоцентричка онтологија застрте дијалектике света живота, постала је уједно и фундамент договорног привида општости битија и бивања. Философски посматрано, ту смо се сусрели са онтолошким претпоставкама, по којима је могуће показати да је ту на делу појмовна историја која се бави бићем у целини *ὅν καθόλου* и тзв. „општим бићем“⁶ које би ваљало да је по себи – *ὅν καθ' αὐτό*, као битијем коначности, али да оно своје услове присутности показује иперватичним склоповима делатне бесконачности појма, тако да се ту и овде остварује кроз појединца. Опште биће општи са бићима на начин универзалне датости, али социјални план коегзистенције има за одмереност присуства равни данашње културе и услов придржавања разноврсних својстава и својина спрам оног другог,

Frankfurt am Main: Klostermann), његова `историја битија` се и у погледу разумевања културе, као и вредносних момената смисла појма добра и истине, исказује као сасвим извесна *ontologia apuditas*, са програмским кретањем ка пуној деструкцији људскости у правцу пангерманске надљускости (где су и принцип јеврејства и принцип рускости само превазиђена ствар будућег отпадања од историје, у који би спадао и онај српски, а који се, додуше, ни не спомиње, као за њега безначајан). Свакако да је то супростављено виђењу задатка у историјском постојању, да се допре до истине увиђањем које разоткрива битије суштинским удостојавањем највиших облика културе духа путем мисаоног проучавања света и живота, кроз претпоставку човека у човеку или његове суштинске очовечености. Отуд овако зацртана историја битија може да буде одредбена норма за достизања трансова и екстаза преко („изнад“) човека, али у том прелажењу преко њега, она га и промашује, украшавајући с тиме асортиман реквизита надчовечанских напора рефлексиве, у тежњи да се и сам свет уврне према тако надчовечански уврнутом обрасцу, али то би онда требало једино и да важи у захтеву за тако испољеним нормативним потребама.

⁶ Једна од познатих формула које је спроводио Аристотел ради одређивања свестраности својих расуђивања у «Метафизици», гласила је да се то постиже достизањем изворног својства бића: «уколико је оно биће, а не уколико је број, или линија, или ватра» [*Aristotelis Metaphysica, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger, Oxonii, 1978 /prevod B. Gavala, Bgd., 1975; T. Ladan, Zgb., 1987. /Г2, 1004^b6/]. Јер, «ниједна од ранијих наука не посматра биће као биће уопште (*καθόλου*), него се тичу делимичности бића.» [*Aristotelis Metaphysica, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger, Oxonii, 1978. /Г1, 1003^a23–5/]. Отуда је по Аристотелу исконска или архичка наука неко свеопште истраживање о бићу као бићу /бити-ју/, које се разликује од било које делимичне науке, која као таква посматра биће само утолико, уколико се оно односи на одређени род, па је за Аристотелу првобитну науку карактеристично да захтева свеопшност, или универзалност појма, логосности бића, са припадним садржајима. У том смислу би само карактерисање «броја, линија или ватре» без универзалности поимања, било подтеоријско или тек окрњено сагледавано.**

које сад као расположиво другобивствовање (оно испод надмоћи владања техничке метафизике), услед различитости преферентног схематизма категорија, носи предикабилију сазнајне рационалности као неки печат темељне разлуке. Херменеутички је фактицитет да је католичанствено биће, биће саборности и целовитости, почесто у развијању тих разматрања узимано рубно и готово угуривано у приватност унутрашњег иностранства као неважна апстракција /одмишљено дато/, такорећи удаљавано од мишљења, поткопавајући снагу оне могућности присуства у свету, која би указивала на његове умне капацитете на идејним хоризонтима, или на идеје установљеног поретка из уређеног устројства. То би из феноменологизованости самог појма света некако морало да уследи, као равноправно утемељена корелација, макар и резидуално као хармонска музика у старом смислу значења тог израза. Владика Раде је у својој *Лучи микрокозма* певао о небеској појезији Творца и васионској музици богословске мелодије спасења човека и света, да би јединство стварности уопште могло да буде могуће у структурацијама „паклене неслоге“ у њему, као хоризонту коначности битија.⁷ Искра бесамртна људске душе је данас у јавности интересубјективних комуникација толико потуђена, до спљоштености у унутрашњем иностранству, да се и његов увид `горе су од искарах` или хераклитовских муња које управљају свемиром, поима углавном према вулгарности `електричних пражњења` аналогних полупорнографским садржајима амбијенталних продукција неуморних ријалити шоу програма јавних медија. Разусловљавање од тога као да одаљава што је могуће више, мада се датост њене могућности да буде као надајућа, открива у умности која претходи схематизованој логичности (у оперативним формама техничког израчунавања светоназорних ликова датости), као нека онтолошка логичност из праједног и прасвета, тј. тако да бивствује у свету као претпоставка невидљиво присутних ликова духа као бивствовања истине. Визуре таквог појма света су на овај или онај начин присутне и у развојним луковима српске философије, а они и сачињавају њихову данашњу актуалност и духовну занимљивост.

Оно шта кажу мислилац и песник је текућа људска реч, па људска мудрост и песма пребивају као свет игре бивствовања у отворености небеса и затворености земље, као „појављивања“ бивствовања у том простору игре, где је све бивствујуће стало као смештено унутар непроменљивог. Пребивајуће речи у ускраћености говора и неизрецивом супростављању Неба и Земље не заустављају се и не заборављају. Какав нас закон нагони да их потврђујемо као сопство без бивствујућих као суштине бивствовања, о томе се у певању питао и наш Владика Раде о `составу` виђења тог света као `паклене неслоге`, или у оној химни Јовану Дамаскину према `танкој плетисанки душе` Лазара Костића, `међу јавом и мед сном`, где од заносне милине присутне љубави `и дуси

⁷ Будући да свет није само светло и тло пружања егзистенције, него и ускраћивања до показаности `состава паклене неслоге`, јединствени излаз је у саборном благореку Свевишњем, како и завршава овај величанствени спев: «О преблаги, тихи учитељу,/ слатка ли је света бистра вода, /с источника твога бесмртнога!/ Од твога су свјетлога погледа/ Уплашене мраке ишчезнуле./ Од твога су хода свештенога/ Богохулни срушени олтари;/ Воскресењем смрт си поразио,/ Небо твојом хвалом одјекује,/ Земља слави свога спаситеља!» (А.С. Ребац и Његошева *Луча микрокозма*, VI, ст. 271-281., Нови Сад, Књ. Заједн. Н. Сада, 1986.)

полуде`. Такав незаборав носи преснимавајуће сећање на „темељ“, који још није пристигао у његовом затежућем држању – оном логоса из 50.-ог Хераклитовог фрагмента, да све што уопште јесте, јесте Једно. Пратемељ нашег бивствовања који живи у Рилкеовим позним песмама где је сваки анђео страшан јер притиска егзистенцију, као и у магновењима нашег песника Владимира Петковића – Диса, где умирућа земља и нирванична расположења изговарају оно што је „природа“ или вео бића у хтењу и намери, преоптерећујући претовареног и претоварајући терет бивствовања у појавност песничке позваности да разгрће даље ентелехије могућности људског посланства на земљи. Оптерећеност или сила привлачења поставља нам опстанак према оствареној надмоћи, с обзиром на коначно бивствујуће дато у лику живота у коме се „јесте“, као да је стварно постојеће, али са празним бивствовањем у опстанку.

Појам природе као „бивствујућег у целини“ остаје таман и неразјашњен пратемељ, па човек из те тамне неутемељености свих ствари улази у средину, посредује, додуше, из данашње перспективе више као рилкеовска „птица у кавезу“. Као да више није довољно само поседовање сећања на источник као ознаку суштине, која га не порађа за постојање и не препорађа за ново настајање у животу, тако да увиђени основ може да га омогућава када га види са задржаним сећањем према повратној вези као коначном начину бивствовања који одређује крајње ствари, него се на том дну опет чује `куцање одоздо`. Проламање увида који за искри на хоризонту света, и сам светли, јер простор даје и време пушта да се појаве збивају-остварују или причају као приче, а кроз њих проговара логос јединства, који не припада само човеку. Управо јединственост говора, казивање које сабира и излаже/оглашава ствари, имало је оно богатство значења које је допуштало суштинска тумачења најизворнијих њихових датости важења. Та јединственост је Грцима, а онда и Србима донела богатство таквог значаја и значења, које је имало пресудан утицај на просветне исходе (у смислу суштинских васпитних потенција), као и за типове развоја образовања који су условљавали и философска разматрања, без обзира на нарастања згомиланих рефлексивних негативности.⁸

С тиме као умесну видимо критику појма апсолутног бивања коју је почетком прошлог века извео наш академик Брана Петронијевић, када је разликовао Хегелову утемељујућу концепцију прелажења (пуне промене) битија у ништа путем бивања, као «непосредног ишчезавања једног у другом», као да се са тако спроведеном разликом може извршити непосредно разрешавање питање идентитета, са аутоматским показивањем суштине. Његов приговор је

⁸ Отвореност према властитој пропадљивости данас је разумљено је истовремено и као живот темеља, па је само бивствовање означено као посланство у великој игри света. Божанско и људско и све што бива по земљи, удружено је у великом закону игре без унутрашњих садржаја који би морали да је карактеришу. Затегнутост између пропадљивости и пратемеља, властитости без бивствујућег, без Божије супстанцијалности као приручујуће суперлативности бића са трансценденталија његових одређења, промовише основну настројеност игре суштине и бивствовања у празном, а које ипак кроз лутања присећамо. Васпитавање суштином код нас је програмски запуштано са слеђењем `новијих научних достигнућа`, мада је имало пројективно првенство у ранијим просветним интенцијама као `предпросветитељским амбицијама` о чему сведочи и низ студија, на пример - Пол, Ламерл (1962): *Византија и традиција хеленске књижевности*, у ПРЕДАВАЊА, књ. II, Одељење друштвених наука САНУ, Београд: Научно дело

да то није `прелажење` као процес из узастопног односа негације, него «оно што је већ прешло», као претпоставка која мисли да ће се идентитет увек наћи, куд год да се ударало из различитости разлике (па и оне која се односи на себе саму). Субјективност као `истина суштине` заправо је она која рачуна на владавину актуално бесконачног над коначним, те на тзв. фатум објективног света који индивидуалност враћа на њене границе из игре покретне моћи бивствовања, подразумевајући првобитни егзистенцијални парадокс. Петронијевић је кренуо од тога да мора да постоји непоништивост првобитне датости бића, јер поистовећивање и изједначавање са извањштеним небићем у немиру бивања и мирном привиду, није кадро да очитује «фундаменталан начин реалности»⁹. Небиће ту за њега значи «апсолутно одсуство сваког садржаја», сваке врсте стварности /исто, стр. 109/, па изгледа да је у праву и са могућном противречношћу у негацији негације, која би да неутралише само поништавање, али се не види у којој мери истоветности, тј. колико разликовања могу даље да је одреде у многоодносној суштини, која такође трпи привид апсолутног бивања као себеизостајање отпочетка у њему самом. То указује на дезоријентисаности у свету према кретању у датостима промена, јер се ту не би претпостављало само мењање бића које се исказује положајем суштине, чак ни у непосредности квалитативног бивања (*исто*, стр. 114.). Додуше, скривеност тих положаја као метафорично узето небиће према целини симултане конфигурације света, у складу је са прекидима у дискреционисању реалних тачака његових просторних протезања, а и изненадних прескока тачака времена при прелазима из једног сада у друго сада, према вертикали вечности, као да почива на самој невидљивиј хармонији јединствене датости самог света. Вертикала човековог усправног хода (божанског) ту је ипак одржива, будући да је одржива и човекова `тајна сагласност` са светом. Ако постоји виђење могућности разраде мисаоних хоризоната стварности у склопу самог света као његових оквира датости, што и значи ону граничну линију коначности која је енергична, или која на тај начин белегује присуство да изручује биће у целини као актуалност датог, онда свакако да промене које се збивају у тој линији сучељавања опречности, не могу да буду ништа споредно. Будући да смо такви како ствари интерпретирамо, наша комуникативна пракса карактерише онај тип интересубјективности, који налаже хватање у коштац и са тако виђеним промењивостима, као и значењима промена у ликовима стварности света, које собом носе и задевају отварања другачијих његових хоризоната, што није надокнадиво тек промотивним ревијама неодговорних експерименталним приступима суштинама.¹⁰ Како слобода никада није сасвим укидива, него је само њен пуни сјај

⁹ Петронијевић, Бранислав (1998): *Принципи метафизике*, I, у Изабрана дела, Т.2., Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 107.

¹⁰ Описујући становиште да је философија данас могућа само као метафизика, те да је њена најадекватнија форма постојања феноменологија, Милан Узелац је истакао реформску улогу логике у феноменологији (М. Узелац, *Феноменологија*, Нови Сад: Верис, 2009., стр. 88.), а у њој проблем онтолошког искуства као пресудан за логику бивствовања и проблематику ирационалности трансценденталних чињеница, као повезаних са апсолутним смислом историје (стр. 90., 94-95.). Он је ту сјајно нагласио, да ако јединство важења става о бивствовању света остаје непоблематично, онда универзална феноменолошка редукција није могућа, јер је неутралише ус-

сужаван до аспекта безначајности по ону певратничку праксу, коју уоквирава придевски социјални модел (социјалистички), а који је код нас дуго држан за једино право историјско искуство знања и деловања, са тиме нису сасвим погођени ни социјална интересујективност ни историја. У спису „Идеја једне опште историје у светскограђанском погледу“, Кант је кретао од либералне идеје о људској „недруштвеној друштвености“, која је подразумевала изворни антагонизам међу људима, а којим се сама природа служи да омогући потпун развој свих човекових способности, да би човек постојао у пуном смислу речи, где се природно ратно стање „безаконитог стања дивљака“ преокреће у „законито уређење“ у стварању и успостављању мира.¹¹ Мир се постиже склапањем уговора међу државама које су подразумевале антагонизам и без централне суверене власти као `светске републике`, а то опет подразумева примену правних и моралних норми као извршних. Стари механизам је узајамно ограничавање интереса појединачних људи, а Кант истиче и да је рат умно неприхватљив јер је супротан појму права, па захтев за миром проиходи из „чистог појма правне дужности“, тако да према њему `право на ратовање` није правно утемељено. Право које налаже ум тако се остварује тек са узимањем мира као заповести, јер је тек ту уопште природа сагласна са људским моралним сврхама и према идентитету са провиђењем догматолошки добро утемељена. Наиме, Кант је покушавао да докаже како постоји и начело „сагласности политике са моралом“,¹² где би политика била „извршно правно учење“ које искључује употребу „стратешких рационалности“ кроз отклањања уобичајених „софистичких максима“, али само са надом да ће безусловно обавезујући морални закон да подразумева извршење у историјској стварности. Стратешке рационалности или `смишљање квака` како да се заобиђу правни постулати са чувеним `налажењем рупа у закону` (за шта је наш менталитет испраксован, ваљда захваљујући вишевековном робовању под турском империјом), заиста су домишљатости које могу да помогну у граничним ситуацијама преживља-

ловљеност датости света као феномена или момента обухватне свеукупности бивствујућег као апсолута (стр.133). Превладавање наивности појма света која се базира на трансценденталној наивности, феноменолошки редукује ствари тако да се из једне наивности прелази у другу, а отуда у бесконачну регресију (стр.142), па безусловно разграничавање појма света значи повезивања са предметношћу божанског мишљења, где је човек као међуфактор и редукторски агент ситуације бивствовања онај, који осмишљава Парменидова `поземљарска главињања`. Из касније објављене студије *Метафизика* (2006), могло би се додати да је он и онај, који је у светској игри сила затварања по Земљи и отварања према Небесима, позван и опуномоћен да проналази и излаже `смисао земље` као бићевити суперлатив историјске егзистенцијале ситуације. Универзалност трансценденталне егологије као расветљавања апсолутне ситуације мишљења он је утемељио на хоризонтима идеје света у *Практичној феноменологији* (Нови Сад: Veris, 2011), а *Друга метафизика* (Нови Сад, 2015.) указала је и на трансценденталне могућности и самог естетичког искуства, као извађених момената херменеутике фактичности појма света, кроз видљиво присутне чиниоце у историјском мишљењу. *Феноменологија нестајућег времена* (Ветерник: М. Узелац, 2017) је у меланхоличним тоновима показала продубљено искуство немишљеног отсуствовања смисла основа саме наше непосредности суочења са јединством стварности која промовише живот и осветљава га.

¹¹ I. Kant, „*Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlichen Absicht*“, Werke, T. 8, Berlin, 1812, S. 29.

¹² I. Kant, „*Zum ewigen Frieden*“, Werke, T. 8, Berlin, 1812, S. 379.; S. 381.

вања, али оне такође у мирнодопском државном стању делују разорно. Ипак то није никакав „повратак у природно стање човека“ на трагу русоовских културно-критичких рефлексија (сваки такав подухват већ и сам претпоставља рефлексивни став који хоће да избегне), или нераздвојивост спрам света изван мисаоног субјекта (он је раздвајан већ код Платона и Аристотела, Декарта и Канта), него је то „повратак у хармонију природног стања битија у целини“, достизаван кроз укидање дисхармоније или кроз негирање супростављања, тј. кроз потенцирање саме негације. Са освајањем простора за промену и саме ове преиначавајуће интерпретације, као далекосежније од те тако громогласно слављене апаратуром интелектуалног инжењеринга друштвеног бића, који са мноштвом ангажмана здушно остаје подржаван и у посткомунистичком неолибералном контексту прикључивања евроунијатској структури диктата, њених поствариваних правила у `пришављивањима` на универзализовано грађанство (као да демократичност у одлучивању није довољна), превазишли смо аксиоматику и партикуларистичких и глобалистичких услова важења битијности. С тиме смо доспели и до могућности да отворимо до тада потиснуте и уназађиване нормалне демократске моделе виђења стварности, а који се неће заснивати само на позитивистичком пркошењу здравом разуму (које је и само сачињено од конфликтних здраворазумских представа у поломима нововековне субјективности на исходиштима историјских дешавања), него и на промишљању света у целини датости, те са предимовином предразумеваног битија уопште као заједничког, те са исходиштем према суперлативној егзистенцији најбивствујућијег битија као утемељујућег. Смер тумачења се упућује том погођеношћу као негативизмом који поставља егзистенцијална питања из ситуативних напрслина објективне датости бића, али усваја и оптимистичну подизања делотворних састојака водећих чинилаца духа, са којом је могућа и обнова висинских захтева духовног ранга и у широј социјалној сфери.¹³

За сваку обнову је потребна мотивациона структура ентузијазма, да би се прионуло на посао, подразумевајући концентрацију на исходне тачке, којих нема без оне димензије из којих и происходи, а то је повезаност са Богом кроз одушевљавање и учествовање у узорности одсјаја и одличја Његових мисли (Пл. *Тим.*, 71e).¹⁴ Сам Господ утемељује и подржава личносну другост која сачињава јединствену истост човека. Човек је личност, лик Бога у оној мери, у којој има способност да узврати на позив пун љубави који му Бог упућује. Кроз своје психосоматске функције човек „управља“ и располаже овом могућношћу, одговара потврдно или одречно на позив Бога, усмерава своје постојање ка животу који је однос са Богом, а могуће је дати и онај одговор који је

¹³ Тако Марко Мерлини, који често Винчанско писмо зове „Дунавским писмом“ у једном свом раду „Some Key Features of the Danube *Homo Scribens* Based on the Databank *DatDas*“, из 2009. године, на страници 55, пре него што изјави да древно „Турдаш“ писмо дели 137 знакова са Дунавским писмом и има само 14 својих ексклузивних знакова, пише: „Анализа друштвене мреже у ширењу писмености и археолошких проналазака у Турдаш култури показује да је врло вероватно да су српски мигранти донели вештину писања у Трансилванију и да је она тамо усавршена као регионална варијанта свог властитог идентитета.“

¹⁴ *Platonis Opera* (1976-1978), *recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet, Oxonii*: - Т. 4.: *Respublica /Država/; Timaeus /Timej, (Timaj)/*.

једном Доситеј упутио Декарту и његовим настављачима, усвајајући на свој начин просветитељски програм, тј. усуђујући се да мисли властитим разумом, поводом механизације света и стављања природног поретка у машинска постројења васељене: «Многима ће жао бити са мношћом заједно, који нисмо с овом јересју напојени, што се толико овим кривотворцем право имати даје и дозвољава; али, шта ћемо ми томе?! Грех је против самога Светога Духа познатој противити се истини. Правда и истина Божја су својства, и њих се никад и нигде бојати не ваља.»¹⁵ Искуство таквог бивствовања није могуће достићи тек смерањима слободе воље по разноврсним склоностима уобичајених запалих представа о живљењу у свету са коначним циљевима, него кроз владајући поглед из унутрашње дубине живота која му са сигурношћу прилази, бивствујући у ентелехији људскости. Искуство чисто теоријског искорака који би да доприноси изврши неутрализацију свега бивствујућег кроз тзв. «критику свега постојећег», или пак да феноменолошком трансценденталном аналитиком, путем негативности апсолутне трансценденције у учењу о појави апсолута, објективизацијама заобилази свет са занемаривањем услова важења феномена, такође је крајње наивно. Ипак, када се у рефлексiji која има трансцендентални живот, у редуктивном осмишљавању озбиљно понуде могућности које постају важније од емпиријски затицаних реалних опција, са местом настањивања мишљења у целини, добијамо компаратив универзалности бића. Најбивствујућије биће, оно које сеже из вечности, Бог Сведржитељ, у хришћанском откривењу нам се обратио непосредно, кроз коју је светосавље са културним просветитељством зацртало путеве, на којима човек остаје уздигнут у достојанство које му по природи или суштеству и припада, кроз податну саомитност у унутрашњој сагласности.

Литература:

1. *Aristotelis Metaphysica* (1978): recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger, Oxonii; /prevod B. Gavela, Bgd., 1975; T. Ladan, Zgb., 1987. S. Blagojević, 2008./
2. Diels, Hermann (1971): *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I-II, Berlin, 1906². /Vol. I-III, 15. Aufl. Dublin-Zurich/, (Herman Diels, *Predskratovci* I-II: Fragmenti, 1. Svezak, Zagreb: Naprijed, 1983)
3. Hajdeger, Martin (2007), *Ontologija: Hermeneutika faktičnosti*, /prev. Časlav Koprivica/ Novi Sad: Akdemska knjiga; Hajdeger, Martin (2001), *Bitak i vreme*, Beograd: Službeni glasnik /prev. Miloš Todorović/
4. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1970-1979): *Werke in 20 Bänden*, Frankfurt am Main; /*System der Wissenschaft von Ge. Wilh. Fr. Hegel, Erster Theil, die Phänomenologie des Geistes*, Bamberg und Würzburg: bey Joseph Anton Goebhardt, 1807; Hamburg: Verlag von Felix Meiner, 1958. /naš prev., Bgd.: Bigz, 1979./
5. Kant, Immanuel (1812), *“Idee zu einer allgemeinen Geschichtein weltbürgerlichen Abzicht“*, Werke, T. 8, Berlin; I. Kant, *“Zum ewigen Frieden“*, Werke, T. 8, Berlin, 1812
6. Obradović, Dositej (1911), *Mezimac*, u «Dela Dositeja Obradovića», peto, državno izdanje, Beograd

¹⁵ Доситеј Обрадовић, *Мезимац* – „Је ли човек макина, или није“, у «Дела Доситеја Обрадовића», пето, државно издање, Београд, 1911., стр. 433.

7. Aleksandar M. Petrović (2013), *Polis i istorija ideja filozofije politike*: Monografija iz antičkih, srednjovekovnih i modernih socijalnih i političkih teorija, Kosovska Mitrovica ; Novi Sad: Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici ; Kultura polisa
8. *Platonis Opera* (1976-1978), recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet, Oxonii: - T. 4.: *Respublica* /Država/; *Timaeus* /Timej, (Timaj)/.
9. Pol, Lamerl (1962): *Vizantija i tradicija helenske književnosti*, u PREDAVANJA, knj. II, Odeljenje društvenih nauka SANU, Beograd: Naučno delo
10. Sveti Sava (2008), *Sabrani spisi* /priredio Dimitrije Bogdanović/, Beograd: Prosveta, 2008
11. Fink, E. (1988), *VI Cartesianische Meditation*: Teil 1- Der Idee einer transzendentalen Methodenlehre, Husserliana, Bd. II/1., Dordrecht: Kluwer academic publishers, /EV,1932/; Fink, Eugen (1989): *Uvod u filozofiju*, Beograd: Nolit; Fink, Eugen (1990): *Welt und Endlichkeit*, Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann
12. Žunjić, Slobodan (2014): *Istorija srpske filozofije*, Beograd: Zavod za udžbenike; Žunjić, Slobodan (2013): *Prirok i suštastvo*: Istorija pojmovne logike kod Srba; Prvi deo: Srpske logike u Srednjem veku, Beograd: Službeni glasnik
13. Uzelac, Milan (2009): *Fenomenologija*, Novi Sad: Veris; *Metafizika*, Vršac: Novi Sad, 2006.; - *Praktična fenomenologija*, Novi Sad: Veris, 2011.; - *Druga metafizika*, Novi Sad, 2015. <http://www.uzelac.eu/Knjige/MilanUzelacDrugaMetafizika>.
14. Bogoljub, Šijaković (2013): *Prisutnost transcencencije*, Helenstvo, Hrišćanstvo, Filozofija istorije, Beograd: PBF; Bogoljub, Šijaković (2016): *Otpor zaboravu*: Nekoliko /p/ogleda, Foča-Beograd: PBF sv. Vasilija Ostroškog; Hrišćanski kulturni centar dr Radovan Bigović

SAINT SABBAS IMPULSES FOR THE UPRIGHT OF SERBS ON A LAND OF LIVING BEINGS

Summary: Ways of the godknowledges of Saint Sabbas are prepared to the building of a Christian insights by the living experience of existing. With the methodic way of incoming into interpretation of great Christian tradition about the light of world, show the creative force mostly evident on the field of literacy and enlightenment. He grounded them in the spirit of reactualisation of risomatic being in the 'light of world' as a euangelic world of life. With the deep passion and curridge of the beleifness, his selfunderstanding interpretations incomes to the eshatologically opened 'status' of Christian being and living in the directness of his timeness, iniciated in a living way of truth. Orthodox faith is reason for the war with absence of giftness in a hope that transformation of all human being who is on the way of invictition of eternity Being, Who is by the living love defeating the putting to death, will not come undone. With uprightness within the succession of his enlighteness orientation, we have opened to us different, more pregnant sence of existence, making possibility for the step on the way of recognition with the right way of the human living throw investigation of contence of life and sence of him, under the earth conditions to the Kindom of God in the eternity. In that sence his heritage by the unique is paradigmatic, and as philosophical paedagogy constitutive also to the many next considerings.

Key words: Saint Sabba, Christian enlightenment, Philosophical paedagogy of building singular beings, Uprightness of people

БОРИС БУЛАТОВИЋ*

Научно удружење за развој српских студија
Нови Сад

УДК 821.163.41:82`04

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобен: 29.08.2019

Страна: 133-140

СВЕТИ САВА И ПЕРИОДИЗАЦИЈА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ КУЛТУРЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

Сажетак: У овом чланку испитују се и у упоредном контексту критички промишљају модели периодизације српске средњовековне културе, чија најразвијенија етапа (са наглашеним хришћанско-византијским обележјима) започиње од заснивања независне државе за време Стефана Немања, а нарочити замах задобија од стицања црквене аутокефалности и убрзаног књижевног развоја (превасходном заслугом Светог Саве), трајући до потпадања српске државе под османску власт. У том смислу, интерпретира се хијерархија критеријума за периодизацију епохе средњовековне књижевности и културе, и анализирају ставови домаћих и иностраних медиавелиста и слависта Димитрија Оболенског, Рикарда Пикија, Никите Толстоја, као и Милана Кашанина, Драгољуба Павловића, Димитрија Богдановића, Ђорђа Трифуновића, Петра Пијановића, итд. При томе, прихватајући у највећој мери претпоставку о верским границама као границама цивилизација, успоставља се извесна критичка дистанца Пикијевом ставу о дистинкцији између два културна круга – *Slavia orthodoxa* и *Slavia romana*.

Кључне речи: Свети Сава, српска култура, српска књижевност, средњи век, периодизација, акултурација, „византијски комонвелт”, културни круг

У назнакама зачета још у претхришћанској фази (као култура са словенско-паганским обележјима, између 7. и 9. века), и са релативно чврстим и хомогеним системом вредности у националној верзији опште хришћанско-византијске традиције православног словенства (од ћирилометодијевске мисије до безмало средине 18. века, у неколико мање-више јасно одељених етапа), српска средњовековна култура и њене временске границе представљају немали анахронизам будући да је период средњег века у европској културној историји омеђен распоном од 5. до 15. века (односно од пада Западног римског царства до пада Византије и великих географских открића).¹ У том смислу, увиђајући

* bulatovic_boris@yahoo.com

¹ Француски историчар Жак ле Гоф, с друге стране, сматра да је средњи век на европском Западу трајао до средине 18. века, те да је ренесансни период укључен у средњовековље и да представља део својеврсног „дугог средњег века”. Види последња четири поглавља у књизи: Jacques Le

овакву незанемарљиву хронолошку несразмеру српског са европским средњовековљем, и проналазећи разлоге за то у каснијем покрштавању и примању писмености, односно у потоњој османској окупацији која је последично у потпуности прекинула наговештаје ренесансног импулса садржаног у делима деспота Стефана Лазаревића и Константина Филозофа и условила продужено трајање средњег века код Срба, неки међу најзначајнијим актерима на пољу изучавања културних чинилаца овог раздобља (Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Светозар Радојчић, Петар Пијановић²) примећују да је примереније и адекватније употребљавати термин 'стара' уместо 'средњовековна' култура.

У разумевању целине српског средњовековног културног наслеђа требало би пре свега имати у виду атипичности у периодизацији старе српске културе и књижевности (која и започиње и завршава се са цивилизацијским кашњењем у односу на западни свет, уз радикалан дисконтинуитет у развоју након потпадања Србије под османску власт 1459. године), затим њене границе и корпус (уз сагледавање начина на који рубна подручја – превасходно она која су се налазила под утицајем медитеранског културног и цивилизацијског круга – кореспондирају са магистралним српским културним токовима), као и природу доминантног византијског културног утицаја. Уочавајући да простор на којем је стварана српска култура у средњовековном периоду превазилази границе тадашњих српских држава (као што је то, уосталом, случај и са националним културама других народа), те да он сеже од јадранске обале на западу до Темишвара на истоку, односно од Сентандреје и других градова у горњем Подунављу (на територији данашње Мађарске) до светогорског манастира Хиландара (или чак до севера Африке, односно до манастира Св. Катарине на Синају, ако у обзир узмемо рад писара Димитрија Синаита о којем је као о творцу најстаријих сачуваних српских глагољских рукописа писао Виктор Савић³ са Института за српски језик САНУ), ваљало би истаћи и пресудан значај акултурације Срба, односно њиховог укључивања у такозвани 'византијски комонвелт' (творац ове синтагме је синтагме је руско-британски византолог Димитриј Оболенски⁴) и интензивнијег прихватања хришћанско-византијских културних образаца насталог као последица примања писмености и масовније христјанизације почев од друге половине 9. века.

Увидом у генезу културолошких аспеката српске егзистенције у средњем веку недвосмислено се може посведочити о континуираном развоју срп-

---

Goff, *Must we divide history into periods?*, translated by Malcolm DeBevoise, Columbia University Press, New York, 2015, 31-112.

² Димитрије Богдановић, *Историја старе српске културе*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991; Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност: основе*, Филип Вишњић, Београд, 1994; Светозар Радојчић, *Старо српско сликарство*, Нолит, Београд, 1966; Петар Пијановић, *Анђели и ратници: стара српска култура*, Завод за уџбенике, Београд, 2018.

³ Виктор Савић, „Редакцијске одлике прве стране Кијевских листића”, у: Јованка Радић и Виктор Савић (ур.), *Свети Ђурило и Методије и словенско писано наслеђе: 863-2013*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2014, 277-308.

⁴ Види: Димитри Оболенски, *Византијски комонвелт*, превела Ксенија Тодоровић, Просвета, Београд, 1991.

ске културе који прогресивно траје од појаве првих уметничких текстова до пада Српске деспотовине крајем шесте деценије 15. века, након чега се српска култура на особен начин ‘конзервирала’,⁵ тј. проживљавала суштински дисконтинуитет⁶ и – у условима наметнуте владавине исламског права које је законски утемељило правну неједнакост немуслимана са муслиманима⁷ – функционисала као својеврсна ‘култура опстанка’,⁸ са примарним циљем да у измењеним и изузетно неповољним друштвеним околностима колико-толико очува историјску свест народа науштрб стагнације или регресије у свим аспектима јавног и приватног живота.

Модел периодизације старе (средњовековне) српске културе и књижевности подразумевају акцентовање релевантности различитих друштвено-политичких и културних чинилаца који су на одлучујући начин детерминисали стварање и развој саме културе. Након досељавања Срба на Балканско полуострво, њихове християнизације и уласка у ‘византијски комонвелт’ (у ранијим фазама), за конституисање најзначајније и најзрелије фазе развоја српске културе у средњем веку од највећег значаја су две личности (Стефан Немања и Свети Сава) и два институционална фактора у оснаживању политичке еманципације и идентитетске посебности (заснивање немањихке државе у седмој деценији 12. века и установљење аутокефалности српске цркве у рангу архиепископије 1219. године које су у Никеји прогласили никејски цар Теодор I Ласкарис и васељенски патријарх Манојло I Сарантен Харитопулос). У том смислу, медиевиста и слависта са Универзитета друштвених наука у Паризу Бошко Бојовић истиче важност образовања политичке целине у другој половини 12. века, „трајне и релативно стабилне у току више од два наредна столећа”. По његовом мишљењу, реч је о добу „готово континуираног политичког узлета који се одликовао институционалним, политичким и културним процватом једне цивилизације која ће, напредујући, следити сопствени пут и у исто време прихватити византијско духовно наслеђе, одржавајући уз то везе са западним светом”.⁹

Опонирајући извесним анахроностима у истраживачкој перспективи Драгољуба Павловића¹⁰ који се у властитој периодизацији руководио социолошким схватањем културне и књижевне историје и сугерисао условљеност средњовековног културног развоја превасходно „феудалним друштвено-

⁵ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске културе*, 254.

⁶ Посматрајући српску културу у целини, овакво њено искуство дисконтинуитета условљено је не само османским узурпирањем слободе средњовековне српске државе у 15. веку или доцнијом сменом византијског утицаја западноевропским канонима крајем 17. и почетком 18. века у новим културним средиштима Срба изван простора матичне државе, већ и доцнијим прихватањем југословенске идеологије и последичним растакањем српског културног круга у 20. веку.

⁷ Мирољуб Јевтић, „Његош и ислам”, *Култура полиса*, год. 11, бр. 25, 2014, 67.

⁸ Петар Пијановић, *Анђели и ратници*, 411.

⁹ Бошко И. Бојовић, *Краљевство и светост: политичка филозофија средњовековне Србије*, Службени лист СРЈ, Београд, 1999, 7.

¹⁰ Драгољуб Павловић, „Српска средњовековна књижевност: значај и општи карактер средњовековне књижевности”, у: *Старија југословенска књижевност*, Народна књига, Београд, 1971, 13-86.

економским односом”,¹¹ Димитрије Богдановић одбацује механичку примену овакве схеме (која би подразумевала да српски културни хабитус у средњем веку „непосредно одражава процесе у једној друштвено-економској формацији, да је и средњовековна књижевност, настала у феудалној друштвеној структури, не само класна и у класном интересу феудалаца него и да прати развој и судбину феудализма као непосредни одраз његове структуре”¹²) и наглашава да би политичким и историјским елементима у периодизацији било нужно прикључити и факторе културолошке провенијенције. Уместо некритичког пресађивања „марксистичке периодизације феудализма на терен књижевности”,¹³ Богдановић наглашава да иако нова епоха у историји старе српске књижевности отпочиње формирањем јединствене државе Немањића, ипак „тек са делом делом светог Саве и развојем аутокефалне српске цркве српска књижевност добија ону садржину која ће је учинити равноправним и активним учесником у књижевном животу православног словенског света”.¹⁴ Стога се, у Богдановићевом виђењу, 13. век указује не само као нова „него и главна етапа у конституисању српске средњовековне књижевности”, док улогу „зачетника осамостаљене српске књижевности [...] има, несумњиво, свети Сава”.¹⁵ На сличан начин и Петар Пијановић хијерархијски структурира критеријуме за периодизацију културног раздобља о којем је реч (њено трајање он сагледава у оквирима четири тровековне етапе, од 6. до 18. века). Наиме, без обзира на то што „доба културног процвата” (како назива најзначајнију и преломну етапу старе српске културе) смешта у период од средине 12. до средине 15. века, Пијановић и сâм на неки начин увиђа да би било ипак упутније почетну границу ове фазе померити са половине 12. века у прве деценије 13. века (које је обележило деловање Растка Немањића и оснивање аутокефалне архиепископије), па тако – дајући важност и културолошким чиниоцима уз друштвено-политичке – дискретно (можда и недовољно поцртано) истиче да је „у култури преломно доба Саве Немањића”¹⁶ и његову појаву јасно означава

¹¹ Димитрије Богдановић, *нав. дело*, 101.

¹² *Исто*, 101. Требало би назначити да Богдановић посредством своје оцене, иако је с једне стране она изразито критичка, истовремено афирмативно вреднује Павловићев одклон према „статичким представама” о српској књижевности средњег века (99). Интересантно је уочити начелну супротстављеност ставова Димитрија Богдановића и Радмиле Маринковић у вези са критеријумима периодизације коју је начинио Драгољуб Павловић и њеним доцнијим утицајем: док Богдановић примећује да ни модификована периодизација Ђорђа Сп. Радојичића не надилази недостатке примене једне суштински анахроне периодизационе схеме (види: Ђорђе Сп. Радојичић, „Преглед развоја и подела старе српске књижевности”, у: Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба, 18-23), Маринковићева сматра да Павловићева подела према облицима друштвеног уређења представља добру основу, базу за потоња проучавања, пре изналажења одговарајућих литерарних критеријума за периодизацију. Радмила Маринковић, „Проблеми проучавања средњовековне књижевности”, у: Босилка Милић (прир.), *Прилози језичком и књижевном образовању: 50 година зимског семинара: предавања са семинара за наставнике и професоре српског језика и књижевности*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2009, 121-126.

¹³ *Исто*, 104.

¹⁴ *Исто*, 141-142.

¹⁵ *Исто*, 142-143.

¹⁶ Петар Пијановић, *нав. дело*, 241.

као међаш, упркос чињеници да је у самом навођењу периодизације претходно назначио друштвено-политички критеријум (почетак владавине Стефана Немање као великог жупана) као примарни.

Са друге стране, Станиша Тутњевић, књижевни историчар са Института за књижевност и уметност у Београду и редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, у својој полемички интонираној књизи *Српски културни наратив* изричито апострофира мисију Светог Саве као кључну за обликовање српског културног идентитета, наводећи како је

најбитнији и најпресуднији тренутак за формирање посебног српског националног и културног обрасца оно вријеме када се из почетне опште ћирилометодијевске мисије одвојио њен светосавски ток, одређен српским националним предзнаком, стеченим на достигнутом степену српске националне свијести, који се изражавао сопственом државом и црквом, те богатом традицијом народног живота и стваралаштва. Српски, светосавски ток ћирилометодијевске традиције, први је јасно профилисани облик српског националног културног наратива.¹⁷

Када је реч о вредносним дометима најрепрезентативније епохе српске књижевности у средњем веку – чији почетак је обележио и ванкњижевни, тј. дипломатски (изборен статус аутокефалности за православну цркву у Србији 1219. године) и законодавни рад (у својству аутора првих црквено-грађанских правних списа), као и књижевни рад Светог Саве, као ствараоца чији који „стоји на почецима развоја одговарајућих књижевних родова у осамостаљеној српској литератури”:¹⁸ хагиобиографије (како овај жанр смислено називају историчари–медиевисти Бошко Бојовић¹⁹ и Љубомир Максимовић²⁰), службе (као основног жанра литургијског песништва) и епистоларног жанра²¹ – онда је најупутније осврнути се на оцене Милана Кашанина. Наиме, овај историчар српске уметности дајући генезу неповољних судова о вредности средњовековне српске књижевности најпре апострофира њено недовољно разумевање у изведби историчара Константина Јиречека и Илариона Руварца (који су је са подозрењем и извесним подсмехом третирали пре свега као недовољан и непоуздан историјски извор), као и књижевних историчара позитивистичке и филолошке оријентације из прве половине 20. века (именујући Павла Поповића и Миливоја Башића) који су јој или указивали интересовање као подручју за испитивање филолошких проблема или су пак – руководећи се позитивистичком скепсом према цркви и религији – истицали сувишак њене наводно

¹⁷ Станиша Тутњевић, *Српски културни наратив: нацрт за садржај културног обрасца у свјетлу косовског насљеђа*, Свет књиге, Београд, 13.

¹⁸ Димитрије Богдановић, *нав. дело*, 149-150.

¹⁹ Види: Бошко Бојовић, „Настанак династичке идеологије у првим хагиобиографијама Стефана немање (крај 12 – почетак 13. века)”, у: *Краљевство и светост*, 33-42.

²⁰ Максимовић наводи да је хагиобиографија „најзначајнији књижевни жанр српске писане речи у средњем веку [...] без праве паралеле у византијској књижевности”. Љубомир Максимовић, „Византијски узор српске државности и Свети Сава”, *Летопис Матице српске*, год. 189, књ. 491, св. 6, 2013, 810-811.

²¹ Упореди: Димитрије Богдановић, *нав. дело*, 149, 150, 153.

испразне реторичности „занемарујући у нашој старој књижевности њен религиозни и сталешки карактер, њено удубљивање у мистичност и залажење у фантастику, готово се извињавајући што је та књижевност таква и оправдавајући њене писце случајем што су били васпитавани ‘у духу свога времена’”.²² Насупрот оваквим ставовима, каквима је својевремено предњачио Јован Скерлић (којег, зачудо, Кашанин у својој књизи *Српска књижевност у средњем веку* није ниједном споменуо међу критичарима старе књижевности) оспоравањем средњовековној књижевности својство литературе уз тврдњу да „сва та књижевност литургијских требника, типика, канона, хронографа, законика, хагиографских списа, ‘хвалних житија’ христољубивих и благочестивих владалаца и црквених великодостојника, у најбољем случају апокрифних дела и болесне црквене романтике, све је то било више писменост но књижевност у правом смислу речи, и ако се данас броји у књижевност то је у недостатку чега другог, и зато што је то тако до сада примљено”,²³ Милан Кашанин износи сасвим опречне оцене. У његовој валоризацији (прихваћеној од стране већине каснијих истраживача), у којој ниуколико не пристаје на одрицања од властитог културног и књижевног наслеђа, српска средњовековна епоха у домену културе – интерпретирана са несумњивом наклоношћу и разумевањем – указује се као релевантна у међународним оквирима, као време „кад смо једини пут у историји ишли напоредо са великим народима у Европи”.²⁴ У конкретном случају, када говори о појави и делу Светог Саве, Кашанин чак изриче наоко неодмерене судове (премда не и неаргументоване) о томе да његов обимом невелики књижевни опус (од свега стотинак страница) „иде међу најсадржајније и најбоље написане списе на српском језику [...] светске вредности”,²⁵ те да онакав значај какав за српску државну и црквену историју имају проглашење краљевине и задобијање црквене аутокефалности имају, с друге стране, и списи Св. Саве и Стефана Првовенчаног у историји српске књижевности.²⁶ Указујући на Светог Саву као на кључну књижевну фигуру која је непосредно допринела укључивању српске литературе у токове европске књижевне уметности, и Димитрије Богдановић напомиње да се „стара српска књижевност потпуно уклапа у светску књижевност својега доба”²⁷ за којом не заостаје у развоју, односно да је „захваљујући аутокефалности цркве брзо достигла тадашњи светски ниво”.²⁸

Најзад, закључујући разматрања о разнородним типовима ванкњижевне и књижевне делатности Светог Саве које су на пресудан начин допринеле развоју старе српске књижевности и културе у њиховој најразвијенијој фази, и које су стога означаване као граничник у периодизацији (при чему су, како смо

²² Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1975, 7-8.

²³ Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Просвета, Београд, 1966, 17; такође, види идентичну формулацију у: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Просвета, Београд, 1967, 15.

²⁴ Милан Кашанин, *нав. дело*, 6.

²⁵ *Исто*, 111-112.

²⁶ *Исто*, 136.

²⁷ Димитрије Богдановић, *нав. дело*, 84.

²⁸ *Исто*, 94.

видели, стицање црквене аутокефалности и Савин књижевни рад у хијерархији периодизационих мерила неретко добијали приоритетније место у односу на заснивање немањихке државе), нагласимо и то да један значајан сегмент послератног и савременог српског песништва проналази креативан подстицај и на неки начин представља стваралачки одзив на српсковизантијско наслеђе светосавске традиције (што властитим примерима посведочава поезија Васка Попе, Миодрага Павловића, Љубомира Симовића, Ивана В. Лалића, Милосава Тешића или Ивана Негришорца).²⁹ Осим тога, у истраживачком фокусу неке шире постављене и обимније студије могао би се сагледати и опсег међузависности/противстављености српске књижевности у двома цивилизацијским и културним зонама у средњем веку раздвојеним верским границама (које италијански слависта Рикардо Пикјо³⁰ назива *Slavia orthodoxa* и *Slavia romana*, тј. *Slavia latina*, у термилошкој пракси Никите Толстоја³¹), односно везе које је светосавска линија књижевног развоја остваривала са простором изван ареала именованог као *Slavia orthodoxa* или 'крштена Србија'³² (како га, у донекле измењеном значењу, одређује Љубиша Деспотовић), уз свест о потреби и потешкоћама да се балканске државе (пре свега оне које су у средњем веку настањивали Срби, налазећи се у зонама и православног и римокатоличког утицаја) ставе у шири цивилизацијски контекст у односу на хришћански исток и хришћански запад.

Литература:

1. Bogdanović, Dimitrije (1991): *Istorija stare srpske književnosti*, Srpska književna zaduga, Beograd.
2. Војовић, Вошко I. (1999): *Kraljevstvo i svetost: politička filozofija srednjovekovne Srbije*, Službeni list SRJ, Beograd.
3. Despotović, Ljubiša (2019): *Geopolitika svetosavlja: srpsko nacionalno pitanje u istorijskom rasponu od krštene do prirodne Srbije*, Kairos, Sremski Karlovci.
4. Јевтић, Миroljub (2014): „Njegoš i islam”, *Kultura polisa*, год. 11, бр. 25, 65-84.
5. Каšanin, Milan (1975): *Srpska književnost u srednjem veku*, Prosveta, Beograd.
6. Le Goff, Jacques (2015): “Must we divide history into periods?”, translated by Malcolm DeBevoise, Columbia University Press, New York, 31-112.
7. Maksimović, Ljubomir (2013): „Vizantijski uzori srpske državnosti i Sveti Sava”, *Letopis Matice srpske*, год. 189, књ. 491, св. 6, 807-814.
8. Marinković, Radmila (2009): „Problemi proučavanja srednjevekovne književnosti”, u: Bosiljka Milić (prir.), *Prilozi jezičkom i književnom obrazovanju: 50 godina zimskog seminara: predavanja sa seminara za nastavnike i profesore srpskog jezika i književnosti*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 121-126.

²⁹ Види, рецимо: Марко М. Радуловић, *Српсковизантијско наслеђе у српском послератном модернизму*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2017.

³⁰ Riccardo Picchio, „Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition”, *Die Welt der Slaven*, Jg. 7, 1962, 1-27.

³¹ Н. И. Толстой, „Slavia Orthodoxa и Slavia Latina – общее и различное в литературно-языковой ситуации”, *Вопросы языкознания*, но. 2, 1997, 16–23.

³² Види: Љубиша Деспотовић, *Геополитика светосавља: српско национално питање у историјском распону од крштене до природне Србије*, Каирос, Сремски Карловци, 2019.

9. Obolenski, Dimitri (1991): *Vizantijski komonvelt*, prevela Ksenija Todorović, Prosveta, Beograd.
10. Pavlović, Dragoljub (1971): *Starija jugoslovenska književnost*, Naučna knjiga, Beograd.
11. Pijanović, Petar (2018): *Anđeli i ratnici: stara srpska kultura*, Zavod za udžbenike, Beograd.
12. Picchio, Riccardo (1962): „Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition“, *Die Welt der Slaven*, Jg. 7, 1-27.
13. Radojčić, Svetozar (1996): *Staro srpsko slikarstvo*, Nolit, Beograd.
14. Radulović, Marko M. (2017): *Srpskovizantijsko nasleđe u srpskom posleratnom modernizmu*, Institut za književnost i umetnost, Beograd.
15. Savić, Viktor (2014): „Redakcijske odlike prve stranice Kijevskih listića“, u: Jovanka Radić i Viktor Savić (ur.), *Sveti Ćirilo i Metodije i slovensko pisano nasleđe: 863-2013*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 277-308.
16. Skerlić, Jovan (1966): *Srpska književnost u XVIII veku*, Prosveta, Beograd.
17. Skerlić, Jovan (1967): *Istorija nove srpske književnosti*, Prosveta, Beograd.
18. Tolstoj, N. I. (1997): „Slavia Orthodoxa i Slavia Latina – общее i različnoe v literaturno-языковой situaciji“, *Voprosy языкознания*, no. 2, 16–23.
19. Trifunović, Đorđe (1994): *Stara srpska književnost: osnove*, Filip Višnjić, Beograd.
20. Tutnjević, Staniša (2016): *Srpski kulturni narativ: nacrt za sadržaj kulturnog obrasca u svetlu kosovskog nasljeđa*, Svet knjige, Beograd.

SAINT SAVA AND PERIODIZATION OF MEDIEVAL SERBIAN LITERATURE AND CULTURE

Summary: This article examines – in a comparative context – models of the periodization of Serbian medieval literature and culture, whose most developed stage (with pronounced Christian-Byzantine features) begins with the founding of an independent state during the time of Stefan Nemanja, and the particular momentum gains from the acquisition of ecclesiastical autocephaly and accelerated literary development (primarily due to Saint Sava), lasting until the fall of the Serbian state under Ottoman rule. In this sense, the hierarchy of criteria for the periodization of the epoch of medieval literature and culture is interpreted, as well as the views of Serbian and foreign mediavelists and Slavists Dimitri Obolensky, Riccardo Picchio, Nikita Tolstoy, as well as Milan Kašanin, Dragoljub Pavlović, Dimitrije Bogdanović, Đorđe Trifunović, Petar Pijanović, etc. In doing so, by accepting to a large extent the assumption of religious borders as the boundaries of civilizations, a certain critical distance is established to Picchio's position on the distinction between two cultural circles – Slavia orthodoxa and Slavia romana.

Key words: Saint Sava, Serbian culture, Serbian literature, Middle Ages, periodization, acculturation, 'Byzantine Commonwealth', cultural circle

ПАВЛЕ БОТИЋ*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за компаративну књижевност

УДК 27-29:271.222(497.11)

Оригиналан научни рад
Примљен: 14.08.2019
Одобрен: 29.08.2019
Страна: 141-150

САВИНА ЗЕМЉА ЖИВИХ ИЛИ СЕМЕ КРАЈ ПУТА

*„Заиста, заиста вам кажем: ко
моју Ријеч слуша и вјерује Ономе
који ме је послао, има живот
вјечни, и не долази на суд, него је
прешао из смрти у живот.”*

Јован 5, 24

Сажетак: У овом раду истражујемо основне историјске узроке губљења и логосне могућности одбране српског духовног идентитета. Разобличавајући свако људско делање и настројење руковођено стихијама света и времена као странпутицу, равноапостолна мисија Светога Саве српског нам открива да је континуитет српскога народа могућ само на богочовечанскоме путу послушања јеванђелским заповестима.

Кључне речи: Богочовек, Јеванђеље о Господу Сејачу, Крст, Свети Сава, земља живих, идентитет, секуларизација, европејство, прогрес, српска апостасија

Богочовек Христос у јеванђелским приповестима неретко проповеда у пренесеном, духовном значењу речи. Символична, метафорична, алегоријска, контрастна или метонимијска значења *Новога Завета* су апсолутна и мистична, јер их изговара Оваплоћени, Безгрешни и Васкрсли Спаситељ лично или преко својих пророка и јеванђелиста. Јер, *вечности припада духовна стварност, а времену симболи те стварности*¹. Говором у параболама Господ је изнова љубио грехопалог човека, који пребивајући у телесном стању не може примати непосредно реалност Тројичнога Царства Божијег². Само у индиректном говору јеванђелских прича, чулном човеку се дају благовестити тајне

* antifon@neobee.net

¹ Ср. Свети Николај Жички и Охридски 2001, 114.

² „Христос је тако рећи оберучке узимао симболе природе за објашњење духовне стварности, коју је Он јављао свету. Кад се сабираху множине људи око Њега, Он им казиваше много у причама. Словенска реч *притча* или грчка реч *паравола*, означава неку драматичну радњу, или обичан догађај, или однос ствари према човеку, но тако, да то има, истина, и неки очигледан чувствени смисао, али прави и главни смисао тога налази се само у области духовних стварности, у Царству духовном.” (Нав. дело, 114)

живота вечног³. Штавише, оземљени човек не може својевољно или својеумно постати сапрчасник јеванђелске Речи Господње. Јер, човек и није односан завету логосности без благодатних сила Духа Светога присутних у Светом Откривењу Цркве.

Постом, молитвом и Речју Божијом од греха очишћени, Духом Светим просвећени, Светим Тајнама Цркве оцрквењени, Светитељи Христови као живо оваплоћење јеванђелских истина, једини су благословени поседници и посредници између апсолутних јеванђелских значења⁴ и пале људске природе⁵.

„Јеванђеље о Господу Сејачу”⁶ Светога апостола и јеванђелисте Луке, додатно надахњује и смирава христочежњиве читаоце, јер у *своме унутраш-*

³ „Заиста, свет је овај бедан и жалостан по својој хитрој пролазности, и ко се за њега ухвати као за нешто битно само по себи, мораће пасти и зајаукати од бола и стида. Но, свет је овај богата ризница поуке у причама, и ко буде тако схватио свет и у том смислу користио се светом, неће ни пасти, ни посрамити се. И сам Господ Исус ради поуке људима често се служио причама из природе, то јест, стварима и догађајима из овога света. И често је узимао за поуку обичне ствари и обичне догађаје, да би показао каква се хранљива језгра и како се дубоки садржај скрива и у свима њима... Најнеобичнији међу свима необичним који су по овој земљи икада ходили, Господ Исус, као навлаш је узимао најобичније ствари из овога живота да би открио људима тајну вечнога живота. Гле, шта има обичније од соли, од квасца, од дрвета горушичина, од сунца, од врабаца, од траве и кринова пољских, од пшенице и кукоља, од камена и песка? Нико од оних који посведневно гледају ове предмете само очима, не би ни помислио, да у њима потражи скривене тајне Царства Божијега. А Христос је застао баш код ових предмета и обратио пажњу људи на њих откривши неизмерне небеске тајне, скривене под спољашњим изгледом њиховим.” (Свети Николај Жички и Охридски 2001, 236-237)

⁴ „Боље пусти да те Свети Оци доведу до *Јеванђеља*, као своје љубљено дете које је посредством њихових дела добило своје основно васпитање и образовање. Многи су, ипак, безумно и гордо одбацили Свете Оце, приступивши непосредно *Јеванђељу*, са слепом дрскошћу, са нечистим умом и срцем, те су тако пали у погубну заблуду. Њих је *Јеванђеље* одбацило: оно к себи пушта само смирене.” (Свети Игњатије Брјанчанинов 2008, 550)

⁵ Ср. Преподобни Јустин Ћелијски 2003, 13.

⁶ „Изиђе сијач да сије сјеме своје; и кад сијаше, једно паде крај пута, и погази се, и птице небеске позобаше га.

А друго паде на камен, и изникавши осуши се, јер немаше влаге.

А друго паде усред трња, и узрасте трње и угуши га.

А друго паде на земљу добру, и изникавши донесе стоструки род.

Говорећи ово повика: ко има уши да чује нека чује!

А ученици његови питаху га говорећи: шта значи ова прича?

А он рече: вама је дано да знате тајне Царства Божијега; а осталима

бива у причама, да гледајући не виде, и чујући не разумију.

А ова прича значи: Сјеме је Рич Божија.

А које је крај пута то су они ко-

*њем језгру скрива самога Исуса Христа, јеванђелску науку, узрок пропасти и пут спасења сваке душе људске*⁷!

Богонадахнуто пишући о „Јеванђељу о Господу Сејачу”, Свети Оци Цркве Христове откривају да у овој алегоријској приповести Оваплоћени Богочовек Христос ради нас и ради нашега спасења и говори, и именује изговорена значења најкраћој благовестној историји Хришћанства⁸.

Господ Сејач *јавно* баца семе јеванђелске благовести по свој васељени, и по свима људима, желећи да се сав род људски спасе (1. Тим. 2, 4) од ђаволе тираније греха и смрти. По Промислу Бога Оца, од старозаветних пророка припремљеном земљишту људских душа, следује богочовечанско семе Речи Сина Божијег, Господа Исуса Христа. А Духовдана вера у Реч Истине Богочовека Христа, и држање Речи Воље Христове темељ су човековог спасења!⁹

Према савршеном Христовом тумачењу „Јеванђеља о Господу Сејачу”, алегоријски сејач из ове параболе заправо је Господ Спаситељ, који сишавши из Очевог Небеског Царства у човечије тело, сеје семе логосности јеванђелске науке по земаљској њиви, која у духовном смислу означава душе људске. Прва четвртина семена које пада крај пута и које позобаше грабљиве птице, изображавају оне душе које Божију Реч слушају, али им услед маловерја и грехољубља долази ђаво, да им одузме веру у спасење Речју Господњом; друга четвртина семена пада на каменито тле, симболизујући грехом отврднула, спора и маловерна срца људска, која у искушењима вером отпадно од животворне Речи Божије; трећа четвртина семена пада у трње, означавајући душе човечије које су чуле Божију Реч, али су закоровљене бригама, богатствима и сластима овога света остале изгубљене за логосно избављење од греха и смрти¹⁰; само

ји слушају, али потом долази ђаво и узима ријеч из срца њиховога, да не вјерују и да се не спасу.

А које је на камену то су они који када чују с радошћу примају ријеч; и ови коријена немају, те за неко вријеме вјерују, а у вријеме искушења отпадно.

А које у трње паде, то су они који чуше и, живећи у бригама и богатству и сластима овога живота, буду угушени, и не донесу рода.

А које је на доброј земљи, то су они који чувши ријеч, у доброме и чистом срцу држе је, и род доносе у трпљењу. Ово говорећи повика: ко има уши да чује нека чује!”

(Лк. 8, 5-15)

⁷ Свети Николај Жички и Охридски 2001, 237.

⁸ Ср. Свети Григорије Палама 2005, 375-382; Преподобни Јустин Ђелијски, 1998, 174-178, 2010, 382--387; Свети Николај Жички и Охридски 2001, 236-242.

⁹ Ср. Свети Николај Жички и Охридски 2001, 240.

¹⁰ „Оно што представља препреке нашем познању и разумевању (поимању) духовног живота јесте наша лењост и свесрдна привезаност за привремене и житејске ствари, због којих не нала-

четврта четвртина семена пада на живу земљу чистих и дуготрпељивих људских срца, која ће Господом бити помилована уделом у Царству Будућем.

Тако је небески Сејач показао да је овај свет створен са циљем да буде њива на којој ниче, расте и сазрева зрневље вечности¹¹!

II

Први *пастир добри* између свих богоусиновљених српских Светитеља, Свети Сава српски, утемељио је Српску црквеност и државност, српску писменост и књижевност, српску историјску и правну свест, српску дипломатију и привреду, српску медицину и српску душу народну, на Семену јеванђелске Речи Господње. Свети Сава је у уподобљавању живота народног Живој Цркви Христовој препознао историјски смисао и вечносно назначење српскога народа! Зато је равноапостолни Свети Сава Отац српскога народа, и Отац српског Светосавског и Косовског Завета, којим се историјски српски народ благодарно исповедао Тројичноме Богу, носећи Крст свога правоверног страдања. А историја српскога народа, је крстоносна историја борбе за душу српског народа у Царству небескоме¹².

Уколико бисмо, међутим, на тасу јеванђелске тајне Светосавља измерили оновремени српски народ, уочили бисмо да претежна већина некрштених и крштених Срба и Српкиња у време ово, њиву своје душе не осемењава, и не исхрањује Силом Спасоносне Речи Господње!

Од протестантског рационализма Доситеја Обрадовића и римокатоличког револуционарно-језичког народњаштва Вука Караџића, започиње процес културне секуларизације српског завета са Трисветим Богом, која је значила и значи одвајање српскога народа од Богочовека Христа и од богоусиновљеног Светог Саве српског¹³. А српска страдална историја нам показује да су народна одступања од Господа и Светосавља увек завршавала трагично.

Под притиском релативизујућег духа модернизације, велики део *разбогаћене* господе српске се после Великог рата својевољно световњачио¹⁴, губећи веру православну у заједничкој држави са туђим, инославним и иноверним народима:

зимо ни времена, ни места за слушање, размишљање и подсећање на оно што смо чули (у Цркви), нити, пак, за бригу о будућем и вечном.” (Свети Григорије Палама 2005, 375)

¹¹ Ср. Преподобни Јустин Ћелијски 1999, 354.

¹² Ср. Преподобни Јустин Ћелијски 2007, 291.

¹³ „Секуларизација представља ’човека који скреће пажњу са светова који су изнад, на свет његовог времена (saeculum)’. Његово ’ослобађање’ означава такође да је човек ушао у нови период историје, период када је, да употребимо прослављену фразу Дитриха Бонхофера, човек *постао пунолетан*. Он је одговоран за свет. Он је ’велики дечак’ којем више није потребан Бог, небески велики Отац који ће га снабдевати, водити и штитити.” (Отац Михаило Азкуљ 2008, 9-10)

¹⁴ „Посветовњаченост (секуларизација, прим. П. Б.) је одрицање тајне Крста и Васкрсења, то јест одрицање тајне Христа коју замењују човекова интелигенција, способности и моћ.” (Монах Арсеније Влиангофис 2008, 79)

„Два зла учини српски народ у Југославији. Оставише Бога, извор живе воде, то је један грех, једно зло – па ископаше бунаре испроваљиване, који не држе воду – то је други грех, друго зло. Пастири и старешине народне напустили су Христа Бога, као вечити свежи и здрави извор воде, па су почели, по угледу на јеретичке и безбожне народе, да копају суве бунаре и да хватају кишницу. Суве бунаре називали су они културом или цивилизацијом, или науком или модернизмом или прогресом или модом или спортом и тако редом. Одбацили смо били Христа, зато смо били одбачени од Христа. Југославија је значила пркос Христу, пркос Светом Сави, пркос Српству, пркос српској народној прошлости, пркос народној мудрости и народном поштењу, пркос свакој народној светињи - пркос и само пркос. Због тога смо имали државу без Христовог благослова, слободу без Христове радости, рат без борбе, пропаст без славе, страдање без примера!”¹⁵

Да би били модерни¹⁶ и савремени, ослабљени Срби и Српкиње су између два светска рата своје напредне идеје конкретизовали одрицањем од Исуса Христа, Сина Божијег и Бога Православне Цркве; одрицањем од Пресвете Богомајке и одрицањем од пастира доброг, Светога Саве српског. Иако без Савине равноапостолне мисије српски народ не би ни имао аутокефалну Цркву¹⁷ и не би постојао *законоправно*, и као такав би остао некрштен, кривоверан и незаветан, трајно лишен свога историјског бића и Духовданог идентитета!

Столећима траје сатански ритуал владара овога света, српских непријатеља, над заветним српским народом. А већ цело једно столеће српски народ се *институционално* обезбожује и деперсонализује цивилизацијом материјалног прогреса, чији су повлашћени састојци хуманистичка култура, секуларизујућа наука, идолатријска просвета, етика нагонâ, идеологија људских права, монетарна теологија...

*Прогрес је постао вером безверних!*¹⁸

Све оно што је од Сатане кушани Господ одбацио (ср. *Мт.* 4, 5-11), то су српски безбожници прихватили као *свој* Символ вере: и стихију хлеба телесних страсти, и ђавољи ум самоузношења, и трулежна блага царства земаљског, и безумље непослушања Заповестима Свете Тројице, и непримање *Светога Писма*, и игнорисање Царства Небеског...

Тајна српског великашког, првосвештеничког и народног безакоња скривена је у чиновима остављања богочовечанског Крста Светосавског и Косовског завета, и у култу присвајања туђине греха.

¹⁵ Свети Николај Жички и Охридски 2001, 818.

¹⁶ „Модернизам у моралном смислу представља превртљивост. То је пут непрекидног компромиса између хришћанства, које се чува црквеним предањем, и духа и обичаја овога света с његовим паганским представама, света који је људски род поставио на место Бога.” (Архимандрит Рафаил Карелин 2013, 322)

¹⁷ „Прво дело Светог Саве и најглавније шта је? Он нам је дао Јединог Истинитог Бога, Господа Христа. То је највеће дело које је могао учинити за српски род: дати роду Српскоме Истинитог Бога, када око њега урличу и халачу безбројни лажни богови. То је не само дело, него је сведело. Из њега извиру, из њега потичу и сва славна дела наше историје и нашега народа”. (Преподобни Јустин Ћелијски 1998, 130-136)

¹⁸ Ср. Свети Николај Жички 2017, 21.

Од свршетка Великог рата Срби и Српкиње масовно опадају од православног Богопознања. Због тога што нису окусили ни православно-апостолско учење, ни свештене догмате Христове Цркве и због тога што им се Крст Светога Православља чини сувише тешким са свим самоодрицателним заповестима поста и молитве, дисциплине и послушања, милостиње и трезвеноумља, покајања и опраштања¹⁹.

Српска апостасија почива на замени вере позитивистичком науком, на замени закона Божијег демократским законима парламентарним, на замени непроменљивог морала јеванђелског променљивим моралом мастилом написаним, на замени аскезе удобношћу, на замени Светих Тајни идолатријском просветом и телесном философијом, на замени Богочовека Христа лажним боговима и светским мудрацима, на замени Свете Цркве несветим институцијама, хуманитарним организацијама или мистификаторским удружењима²⁰. Из оваквих, смртоносних замена рођене су све српске противречности, заблуде и зловерја.

Од Крљевине СХС и Краљевине Југославије, преко комунистичких ФНРЈ, СФРЈ, СРЈ до данас у многобројним политичким, законодавним, безбедносним, културним, просветним, научним, здравственим, финансијским, јавно-комуналним, медијским, спортским,... установама и институцијама петооктобарске (узете) Србије траје Страшни суд над Христом, над Светим Савом, над косовским Мучеником Лазаром, над распетим Косовом и Метохијом! И такав, *системски* Страшни суд у постсрбији не обављају само странци (британска, америчка, германска, француска... тајна политика; слободни зидари, језуити, верске секте, невладине организације, медијске куће, електронско-рачунарска семиосфера...), већ и српски властохлепни и среброљубиви безбожници, мислећи да тиме Богу и Србији службу приносе!²¹

Губљење историјских српских територија и масовна српска утробна чедоморства, јесу први библијски докази српскога безбожњиштва.

Али, јудинско удовољавање среброљубивим страстима издаје не смирава издајника, не доноси издајничкој души светлост, не испуњава биће издајника благодатним смислом. Ниједна издаја на земљи не траје до у бескрај. Удовољавање среброљубивим страстима издаје представља самомучитељно служење туђину и самоубилачко чинодејство ђаволу. Ипак, ни господари овога света, ни ђаво не заустављају време, већ и сами очекују вечне муке на Страшном Суду Господњем!²²

---

¹⁹ Ср. Свети Николај Жички и Охридски 2016, 33.

²⁰ Ср. Свети Николај Жички и Охридски 2016, 35-36.

²¹ „Изгониће вас из синагога; али долази час када ће сваки ко вас убије мислити да Богу службу приноси. И то ће чинити, јер не познаше Оца, ни Мене.”

(Јн. 16, 2-3)

²² Ср. Архимандрит Рафаил Карелин 2014, 35.

III

Није немогуће, да у души српскога човека никада није било више равнодушности и смрти, и никада мање Христа, него данас! Зато обезбожени Срби двадесет и првог века сматрају да је могуће пронаћи благостање у растројству и револуцијама земаљског препорода.²³ Сводећи себе на сасуд греха и на опсешарску моћ материје, данашњи српски човек не жели да га лечи и да га освештава Дух Свети. Данашњи Срби хоће славу један од другог, а не желе Вечну Славу Свете Тројице²⁴. Следујући духу прогреса европских јеретичких народâ, грехом ослепљени Срби и Српкиње свецело једно столеће, траже да очима виде Бога, како би очима поверовали у Бога и у своје спасење.²⁵ И зато је огреховљене Србе и Српкиње паралисао демон идолослужења!

Проклетство српског богоотпадништва друге половине двадесетог и прве две деценије двадесет и првога века обезвређује, чак, и икону Царства Небеског, Цркву Христову! У административизованим митрополијама и епархијама Српске православне Цркве почесто се Христос не види због многих од нас, а можда и од нас самих!²⁶

Благодарећи богозабораву и гордости, среброљубљу и властохлепљу свих нас, чланова Цркве, Њу, *Небоземну Тврђаву Истине*, подривају секте, разједињује јерес екуменизма²⁷ и рађава сатанизам раскола²⁸.

*Најамници се пријатеље с вуцима, јер им овце нису своје!*²⁹

²³ Ср. Лазар Абашидзе 2017, 38.

²⁴ „Како ви можете вјеровати када примате славу један од другог, а славу која је од јединога Бога не тражите?”
(Јн. 5, 44)

²⁵ „Ако се грешник погледа у његовом унутарњем настројењу и стању, видеће се да он понекад много и зна, да је слеп према делима Божијим и према делу свога спасења; да је, иако непрестано у бригама и трчкарањима, беспослен и нехајан према остваривању свога спасења; да је, иако непрестано куша немире и задовољства срца, потпуно неосетљив за све духовно. Све снаге грешниковог бића разбијене су грехом, а у њему се гнезде слепило, немар и безосећајност. Он не види своје стање, па због тога ни не осећа опасност свога положаја; не осећа опасност која му прети, па се због тога ни не брине како ће се од ње избавити.” (Свети Теофан Затворник 2013, 88)

²⁶ Ср. Преподобни Јустин Ћелијски 2007, 107.

²⁷ „Екуменизам ће остати рушилачка сила према истинитој вери... Присталице екуменизма, и сами то можда не схватајући, обнављају јерес хилијазма: они већ пре Страшног Суда, пре одвајања пшенице од кукоља, хоће себи да испеку укусан хлеб од те пшенице, желе да већ сада устроје царство мира и среће на земљи, да заобиђу Крст и сва страдања, и деобе, повезане с Њим.” (Архимандрит Лазар Абашидзе 2008, 223-237)

²⁸ „Немогуће је бити православан без припадности историјској Цркви, а расколници одбацују реалну Цркву у име мртве макете 'идеалне Цркве', коју су створили својом грозничавом уобразиљом. За нас Православље није носталгија настала у нашој машти, није апстрактна идеја, него је пре свега благодат Божија, која дејствује у Цркви. Неопходан, најважнији услов Православља је укљученост у систем црквене јерархије као носитељке благодати. У расколу јерархија се или сасвим одбацује, или се, што се догађа чешће, замењује неканоничном (јерархијом), епископима-расколницима којима је забрањено свештено дејство у њиховим помесним Црквама и који стога, према канонима, немају право да врше било каква свештенодејства...” (Архимандрит Рафаил Карелин 2008, 293)

Већини Срба и Српкиња с почетка двадесет и првога века егзистенцијални циљ није Тројично Царство Небеско, већ скотоподобно светско царство Велијара³⁰. Ововременим Србима и Српкињама Црквено (светотајинско) богоопштење и није доступно, јер су поседнути страстима и имовином, медијским и интернет садржајима, обичајима и самообманама³¹. За то време недостојни јереји и архијереји српски прогањају Светог Саву!!!³²

*Немогуће је да Христос усвоји некога ко чува своју грешност!*³³

†

Нарочито у време ово, на српској земљи поред присуства агресора, разликујемо и два, духовно супротстављена стада: једно по броју велико стадо богопротивних, *бивших Срба* и једно по броју мало стадо богопослушних, *светосавских Срба*³⁴. Плод духовно мртвог, великог српског стада је саблазан³⁵, а бројем мало стадо које свој труд не сматра узалудним, предајући себе Милости Богочовека Христа, осам столећа Царству Небескоме рађа литургијске, Свете Србе³⁶. Језиком новозаветних симбола речено, *бивши Срби* су семе крај пута, а светосавски Срби су јеванђелска *Земља живих*. Гоњено грехом, семе крај пута остаје вечно мртво, јер само Богочовек Христос може бити Пут, Истина и Живот³⁷. Оживотворена Семеном Речи Божије, светосавска земља

²⁹ Преподобни Јустин Ћелијски 2007, 100.

³⁰ „Срдечно пријатељство са светом и поштовање његових вредности напаја душу отровом неверја, увлачи у њу сладострашће, похотљивост, некакву живчану, хистеричну узбуђеност, манијанкалност, заражава је сујетним, самозадовољним и лажно-јуначким настројењима.” (Архимандрит Лазар Абашидзе 2017, 39-40)

³¹ „Све док не пређемо пут борбе са грехом, док своје срце не очистимо од страсти и док, као личност, не дефинишемо наш однос према Богу као центру свега постојећег, директно општење са светом духова биће за нас погубно, као што је за дете погубна шума пуна дивљих звери.” (Архимандрит Рафаил Карелин 2013, 391)

³² Преподобни Јустин Ћелијски 2010, 226.

³³ Свети Игњатије Брјанчанинов 2017, 170.

³⁴ „А по светосавском Еванђељу, шта значи бити Србин? – То значи: Богочовека Христа сматрати за највишу вредност и волети га више од свега; увек се при дилеми приволети Царству небеском, а не земаљском...” (Преподобни Јустин Ћелијски 2001, 252-253)

³⁵ „А који саблазни једнога од ових малих који вјерују у мене, боље би му било да се објеси камен воденички о врат његов, и да потоне у дубину морску.

Тешко свијету од саблазни; јер потребно је да дођу саблазни, али тешко човјеку оном кроз кога долази саблазан.”

(Мт. 18, 6-7)

³⁶ „... Ми морамо с вером и чежњом чинити све што до нас стоји да би дошли у присуство Господа, даље морамо следовати позиву и упуту Свете Апостолске Цркве, и црквених Отаца и Учитеља; и најзад, тек после испуњеног првог и другог услова, молитвено с надом очекивати да нас Господ припусти к Себи, и да нас Својим присуством озари, оснажи, излечи и спасе.” (Свети Николај Жички и Охридски 2001, 315)

³⁷ „Рече му Тома: Господе, не знамо куда идеш; и како можемо знати пут?

живих у дубини свога бића чува бесмртност Лика Христовог³⁸. А између Савине Земље живих и Спаситеља нема растојања, ни и у времену, ни и у Вечности.

Литература:

1. Arsenije, Vliangoftis monah (2008): „Posvetovnjačenost (sekularizam) kao bolest”, prev. Lada Akad, *Crkva od Istoka i Hrišćanstvo bez Hrista*, Zbornik radova, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, 76-82.
2. Ignjatije, Sveti Brjančaninov (2008): „Čitanje Svetih otaca”, u knjizi, *Enciklopedija pravoslavnog duhovnog života*, prev. Mladen Stanković, Pravoslavna misionarska škola pri hramu Svetog Aleksandra Nevskog, Beograd, 548-551.
3. Ignjatije, Sveti Brjančaninov (2017): „Uslov da se postane Hristov”, *Asketske propovedi*, prev. Mladen Stanković, Očev dom, Beograd, 170-172.
4. Justin, Prepodobni Čelijski (2003): *Dogmatika Pravoslavne Crkve I*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo.
5. Justin, Prepodobni Čelijski (1998): „Beseda u Nedelju 21. po Pedesetnici”, *Nedeljne besede*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 174-178.
6. Justin, Prepodobni Čelijski (1998): „1. Beseda na Svetoga Savu 1965.”, *Praznične besede*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 130-136.
7. Justin, Prepodobni Čelijski (1999): „Nevidljivo u vidljivom”, *Filosofske urvine*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 347-364.
8. Justin, Prepodobni Čelijski (2001): „Svetosavska filozofija vrednosti i merila”, *Svetosavlje kao filozofija života*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 239-253.
9. Justin, Prepodobni Čelijski (2007): „Borba za srpsku dušu”, *Setve i žetve*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 287-293.
10. Justin, Prepodobni Čelijski (2007): „Naša inteligencija i naša Crkva”, *Setve i žetve*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 97-108.
11. Justin, Prepodobni Čelijski (2010): „Beseda na Svetog Savu”, *Druge besede*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 223-227.
12. Justin, Prepodobni Čelijski (2010): „Beseda u Nedelju 21. po Duhovima”, *Druge besede*, Naslednici Oca Justina, Beograd, Manastir Čelije, Valjevo, 382-387.
13. Lazar, Abašidze arhimandrit (2008): „Pasha bez Krsta ili još jednom o ekumenizmu”, prev. Miroslav Golubović, *Crkva od Istoka i Hrišćanstvo bez Hrista*, Zbornik radova, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, 223-238.
14. Lazar, Abašidze arhimandrit (2017): *U Vavilonskoj peći*, prev. Bratstvo manastira Podmaine, Miroslav Golubović, Budva.
15. Mihailo, Azkulj otac (2008): „Šta je sekularizam?”, prev. Antonina Pantelić *Crkva od Istoka i Hrišćanstvo bez Hrista*, Zbornik radova, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, 7-22.

Исус му рече: Ја сам пут, и истина
и живот; нико не долази Оцу осим
кроз мене.”

(Јн. 14, 5-6)

³⁸ „А близу 2000 година Христос Домаћин жање своју жетву; Његове житнице на небесима скоро су пуне; Његова држава већа је бројем од свих држава на земљи укупно узетих; Царство Његово најмоћније је Царство...” (Свети Николај Жички и Охридски 2001, 490)

16. Nikolaj, Sveti Žički i Ohridski (2001): „Jevanđelje o Gospodu Sejaču”, *Sabrana dela*, II, SPCO Linc, Austrija, Slovo, Šabac, 236-242.
17. Nikolaj, Sveti Žički i Ohridski (2001): „Jevanđelje o isceljenju uzetog”, *Sabrana dela*, II, SPCO Linc, Austrija, Slovo, Šabac, 314-317.
18. Nikolaj, Sveti Žički i Ohridski (2001): *Simvoli i signli*, *Sabrana dela*, V, SPCO Linc, Austrija, Slovo, Šabac, 113-144.
19. Nikolaj, Sveti Žički i Ohridski (2001): „Ljubostinjski stoslov”, *Sabrana dela*, V, SPCO Linc, Austrija, Slovo, Šabac, 477-492.
20. Nikolaj, Sveti Žički i Ohridski (2001): *Kroz tamnički prozor*, *Sabrana dela*, III, SPCO Linc, Austrija, Slovo, Šabac, 815-928.
21. Nikolaj, Sveti Žički i Ohridski (2016): *Vojlovički stoslov*, Manastir Podmaine, Budva.
22. Nikolaj, Sveti Žički i Ohridski (2017): *Dobrovoljci*, Manastir Podmaine, Budva.
23. Palama, Sveti Grigoriје (2005): „47. Beseda na četvrto nedeljno čitanje iz Evanđelja po Luki, u kojem se kaže: Izade sejač da seje seme svoje (Lk. 8, 5); u njoj se govori i o dobrim delima koja treba da satvorimo pre sejanja”, *Gospode prosveti tamu moju*, prev. Antonina Pantelić, Pravoslavna misionarska škola pri Hramu Aleksandra Nevskog, Beograd, 375-382.
24. Rafail, Karelin arhimandrit (2008): „O raskolu”, prev. Miroslav Golubović, *Crkva od Istoka i Hrišćanstvo bez Hrista*, Zbornik radova, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, 292-297.
25. Rafail, Karelin arhimandrit (2013): „Hrišćanstvo i modernizam”, *Hrišćanstvo i modernizam*, prev. Božana H. Stojanović, Manastir Podmaine, Budva, 322-328.
26. Rafail, Karelin arhimandrit (2013): „Okultna agresija”, *Hrišćanstvo i modernizam*, prev. Božana H. Stojanović, Manastir Podmaine, Budva, 389-395.
27. Rafail, Karelin arhimandrit (2014): „Ko misli na smrt ne može da greši”, *Umeće umiranja ili umetnost življenja*, prev. Božana H. Stojanović, Manastir Podmaine, Budva, 28-37.
28. *Sveto Pismo, Novi Zavjet Gospoda našeg Isusa Hrista* (1998): prevod Svetog arhijerejskog Sinoda SPC, Beograd.
29. Teofan, Sveti Zatvornik (2013): „Stanje grešnika”, *Put ka spasenju*, prev. Vesna Nikčević i Ksenija Končarević, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko karlovačke, Beograd, 84-88.

SAVA’S LAND OF THE LIVING OR THE SEED BESIDE THE ROAD

Summary: In this work we research basic historical causes of a loss and a defense of the Serbian spiritual identity. Detecting every human action and attitude leaded by the world and time forces as a sideway, the mission of Saint Sava reveals to us that the continuance of the Serbian people is possible only by the obeyance to the evangelical commandments.

Key words: Jesus Christ, the New Testament, history, identity, secularization, Europeanism, progress, serbian apostasy

САША С. МАРКОВИЋ*

Педагошки факултет
Сомбор

УДК 141.7:271.222(497.11)

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобен: 29.08.2019

Страна: 151-164

СВЕТОСАВСКИ ЗАПИСИ КАО ПОТРАГА ЗА ХРИСТОМ СОМБОРСКИХ ПРЕПАРАНДИСТА И УТИСЦИ МОТИВИСАНОГ

Сажетак: Продор просветитељских идеја, код Срба, најпре је уследио у њиховом друштвеном окружењу на простору Хабзбуршке монархије, а потом се ширио и на остале територије где су живели. Ове идеје имале су снажан замах у развоју образовања и васпитања као и приликом увођења школског система. Међутим, њихова политичка конотација подстицала је, међу Србима разлоге за сумњу да је намера овог контекста модернизације била да се дестабилизује традиционално упориште српског идентитета – његова духовност чији је носилац била Српска православна црква. Оправданост сумње била је наговештена у неговању тзв. антидогматског става са којим су водеће личности просветитељства одлучно ушле у обрачун са клерикализмом и ригидним ставовима непопустљивости институционално организованог хришћанства. Специфичност српског положаја огледала се у ставу да је девастација традиције заправо одбацивање постојећег идентитета али и да је омаловажавање и одбијање модернизације могућа претња заостајања у историјском развоју са неизвесним последицама. Уважавајући ову потребу уравнотеженог и одговорног односа према постојећим вредностима, са једне стране и рационалистичким идејама о развоју људског сазнања, са друге стране, бројни утицајни наставници Учитељске школе – Препарандије у Сомбору су истицали значај неговања врлина и хришћанског човекољубља и љубопитљиве радозналости. О овоме сведоче и бројне Светосавске беседе са, чини нам се, јединственом намером да Срби остану у Христу и да одговоре на изазове савремене епохе.

Кључне речи: образовање, Срби, Светосавље, идентитет

Безвременост Светосавља

Истраживачи Оксфордског речника су изнели податак да је, током протекле 2018. године „реч године“, односно најфреквентнија реч на планети био придев „токсично“ или „затровано“ – на српском језику. Она се односила, како на природне тако и на друштвене феномене и међуљудске односе. (Политика,

---

* milnik.markovic@gmail.com

2018) Невешто, неискрено, а понајпре штетно би било избећи сусрет са атмосфером овог придева у нашем окружењу. Он је, попут лавине без упозорења присутан и своју неконтролисану енергију шири у свакодневници која је немоћна да мусе супротстави. Безизглед је очарао својим нихилизмом. Утркивање у њему мерило је остварене амбиције и успеха. Изгледа као да се „кратки 20. век“, односно „доба екстремизма“ (Хобсбаум, 2002) упечатљиво и славодобитно повратило. Повратак искушења у виду острашћених односа међу¹ људима и идеолошке нетрпељивости² међу народима и друштвима као да потврђују становиште да „у сталној борби новог и старог се често после неког времена у новом открива старо.“ (Јеротић, 2013: 136)

Постојаност искушења и недогледна моделација његове форме, као и небројено пута до сада у историји суочила је и нас са страхом услед незнађења пред непознатим управо из разлога што заборав - наша олако стечена привилегија нема премца међу слабостима. Одлучан отпор се тражи, на многим местима где га заправо нема. Ово је прилика да буде видљив. У години смо када обележавамо осам векова од аутокефалије, односно самосталности Српске православне цркве. Њен родоначелник је Растко Немањић, замонашени Сава. Оновремена искушења и историјске околности у којима је Сава проживео свој овоземаљски живот, нису били мање изложени мржњи и зловољи људске сујете. Борбе око територија, потреба за доминацијом³ и похлепа остварене амбиције суочавали су како Србе (Мишић, Радић, 2016), тако и друге народе са првенственим становиштем да нема опстанка уколико противник не буде уништен. Једино је деструкција била показатељ моћи и упориште трона. Такава бездан нељудскости било је тешко испунити добротом и то до тренутка да је обесхрабрен и било какав покушај. Растко Немањић није био међу обесхрабrenим јер је одабрао да се посвети трагању за људима са ликом Божијим међу сународницима. Ово трагање је подразумевало својеверсно путовање од човека свакодневнице до Саве - човека љубави, вере и наде уз склоност за просвећење народа.

Освртом на модерну српску историју, сведоци смо да су бројни знаменити српски интелектуалци друштвених и хуманистичких области, али и не само они, у намери да дају свој допринос уобличавању карактеристика српског идентитета своју пажњу усмеравали лику и делу Светог Саве. Његов живот као и свакодневна приврженост Богу били су неисцрпна инспирација за подстицај сопствене креативности. Отуд „историја српске, средњевековне просвећености почиње, искључиво, Светим Савом, као да је пре њега није ни било.“ (Црњански, 1993: 5) Неотуђивост образовања и васпитања од Христоликог пута душе сваког човека, још од овог времена је препозната као носећа идеја српске пот-

---

¹ У Божићној посланици патријарх Иринеј је скренуо пажњу на „крајњу саможивост коју препознајемо и у времену у коме живимо.“; *Српска православна црква својој духовној деци о Божићу 2019. године*, 2.

² „Спирала нетрпељивости и агресије...“; Владимир Костић, председник САНУ-а, *Страх нашег међусобног обрачуна*, НИН, 24. јануар, 2019.

³ „Политички сукоби, неизбежни али повремени...“; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Идеа, Београд, 1995, 61.

раге за вредностима. Јединствена инспирација у томе било је дело Растка, замонашеног Саве чија је „душа зашла у дубину Божје љубави.“ (Теодосије, 2019) Како је Сава поучавао своје ученике било је описано у Житијама Светог Саве (Доментијаново и Теодосијево) у којима се говори о „Савиним ученицима“ које је „поучавао“ и „учио“, „васпитавао дан и ноћ“. (Поткоњак, 2001: 56). Најзначајније у његовим поступцима било је настојање да примером утиче на разумевање сопствених ставова код ученика. „Сава је прво радио, па онда учио. Будући такав, нико га није могао окривити као хипокрита, што је иначе био случај са многим учитељима који нису били радници. Народ је слушао свог пастира без поговора. Јер, људи су такви: ако захтеваш од њих да буду мало бољи, они ће остати тамо где су, али ако ставиш пред њих савршен пример и захтеваш од њих да буду врло добри, они ће те више и радије послушати.“ (Николај, 2008: 131)

Историјски процеси оног времена, који нису ништа мање били подложни искушењима похлепе, грамзивости, сујете, љубоморе и мржње од савременог тренутка, надали су се поступцима који су могли да их превладају, не на начин да их замене другим појавама истоветних порока, већ стрпљењем и истрајношћу у намери свевременог неутралисања. Тај есхатолошки моменат у суочавању са изазовима свакодневнице доприносио је стварању комплексне личности која није губила наду одважно верујући у исправност својих поступака. „По неким хришћанским педагозима, управо у окриљу православља, човек се рађа са четири основне прафункције духа: истинитост, доброта, лепота и светост. Васпитањем се у сваког човека морају развијати управо те прафункције духа, јер у њима је садржана, сваком човеку дата, божанска искра.“ (Поткоњак, 2019) Светосавље је историјски потврђена српска редакција вере у Исуса Христа и њена узорност била је и остала присутна на недостижним пространствима вере. Управо због тога се о њему, како наводи Јустин Поповић, од самог почетка писало са „страхопоштовањем и молитвеном понизношћу (...благовойным страхом и молитвенным смирением).“ (Попович, 2019)

Умеће да се проблем и слабост решавају и побеђују добротом карактера, лепотом чина, светошћу поступка и беспоговорним трагалаштвом за истином траје као порука која идеализам намеће реалности и руководи Србе приликом сналажења у разноликим геополитичким околностима. Бурни историјски тренуци на простору Балкана сведоче о процесима који су захтевали виртуозност јавног живота и драстично кажњавали сваки покушај самоизолације у намери друштвене „неукаљаности“. Човек, као ни народ којем припада, на овим просторима није могао да буде инертан јер је то могло да значи нестанак. Бављење политиком постала је насушна потреба, а за њу су били потребни значајни предуслови надахнућа, како идејног тако и образованог. У таквим околностима, када је вођење политике губило аутентично античко значење и из одговорне самоспознаје постајало интересна активност, тековина образовања све је више личила на баласт којег треба избегавати. „...Разметање образовањем присутно је кад му је стварна сврха присила без упорабе силе.“ (Arendt, 2009: 174)

Свођење образовања на присилу представља стигматизацију потребе за сазнањем и форсирање културне политике чији је задатак управо отклон од

стваралаштва. Појавни облик овог тренда је мимикрија која се позива на образовање и васпитање јер, иако би било драже политичким елитама, неумесније било одбацити их. Иза тога се крије поражавајућа стварност у којој је образовање, као процес сазнања и критичког преиспитивања заправо антивредност савремене историјске епохе. Ово својеврсно клонуће и могуће потонуће човековог стваралаштва, односно образовања није у складу са уоченим карактеристикама Светосавља. Приклањање овом приступу сведочио би о отпадништву од народног идентитета и процеса који га изнова обнавља. Срби знају да поклекну али нису спремни да сопство одбаце.

У одређеним модерним научним дисциплинама каква је и геополитика, а које се убрзано развијају, захваљујући и још увек постојећем људском мисаоном тренду о промишљању, појављују се интересантна становишта и погледи у вези са Светосављем. На тај начин ова српска тековина историјског остварења вере у Христа изнова потврђује сопствену неограничену актуелност и, истовремено, побуђује потребу за одговором на савремене изазове кроз традиционално упориште које уме да прилагоди своје надахнуће и успешно га оваплоди. Тако је Светосавље, у овом контексту домишљатости и истраживачког прегнућа видљиво као спона „Крштене“ и „Природне“ Србије. (Деспотовић, 2019) Реч је заправо о визији духовног идентитета и његовог територијалног обима. Утицај Светосавља је неопоредиво шири од контекста актуелних државних разграничења, а постојећа незадовољства том чињеницом претачу се у све очигледнију редукуцију Светосавља. Оно је, у том контексту израз српске прекомерне националистичке идеологије. Свакако да је у тим настојањима дерогирања Светосавља, најспорнија прекомерност национализма управо оних који на њему инсистирају, а да су при том дубоко индоктринирани неприхватљивим незнањем о Светосављу и његовој носећој идеји вредности и човекољубља.

Светосавско упориште у хришћанском моралу омогућило је универзализам полазишта из којег се развијала потреба неговања људског духа и његово образовно и мислеће усавршавање. „И одиста, само чистом, ничим непомућеном духу хришћанства, који је био космополитски у најлепшем значењу те речи, имамо и ми Срби да благодаримо за први зачетак наше старе државе, за прве почетке наше културе, за постуни развитак наше народне књижевности и просвете, која нас је довела и до народне државе.“ (Ђорђевић, 1896: 27,28) Образовни развој народа, од Светосавског исходишта био је везан за духовност, а при том је народност била рефлексивна хришћанског идентитета код Срба. Тај процес подједнако је био посвећен и рационалном и емотивном развоју, односно неговању разума и осећања и трагању за њиховим складом. „Благо теби ако ти разум у срцу почива! Реч је, дакле, о успешној и плодној синтези разума и срца, рационалног и емотивног, а дубински психолози би још рекли, свесног и несвесног.“ (Јеротић, 2019)

Овај израз образовања или амбиције сазнања, по нашем мишљењу био је на Христовом путу, и из тог разлога је имао специфично прогресивну историјску улогу. Она се огледала у ширини толеранције сусрета досадашњег са модерним изразима који су у неутољивости апетита сопствене амбиције били

склони деструкцији постојећег. Генерацијски сукоби неразумевања, толико често историјски видљиви, кроз отвореност према идеалима образовања могли су да постану ехо анахроних епоха људске суманутости. Ипак нада да ће успостављена традиција бити само неславна музејска прича људске цивилизације никада у потпуности није, нити ће, како стоје ствари бити остварена. И то и упркос сталним изазовима. Један од њих је и тај да „синтеза“ о којој је писао Владета Јеротић, подсећајући нас да дело Доситеја Обрадовића изгледа као наивно празнословље које је проистекло од људи који не прихватају реалност и одвраћају од потраге за правим решењима у очувању народа. При том, они морају бити свесни изопачености стварног света, егоизма интереса који постоји међу људима и народима али и потребе да у таквом окружењу треба бити неосетљив уколико желиш да опстанеш, а суров уколико желиш да успеш.

Овај дехуманизовани историјски процес често је претио српском народу и биолошким нестанком, али је, најчешћа реакција била у ослонцу на Светосавље и просветитељство на које нам оно изнова скреће пажњу. Чувати освещену традицију и суочити се са модерним које ће традиционалне вредности освежити, а модерне подухвате растеретити прекомерне самодовољности је порука коју никада не треба занемарити. Најбитинији институционални сегмент на којем се овај процес одвијао било је школство и стварање учитеља који ће моћи да га одговорно систематизују и учине прикладним за развој личности и српског друштва.

Сомборско учитељство као искра Светосавља

Учитељска школа у Сомбору, односно првобитна Норма – курс за образовање учитеља, основана 1778. године, била је јединствени извор наменитих намера. Од самог почетка рада на образовању будућих педагога, установитељ установе, Аврам Мразовић (1756-1826) је прихватио продор модерних просветитељских идеја Јана Коменског (1592-1670) који је свет посматрао *sub specie educationis* (са становишта образовања). (Спевак, 2003: 34) Инспириран потребом организовања школског система, Мразовић је трагао за доживљајем школе која је морала да привуче пажњу ученика, систематски осмишљава постепени приступ градиву и стекне утисак преко потребне и свакодневне институције. Подршка државе - Хабзбуршке монархије у том процесу била је драгоцен, али је имплементација новог школског система била једино могућа уз подршку Српске православне цркве као једине институције са значајним народним поверењем. Реформе на којима је Беч инсистирао, због њених појавних облика у прошлости према Србима, подстицале су, код Цркве опрез и захтевале додатна појашњења. Овај опрез будио је сумњу, али не неповерљиву и одбојну, већ зрелу која се суочава са изазовом и тежи да прилагоди реформске намере потребама српског идентитета. У том контексту веронаука је у Норми, а потом од 1812. године и у Препаранднији имала заслужено место. Наставни кадар је својим способностима умео да испрати одговорност иградње духовног и моралног лика учитеља. Један од најзначајнијих међу њима био

је Павле Платон Атанацковић (1788-1867), свештеник и професор Препарандије, а касније будимски и бачки владика, плодан писац, председник Матице српске, добротвор и задужбинар. Он се залагао за неговање и јачање процеса образовања и васпитања. „Као што је свет пуст и мрачан био пре него што је Творац заповедио да настане светлост, тако је мрачно срце човека пре његовог образовања и васпитања.“ (Степановић, 2016: 216) Атанацковић је инсистирао на сарадњи просвете и вере „Учитель се ослони на свештеника, а овај на онога...“ (Атанацковић, 1864: 46)

Услов за успешног и оствареног учитеља, по Атанацковићу, а држећи се етике просветитељске епохе, античке традиције и њеног синкретизма са хришћанским учењем, јесте човекољубље односно, користећи ондашњи израз епохе - филантропизам. Подршка Атанацковићевим модерним идејама у педагошком раду био је његов традиционализам. Намера му је била да не избегава суочавање са модерним ослањајући се чврсто на препознате вредности које је, по његовом мишљењу, народ већ прилично дуго стварао и неговао. „Старина ваља да се течаемъ времена прегледа и чисти но не ваља да се брзоплетно мњња, крњи, шкопи“ (Атанацковић, 1864) Овај наратив мисли указивао је на присуство Светосавља као узора приликом стварања учитељског идентитета. Сава није никада одбацивао изазове тиме што је омаловажавао незрелоост савременог тренутка, сасвим супротно, иако су можда и били брзоплети, исхитрени и недовољно увиђајни, ти изазови су проистицали из људске потребе стваралачког доприноса и њихово омаловажавање је значило негирање људске креативности као дубоког Божјег дара.

Отуд је Сава имао стпљења да саслуша нове потребе и да их испуни значењем на тај начин што ће им, кроз поуке из прошлости о сличним догађајима усмерити развитак према суздржаности, уважавању, а тиме према успешном остварењу замисли. На основу овог је видљиво да је коначно установљење обележавања дана Светог Саве, који је кроз духовни развој и критички приступ био стално присутан међу Србима, било је искључиво питање формалности и форме који је временом и остварен.

Прва прослава Св. Саве у Сомбору одржана је 14/26. јануара 1853. године. Прослава је приређена у овдашњој српској Народној основној школи, захваљујући залагању свештеника и катихете (вероучитеља) Ђорђа Стефановића Којанова. О Светосавској прослави у сомборској Српској учитељској школи (Препарандији) прва вест потиче из школског извештаја штампаног 1863. године. У њему се наводи да је најсвечаније прослављен празник Св. Саве, просветитеља српског, тако што је овдашњи прота и управитељ Препарандије Ђорђе Бранковић, са два свештеника и ђаконом, служио литургију у Светођурђевском храму.

Подсећање на стваралаштво и делотворност Светог Саве указивало је на упориште, пре свега морално - дакле одлучујуће, ондашње српске педагошке мисли која се ширила из Препарандије у Сомбору. „Српска народна вероисповедна школа јесте онај станац камен на ком Србин будућност своју зидати може. Такву школу је основао и наш светитељ и први учитељ српски – Само се

у тим школама слободно могу неговати све врлине и особине народне.“ (Школски лист, 1889) Неговање школског образовања и васпитања неизоставно је било повезано са хришћанском мисијом која сведочи о Богу, као источнику свему и путовођи свега. „Хришћанска мисија се састоји у откривању и поновном остваривању божанске и нестворене, трансцендентне и поново стварајуће силе Једног Логоса у свету.“ (Мајендорф, 2019) Уколико је било и помисли да је свођење Светосавља могуће на реторичку слаткоречивост која, најчешће није била у дослуху са стварношћу, њих су разарали одговорни појединци који су се старали о очувању српског просветитељства далеко од демагогије која је супротна Светосављу. У прилог томе су и бројне беседе које су држане поводом обележавања дана Светог Саве. Оне су често имале различит садржај али су шириле јединствену поруку о вредностима које треба неговати још у дечјем узрасту и о неупоредивој важности тог чина.

У том контексту требало се потрудити у намери да се сопствене слабости човека на време, односно код деце, превазиђу. Те слабости су исти они греси са којом се човек суочава вековима, понекад и у лажној нади да ће их се решити без Христа. Они су примамљиви и заводљиви, а њихов успех је хришћански неуспех. Појаснити детету сву изопаченост примамљивих поступака огрешења о друге људе зарад себе, носећи је чин васпитања младог човека. „Прва је погрешка што се код деце сујета подрађује, која се временом у гордост претвара. Ни једна се страст не може тако лако у људском срцу угњездити, као сујета... Ми смо по природи јако склоњени да себе за боље држимо него што смо збиља... Она нам очи засени, те наше погрешке и слабости не видимо, дакле на поправљање и не мислимо... У христијанским прописима хиљаду тешкоћа налазимо, јер су нашем живом уображењу и нашим страстима противни...“ (Школски лист, 1885) Суочавање са својом недовршеношћу најодговорнији је приступ учитељског позива и носећа морална поука за децу. „Не поступајмо сурово са онима који су нам покорности дужни, и покажимо им да их за браћу сматрамо ! Опраштајмо онима који су нас увредили, и не тражимо освете над њима !“ (Школски лист, 1885)

Српско школство у социјалном окружењу прилично надобудне политичке елите Дунавске монархије која је једино симпатисала сопствено национално постигнуће, суочавало се са тенденцијом политичког неутралисања. Овакав третман често је будио малодушност који је „пуштао школство низ воду“, одбијајући да нешто учини у супротном правцу. Услед тога стање у српским школама личило је на учмалост оних који би радије да нису ту где јесу. Учени у духу Светосавља, да је вера водила, а истрајност у остварењу циља обавеза, бројни српски интелектуалци попут Ђорђа Натошевића (1821-1887) су се суочавали са проблемима и то тако што су их најпре дијагностиковали. „Основне школе српске биле су у јадном стању, крајње занемарене и опале. У њима је владао највећи механизам, најподлија педантерија и ропска тиранија... Катехисиз учила су деца напамет од речи до речи шта значи ова ил она реч. Тако је написано, тако треба научити, то биаше заповест наших учитеља и катихета. Што деца нису разумевала ни речи из катихисиса, што су одговарала без смисла и без осећања, на питања која учитељи из књиге им

задавању, на то се нитко ни освртао није; то се држало да је сасвим на свом месту и како ваља. Ни у једној школи нашој није се приповедала ни једна једина библична приповедка.“ (Школски лист, 1867: 16)

Ово прилично недопустиво стање морало је да се коренито мења и у том подухвату била је потребна импресивна енергија коју је једино могло да распламса уверење у исправност чињења и Божја наклоност према њему. Ђорђе Натошевић је био посвећен овом послу и ускоро су резултати били видљиви. „Пре свега заведено је тумачење молитва, веровања и заповести и обавештена су деца о томе.“ (Школски лист, 1867: 17) Због свог рада, Натошевић је био изузетно цењен од својих сународника, оних којима је стало до образовања и васпитања. Након његове изненадне смрти, успомена је била веома садржајна и прилично реално панегирична. „Он је био нама и Амос Коменски и Песталоције и Гразери Келнер и Кер и Дистервег наш. У њему једном усредсређене су биле све врлине најизвртнијих педагога.“ (Школски лист, 1887) Симбиоза свих ваљаних карактеристика водећих педагога импоновала је приликом одавања почести лику и делу др Ђорђа Натошевића, ипак, духовно она се сводила на универзализам људскости приређен српству кроз сећање на дело Светог Саве. Дело које је овековечило Натошевића заснивало се на његовој посвећености стваралаштву, а тај креативни чин је, по мишљењу бројних педагога оног времена најблагороднији дар Бога људима о којем они одлучују слободном вољом сопственог избора.

Један од оних који су били ослонац у развоју српске педагошке идеје, проткане хришћанском вером био је и Константин Дмитриевич Ушинский (1823-1871), руски интелектуалац који је кроз развој педагогије трагао за идентитетом руског народа и карактеристикама руског човека⁴, на тај начин посредно потврђујући и значај Светосавља за Србе. „Тако је Бог написао закон слободног рада и у спољашњој природи и у самом човеку, у његовом телу, срцу и уму. Упућујући особу на посао, Креатор је учинио рад неопходним условом за физички, морални и ментални развој, а сама срећа и достојанство особе учинили су то непремостивом зависношћу од личног рада.“ (Ушинский. 1950: 578) Уважавање европске педагошке мисли био је пут развоја идеје о одговорном школству код Срба која је требала да постигне сопствену аутохтону визију. Подршка у том процесу је и ослонац на педагоге који су долазили из православног света и чија модерност није била упитна нити стигматизирана јер је неговала Христољубље. Дубина те мисли видљива је и данас кроз православну педагогију⁵ која се упорно бори против све снажније нечовечности као израза ароганције која се бодри управо код деце. Борба против те гордости је борба против острашћености будућег оформљеног човека.

---

⁴ О Константину Димитријевичу Ушинском школска и заинтересована јавност били су информисани у чланку у Школском листу од 15. јула 1882.

⁵ Ближе види и: Монахиња Магдалина, *Мисли о деци у православној цркви данас*, Савремена руска православна педагошка мисао, Православни богословски факултет, Педагошко-катихетски институт, Београд, 2016, 81-102.

Сусрет са заводљивим импликацијама

У деветнаестом веку, времену развоја модерних идеологија и њихових тежњи за наметањем сопствених погледа у облику холистичке амбиције, претила је опасност да и Светосавље доживи тумачење злонамерних побуда. Парохијална свест о сопственој величини суочавала је националну идеју са прекомерним прохтевима. (Јеротић, 2004) Услед моногобројних препрека на које је контекст овог тумачења наилазио, ширина националности трансформисала се у ускогрудост шовинизма, а вера је потиснута мистичном фантамазгоријом обновљеног паганства. „И то у толикој мери да се понекад питамо да ли се истинска вера можда налази изван цркве.“ (Arendt, 2019)

Код нас, све то се дешавало управо под плаштом доследног српства, а суштинског ритуалног карикирања поверења у хоризонте Светосавља. Ипак дела су наново настајала да сведоче о јединственом путу насупротив бројних странпутица. „Добар си Србин, ако имаш слатку душу краља Владимира, издржљивост Немањину, христољубље Савино, ревновање Милутиново, кротост Дечанскога, смерност Урошеву, пожртвовање Лазарево, витештво Страхинино, правдољубље Марково, срце Југовића мајке, поуздање Миличино, благост Јевросимину, милост Косовке девојке, трпеливост поробљеног робља, видовитост слепих гуслара, мудрост српских попова и калуђера, стидљивост народних девојака, надахнуће народних певача, даровитост народних занатлија, отменост народних ткаља и везиља, јасноћу народних пословичара, умереност и одмереност српских сељака, сјај крсне славе свих крштених Срба.“ (Велимировић, 2019)

Исцрпна карактерологија у тако кратком писаном тексту управо сведочи о трагу које запис уме да остави без обзира на свој обим. Он је дескриптиван, али његово лингвистички опис тек је констатација која заостаје за уистину изреченим. У намери да се на тај начин одредимо, могуће је да ћемо дићи руке јер је исувише комплексно, а ми ћемо га утешно прозвати идеализмом никад достижним. Задовољићемо се да постоји такав запис од изузетног значаја, али је наше напрезање да га остваримо неприхватљиво захтевно. И зато смо спремни да своју приврженост идеји зауставимо на граници која нас задовољава, али која подстиче сумњу да ли смо се уопште или иоле у нечему потрудили. Судбина ових исписа, из овог разлога је усамљеност и они пре подсећају на мисаони забран који од нас тражи да будемо оно што уистину не можемо без обзира што у симулакруму представљамо да јесмо. Управо зато такви ставови, утемељени на Светосављу нас управљају према огромном раду који је пред нама у нади да ће посустала трудољубивост код Срба да се значајније покрене. „Све велике књиге су књиге које одучавају. Без обзира на то шта нас могу поучити, без обзира на то шта ново оне доносе, таква дела нас увек удаљавају од добро утабаних стаза и тиме разоткривају наше омиљене илузије. Све велике књиге нам одузимају штаке којима се испомажемо и терају нас да се ослањамо на наше сопствене ноге.“ (Чичовачки, 2019) Интелектуални и духовни обрачун са илузијама, наслеђе је одговорно тумаченог Светосавља и сведочи и

о успешној политици реално могућих активности на које је Сава, у историјском времену чинио са надом да ће немањих држава остати слободна упркос освајачким склоностима моћнијих држава попут Угарске, Византије или са простора Западне Европе.

У том подухвату, неправилна процена, задојена нестварним прецењивањем сопствених могућности је неопростива грешка. Она је често била видљива у историји српског народа и у лакој поверења и убеђења са којом се она руководила. „Кућа на сред пута“, коју су Срби саградили, а на шта је Јован Цвијић упозоравао често је била мета инвазионих претензија, а да народ, без обзира на умешност живљења није могао много тога да учини да би опасност избегао. Међутим, сусретали смо се и са околностима које су ишле у нежељеном правцу, а подстицај томе биле су наше колективне самообмане, неговане и креиране од друштвене елите која се није руководила Светосављем и која је образовање и критичку увиђајност доживљавала као прекомерну критику сопствених подухвата. Последица тога била је све дубља и антагонистички настројенија подела унутар друштва и тенденција издајничког етикетирања оних који одударају или одступају од прокламованог. Демократски процес, уз дијалог је у потпуности, у тим околностима, потиснут и сматран је за излизану флоскулу. Она је била неискрена сценографија иза које се крила властољубива намера по сваку цену.

Са оваквим изазовима се суочавала српска друштвена мисао и њена политичка рефлексија током осмишљавања националне идеје у романтичарском духу и током формирања и развоја страначког живота у Србији. Зачетници либерализма, попут Владимира Јовановића (1833-1922) су указивали на бројне недостатке српског политичког живота. Оптужујући актуелну политичку елиту за опортунизам и улагивање двору, Јовановић је инсистирао на развоју националне идеје која би, у најскоријој будућности повратила углед, величину и територијалност Душановог царства. (Марковић, 2015) Било који други концепт је био представљен као издајнички, и при том није било никаквог разумевања за евентуални промишљени опрез или целисходнији тактички приступ. Осуда да је претензија обнове овакве државе мегаломанска, сматрана је изразом непријатељства не мање опасног од спољашњег. А ти спољашњи непријатељи постајали су све бројнији јер у својим националистичким пројекцијама нису неговали разумевања за наше амбиције. Усаглашавање кроз разговоре носећих друштвених елита сматрано је за слабост и неприхватљив узмак који подсећа на болне поразе у прошлости. Балкан, у таквој историјској констелацији је личио на напету жариште неутољених државних и националних амбиција и по томе, се ни у чему није разликовао од демонстрираног империјализма европских држава који је почетком двадесетог века постепено клизио према конфликту.

Надмоћност и престиж, не духовна, него у сили, дакле супротне Светосављу постале су водиле геополитичких ставова. „Националиста је онај ко мисли једино, или углавном, у терминима надметања у престижу...Он види историју, посебно савремену историју, као бескрајан успон и пад великих целина моћи, а сваки догађај који се деси изгледа му као демонстрација да је његова страна у успону, а неки омражени ривал у опадању и слабље-

њу...Национализам је глад за влашћу ојачана самообманом. Сваки националиста способан је за најфлагрантнију превару, али је такође — пошто је свестан да служи нечему што је веће од њега — непоколебљиво сигуран да је у праву.” (Орвел, 2019)

Треба имати у виду да ниједан људски став, без обзира на ниво одговорности и сазнања на којима је настао не може да себи устолочи претензију есхатолошког и холистичког одговора на изазове друштвених прилика. Склоност таквих одговора је стигматизација свих других покушаја и омаловажавање напора, а тиме и човека другог и другачијег. „Национализам је, дакле, превасходно негативитет, национализам је негативна категорија духа, јер национализам живи на порицању и од порицања. Ми нисмо оно што су они. Ми смо позитиван пол, они негативан.“ (Киш, 2019) То одступа од истинског човекољубља на којем је Светосавље настајало. Хришћански универзализам је суштинска одредница ставова Светог Саве и сваки идеолошки партикуларизам једино је могућ уколико је у складу са тим вредностима. Међутим, дубина тако усвојених вредности неприхватљива за концепт егоизма и подстицања различитости међу људима који пред Богом треба да су једнаки. „Национализам живи од релативизма. Не постоје опште вредности, естетичке, етичке итд. Постоје само релативне. И у том смислу, у првом реду, национализам јесте назадњаштво...Циљеви национализма увек су *достижни* циљеви, достижни јер су скромни, скромни јер су подли. Не скаче се, не баца се камена с рамена, да би се достигао *свој* сопствени максимум, него да би се надиграли они, једини, слични, а тако различни, због којих је игра започета.“ (Киш, 2019)

Изразито би било погрешно, на прагу ових ставова доћи до закључка да овакво тумачење Светосавља оспорава националну припадност и да је у својој преокупацији хуманизмом, заправо концепт који води српство према неизвесној будућности државе и народа. Национална идеја је афирмативна историјска категорија повезивања људи чије се заједништво огледа у бројним бликостима, почев од језичких, до историјских и вредносних. Она плени својим добро осмишљеним изразом који настаје као плод најсвестранијег културног стваралаштва. Сваки нови креативни појединац, док ствара своју личност и своје дело, у таквим околностима, инспирисан је да се поистовећује са узорним у свом народу. Он не копира већ ствара нове садржаје који неизмерно обогаћују национални израз, чинећи га изузетно привлачним, а не одбојним за будуће генерације које су све бројније јер њихов патриотизам није мерљив кроз жртву већ кроз стваралаштво.

Потцењивање овог приступа, често историјски и утемељеним ставом да би то значило дефетизам у околностима националистичких опсена „других“, ипак има упориште једино у недовољном разумевању културне еманципације националне идеје. Она не подразумева неспособност. Једном приликом Патријарх Павле је напоменуо „борбен, а не ратоборан“, одлучан, дакле, али и трезвен и сналажљив у одбрани своје националне идеје мотивисане ширином Светосавља, а не упоран и неразуман у наметљивости сопственог национализма који своје перформансе објашњава скромношћу коју нико не разуме. Сматрамо да у овом, идентитетски употребљивом наративу, самопоуздање не може бити на-

рушено колебањем притворних, већ учвршћено и обogaћено новим сазнањима и увиђајнијим ставовима светосавски одговорних.

Завршни утисак

Подсећање на Светосавље у години монументалног јубилеја осам векова од Аутокефалије цркве Срба је својеврсна одговорност према наслеђу на које се често позивамо, али које још чешће заборављамо не чинећи дела достојна његове традиције. Учитељска школа, Норма, а потом и Препарандија су се, са мање или више успеха, током свог вишевековног постојања трудиле да сведоче о добрим делима и да образују и васпитају децу на начелима човекољубља. Људске слабости, на које нико од нас није имун, умеле су да пруже снажан отпор Христољубљу сматрајући га наивним и илузорним оптимизмом који је најчешће штетан у реалном животу. Ове сумње понункане су бројним идеолошким утицајима као и материјалистичком злоупотребом научних достигнућа. Ипак, при сваком чину омаловажавања Светосавља, остварује се привидна сигурност која је заправо застор иза којег се крије прилична нервоза услед немоћи пред вредностима. Слободан избор захтева велику одговорност, а многи од нас нису спремни за њу па се нуде поводљивости која затире критичко виђење, а протажира масовно сврставање.

Саборност није мноштво истих, већ заједница Боголиких појединаца неизмерно богатих у својој индивидуалности коју радо деле са другим у Богу сличиним, а јединственим личностима. Уколико се идеолошки садржаји уклапају са порукама хришћанске универзалности о којима је сведочио Светосавље и кроз педагошки рад у Препарандији, њихова дуговечност је реалнија. Ипак, у својој ароганцији која инсистира на свеобухватним реформама одмах и сада (*hic et nunc*), идеологије су супротстављене Светосављу, и то понајпре оне које се на њега позивају. Пропаст идеологије спутавања, крајем прошлог века омогућило је ренесансу запостављених идеологија исте склоности. У таквим околностима, експонирани мундијалисти и националисти, усредсређени на међусобно ниподаштавање, нису имали разумевања за српске космополисте чије је упориште било Светосавље које се не одриче токова модернизације. Штавише, истовремено су их омаловажавали путем етикетирање да су експоненти оних „дугих“. Успехом, ипак, не могу да се похвале.

Литература:

1. Arendt, Hannah (2009): *Kriza u obrazovanju*, *Evropski glasnik*, broj 14, 171-189.
2. Arendt, Hannah (2019): "Religion and Politics", 1966, <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=mharendt&fileName=05/052160/052160page.db&recNum=0&itemLink=/ammem/arendthtml/mharendtFolderP05.html&linkText=7>
3. Атанацковић, Платон (1864): *Приносъ родолюбивыхъ мыслй на жертвеникъ на роднога напредка*, у Новом Саду.

4. Vladika Nikolaj Velimirović (2019): *Pismo Jednom patrioti koji kaže: Dovoljno je biti dobar Srbin a vera je sporedno*, Misionarska pisma, <https://svetosavlje.org/misionarska-pisma/16/>
5. *Govor na Svetog Savu u srpskoj školi D. Tuzlanskoj*, Školski list, broj 2, 15. februar 1889.
6. Episkop Nikolaj (2008): *Život Svetog Save*, Manastir Žiča.
7. Despotović, Ljubiša (2019): *Geopolitika Svetosavlja*, Kairos, Novi Sad.
8. Jerotić, Vladeta (2013): *Izazovi hrišćanstva u 21 veku*, Ars Libri, Beograd.
9. Jerotić, Vladeta (2004): *Vera i nacija*, Ars libri, Beseda, Beograd.
10. Jerotić, Vladeta (2019): *Dositej Obradović. Između pravoslavlja i zapadne prosvetljenosti*, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11665>
11. Kiš, Danilo(2019): *Esej o nacionalizmu*, <https://www.scribd.com/doc/81941520/Danilo-Ki%C5%A1-Esej-o-nacionalizmu>
12. Konstantin Dmitrijevič Ušinskiĭ (1950): *Polnoe sobranie sočinienĭj*, tom 9, *Čelovek kak predmet vospitanĭja*, *Opĭt pedagogičeskoĭ antropologii*, tom vtoroj, Izdatel'stvo akademii pedagogičeskih nauk, Moskva, 1950.
13. *Kultura, umetnost, nauka*; Politika, 29. decembar 2018.
14. Majendorf, Jovan (2019): *Hristos kao Reč - Jevandjelje i kultura*, <http://teologija.net/jevandjelje-i-kultura/>
15. Monahinja Magdalina (2016): *Misli o deci u pravoslavnoj crkvi danas*, Savremena ruska pravoslavna pedagoška misao, Pravoslavni bogoslovski fakultet, Pedagoško-katihetski institut, Beograd, 81-102.
16. Mišić Siniša, Radić, Radivoj (2016): *Srbija 1217. Nastanak kraljevine*, Evoluta, Beograd.
17. Natošević, Đorđe (1861): *Kratko uputstvo za srpske narodne učitelje. Drugo propravljeno izdanje*. Novi Sad.
18. Nekrolog Đorđe Natošević, Školski list, broj 8, 10. avgust 1887.
19. O dečjem vaspitanju (Svetosavska beseda), Školski list, broj 2, 1885.
20. Obradović, Dositej (1932): *Život i priključenija*, Narodno delo, Beograd.
21. Orvel, Džordž (2019): *Beleške o nacionalizmu*, http://www.orwell.ru/library/essays/nationalism/serbian/s_nat
22. Marković, Saša (2015): *Nacionalno bez odijuma, pogled bez pretenzija*, Pedagoški fakultet u Somboru, Sombor.
23. Potkonjak, Nikola (2001): *Rastko Nemanjić – Sveti Sava, Učiteljski fakultet*, Beograd.
24. Potkonjak, Nikola (2019): *Čudesnost i zagonetnost vaspitanja*, str. 3. <http://www.sao.org.rs/documents/2012/Besedjenje/BESEDJENJE%20N%20POTKONJAK%20CUDESNOSTI%20I%20ZAGONETNOST%20VASPITANJA.pdf>
25. Stepanović, Milan (2016): „Svečana beseda Pavla Atanackovića prilikom ustanovljenja srpske Preparadniji u Somboru“, 3/15 novembra 1816“, *Norma*, broj 2, 207-225
26. *Srpska pravoslavna crkva svojoj duhovnoj deci o Božiću 2019. godine*,
27. Srpske narodne škole pre deset godina i danas, Školski list, broj 16, 31. avgust 1867.
28. Srpske narodne škole pre deset godina i danas, Školski list, broj 17, 15. Septembar 1867.
29. Kostić Vladimir, predsednik SANU-a, *Strah me našeg međusobnog obračuna*, NIN, 24. januar, 2019.
30. Teodosije (1984): *Žitije Svetog Save*, Srpska Književna zadruga, Beograd.
31. Sv. Iustin, Popović (2019): *Žitie Sv. Savvy*, https://www.rastko.rs/bogoslovlje/jpopovic-zitije_save_ru.html
32. Spevak, Zoroslav (2003): *Jan Amos Komenski, Pedagog i utopista*, Kultura Bački Petrovac, FORS, Novi Sad.

33. Ćirković, Sima (1995): *Srbi u srednjem veku*, Idea, Beograd.
34. Đorđević, Vladan (1896): *Grčka i srpska prosveta*, Srpska Kraljevska akademija, Beograd.
35. Crnjanski, Miloš (1993): *Sveti Sava*, Z.M. Batajnica, Beograd.
36. Čičovski, Predrag (2019): Suđenje čoveku i suđenje Bogu: Refleksija o Jovu i Velikom inkvizitoru; http://teologija.net/sudjenje-coveku-i-sudjenje-bogu/?fbclid=IwAR3x9D7oaptwrkxjCMC-xkwZrsJp0AiF6ES0L_gHegj6udaQT6C94Y6x8rc
37. Hobsbaum, Erik (2002); *Doba ekstrema (istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991)*, Dereta, Beograd.

THE SVETOSAVSKI RECORDS AS A SEARCH FOR CHRIST OF SOMBOR TEACHERS AND THE IMPRESSIONS OF THE MOTIVATED

Summary: The reminding of Svetosavlje is the responsibility to inheritance. Teachers' school, with more or less success, tried to testify about good works and educate and educate children on the principles of humanity. Free choice requires great responsibility, and many of us are not ready for that. The Teacher School in Sombor emphasized the importance of cultivating virtue and curiosity. This is also evidenced by numerous texts of the Svetosavlje with a unique intention that the Serbs remain in Christ and respond to the challenges of the modern era.

Key words: education, Serbs, Svetosavlje, identity

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ

Студентски центар
Нови Сад

УДК 398(=163.41):37.014(497.113)

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобен: 29.08.2019

Страна: 165-174

ИСТОРИЈА СВЕТОСАВСКИХ ПРОСЛАВА У СРПСКИМ ШКОЛАМА НА ПРОСТОРУ ВОЈВОДИНЕ

Сажетак: Модерни школски систем код српског народа расејаног широм Балкана, утемељен је на подручју јужне Угарске, односно Војводине. Управо се на овом простору прилично рано појавила идеја, по узору на друге народе, да се за школског патрона узме Свети Сава. Војвођански учитељи су развијајући школски систем и међу својим саплеменицима јужно од Саве и Дунава, временом овај школски празник учврстили на целокупном српском етничком простору. Празник се несметано прослављао све до краја Другог светског рата, када је комунистичка идеологија повела огорчену борбу против религије, а посебно њеног присуства у световном животу народа. Аутор је у раду нарочиту пажњу посветио овом периоду, када је насилно прекинут двовековни континуитет прослављања Светог Саве у српским школама.

Кључне речи: Свети Сава, школство, религија, Војводина, Срби

Како међу научницима и уметницима, тако и у народу влада скоро неподељено уверење да је Свети Сава не само најзначајнији Немањић, него и највећа и најзначајнија историјска личност српског народа. Његова личност се толико дубоко урезала у свест нашега човека да је постала један од најважнијих стубова српског идентитета. Срби су овом хришћанском духовнику и свецу, додали и многобројне митолошке особине и на тај начин сачували словенску прошлост и помирили паганско наслеђе предака са религиозно-моралним учењем православља. Захваљујући мудрости, разумевања дубине укореењености словенске традиције и необичној љубави према народу, он за Србе није био ауторитативни, бескомпромисни мисионар, већ духовни препородитељ и благи, стрпљиви учитељ хришћанске вере. Због тога су га волели и веровали у његову светост, молили му се, привијали уз њега и као своје најмилије носили га у својим срцима.

Стога је временом „све што је најбоље и најсавршеније или је у природи једног предела лепше и необичније, довео је наш народ у везу са идеалом својим, Светим Савом. Нема краја, у коме какав крст, дрво, извор, пропланак,

пећина, друга каква необична белега или нешто ређе, боље или лепше не би носило име Светог Саве.“ (Димитријевић, 1926: 3) Тако да је православље највише због његове делатности прихваћено и касније у тешким тренуцима потчињености исламском освајачу, сматрано „српском вером“. У таквим околностима, Савин лик је превазишао оквире црквеног свеца и попримио обрису националног заштитника. Православље је прихваћено, али је, како каже Јустин Поповић, обучено у „српско рухо“. (Поповић, 1957: 205) Вероватно се и због тога култ Светог Саве за време турске владавине проширио не само међу православнима, већ и на муслимане и католике.

Самим тим, било је и очекивано да су Срби у тешким тренуцима ропства, подижући устанке, очекивали помоћ, управо од Светог Саве. Ширење оваквог мишљења добрим делом је заслужно и братство манастира Милешева. Чувено дело наше средњовековне књижевности, „Акатист светом Сави“, писано у овом манастиру од стране монаха и песника Лонгина, обилује изразима „отачаство“, „отачаствена црква“, „српски род“ и „српске земље“. (Самарцић, 1993:71) Када су крајем XVI века подигли устанак у Банату, српски устаници су носили на својим заставама лик Светог Саве. Вера у његове чудотворне моћи, као што смо рекли, ширила се и међу муслиманима, тако да нам о присутном страху Турака од хришћанског светитеља сведоче стихови једне народне песме у којима се каже, да ће: „овај ђаурски светитељ, све нас Турке у Шам прогонити.“ (Слијепчевић, 2002: 129)

Одмазда Синан-паше, када је спалио мошти Светог Саве на Врачару, није имало сврху да оснажи ислам и поколеба веру Срба у хришћанство, већ да угаси и најмањи подсетник некадашње независности, славе и величине српске средњовековне државе. Ово сећање се кроз култ Светог Саве обликовало у жељу за обновом. Оно је без сумње обнављало и некадашње самопоуздање, које је уливало храброст, спремност за борбу и веру у победу над мрским завојевачем. Срећом, гнусни чин Синан-паше није постигао ништа од очекиваног. Савин култ је већ у народу био дубоко укореван и Србима је спаљивање моштију представљао, не само још један доказ турске тираније, већ доказ сопственог значаја и велике вредности Савиног култа. Тако да је узлет српске самосвести и њен развој наредних векова ишао паралелно са јачањем и поштовањем тог култа.

Из ове симбиозе верског и световног карактера дела и личности светог Саве, временом се постепено издвајао његов просветитељски лик. Али не у оном старогрчком сократовском смислу, нарочито не у смислу француског просветитељства XVIII века, већ као што смо истакли, као учитеља хришћанског учења. Дакле, он није схоластик који преноси знања и вештине, него светитељ (у овом случају просветитељ) који Србе учи хришћанству. (Kolarić, 1995:110)

Пошто су манастири, између осталог, били центри писмености и учености, онда је и разумљиво што се овај процес сједињавања појмова светитељ и просветитељ развијао међу ђацима и калуђерима при манастирима. У тим ретким средиштима писмености, постепено се развијао обичај да се дан

смрти светог Саве обележи и као празник оних који теже ка учености и знању. На основу расположивих података, можемо закључити да се тај обичај развио међу војвођанским Србима, у фрушкогорским манастирима, пре свега, у манастиру Кувеждин. Из ове задужбине деспота Стевана Штиљановића, повећене оцу и сину, светом Симеону Мириточивом и Светом Сави, култ светог Саве ширио се међу ђацима и по осталим местима насељеним српским становништвом. Први пут је овај празник, као највећа школска свечаност, забележен 1735. године у Српско-латинској школи у Сремским Карловцима. Али, осим извештаја да је тај дан ученицима саветовано да га проведу молећи се светом Сави и да су писали радове њему посвећене 14. и 15. јануара (овај извештај се односи на 1755. годину) не можемо знати колико су прославе из XVIII имале одлика каснијих прослава у XIX и XX веку. Нарочито ако знамо да су ђаци припремали радове посвећене и другим свецима, на њихов дан. (Танеска, 1998: 6)

Заправо, тек је 1812, године овај светац први пут и званично проглашен патроном школе у Земуну. Наиме, те године су земунски Срби због недостатка средстава за запошљавање још једног учитеља, по угледу на грчку школску општину, основали сопствени Црквено-школски фонд. У осмој тачки правила овог Фонда налази се да „просветитељ Српски Сава, биће патрон наших школа.“ Осим тога, одређено је да ће се тада, у току школске прославе, указати нарочита захвалност дародавцима. Занимљиво је, да је идеја да Свети Сава буде патрон Фонда потекла од пароха Јефтимија Ивановића, који је био родом из Прњавора код манастира Кувеждина. (Танеска, 1998 :7)

Овде морамо обратити пажњу на једну важну историјску чињеницу која је у значајној мери допринела укључивању култа светог Саве у систем српских школа почетком XIX века. Срби су у Хабсбуршкој монархији још од средине XVIII имали прилично развијено основно школство. Међутим, пошто правих гимназија и учитељских школа није било, ђаци су морали похађати католичке и протестантске гимназије, што тада прилично материјално оснаженом и полетном српском грађанству није одговарало. Због страха од унијаћења и Српској православној цркви је постојеће стање било изразито непожељно. Тако да је захваљујући материјалним средствима грађанства и свесрдном подршком агилног митрополита Стратимировића основана 1791. године гимназија у Карловцима и нешто касније у Новом Саду. (Гавриловић, 2000: 36)

Али, уместо да заједничким снагама наставе да делују на „ползу“ народа, сукоб између грађанске интелигенције и духовне власти био је неизбежан. Док су први заснивали представу о образовању и школском систему на принципима рационализма и просветитељства, било је очекивано да се митрополит Стратимировић са конзервативним смером у даљем развоја школства супротстави либералним идејама. Овај став Цркве није се, као код већине других европских народа, заснивао само на религиозном конзервативизму, већ је представљао важан начин одбране православља од уније. Стратимировић је сматрао да се једино традиционалним начином везивањем школа за Цркву, може очувати славеносербски језик и пружити отпор асимилацији српског народа. Ове различите визије довеле су до отвореног сукоба, када је инспектор

српских школа Урош Несторовић у намери да са модерном наставом српску интелигенцију укључи у савремена друштвене токове, повео кампању ослобађања школа од утицаја Српске православне цркве. Ипак, изгледа да је Несторовићу, односно држави, сметао претерано велики руски утицај који је неговала и ширила Црква. (Гавриловић, 2000: 36)

На основу горе реченог, можемо претпоставити да је ширење култа светог Саве у школском систему Срба Хабсбуршке монархије било повезано са овим сукобом и да је представљао неку врсту сатисфакције снажној Српској православној цркви. Тако да су српска интелигенција и богато грађанство своје активности на пољу образовања и културе потврђивали ширењем култа светог Саве. На пример, у Будимпешти је Матица српска од свог оснивања свечане састанке одржавала управо на овај дан. А од 1839, године на светог Саву одржавала је у Текелијануму и своје „годишње сбираније“. (Прелић, 1988: 121)

Углед који је Матица српска брзо стекла и њен огroman допринос у развијању културно- политичког живота и националног буђења, био је важан замајак за ширење и неговање Савиног култа у просветним и културним установама Срба у хабсбуршкој царевини. У том смислу, Срби из Угарске су овај обичај и идеју проширили и на остале крајеве са српским становништвом. О том утицају сведочи и чињеница да су они и касније средином XIX века били узор у начину прослављања светог Саве. О чему сведочи и текст у првом броју „Босанске виле“ из 1886. године у коме се позивају Срби у Босни да организује „светосавске беседе онако како чине прекосавски Срби“. (Прелић, 1988: 122)

Што се тиче ослобођене Србије, улога „пречанских Срба“ на развој образовања и културе био је пресудан. На пример, по службеном попису из 1836. године, у Србији је било 68 учитеља, од тога било је: 25 из Срема, 12 из Баната, 7 из Бачке, 3 из Славоније, 2 из Хрватске и 2 из других крајева аустријског царства и остало из Србије. Годину дана раније у Крагујевцу је отворена прва гимназија у Србији. Друга је убрзо отворена и у Београду, а 1938. године у Србији је омогућено и стицање највишег образовања када је у Крагујевцу отворена Велика школа или Лицеј. (Стојанчевић, 2000: 150,152) Не треба посебно наглашавати да су и у овим школама наставно особље потицало из „пречанских крајева“. Ректор Лицеја био је Атанасије Николић из Брестовца код Сомбора, који је убрзо по преузимању дужности упутио крајем 1839. године министарству просвете предлог да се Свети Сава званично одреди за патрона најважније просветне установе у земљи. Министарство, односно како је тада називано попечитељство је предлог упутило Совјету које га је и прихватило, али са допуном „да Свети Сава за све школе у отачеству нашем патрон буде“. (Милутиновић, 1996: 41)

Неколико недеља касније велелепна прослава одржана је у Крагујевцу и представљала је велики догађај како за град тако и за државу, јер је она постала узор за наредне године и остала школске центре у Србији. После свечане литургије у Старој цркви, ђаци основних школа, гимназије и Велике школе, заједно са учитељима и професорима организовали су велику литију којој су се уз свештенство придружили и бројни грађани. Мноштво људи је све до

зграде гимназије са барјацима у рукама непрекидно певала „тропар светитеља и патрона школског“ Светог Саве. Управо је у овој згради и одржана главна свечаност. Забележено је да се напољу пуцало из пушака и прангија док је свештенство вршило верске обреде, освештавало водицу и њом пошкропило све учионице. После верског обреда одржан је уметнички програм који су извели ђаци и професори. Наиме, пошто су ђаци отпевали и изрецитовали неколико песама, професори су одржали пригодне говоре у којима акценат није стављен на верском раду светог Саве, већ просветитељском доприносу за народ и нашу културу. Прослава је завршена свечаним ручком на којем је сечен колач, држане здравнице и певане обредне песме. До дубоко у ноћ Крагујевчани су се дивили изгледу школске зграде, јер је на сваком прозору горело по 12 свећа а на два прозора били су насликани Свети Сава и грб Србије. Овај за Крагујевчане несвакидашњи дан завршен је тако што су се окупљени грађани разишли кућама „са велегласним више пута повтореним „Ура“ (Милутиновић, 1996: 43,44)

Две деценије касније Срби из Угарске су светосавску прославу обогатили додатним садржајима које су убрзо, исто тако успешно, проширили на целокупно српство. Наиме, шездесетих година XIX века српска омладина и текелијумски ђаци у Будимпешти, отпочињу на овај празник држање беседа, што је био нови тип грађанских прослава, највероватније преузет од Чеха, које се састоје од свечане академије и бала. Прелић, 1988: 122) На тај начин, светосавска прослава је коначно уобличена и као таква наредних деценија пре свега, ђацима и њиховим наставницима, уносила у обично хладном и тмурном јануарском дану свечано и усхићено расположење. Управо овакав свечани сјај на Савиндан, остао је у неизбрисивом сећању и Новосађанину Јован Савковићу. Он се тридесетих година XX века сећао да се светосавска прослава није мењала од његовог школовања у гимназији четири деценије раније. И да су Новосађани, и поред тога што су радње морале нормално радити, дан проводили свечано и достојанствено. „Пре подне свечана архијерејска литургија у Саборној цркви, а после литургије прослава у гимназијској згради. После подне свечана седница у Матици српској у славу неког нашег знаменитог човека. Увече беседа, коју приређују ученици гимназијски са својим наставницима.“ (Савковић, 1935: 34)

Овакав начин прослављања светог Саве наставио се у Војводини и после уједињења са матицом Србијом. С тим што је свечаност подигнута на виши ниво, због чињенице да су за разлику од периода Аустроугарске монархије, занатлије, трговци и остали радници српске националности, овај дан прослављали, као и друге велике хришћанске празнике нерадно, код својих кућа.

Величанствене прославе светог Саве у школама прекинуо је Други светски рат и окупација. И поред тренутака трагичних страдања и очајања, Срби су наставили да прослављају своје верске празнике како у окупираним градовима тако и на ослобођеним територијама под четничком или партизанском контролом. Због победе КПЈ у рату и њеног суштински антирелигиозног опредељења, задржаћемо се нешто више на светосавским прославама на територијама по комунистичком контролом. Дакле, пошто је религију сматрала производом

класног друштва, која је пре свега, служила за манипулацију потчињене класе и на тај начин гушила позиве за збацивање јарма у који су упрегнути од стране бездушних капиталиста, комунистичка идеологија је религију сматрала опасним идеолошким непријатељем кога треба уништити. Стога је прва земља комунизма законом потврдила право на антирелигијску кампању и чак основала посебну комисију, чија је дужност била да надгледа постепену ликвидацију организоване верске делатности. (Гавриловић, 2014: 208) Међутим, показало се да демонизовање религије, затварање храмова, хапшење и ликвидирање свештеника не може тако брзо избрисати из свести народа хиљадугодишњи начин живота и дубоко укоревану веру у Христа. Када је на попису становништва 57% пописаних себе сматрало верницима, Стаљин је ублажио верске прогоне а свој бес због необављеног посла усмерио на партијске институције. (Gavrilović, 2010: 80) Да ће то бити тежак посао, показало се за време рата, када је уgroжена и уплашена власт Цркву на неки начин и рехабилитовала.

Имајући у виду Совјетско искуство и сличну посвећеност становништва вери у Југославији, КПЈ је веома пажљиво приступила том проблему. Тако да је Јосип Броз, после почетних грешака, на Другом заседању АВНОЈ-а одлучно демантовао болшевизацију земље, што би, између осталог, значило и уништење Цркве и искорењивање религије. Из тих разлога се водило рачуна да се на ослобођеној територији несметано прослављају верски празници, како међу цивилним становништвом тако и самим партизанским јединицама. Како нас обавештава Дедијер, прва прослава светог Саве у НОБ-у одржана је после повлачења партизанских снага из Ужица, у Новој Вароши 27. јануара 1942. године. Осим тога, према упутствима Просветног одбора АВНОЈ-а од децембра 1942. године за рад у основним и народним школама у наставни програм историје за трећи разред каже се да се о Сави Немањићу, учи као о учитељу и просветитељу. (Dedijer, 1981: 577,578)

Међутим, већ јануара 1945. године, када је победа комуниста била очигледна, могло се на основу директиве ЦККПЈ о начину прославе светог Саве у школама, назрети мишљење нових власти о месту и улози овог празника али и религије уопште у новом образовном систему. Наиме, повереништво АСНОС-а је проследило упутство у којем се истиче да треба одвојити школску прославу од верског обреда, који се за њу, као славу, везује. Црквени обред са сечењем колача, на којем, истина, могу присуствовати наставници, ученици и ученички родитељи који то желе, прославиће се у Цркви. Док се школска прослава одржава у школској згради са програмом који истиче просветитељски и културни аспект светог Саве. На крају, препоручено је да уметнички програм буде испуњен садржајима из народноослободилачке борбе. (Милићевић, 2007: 176) Када је исте године прослава светог Саве поред школа одржана први пут у историји и у просторијама Народне скупштине у присуству Јосипа Броза и великог броја званица, изгледало је да је нова власт и званично пригрлила најважнијег српског свеца као „првоборца српског културног уздизања“. (Политика, 28. јануар 1945.) Вјесник, тада орган Народног фронта Хрватске, отишао је и корак даље. У чланку објављеном 31. јануара 1945. године између осталог истакнуто је да „прослава празника светог Саве не припада само српском народу, већ и свим народима Југославије.“ (Dedijer, 1981: 578)

Можда се тада и размишљало да се светом Сави скине ореол свеца и да се захваљујући традицији која се развијала вековима, сада као Растко Немањић, искористи у пропагандне сврхе изградње новог социјалистичког друштва. Сасвим је могуће да би се у том смислу нешто и урадило, да КПЈ није одмах по преузимању војне, а самим тим и политичке контроле, покренула обрачун са црквама и религијским осећањима народа. Убрзо по доласку партизанских јединица у Војводини је ухапшен и стављен у кућни притвор бачки епископ Иринеј Тирић. Непријатељски однос према СПЦ у Војводини види се из безумног односа према разрушеним сремским манастирима и парохијским црквама. Оно што је преживело усташки пир, сада је услед поремећеног односа према националној и културној историји било на удару омладинских радних бригада. У манастиру Шишатавац конак је срушен због недостатка грађевинског материјала за градњу задружних свињаца. У неким селима из којих су протерани Немци, локални партијски активисти су донели одлуку да се поруше како немачке тако и српске православне цркве. (Петровић, 2017: 64)

Заправо је „нова религија“ која је проповедала бољу будућност захтевала брисање прошлости. Без сумње, мноштво оваквих примера нам указује не само на организовано уништавање споменика, који могу пробудити неприлична сећања, већ и на прихватање комунистичког позива за радикалним резом с прошлошћу код значајног дела становништва. У сваком случају, процењено је да је свако кокетирање са религијом или националном прошлошћу беспотребно и чак, штетно. Тако су занемариване и потпуно потиснуте значајне историјске личности, догађаји, традиција и национални митови. Критиковане су и наше епске песме, јер неумерено величају „некадашње тлачитеље“ српску средњовековну властелу. Чак су на вулгаран начин, истина нешто касније, критиковани од стране партијских функционера Војводине, вредни научни радови, попут „Душановог законика“ Николе Радојчића, јер су „писани из области, које интересује и којом се бави тај научни радник“. (Петровић, 2018: 21)

У таквим околностима ни светом Сави чији би се просветитељски, односно изразито световни значај истицао у односу на религиозни карактер његове личности, није налазило места у прављењу новог националног и пре свега, идеолошког идентитета. Практично, одмах после изненађујуће помпезно прослављене прве школске славе у ослобођеној држави, Свети Сава је изједначен са празницима који су неговали грађанско наслеђе и које је требало потиснути новим празницима, који ће величати тековине комунистичког друштвеног и државног поретка. Ипак, верски празници нису одмах законом санкционисани у складу са идеолошким и политичким опредељењем КПЈ. Напротив, Одељење за просвету ГНОО Војводине у обавештењу од 9. априла 1945. године, одредило је да се до доношења новог Закона, верски празници врше на основу Закона из 1929. године. Занимљиво је, да је овим Обавештењем посебно наглашено да „у дане ових празника наставници и ученици не морају бити на дужности. Уколико због празника у разреду буде одсутно више од половине ученика, предавање се неће одржати ни осталим ученицима.“ (Petrović, 2016: 303)

Дакле, пошто је остављена могућност школске наставе за време верског празника, властодршци су се надали да ће многобројним средствима убеђивања натерати родитеље да њихова деца и највеће празнике проведу, као никада до тада, у радној атмосфери. У том смислу је комплетан државни апарат ове празнике жигосао као „заостали празноверјем“ и пре свега, помоћу штампе подвргнуо неумереној критици. У исто време вођена је агресивна кампања промоције социјалистичких вредности оличених у поштовању и помпезном слављењу нових празника. Не разумевајући овако перфидну политичку стратегију, током лета 1945. године поједина повереништва тражила су од Министарског савета да питање празника реши доношењем једног законског акта. Министарски савет је у септембру одговорио да није време да се издаје нови закон, пошто нису још увек били регулисани односи између државе и појединих верских заједница. (Милићевић, 2007: 177)

Заправо, власт је сматрала да ће политичком кампањом, а по потреби и уз помоћ репресивног апарата, одвојити становништво од „религиозних предрасуда“ и утицати на његово идеолошко везивање за Партију и Јосипа Броза Тита. Доношење једног Закона било би, у светлу тадашњих спољнополитичких околности, изузетно лош тактички потез, који би опозицији, односно грађанским политичким странкама пред изборе за Народну скупштину дао значајан ветар у леђа. Међутим, после успеха на Новембарским изборима комунисти су се одлучили на отворенији и одлучнији напад на све идеолошке и политичке непријатеље. Тако је нови Устав од 31. јануара 1946. године, не само одузео Цркви друштвени и политички утицај већ је створио законске услове за додатне притиске. Устав је забранио ангажовање Цркве и вере у политичке сврхе. Само по себи, ово ограничење и није изгледало претерано ригорозно. Међутим, када су се као политичко деловање почели сматрати и јавна молепствија, сабори, организовање фискултурних акција и разне врсте забава за младе, био је отворен пут за несметано хапшење и малтретирање свештенства. (Петровић, 2017:65)

Затим је полако потискивана и верска настава из школа, тако што није било дозвољено да се одржава у школским објектима, већ само у црквеним, чији капацитети нису били ни приближно задовољавајући. (Слијепчевић, 2002: 170) У том циљу је војвођанско партијско руководство показало велику дозу лицемерја. Наиме, на територији АП Војводине била је дозвољена верска настава у школама, али за ту врсту наставе била је неопходна дозвола од „виших просветних власти“. Лако је закључити да се ова дозвола са тешком муком или уопште није добијала, јер већ 1949. године није било ни једног захтева и веронаука се те и наредне године није предавала у војвођанским школама. (Петровић, 2016: 307)

Иста судбина задесила је и школске верске празнике. Податке о прослави светог Саве за школску 1946-1947. годину су фрагментарни, али на основу информација из осталих крајева, можемо закључити да је прослава по школама била неупоредиво скромнија него прве године по ослобођењу. (Милутиновић, 1996:48) Изостали су и афирмативни чланци по новинама, као и присуство високих партијских и државних функционера. Као што смо рекли, на основу

одлуке из 1945. године ученицима је дозвољавано да тих дана не морају долазити у школу. Међутим, то се односило само на школску 1946-1947. годину, јер је већ 1948. године, за православне ученике број верских празника који су могли празновати смањен на један дан Божића и један дан крсне славе. (Милићевић, 2007:177)

Комунистима су требале непуне три године да угасе пламен светосавске прославе које су генерације Срба са поносом и пркосом неговали у школама широм Балкана. Прославе су остале у сећањима и ретким записима. Да нису заборављене показало је ново буђење националне свести почетком деведесетих година XX века, када су са некадашњим сјајем обасјали срца нових генерација српских ђака.

Литература:

Штампа:

1. Politika, 28. januar 1945.

Монографије и чланци:

1. Gavrilović, Darko(2010): Komunistički mitovi, Pravoslavna crkva u Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji kao neprijatelj i prognanik komunizma, Mitovi epohe socijalizma, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Sremska Kamenica,
2. Gavrilović, Slavko(2000): Srbi u Habsburškoj monarhiji od kraja XVIII do sredine XIX veka, Istorija srpskog naroda, knj. V-2, Srpska književna zadruga, Beograd,
3. Gavrilović, Darko(2014): Mržnja ratovi i demoni hrišćanskog sveta, Službeni glasnik, Beograd,
4. Dedijer, Vladimir(1981): Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, II, Liburnija, Rijeka,
5. Dimitrijević, Srevan (1926): Sveti Sava u narodnom verovanju i predanju, Sveti Sava, Beograd,
6. Kolarić, Ivan(1995): Sveti Sava srpski-harizma i mit, Prosveta, Niš, 1995,
7. Milutinović, Milutin(1996): Sveti Sava- školska slava, Jefimija, Kragujevac
8. Milićević, Nataša(2007): Stvaranje nove tradicije-praznici i proslave, Tokovi istorije, br 4, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd,
9. Popović, Justin (1957): Filozofske urvine, Svečanik, Minhen,
10. Prelić, Mladen(1988): Obnova svetosavskih proslava kod Srba u Budimpešti, Glasnik Etnografskog instituta SANU, knj. XLVII, Beograd,
11. Petrović, Nebojša(2017): Progon SPC u Vojvodini posle Drugog svetskog rata, Spomenica-istorijskog arhiva „Srem“, Arhiv Srema, Sremska Mitrovica,
12. Petrović, Nebojša(2018): Kulturna politika u Vojvodini 1945-1955, Kultura politisa, Institut za evropske studije Beograd, Novi Sad,
13. Petrović, Nebojša(2016): Potiskivanje verskih praznika i veronauke kao vid borbe KPJ prema uticaju Crkve u Vojvodini, Viteška kultura br 5, Novi Sad
14. Samardžić, Radovan (1993): Srpska pravoslavna crkva u XVI i XVII veku, Istorija srpskog naroda, knj. III-2., Srpska književna zadruga, Beograd,
15. Slijepčević, Đoko(2002): Istorija srpske pravoslavne crkve, knj.I, Kultura, Beograd,

16. Savković, Jovan(1935): Proslava Svetog Save devedesetih godina u Novom Sadu, Novi Sad,
17. Stojančević, Vladimir(2000): Srpska nacionalna revolucija i obnova države od kraja XVIII do XIX veka, Istorija srpskog naroda, Srpska književna zadruga, Beograd,
18. Taneska, Ljiljana(1998): Sveti Sava u srpskim školama, Pedagoški muzej, Beograd.

HISTORY OF SAINT SAVA CELEBRATIONS IN SERBIAN SCHOOLS IN VOJVODINA

ИСТОРИЯ ПРАЗДНОВАНИЯ СВЯТОГО САВВЫ В СЕРБСКИХ ШКОЛАХ ВОЕВОДИНЫ

Резюме: Современная школьная система у сербов на Балканах, укрепились еще на территории Венгрии т.е. Воеводины. Именно на этой территории возникла идея празднования Святого Саввы в качестве школьного патрона. Учителя Воеводины развивали школьную систему тоже среди сербов к югу от Савы и Дуная. С того времени школьный праздник укрепился на всем сербском этническом пространстве. Праздник отмечался как школьная слава все до конца Второй мировой войны, когда коммунистическая идеология повела ожесточенную борьбу с религией и праздник был отменен решением власти. После падения коммунистического режима сербы заново начали прославлять Святого Савву как школьного патрона. Статья посвящена этому периоду когда было насильственно прервано двухвековое празднование Святого Саввы в сербских школах.

Ключевые слова: Святой Савва, обучение, религия, Воеводина, сербы

МАРЈАН АЛЕКСИЋ*

Доктор теологије и патристичких наука
Београд

УДК 271.222(497.11)-9:27-29

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобен: 29.08.2019

Страна: 175-190

СВЕТИ САВА И САМОСТАЛНА СРПСКА ЦРКВА У БОГОСЛОВСКОЈ И ФИЛОСОФСКОЈ МИСЛИ ЕПИСКОПА НИКОЛАЈА (ВЕЛИМИРОВИЋА)

Сажетак: Свети Сава, централна личност српске историје заузима важно место у богословско-филозофској мисли епископа Николаја који саставља и биографски спис Живот светог Саве али даје и дефиницију светосавља као православног хришћанства српског стила и искуства. У књизи Српски народ као Теодул епископ Николај ауто-кефалну српску цркву назива самостална народна црква. Мисија светог Саве, првог архиепископа и самосталне цркве у српској држави и народу, по епископу Николају, остварује се у Теодулији - служењу Богу, од владара до последњег себра. Кроз теодулију светосавска самостална црква приводи народ царству небеском, као највишем циљу и тежњи свих хришћанских подвига. Савино опредељење за царство небеско је духовна прекретница у историји српског народа као хришћанског народа и даје есхатолошке димензије његовој историји и постојању. Наиме, кроз служење Господу Исусу Христу у Цркви Његовој остварује се освећење народа и његово усхођење ка царству небеском.

Кључне речи: светосавље, аутокефалија, теодулија, царство небеско

Увод

Јубилеји великих историјских догађаја који представљају тачке вододелнице у повести једног народа не служе само за подсећање нових генерација на минула славна времена далеке прошлости већ и да се у њиховој светлости објективно оцени садашњост и мудро осмисли будућност. Прослава осам векова аутокефалности српске Цркве, најважније институције српског народа, је свакако светковање једног од таквих великих догађаја који су определили сву потоњу историју нашег народа. Свети Сава, најзаслужнија личност за стварање самосталне (аутокефалне) српске цркве, уједно је и најзначајнија личност у историји српског народа. Питање добијања аутокефалије 1219. године од ца-

---

* marjan.aleksic@gmail.com

риградског патријарха Мануила Харитопулоса (1215-1222) у Никеји уз сагласност византијског цара Теодора Ласкариса (1204-1222) детаљно је проучавано са историјског и канонског аспекта. У овом чланку желимо да се осврнемо на богословско-филосовско тумачење које је овом догађају дао епископ жички др Николај Велимировић који спадаја у најученије Србе свог времена и без сумње представља једног од највећих богослова Православне Цркве у двадесетом веку. Његова мисао је важна за осветљавање и изучавање наше теме не само због велике учености коју је поседовао већ можда и више због његовог подражавања животу и подвигу првог српског архиепископа, Светитеља Саве. У том светосавском подвигу у Христу и сам је достигао меру светитељства а Црква га је унела у диптихе светих (канонизовала) и прославља га као светог Николаја Охридског и Жичког. Уверени смо да гигантско дело светог Саве у историји српске цркве и народа могао је најбоље да разуме и протумачи управо светитељ зато се њему и обраћамо као водичу у овом раду.

Епископ светосавског лика

Епископ Николај представља, без сумње, јединствену појаву у духовној и културној историји Срба двадесетог века. Владика Николај је комплексна личност. Тешко је сагледати све стране његове богате личности. У њему се преплићу велики беседник, религиозни философ, песник, богослов, пророк. Природно надарен, своје многобројне дарове умножио је темељним образовањем које је стекао на западноевропским универзитетима у Берну, Оксфорду, Женеви. Живео је и делао у време великих историјских догађаја који су донели значајне промене на светској историјској позорници. Добро је позната мисија јеромонаха Николаја (Велимировића) у Енглеској и Сједињеним Америчким Државама за време Првог светског рата и привилигије које је том приликом издејствовао у корист српске војске и народа (Markovich, 2017). За историју српске цркве свакако је најзначајнији догађај уједињења свих њених јурисдикција у новоформираној Краљевини СХС и обнове и проглашења Српске Патријаршије 1920. године. За патријарха уједињене Српске православне цркве изабран је митрополит београдски и архиепископ целе Србије Димитрије Павловић.

Николај је уједињење Српске цркве дочекао као епископ светосавске жичке епархије. За епископа жичког хиротонисан је 18. маја 1919. године, у Саборној цркви у Београду. У трон епископа жичких устоличен је 20. јуна 1919. године у Чачку, где је тада било седиште епархије. Међутим, већ у децембру 1920. године Свети архијерејски сабор Српске цркве премешта владика Николаја у охридску епархију. Епископ стиже у нову епархију у јулу 1921. године. (Сава, епископ шумадијски, 1996: 375-377). Ово је сигурно била велика промена у животу младог епископа али свакако пресудна у формирању његовог духовног лика. Проучаваоци владике Николаја деле, не само његов живот, на два периода пре и после његовог боравка у Охриду, већ и саму његову личност, преохридски и охридски Николај. Овај град извршио је велику про-

мену, довео је до духовног преображаја епископа Николаја. Овде, он долази у додир са византијским и словенским, кирило-методијевским духовним предањем. Град Охрид са својим древним светињама, црквом Свете Софије, Светог Климента, манастир Светог Наума отвара нове духовне видике младом и широко образованом епископу. Пре Охрида, Николај, прослављени беседник, закупао се више философско-религиозним темама, блиским на Западу образованом мислиоцу и интелектуалцу. У древном, хришћанском Охриду који на сваком кораку одише својом византијско-словенском прошлошћу, Николај се приближава источној богословској мисли и почиње да чита и детаљно изучава светоотачку литературу. Ово није довело само до промене мишљења и философско-богословских ставова већ и до благодатног преображаја комплетне његове личности. Николај дубоко зароњен у светоотачко предање Истока предаје се подвижничко-молитвеном делању које сједињује са својим епископским служењем. Ова промена се одражава и на његов начин живота, одевања, служења, на књижевни стил којим је почео да пише и јасно је примећена и забележена од стране његових савременика у Охриду (Ранковић, 2013). Треба истаћи да је епископ Николај знао да у себи успешно споји западњачку прагматичност и источњачку контемплацију. Особину коју је он сам истицао код светог Саве у својим списима. Епископ Николај је извршио велику духовно-материјалну обнову охридско-битолске епархије за време своје епископске службе у тим крајевима (1920-1936).

Још једна околност позитивно је допринела формирању новог духовног лика владике током његовог боравка у Охриду. То је близина Свете Горе. Наиме, сваке године, по неколико пута, посећивао је Свету Гору, њене манастире, скитове и испоснице. Много времена је проводио у беседама са светогорским монасима, пре свега онима руског порекла. У руском манастиру Светог Пантелејмона упознаје и много пута беседи са тада још увек непознатим подвижником и делатељем Исусове молитве, монахом Силуаном¹, данас прослављеним светитељем и познатим, по књизи Старац Силуан коју је саставио његов ученик Софроније Сахаров, широм хришћанске васељене. Током својих честих боравака на Светој Гори, епископ Николај је добро упознао и заволео манастир Хиландар. Бринуо се о добробити манастира и његовог братства тако да је био један од иницијатора увођења општежитељног устројства у Хиландару, онако како то у свом типичу захтева и ктитор свети Сава. После неопходних припрема, епископ охридски Николај усталичио је 1933. године хиландарског игумана Рафаила², првог после дугог времена. Све ово нам сведочи да је епископ Николај потпуно разумео и схватио дело и мисију коју је свети Сава

¹ Епископ Николај пише после смрти оца Силуана један некролог у његов спомен који штампа у Мисионару 1938. године. Владика Николај истиче да му је отац Силуан много духовно помогао. Он је осећао да се свети монах моли за њега. Занимљиво је приметити како су се два светитеља и подвижника двадесетог века срели и препознали у Духу.

² Колико је владика Николај ценио архимандрита Рафаила као ретко облагодаташеног подвижника којег је срео и добро упознао током својих боравака на Светој Гори и Хиландару говори и чињеница да је после његовог упокојења 1937. године саставио *Житије оца Рафаила. Игумана Хиландарског*. Николај је у његовом животу и подвигу видео свети пример достојан подражавања зато и саставља његово житије. Објавио је спис у Жичком Поменику, бр. 1 исте 1937. године.

извршио у српском народу. У Хиландару је могао да осети, види и опипа то живо светосавско предање које се вековима преносило са генерације на генерацију монаха. Зато и не треба да нас чуди што је светосавље³ било честа тема његових беседа, предавања и књига. Та загледаност Николајева у лик светог Саве и његов духовно-умни напор да зађе у тајну личности светог Саве водила га је ка подражавању светитеља и понављању његове духовне мисије у српском народу. Још је Михаило Пупин, током Николајевог боравка у Америци 1915. године начинио прво поређење Николаја са светим Савом (Ранковић, 2013). Годинама касније, његов ученик, јеромонах Јустин (Поповић) назваће га највећим Србином после светог Саве.

Свети Сава у мисли епископа Николаја Велимировића

Личност светог Саве и његово дело стварања и организовања самосталне српске цркве заузимају значајно место у мисли епископа Николаја Велимировића (1881-1956). У овом раду полазимо од три списа епископа Николаја која нам се чине најрелевантнијим за нашу тему: *Национализам светог Саве*, предавање које је одржао 17. марта 1935. године на Коларчевом народном универзитету; *Српски народ као Теодул*, дело написано у зиму 1941/42. године; *Живот светог Саве*, књига првобитно састављена на енглеском језику и штампана 1951. године. По потрби, позиваћемо се и на беседе које је епископ Николај, већином, изговорио 1935. године. Те године српска црква прослављала је седамстотина година од упокојења светог Саве. Свети архијерејски сабор српске цркве прогласио је 1935. годину светосавском годином. Да бисмо разумели мисао Николаја Велимировића о аутокефалној српској цркви морамо се најпре удубити у тајну личности њеног оснивача, бар онако како је приказује наш аутор. На почетку свог предавања о национализму светог Саве, Николај га назива *Божјијм човеком* па затим и *народним херојем*. По њему на велика дела која је учинио покренула га је управо "визионарска вера у живог Христа и пламена љубав". Управо та вера у живог Христа покренула га је на велики подвиг и одвела га из свога дома, из Хумске области којом је управљао, из свога отачаства, у Свету Гору Атонску и од принца Растка родила светогорског монаха Саву. Док је пламена љубав, која је свакако дар (харизма) и одговор Божји на његову живу веру у Христа, разгорела га на несебично служење ближњем и на велики подвиг охристовљења и оцрковљења свог народа. Епископ жички даје прецизну духовну генезу Савине светитељске личности која је претходила великом делу стварања аутокефалне српске архиепископије.

„Ту способност да један човек себе толико одземљи и онебеси, да може рећи за себе: не живим ја него Бог у мени, ја сам назвао азијском способношћу... И свети Сава имао је тај недољиви нагон за самоћом, за пребивањем

---

³ Владика Николај, у предговору који је написао 1953. године за књигу оца Јустина Поповића *Светосавље као философија живота*, дао је најлепшу и најкраћу дефиницију овог појма: *Светосавље није друго до Православно Хришћанство српског стила и искуства.*

усамљен са Усамљеним, и у томе је он био сродан свим великим Азијатима. Али као рођени Балканац, то јест као човек са најбољом синтезом Истока и Запада у себи, Сава је имао једно преимућство над великим и генијалним Азијатима у томе што је могао бити активан и енергичан на општем послу до савршености једног великог Европљанина. Најпре најбољи зидар самога себе Сава је потом био најбољи зидар свог народа. Најтрудољубивији стваралац свога карактера он је потом био најнеуморнији стваралац карактера свог народа. Најмарљивији сабиратељ духовне и моралне снаге у себи, он је потом био највештији изразитељ на широком платну народне историје. Све је код Саве ишло у нормалном поретку: прво Бог па човек, прво човек па онда свет, прво просвећење себе па онда просвећење других, прво садржај па онда израз, прво карактер па онда спољашња култура... Највећи труд који је свети Сава показао после труда над својом душом над том првом њивом Господњом јесте труд над народом својим, том другом њивом Господњом” (Епископ Николај, 1983: 306)

Владика Николај овим уводом у тему свог излагања уводи нас у тајну развоја светитељске личности, односно у тајну узрастања у светим врлинама до подобја (сличности) Христу. У владичиним речима откривамо опис монашког подвига којем се свети Сава потпуно предао на Светој Гори. *Одземнити себе* значи одвојити се од свих земаљских веза и односа, породичних, друштвених, одвојити се од овога света јер *сав свет у злу лежи* (1 Јн. 5, 19). То не значи презир према Божјој творевини која је створена добра али човековим грехом и падом сва творевина трпи последице пада првосазданог Адама, то јест, смрт и пропадљивост. Монах, повлачећи се од света у пустињу не бежи од света већ се привремено удаљује да би се посветио подвижничком делању које га води самопознању, исцелењу и повратку пале људске природе њеној целосности. Кроз испуњавање монашких завета послушности (одбацивање своје воље и људске славе), сиромаштва (одбацивање стицања новца), девствености/безбрачности (одбацивање телесних уживања) монах одбацује грех и бори се са страстима које су се укорениле у палу људску природу. Једном речју подвижник води борбу против ђавола и његових демона који покушавају да га омету и скрену са пута његовог спасења. Важно оружје у тој духовној борби је пост и молитва (Манзаридис, 2008).

У молитви је свети Сава пребивао *усамљен са Усамљеним*, посебно када се повлачио у своју Карејску посницу. О подвигу поста и о строгиости са којом га је држао сведоче његови биографи Доментијан и Теодосије. Кроз подвизавање и духовну борбу светитељ је духовно сазревао и усавршавао се, био је *стваралац свог карактера* тј. украшавао је себе хришћанским врлинама да би истим украсио и душу свог народа као *најнеуморнији стваралац карактера свог народа*. Епископ указује на правилан поредак усавршавања: *прво просвећење себе па онда просвећење других*. По православном аскетском учењу, да би неко друге поучавао, исправљао, усавршавао мора прво сам да прође кроз исти процес духовног усавршавања. Духовни оци и учитељи православног Истока, а којима припада и свети Сава, увек су поучавали из свог сопственог искуства стеченог кроз тежак и мукотрпан подвиг савлађивања самога себе и духовног узрастања уз помоћ благодати Божје.

„Он је мислио и смерао да исправи свој сопствени ум и очисти своје сопствено срце. И то све ради тога да би се удостојио неодољиве и непостижне љубави Христове, која је као јутарња зора свитала у души његовој и привлачила га к себи. У томе је Савина дивота пред Господом. И зато што је он мислио и смерао само да исправи свој ум и очисти своје срце, дато му је доцније од Господа да ваистину речју и делом и примером исправља ум и чисти срце свог народа” (Епископ Николај, 1983: 292).

Дакле, млади Растко није дошао на Свету Гору ради неког политичко-црквеног програма своје династије који је предвиђао његово припремање за високу службу у црквеној јерархији већ је био ношен светом чежњом да служи Богу. Нажалост, било је и таквих тумачења Савиног одласка на Свету Гору.

Под појмом *онебесити се* можемо разумети оно што се у православном богословљу назива обожење. Почетна тачка тог узрастања и духовног сазревања је Света Гора, полуострво које се назива још и Атос где је у XII веку живела бројна монашка заједница под окриљем и заштитом Пресвете Богородице а под материјалним покровитељством византијског василевса и духовном влашћу Константинопољског патријарха. На Светој Гори се неговала аскетска традиција хришћанског Истока која је пренета из египатске пустиње и са Синајске Горе. Свети Сава је био верни представник овог монашког аскетско-молитвеног предања. Епископ Николај жар и ревност којом се млади монах Сава предавао подвижничким напорима објашњава његовим Христљубљем. Стога, љубав према Христу Богочовеку и жеља да му служи целим својим бићем била је та покретачка снага која је светитеља руководила.

„Он се заљубио у Христа у младим својим годинама, и та заљубљеност све је више расла и расла, све до његове старости и смрти... Он је био сав испуњен пламеном љубави према Највишем, Најлепшем и Најсветијем. То је сам Господ Исус Христос, кога је он поставио у темељ свог сопственог живота и у темељ српског народа...” (Епископ Николај, 1983: 288).

Свети Сава је свој живот и подвиг утемељио на Богочовеку Христу. Својом Богочовечанском личношћу Христос обнавља, освећује и спасава оне који ступају са Њим у заједницу. На сваки напор, борбу и подвиг човека у тежњи да се уподоби Христу, да се оврлини, Бог одговара Својом благодаћу. Овде се сусрећу људска слобода и Божја благодат, то је богочовечанска сарадња. Живећи у Христу светитељ почиње да личи на Христа, постаје охристовљен човек. Према томе, ова христолошка основа на којој је Сава изграђивао своје биће битна је за правилно схватање Савине светитељске личности. Овако прецизну дефиницију мистичне љубави подвижника Саве према свом Господу и Спаситељу могао је да изрази само онај који је и сам горео том истом љубављу и који је и сам искусио у свом бићу огањ божанске љубави. Епископ Николај је због свог молитвено-подвижничког живота којим се одликовао нарочито током свог епископског служења у Охриду, древном центру словенске духовности и писмености, назван ”охридски пустињак”.

Управо овај период од две деценије подвизавања на Светој Гори је преудан за духовно формирање светог Саве. Уколико се у проучавању живота и

делатности првог српског архиепископа не пође од Саве монах не може се доћи до исправних закључака и правилног схватања истинске улоге светитеља у историји српског народа и цркве. Још давне 1935. године приметио је Милутин Деврња да „...све се мање говори о Сави монаху као о личности која је у првом реду била велики Божји човек, велика религијска и морална личност. Када се и нагласи црквеност Савина, онда то само утолико уколико је то у вези са његовим организаторским црквеним радом и причањима биографа о Савину бекству у св. Гору” (Деврња, 2013: 55). Избегавање да се говори о монашком лику светитеља Саве и његово свесно неутралисање јесте намерно осиромашење његове светитељске личности која без свог иночког елемента није потпуна. Света Гора је духовно васпитала, подвижнички обликовала и богословски образовала светог Саву. Она га је потпуно припремила за Богом му поверену мисију организовања српске цркве и духовног просвећења и оправослављавања кроз њу српског народа.

Свети Николај Охридски и Жички истиче још једану карактеристику битану за разумевање Савине личности, *светост*. У беседи изговореној у Жичи на Савиндан, 1940. године, епископ Николај говори о „печату светог Саве”, о печату који је он утиснуо на српски народ. То је *печат светости*. Свети Сава је поставио светог човека као духовни циљ српском народу и светост као друштвени идеал. По владици Николају свети Сава је утиснуо овај печат светости ”у цео српски народ тако дубоко да се не истре и не изглади ни овога ни онога света” (Епископ Николај, 1983: 299). Светост је хришћански идеал којем тежи верник, хришћанин. Светост нам долази од Бога који је једини свет, и светост је Његово својство. Хришћани се освећују живећи по Јеванђељу, испуњавајући јеванђењске заповести и учествовањем у Светим Тајнама, пре свега у Светој Евхаристији. Хришћани теже да остваре Господњи позив али и заповест коју нам је оставио у Јеванђељу: „Будите ви, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески“ (Мт. 5, 48) Свети Сава је тај хришћански идеал светости приближио српском народу. И то није учинио кроз теорију већ га је остварио у себи. Зато владика Николај и пише: ”Он је целим својим бићем објавио своје реду тај свечовечански идеал светости овлапоћен у себи” (Епископ Николај, 1983: 300).

Народ је видео у светитељу Сави живи пример хришћанске светости. Сава је идеал светости поставио као друштвени идеал. Није само појединац тежио ка њему, већ је цео један народ тежио да се обожи, освети. Када говори о српском народу и српској држави владика Николај истиче да су српску државу створила три светитељи, три калуђера, свети Симеон Мироточиви, свети Стефан Првовенчани (Симон Монах), свети Сава. На почетку свог историјског постојања српска држава је била утемељена на идеалу светости ка којој су тежили и владари и обичан народ. Тим идеалом светости оца и брата а преко њих и цео народ надахнуо је управо свети Сава. Зато са правом епископ Николај истиче да је он обојици био „духовни отац и путоводител” (Епископ Николај, 1983: 298). Уколико се не приближимо Сави као светитељу нећемо га разумети, нећемо схватити оно што је учинио у српском народу. Без Саве светитеља не може се схватити ни Сава просветитељ. Свети сава је био просветитељ

свог народа јер је био светитељ а оно чиме је хтео да просвети свој народ била је православна вера. У својој чувеној жичкој беседи изговореној на Спасовданском сабору 1221. године управо излаже догмате православне вере донете на Васељенским Саборима. Беседа је позната по називу „О правој вери“. Ова беседа сведочи о Савином дубоком познавању православног богословља али и жељи да свој народ поучи основним догматима православне вере (Епископ Атанасије, 2004). Још је давне 1934. године Владимир Вујић позвао Србе на „Повратак Сави Светитељу“. У свом чланку Вујић примећује да моги „учени“ из нашег рода „...беже од правог Саве, стиде се његове светости... Јер тумачи ти ревносни мудраци разума обилазе основну чињеницу Савина живота, зато што су веру изгубили па их је стид светости, која је за њих психопатолошка појава“ (Вујић, 2013: 66-67). Повратак аутентичном светом Сави јесте повратак Ономе којим је он живео, којег је истински волео и коме је посветио цео свој живот Христу, Богочовеку. Ономе за кога певамо на свакој светој Литургији: „Један је свет, један је Господ Исус Христос, у славу Бога Оца. Амин“. (Божанствена Литургија светог Јована Златоустог).

Свети Сава је својим целокупним животним подвигом показао да воли српски народ. Владика Николај ту светитељеву љубав и служење свом народу посматра и тумачи кроз Христа. Без те христолошке основе не може се разумети Савино безрезервно служење српском народу. Владика убедљиво тврди да: „Он је служио Србима не као Србима него као деци Христовој, деци Љубави своје“ (Епископ Николај, 1983: 295). Онолико колико су Срби постајали Христови, колико се Христос уобличавао и растао у њима расло је и Савино ревновање за Србе. Епископ Николај истиче да је свети Сава волео и друге народе са којима је долазио у контакт Грке, Бугаре, Грузине, Арапе. И њима је служио „са заносном љубављу“ (Епископ Николај, 1983: 294). Темелј Савиног родољубља и човекољубља је његово Христољубље. Темелј његовог бића је Христос и на том темелју свети Сава је градио своје односе са другим, са појединцем или са народима. Свакако не треба губити из вида да је свети Сава провео своју младост и зреле године на Светој Гори. Ова монашка насеобина била је међународног карактера који је сачувала и до данас. Наиме, поред грчких манастира од којих је најстарији Велику Лавру основао преподобни Атанасије Атонски у X веку уз богату материјалну помоћ византијског цара Никифора Фоке, постојали су и грузијски манастир Ивирон, руски Русик. На Светој Гори поред Грка подвизавали су се и монаси из многих других народа и њен међународни карактер утицао је на формирање духовног лика светог Саве и његово уважавање других народа. У такву монашку интернационалну средину долази српски принц Растко, 1191. године у пратњи једног руског монаха који га одводи у руски манастир Светог Пантелејмона, Русик. Овде је започео свој монашки живот добивши име Сава, по светом Сави Освећеном, светитељу из VI века. Убрзо прелази у грчки манастир Ватопед, тада духовни и интелектуални центар у којем су живели и подвизавали се монаси који су потицали из угледних константинопољских и византијских племићких породица (Слијепчевић, 2002). Овде је млади монах Сава могао не само да стекне завидно богословско образовање већ и да поред грчког језика добро упозна и Грке и

њихов менталитет. Та стечена знања и искуства на Светој Гори биће му од непроцењивог значаја када буде почео да ствара српску самосталну цркву.

Сва мисао епископа Николаја о светом Сави може се изразити у једној његовој реченици: „...васкрситељ народа свога. Да-Сава васкрситељ!“ (Епископ Николај, 1983: 292).

Самостална српска црква у мисли епископа Николаја

Светосавска аутокефалија из 1219. године је догађај од пресудног значаја за целокупни развој Српске православне цркве. Потоња губљења и добијања самосталности наше помесне цркве, током њеног историјског хода на којем је делила судбину српског народа, морају се посматрати у светлости ове светосавске аутокефалије којом је први српски архиепископ ударио темеље и дао јасне координате потоњег духовног и организационог развоја српске цркве. Аутокефалија је појам везан за канонско, црквено право Православне цркве. Овај појам тесно је повезан са спољашњом административном организацијом Православне цркве. Од њеног правилног разумевања зависи и правилно схватање система помесних аутокефалних цркава који чини битну карактеристику православне еклисиологије. Термин аутокефалност може се превести на савремени језик као самосталност, самоуправљање. Стога као кратка дефиниција може се узети да ”аутокефална црква представља цркву која не добија своју власт од друге цркве, већ од Оснивача цркве- Исуса Христа, преко хиротоније свог поглавара и других епископа, и то од стране својих епископа” (Троицки, 2011, 411). Дакле, главна одлика аутокефалне цркве јесте да сама хиротонише своје епископе. Њени епископи сами бирају и посвећују свог поглавара, првојерарха који може имати титулу патријарха, архиепископа или митрополита. Једна црква се сматра зрелом за примање аутокефалије ако има свој сабор помесних епископа, који бира њеног првојерарха.

Свети Сава је у Никеји између осталог остварио пуну аутокефалност српске цркве. Ово је светитељ извео поступно у две фазе; прво је изабран и посвећен за епископа, при чему је потпуно испоштован канонски принцип бирања епископа. Наиме, свети Сава је представио и препоручио монахе из своје пратње (свакако његове ученике, хиландарске монахе) као достојне кандидате за узвишени епископски чин. Међутим, патријарх и цар су сматрали да је архимандрит Сава најпогоднија личност за тако одговорну јерархијску службу. Овде је битно истаћи каноничност Савиног избора за епископа јер он није био једини кандидат. У другој фази већ хиротонисани ”архиепископ српских и поморских земаља” моли од цариградског патријарха и византијског цара да дарују потпуну аутокефалност српској Цркви. Ова потпуна аутокефалност састоји се у дозволи да сабор епископа српске земље изабере и посвети будућег архиепископа. Тако да наследник светог Саве не мора ићи у царску престоницу за посвећење већ само да врши спомињање цариградског патријарха међу првима (Слиепчевић, 2002). Ово је било могуће између осталог захваљујући историјским околностима које су претходиле Савином одласку у Никеју. Интереси избеглог

цариградског патријарха у Никеји и цара (Никејско царство) поклопили су се са интересима Србије. Супарник Никејског царства на Латинима уздрманом византијском простору Епирска деспотовина подржавала је Охридску архиепископију. Обраћање светог Саве из Србије, краљевине у успону цариградском патријарху и цару у Никеји уздигло је углед пољуљаног царства и патријархата. Не чуди зато протест Охридског архиепископа Димитрија Хоматијана који је сматрао да су тиме погажена права његове цркве под чију јурисдикцију су спадале и српске земље. Међутим и сама Охридска архиепископија била је зависна од Цариградске патријаршије и није била аутокефална (Грујић, 1993).

Највећи значај ове црквене самосталности коју је издејствовао свети Сава састоји се у чињеници да је омогућила да се на самом почетку самосталног историјског хода српске цркве развије најшира могућа црквена духовно-просветна мисија у српским земљама. Под грчком и грецизирајућом црквом и црквеном јерархијом то би било немогуће остварити. Свети Сава је то далековидо уочио и прионуо на свеобухватни рад међу народом у којем је потекао а који му је Бог дао да му буде духовни пастир. Народ који је он разумео, познавао његову душу и волео са свим његовим врлинама и манама.

Када говори о аутокефалној српској цркви, коју је основао свети Сава, владика Николај употребљава у својим списима израз *народна црква, самостална народна црква*. Треба видети шта конкретно епископ Николај подразумева под појмом *самостална народна Црква*. На предавању „Национализам светог Саве“ он сам поставља питање: „Шта означава народна Црква?“ И даје јасан, концизан одговор: „Означава једну самосталну црквену организацију, са својом централном црквеном влашћу из народа и у народу; са народним свештенством, народним језиком и народним обичајним изразом своје вере“ (Епископ Николај, 1983: 307). Овде на првом месту се истиче њена институционална независност од Цариградске патријаршије и то означава реч *самостална*. Друга њена важна особина, коју владика стално понавља када говори о српској цркви, јесте да је она *народна*. Епитет народна значи, по епископу Николају, да је њена централна власт, њен поглавар, епископи, свештенство из народа. Духовне вође самосталне српске цркве су из самог народа у којем и врше духовну власт, односно, врше своје апостолско служење. Разлог овог инсистирања Николајевог на самосталности и народности када говори о српској цркви не лежи у политичким или националистичким тежњама и амбицијама њеног оснивача. Напротив, њен народни карактер је израз правилног схватања Господњих речи: „Идите, дакле, и научите све народе крстећи их у име Оца и Сина и Светог Духа“ (Мт. 28, 19). Основна претпоставка за извршење ове Господње заповести јесте проповед на народном језику, тј. на језику који тај народ разуме. Само епископи потекли из тог народа могу да разумеју све његове духовне поребе и да на њих јеванђелски одговоре. За такве епископе и свештенике ниједан напор или жртва није тешка. Колико је свети Сава био далековид показали су векови робовања под Турцима и горко искуство духовне власти фанаритских епископа у српским земљама.

У време светог Саве Срби су били племе које је требало духовно и национално обликовати. Сам простор на којем су живели био је граница две културе,

Истока и Запада, а самим тим и поприште дугих борби Рима и Цариграда за црквену превласт. Светитељ је добро схватио време и историјске околности у којима је духовно делао и успео је да испуни своје послање на најбољи могући начин, остављајући Србима црквену независност. Ово Савино постигнуће није довело до духовне изолације Срба и српске цркве. Самосталном српском црквом светитељ је Србе укључио у велику породицу Васељенске Православне Цркве. Епископ Николај истиче да је „Савина народна црква јеванђелска и апостолска“ (Епископ Николај, 1983: 307). То значи да се она темељи на Јеванђељу и апостолском предању. Колико је владика Николај био свестан могућих погрешних интерпретација светосавске аутокефалије и стварања самосталне српске цркве говори нам јасна разлика коју он прави између националне цркве и националне религије. За Николаја национална религија није ништа друго него враћање паганству, које су Срби одбацили крстивши се у јорданским водама своје отаџбине и кренули за Христом. У Христоносцу Сави препознали су новог Апостола свога рода, којег им је Бог послао да их охристинови и пошли су њим. Зато га Срби и називају Сава Равноапостолни. Наш аутор у свом „*Животу светог Саве*“ који је саставио чврсто се држећи казивања Савиних биографа Доментијана и Теодосија и историјских чињеница подвлачи да: „када је он стварао Српску националну цркву, он није тиме желео да распламсава шовинизам међу Србима а још мање да подгрева њихову бившу паганску веру. Он је само желео да кроз националну организовану цркву учини свој народ достојним чланом универзале православне Христове породице“ (Епископ Николај, 1984: 763). Колика је Савина жеља била да младу српску цркву чвршће повеже са Васељенском Православном Црквом види се из његових путовања која предузима као архиепископ самосталне српске цркве. Светитељ је два пута посетио Свету Земљу. На свом првом путовању у Свету Земљу 1229. године српски архиепископ је посетио град Јерусалим и јерусалимског патријарха Атанасија, на повратку у Србију посетио је још једном и цариградског патријарха у Nikeји. На овом путовању највише се задржао у Лаври светог Саве Освећеног где је имао прилику да се поближе упозна са манастирским уређењем и богослужбеним типиком јерусалимске цркве. По свом повратку у Србију свети Сава ће извршити темељну реформу монашког живота, манастирског уређења и целокупног богослужења. То је свакако учинио под утицајем онога што је видео и научио у Светој Земљи. Међутим, на свом другом путовању у Свету Земљу (1234), архиепископ Сава поред јерусалимског патријарха, посетио је и александријског и антиохијског патријарха. Боравио је и на Синајској Гори где је у манастиру Свете Катарине провео цео васкршњи пост (свету Четрдесетницу). Овим путовањима свети Сава је учврстио независност српске цркве и јасно одредио припадност српског народа источној јерусалимској цркви и источној јерусалимској вери. Од тада постоје два духовна огњишта српског народа, Света Гора и Света Земља.

Самостална народна црква не може се разумети у мисли епископа Николаја уколико се одвоји од другог важног израза који он користи а то је појам *народна душа* који уствари означава српски народ. Николај каже за Саву да је „зидео душу народну“ (Епископ Николај, 1983: 287). А зидео ју је кроз народ-

ну цркву. Сву своју снагу и мудрост употребио је на обделавање народне душе, односно на охристовљење, одуховљење и освећење српског народа. Овај свој свеживотни пројекат обожења српског народа архиепископ Сава је по епископу Николају извршио кроз теодулију-служење Богу. Теодулија је усредсређена у личности владара, односно ово служење Богу почиње од владара, он даје својим животом пример својим поданицима. Владика је дефинише на следећи начин: „Теодулија је главна карактеристика свих српских владара из лозе Немањића. «Раб Христа Бога» тако су себе сви називали и потписивали, почев од Стевана Првовенчаног до цара Уроша“ (Епископ Николај, 1977: 657-658). Свети Сава по Николајевом схватању устројио је поредак да архиепископ српски буде први слуга Христов у духовном чину а српски краљ први слуга Христов у грађанском чину. Према томе, није само црква у служби Христовој већ и држава служи Христу са краљем на челу. Овде Николај поставља однос цркве и државе у супротаној перспективи од оне како су тај однос сагледавали неки српски историчари. Они су често у том односу цркве и државе видели потчињавање српске цркве држави и њено стављање у службу државних интереса (Слијепчевић, 2002). Епископ Николај нуди једно ново виђење односа цркве и државе који је успостави свети Сава. Он то излаже на овај начин: „...прво да је вера једини благословени темељ живота личнога и живота друштвенога и уређења државног; и друго, да и краљ и сви великаши и сав народ као и свештенство морају служити вери, односно Оснивачу вере Господу Исусу Христу, Сину Божјем Јединородном, како би и ми сви могли бити названи синовима Божјим и ући у царство небеско“ (Епископ Николај, 1977: 658-659).

Овде се јасно изражава сврха тог свенародног служења Христу а то је достизање царства небеског као крајњег циља хришћанског живота. Свети Сава, српски народ, српску државу усмерава ка царству небеском. Она која води и предводи на том путу је српска народна црква. Ту Савину усмереност ка царству божјем и отвореност ка вечности мудро је схватио и описао епископ Николај.

„Томе царству небеском он је после као црквени старешина и жарки родољуб хтео приволети и привести цео свој народ“ (Епископ Николај, 1977: 659).

Савино опредељење за царство небеско била је духовна константа у богословској мисли Николаја Велимировића и много пута провејава кроз његове списе. Сава је изабрао царство небеско, али то његово опредељење имало је шире и дубље последице од једног индивидуалног, личног избора јер „је српски народ кроз Светог Саву изабрао царство небеско на почетку стварања свога царства земаљског а кроз светог цара Лазара изабрао је опет царство небеско на почетку рушења овога царства земаљскога“ (Епископ Николај, 1983: 286-287). Николај и у књизи *Српски народ као Теодул* понавља напред изнету идеју о Савином опредељењу за царство небеско: „На двеста година пре кнеза Лазара у Крушевцу Сава и Немања, младост српска и старост српска, приволели су се царству небеском“ (Епископ Николај, 1977: 659). Опредељење за царство небеско је уствари чежња за вечношћу, за вечним животом у заједници са

Христом и свима светима. Философ Жарко Видовић са правом овај Савин став и опредељење назива „светосавски завет“ (Видовић, 2008: 45-47).

Владика Николај проширује Србију до есхатолошких димензија, уводећи израз *Небесна Србија*.

„Ако су Пајсије и Хаџи-Ђера Рувим пострадали као игумани својих манастира, то су хиљаде и хиљаде српских домаћина пострадали исто тако за своје домаће обитељи, своје домаће манастире, као слуге Христове. И сви су се прибројали оцима својим у Велику Небесну Србију у царству небесном“ (Епископ Николај, 1977: 672).

Овај занимљив одељак потребује објашњење да би се избегла погрешна и претенциозна тумачења владичиног израза Небесна Србија. Он овде говори у контексту мученичког страдања хришћанских новомученика из српског народа за време турократије. Мученик је сведок, што и значи грчка реч *μάρτυρας*, сведок Христов, који до мученичке крви сведочи своју веру у Господа Христа. Хиље Срба су током пет векова ропства под Османлијама радије изабрали смрт него да се одрекну своје вере. Свест да је Христос и вера у Христа највредније што поседују и мученички етос који су следили је плод проповеди светосавске цркве у вековима који су претходили овим трагичним и крвавим страницама наше историје. Владика Николај Небесну Србију назива још и Велика. Она у владичиној свести није велика по својим димензијама већ по броју оних обожених и охристовљених личности из „рода светог Симеона“ који врше „небесну Литургију“ са Христом. У чему се састоји теодулија коју је остварио свети Сава у српском народу? По дубоком уверењу епископа Николаја Велимировића у богослужењу. Ово богослужење не треба схватити строго у литургијском смислу овог термина већ као целосно служење и приношење себе Богу.

Владари из династије Немањића прославили су се по дизању многих задужбина, цркава и манастира. Управо ови манастири постали су центари духовности и културе код Срба. Задужбинарство је постала племенита страст код Срба (Епископ Николај, 1977: 663). Епископ истиче још једну битну установу и историјску реалност у историји Срба. То је монаштво. По његовом убеђењу монаштво је веће од задужбинарства „јер задужбинар даје своје а монах себе на службу Богу“ (Епископ Николај, 1977: 667). Колики су значај имали манастири у светосавској организацији српске цркве и њеној мисији у народу говори сам податак да је архиепископ Сава као седишта новооснованих епархија одредио управо манастире. А први епископи новоосноване српске цркве били су већином хиландарски монаси. У овим немањићким црквама и манастирима одвијао се један процес невидљив за телесно око али схатљив ономе ко има духовни вид да може прозрети у духовну стварност. Владика Николај је реалан и свестан да су и владари Немањићи, иако су се трудили да остваре најузвишеније идеале хришћанске вере, грешили по људској слабости. Али нису остали само на томе. Зато говори о њиховом покајању и умирању као покајника. Он их не идеализује већ се диви њиховом покајању. Управо ово искрено и дубоко покајање водило их је и ка светости. Светитељ није нико други до про-

буђени грешник, пробуђен из дубоког греховног сна. Владика Николај је најбоље могао да схвати и опише овај преображај народне душе подстакнуте проповеђу и духовним делањем светог Саве.

И сам епископ Николај Велимировић заорао је дубоку бразду на њиви народне душе. Наставио је подвиг и мисију првог српског архиепископа, како у Охриду тако и на трону светог Саве у Жичи. Учен али и дубоко духован Николај, као и свети Сава пре њега, улази у народ и смело му проповеда Христа. Свети архијерејски сабор српске цркве препознао је ове духовне склоности владине и поставља га 1921. године да руководи духовно-обновитељским покретом који се јавио после Првог светског рата најпре у Банату а потом и у другим крајевима где су Срби живели. Овај покрет званично је носио назив Народна хришћанска заједница, а у народу је био познат као богомољачки покрет, главно седиште му је било у Крагујевцу (Епископ Хризостом, 1991). Једноставан али дубоко и искрено верујући, народ прихвата са радошћу Николајеву проповед. Владика их позива на покајање као почетак истинског живота по Јеванђељу. Владика Николај извршио је духовно-моралну обнову у српском народу између два светска рата. Духовно-богословска зрачења тог занимљивог периода осећају се и данас у српској цркви. Ширина народне душе и владине богословска дубина дали су, као и у време светог Саве, многоцени плод српској цркви и народу. Зато многи у светом Николају Охридском и Жичком, епископу светосавског лика и подвига, препознају новог светог Саву. Можемо рећи да светитељи личе једни на друге јер се у свима њима уобличио Христос. Сви они личе, уствари, на Христа.

Закључак

Епископ Николај Велимировић у својим проповедима, предавањима и књигама често говори о светом Сави током целокупне своје епископске и књижевне делатности. Посебан подстицај да изговори више беседа и одржи неколико предавања имао је 1935. године коју је српска црква прогласила светосавском годином, јер се те године прослављала седамстогодишњица упокојења светитеља Саве. Када говори о првом српском архиепископу он то чини у контексту аутокефалне српске цркве. Њен значај сагледава у светлости духовно-организационе мисије коју је њен оснивач и први првојерарх остварио. За владику Николаја темељни појам за схватање личности светог Саве јесте светост из које произилазе све друге карактеристике и особености српског Просветитеља. Када говори о аутокефалној српској цркви владика Николај је назива самостална народна црква. Њена самосталност се огледа у институционалној независности од Цариградске патријаршије а њена народност у чињеници да њени пастири потичу из српског народа. Ове карактеристике самосталне народне цркве омогућавају јој да успешније врши своју пастирску службу у народу. Као главни циљ њеног деловања и мисије епископ Николај види узвођење повереног јој народа ка царству небеском као крајњем циљу и мети. Ишчитавањем списа владике Николаја и сагледавањем историјских података и

сведочанстава из његовог живота може се закључити да је био дубоко надахнут примером светог Саве који је настојао да следи и подражава у свом епископском и апостолском служењу светосавској цркви и народу.

Литература:

1. Atanasije, episkop (2004): *Bogoslovlje Svetog Save*, Vrnjci-Trebinje.
2. Devrnja, Milutin (2013): *Za istinsko shvatanje ličnosti svetog Save*, u *Tajna Svetosavlja*. Nepoznati pogled na ličnost Svetog Save, Catena Mundi, Beograd, 55-59.
3. Grujić, Radoslav (1993), *Azbučnik Srpske Pravoslavne Crkve*, Bigz, Beograd, 170-177.
4. Hrizostom, episkop (1991), *Tihi Glas*, Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd, 229-254.
5. Manzaridis, Georgije (2008): *Pravoslavni duhovni život*, Manastir Hilandar, 38-45.
6. Markovich, Slobodan (2017): *Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War*, *Balcanica XLVIII*, Belgrade, 143-190.
7. Nikolaj, episkop (1977), *Sabrana Dela*, Knjiga V, Diseldorf.
-*Srpski narod kao Teodul*, 651-684.
8. Nikolaj, episkop (1983), *Sabrana Dela*, Knjiga IX, Hilmestir.
-*Pismo episkopa Nikolaja školskoj deci*, 286-289.
-*Ljubav što goni i što beži*, 290-292.
-*Hristoljublje, čovekoljublje i rodoljublje Svetog Save*, 292-295.
-*Doslednost Sv. Save*, 295-298.
-*Pečat Sv. Save*, 298-302.
-*Veliki jubilej naroda srpskog*, 303-305.
-*Nacionalizam Svetoga Save*, 305-312.
9. Nikolaj, episkop (1984), *Sabrana Dela*, Knjiga XII, Hilmestir.
-*Život Svetog Save*, 667-781.
10. Ranković, Ljubomir (2013): *Sveti vladika Nikolaj. Život i delo*, Glas Crkve, Šabac.
11. Sava, episkop šumadijski (1996): *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Kalenić, Kragujevac, 375-377.
12. Slijepčević, Đoko (2002) *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve*, I, JPJ, Beograd.
13. Troicki, Sergije (2011): *Crkveno Pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
14. Vidović, Žarko (2008): *Istorija i vera*, Svetigora, Cetinje, 49-54.
15. Vujic, Vladimir (2013): *Povratak Savi Svetitelju*, u *Tajna Svetosavlja*. Nepoznati pogled na ličnost Svetog Save, Catena Mundi, Beograd, 63-68

SAINT SAVA AND SERBIAN AUTOCEPHALY CHURCH IN THE THEOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL THOUGHT OF BISHOP NIKOLAI (VELIMIROVICH)

Summary: Saint Sava the central figure of Serbian history, occupies a very important place in theological and philosophical thought of bishop Nikolai. Among other things, he composed the biographical writing *The Life of Saint Sava* and offered the definition of Svetosavlje as “Orthodox Christianity of Serbian style and experience”. In the book *The Serbian People as a Servant of God (Theodoulos)* bishop Nikolai calls the Autocephaly Serbian

Orthodox Church: independent national Church. The mission of Saint Sava, the first Serbian archbishop and of the Serbian Independent Church in Serbian state and people according to bishop Nikolai is realized in Theodouly-service to God, from the ruler to the last peasant. Through the Theodouly the Serbian Independent Church leads the people to the Kingdom of Heaven as the highest aim and desire of all Christian efforts. Sava's choice for the Kingdom of Heaven is spiritual milestone in the history of Serbian people as Christian nation and, at the same time, gives eschatological dimensions to its history and existence. In particular, by serving to Lord Jesus Christ in His Church, is realizing the consecration of nation and its ascension to the Kingdom of Heaven.

Key words: Svetosavlje, autocephaly, theodouly, kingdom of heaven

ХРАМ СВЕТОГ САВЕ НА БРЕГУ КАО ПУТОКАЗ ВЕРЕ И ЉУБАВИ, КАО ДЕСТИНАЦИЈА ХОДОЧАШЋА И РЕЛИГИЈСКОГ ТУРИЗМА СРБИЈЕ**

Сажетак: Протеклих деценија туристичко тржиште се перманентно развија и све већи број људи путује, има више слободног времена и платежно је способније те су туристички токови измењени и добијају нову концепцију. Када је реч о религијским путовањима милиони путника одлазе на поклоњење у хришћанска светилишта попут: Фатиме, Лурда, Сантјага де Кампостеле, Ватикана, Ајнзиделна, Аја Софије, Острога и др.

Према подацима Светске Асоцијације за религијска путовања око 300 мил. туриста широм света спада у разне подтипова религијских туриста у зависности од степена религиозности и побожности (уверења) и мотивације. Религијско путовање представља хуману промоцију, облик солидарности и пријатељства, сусрет народа, њихових култура и религија, учење мира међу људима, поштовање природе и валоризације природног и културног добра (Маца, 2009; Стаменковић, 2009).

Према подацима Републичког завода за статистику у 2018. у Србији је боравило преко 3,2 милиона туриста од којих су половина страни гости. Од изабраних туристичких места, према оствареном ноћењу, највише је било страних туриста из бивших југословенских република, Кине, Турске, Немачке, Румуније, Бугарске и Русије и то највећи број у Београду. У овом раду биће представљен Светосавски плато као дестинација религијских туриста и неизоставни "Hot Spot" туризма Београда и Србије.

Свети Сава, био је и остао први српски полихистор, универзално биће чији култ се слави код Грка, Руса, Бугара али и ширем хришћанског света. У Светом Сави је синергија вере, наде и љубави, која просвећује, обожује, обасјава, преображава, исцељује, теши и спасава народе овога света.

Од Раса, где је рођен (преко Свете Горе, Солуна, Цариграда, Студенице, Жиче, Бугарске, Јерусалима, Румуније, манастира Милешеве) путовао је Први српски Архиепископ, духовни и идејни творац српске државе, Српске Православне цркве, просвети-

---

* igorroggi@yahoo.com

** Овај рад је део пројекта "Друштвени односи Срба и Хрвата, национални идентитет и мањинска права са аспекта европских интеграција", Министарства просвете, науке и технолошког развоја, пројекат бр. 47024.

тељ, ходочасник, дипломата, градитељ, помиритељ, визионар, китор, зачетник српског законодавства, књижевник и космополита све док није стигао до Врачара.

Кључне речи: Свети Сава, храм Светог Саве, ходочашћа, религијски туризам, Београд, Србија

Увод

На самом почетку стоји питање: Ко сам ја? Човеково питање о себи самом поставља се свакоме увек изнова и увек на други начин. Посебно се поставља питање о смислу и циљу живота у искуству бола и бесмислене смрти. Зашто невоља, глад, чему толико мржње и насиља, који смисао они имају? Откуда долазим и куда идем? (Белингер, 2004). *Homo Religiosus* – једно од обележја по коме се људи разликују од осталог живог света засигурно је постојање одређених религијских система. Без обзира на развој науке и знања и даље не можемо егзактно одговорити на питање наставља ли људска душа постојати након физичке смрти тела и тај одговор и даље остаје у подручју вере (Караванић, 2012).

У предходне две деценије народи на простору Балкана изнова су осветили свој успавани национални идентитет који је утицао на креирање нових уверења и другачијег система вредности, а на чијем списку су се поново нашли религија, побожност, Бог, Божија љубав итд (Стаменковић, 2006; Стаменковић, 2009). Култ оснивача наше цркве, манастира Хиландара, карејског, студеничког и хиландарског типика, светитеља и владара Немање и Саве, као и култ владарске династије изузетно је изражен код општежитеља. Где год боравили на кугли земаљској духовно смо везани за ову свету породицу из које је поникао најсветије начело – принцип очинства, однос оца и сина, однос оца према сину и сина према оцу (Андрић, 1998).

Глобализација је довела до много чешће и интензивније повезаности људи различитог етничког, националног и религијског порекла него икада до сада, а то се испољава кроз све учесталија путовања, миграције и виртуелну комуникацију путем интернета, друштвених мрежа и електронске поште. Културни репертоари не креирају се насумично и случајно, већ су у многим случајевима резултат историјских дешавања. Предходни догађаји, идеје и околности предходних људи (предака) могу имати утицај још дуго после њиховог времена, посебно ако су били интегрисани у живот и рад институција и појединих друштвених група. Историјска перспектива једне културне групе може обезбедити позадину и осветлити данашње понашање нараштаја (Hoffman & Verdooren, 2019).

Са променама у друштву и стилу живота, са другачијим односом према слободном времену људи су све више окренути одласцима у светиње – цркве и манастире, те данас можемо говорити о растућем тренду феномена религијског туризма. Ако питате теологе и богослове већина њих ће имати чврсто становиште да се може говорити искључиво о поклоничким путовањима и ходочашћима, а ако питате профане експерте говориће вам о приливу новца,

развоју инфраструктуре и ефектима мултупликатора на одређеним дестинацијама.

Једно је сигурно, а то је, да у Србији постоји изражена потреба и све већи промет гостију које можемо назвати религијским туристима, односно *Homo Turisticus Religiosus*, верујућим путницима. Њихове потребе можемо сврстати у две велике групе: културне (профане или материјалне) и религијске (секуларне или духовне).

Литературни преглед о религијском туризму

Религијска путовања нису нови феномен. Религија је одавно интегрални мотив за полазак на путовање и најчешће се сматра да је једно од најстаријих форми не економског туризма. Сваке године милиони људи путују до главних и великих ходочасничких дестинација широм света, како древних тако и модерних по пореклу (настанку). Jackowski (2000) процењује да је отприлике 240 милиона особа годишње на поклоничким путовањима, и то су углавном у највећем броју Хришћани, Муслимани и Хиндуисти. Очекује се континуиран раст овог сегмента туристичког тржишта који ће имати узлазни тренд у будућности (Jackowski & Smith, 1992; Wywater, 1994; Olsen & Timothy 1999, San Fillipo, 2001).

Секуларизам и религиозност су стално присутни на историјској позорници, и представљају два различита односа човека према свету и животу (Радисављевић-Ћипаризовић, 2006). Биговић (2000) истиче да је толика њихова међусобна повезаност да можемо говорити о секуларизованој религиозности или о религиозној секуларизацији. Митрополит црногорско-приморски Амфилохије (1994) каже да је религиозност потрага за спасом од бесмисла, као чежња за вертикалом која даје значај и равнотежу хоризонталу постојања. Ауторка Радисављевић-Ћипаризовић (2016), у својој књизи наводи један негативни аспект ходочасничког туризма који користи предности данашњег саобраћаја те тако прети да походе светим местима претвори у луксузна путовања где се разгледају споменици културе, обавља безбрижна забава, а духовно расположење се претвара у трговачки излет са куповином ствари и сувенира.

Стојановић-Никац (2003) констатује да се ходочашћа или поклоничка путовања могу сложити у неколико епоха а према политичкој и религијској ситуацији која је владала у Европи, тачније у Римском царству, у току његовог постојања а касније према стварној ситуацији која је била на Блиском Истоку, Палестини, и према томе ко је владао Светом земљом. Између II и IX века, тачније између 185. године и до доласка крсташа у Свету земљу 1099. године било је на стотине ходочасника који су кренули пут Христовог гроба, али колико је познато само њих осамнаест описало је своја ходочасничка путовања и то она која у у овој или оној форми пронађена.

Појам ходочашћа долази од грчке речи ходос што значи пут, а односи се на путивање верника у одређено Свето место. Ходочашћа пре свега, омогућа-

вају вернику да стекне увид у историју и снагу религије којој припада, а и да се увери да је на правом путу у свом исповедању вере и да учврсти своје ставове (Вуконић, 1990; Стаменковић, 2006). На основу дужине боравка, то јест, посећивања Rinschede (1992) дефинише две форме религијског туризма: краткотрајни и дуготрајни. Краткотрајни се реализује на малој раздаљини приликом учешћа на некој прослави, црквеном сабору или сеоском црквеном вашару. У краткотрајни се може уврстити и посета манастира ван места сталног боравка путника, верника а која нису јако удаљена. Дуготрајни се односи на светилишта која су удаљена, где се борави више дана и недеља.

Ходочашће представља динамички, структурални, изворни елемент религије који се развио током миленијума како би осликао неку врсту божанског прочишћења, преко светог пута који повезује човека са божанским, до чега се може доћи емпиријски и мистично на неком светом месту, које је неизоставно мета ходочашћа (Маца, 2009). У свакој религији бројна су таква места обожавања и предавања молитви. Ходочасници на таквим местима осећају нарочиту близину божанства у које верују и жељно исчекују потврду своје вере или помоћ у невољи (Бедирфтиг, 2011).

Традиционално и историјски, ходочашће је дефинисано као физичко путовање у потрази за истином, у потрази за светим или светим. То је место где су људи привучени светим местима “где је божанска моћ изненада експлодирала” као резултат њиховог духовног магнетизма. Ова потрага за истином, просветљењем или аутентичним искуством са божанским или светим подстиче људе да путују до “неповредивих места” која су ритуално одвојена од профаног простора свакодневног живота (Raj & Morpeth, 2007; Timothy & Olsen, 2008).

Актуелни тренутак на светском туристичком тржишту

Протеклих неколико деценија сведоци смо убрзаног и узбудљивог развоја туристичког тржишта. Све већи број људи одлучује да своје слободно време и средства која поседује искористи управо за путовања; истовремено, туристички токови су знатно измењени, добијају нове форме и сасвим свеже и креативне концепције. Туристи данас очекују већу слободу избора код планирања, активнији приступ у организовању путовања и личнији доживљај “освајања” одабраних дестинација.

Светска туристичка организација из Мадрида (World Tourism Organisation UNWTO, 2018) објавила је у јануару ове године податак да је у 2018. години остварено око 1.4 милијарди иностраних долазака што представља повећање за око 6% у односу на 2017. годину. Средњи Исток (+10%), Африка (+7%), Азија са Пацификом и Европа (оба по +6%), остварили су раст у доласцима и ноћењима. На европском тржишту, највеће увећање забележено је у области Јужне Европе и Медитерана (+7%), затим у Централној и Источној Европи, док Западна и Северна Европа показују нешто ниже стопе раста. Сви наведени

подаци потврђују да је туристички сектор у овом тренутку један од најснажнијих покретача економског раста и развоја. У 2019. години, рад светске туристичке асоцијације биће фокусиран на едукацију, унапређење знања и вештина, креирање нових радних места и додатно развијање палете послова у туристичкој индустрији.

У 2019. години, очекује се пораст броја туриста из Индије, Кине, Русије, али и из мањих Азијских и Арапских земаља, што представља велике тржишне нише.

Србија такође бележи значајни раст на овом пољу. Према подацима Републичког завода за статистику (2018), у Србији је боравило преко 3,2 милиона туриста, што представља повећање за 12% у односу на 2017. годину. Од укупног броја туриста, више од половине су страни гости. Од изабраних туристичких места, мерено бројем остварених ноћења, инострани туристи највише су боравили у Београду, а затим следе Нови Сад, Златибор, Врњачка Бања, Копаоник, итд. Наши гости најчешће су били туристи из БиХ, Црне Горе, Кине, Турске, Немачке, Румуније, Хрватске, Словеније, Бугарске, Русије.

Србија и град Београд свакако могу очекивати увећање броја посета и у наредном периоду. Зато је важно да наставимо да развијамо и унапређујемо нашу понуду, да све оно што имамо и умемо покажемо на још атрактивније и инспиративније начине.

Путовање кроз Србију

Према подацима Светска асоцијације за религијска путовања (WTO, 2018), преко 300 милиона туриста широм света сматрају се, узимајући у обзир мотиве путовања, *религијским туристима*. Дестинације на међународном туристичком тржишту се такмиче у испоруци нових вредности, креирајући јединствене доживљаје, а све у циљу да буду атрактивне за различите групе туриста. Већина дестинација које су се орјентисале на понуду културног туризма, заснивају исту на архитектонским здањима као туристичким ресурсима, од којих више од половине чине сакрални објекти. Глобално, туристе најчешће привлаче њихова архитектонска и уметничка вредност, а затим и духовни и религијски значај објекта.

Без обзира да ли се ради о профаним или секуларним туристима, односно да ли су мотиви који их покрећу на путовање и избор дестинације заинтересованост за културно наслеђе или религиозност, туристи данас радо комбинују оваква путовања са кратким градским турама (eng. *City break tour*) и пословним путовањима.

Србија има изузетно богату културну и религиозну туристичку понуду, са великим бројем цркава и манастира који су на УНЕСКО-вој листи светске културне баштине (Студентица, Сопоћани, Дечани, Грачаница, Богородица Љевишка, Пећка Патријаршија). Поред Сремских Карловаца, Фрушке горе са 37 цркава и манастира, од којих је 14 из средњег века, преко Жиче, Раванице,

Љубостиње, Лазарица, Гумана, и још многих из Овчарско-кабларске клисуре, сви путеви воде до престоног града Београда, једног од најстаријих у Европи. Са историјом дугом више од 7.000 година (прво неолитско насеље, Винчанска култура), бурне прошлости, са посебним стратешким положајем на раскршћу путева између Европе и Азије, на ушћу Саве и Дунава – овај град је био и остао домаћин путницима различите вероисповести и етничке припадности. Место где се сусрећу источна и западна цивилизација, био је под римском, турском и хазбуршком влашћу; кроз њега су пролазиле војске, трговци, уметници, светски путници и свако је оставио траг, а са собом понео делић овог бедема Европе.

И поред свих историјских превирања, и након тако динамичних промена и догађаја, наш престони град је остао место сусрета истока и запада, традиционалног и савременог, профаног и сакралног, прошлости и будућности. У том и таквом Београду можете видети и доживети заиста много лепоте, историје, културе или забаве. Али где год да се налазите, којим год делом града да шетате, пловите или возите, сигурно ће вас привући јединствени поглед на највећи православни храм на Балкану, други највећи у свету, храм Светога Саве.

Путевима Св. Саве

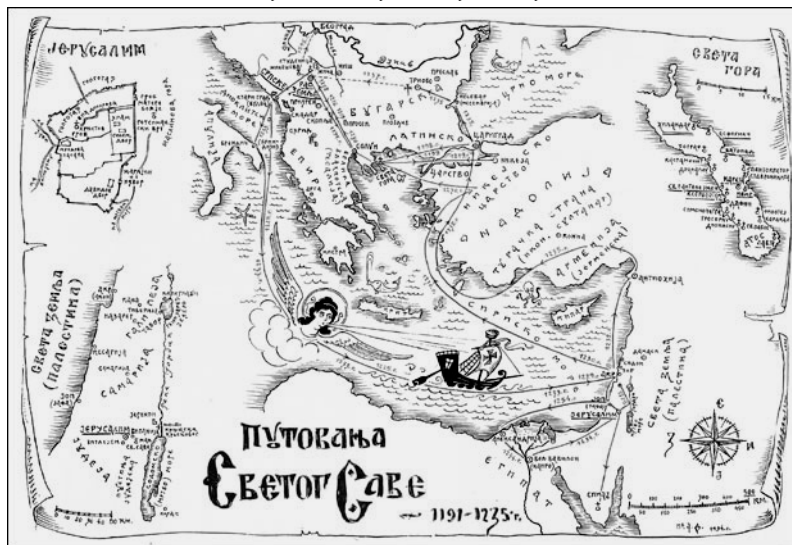
Историја личности неизмерно је сложенија и замршенија од историје догађаја. Догађаји су обично резултанта стваралачких сила личности које су скоро увек невидљиве. Човек је видљив, али су невидљиве оне духовне силе које делају из њега и њиме. Зато је несравњено теже писати историју човека, ма ког човека, него историју догађаја (Поповић, 1970). У Византији, која није само име за срећну и богоблагословену историјску епоху, него и симбол обилног изливања благодати Божије на изабрани народ Новог Израиља, те време у коме је Богу било могуће да пружа највеће дарове будући да су људи, услед своје вере и чистоте, били најспремнији да их примају и умноже, посрећила (остварила) су се дела чијем савршенству се ни једна друга епоха људске историје не може приближити (Петковић & Матејић, 1997).

На почетку прве српске царевине истичу се две велике личности, које надмашују све остало. То су отац и син, Немања и Св. Сава. Немањићи су били творци и зидари прве српске царевине. Они су положили темеље, план је био дат и сви потоњи су зидали журно и споља и изнутра (Епископ Николај, 1983).

О животу и делу Св. Саве раније је писао монах Доментиан, још 1253. године и послао га је на дар краљу Урошу. После је његов ученик монах Теодосије исто то учинио пола века касније. Иако се разликују по стилу и свим детаљима што је казано и записано, оба су живописали ток живота од Раса, где је рођен па преко Свете Горе, Солуна, Никеје, Цариграда, Студенице, Жиче, Бугарске, Јерусалима, Румуније (Башић, 1930). После су мошти пренесене до манастира Милешеве. И тако, путовао је Први српски Архиепископ, духовни и идејни творац српске државе, српске православне цркве, просветитељ, путник,

ходочасник, дипломата, градитељ, помиритељ, визионар, ктитор, зачетник српског законодавства, књижевник и космополита све док није стигао до Врачара. Затим описана су оба путовања у Свету земљу, чудеса на гробу и после преноса моштију у Србију што је с тешком муком задобио краљ Владислав.

Карта 1. Руте кретања Светог Саве приликом оба поклоничка путовања у Свету земљу

Извор: *Живот Св. Саве, Епископ Николај, 1986.*

Свети Сава је био и остао први српски полихистор, универзално биће чији култ се слави код Грка, Руса, Бугара али и ширем хришћанском свету. Он спада међу изузетне историјске личности, не само нашег народа и не само у свом времену, он је по свом делу савремен и свевремен (Група аутора, 2016). У Светом Сави је синергија вере, наде и љубави, која просвећује, обожује, обасјава, преображава, исцељује, теши и спасава све оне који са долазе да се сретну са другима, са собом.

У Савиној личности народ је осећао тада а и данас свог правога и истинскога пријатеља и пастира. Народ га је слушао и следио без поговора јер је видео да он живи онако како проповеда. Народ се хранио његовим речима као медом. Свет је волео његову скромност и искреност. За Саву се заиста може рећи: "Појавио се велики светионик у српској земљи пуној таме, незнања и сметености." (Епископ Николај, 1986).

Он је највећа и најзначајнија личност у историји Србије и српског народа. Слава, праслика и једини прави узор сваког ђака, студента, сваког учитеља, наставника и професора, сваког научног прегаоца, мислиоца, путника, ходочасника. Са пуном слободом и пуним правом усудили бисмо се да кажемо да је он апостол нашег народа. Башић (1930) а на основу Теодосијевих записа истиче како је Св. Сава радио на ублажавању разлика између сталежа у тада-

Игор Стаменковић, Храм Светог Саве на брегу као путоказ вере и љубави, као ...

шњем феудалном друштву, поучавајући властелу да буде блага према народу, јер су сви пред Богом једнаки и он неће разликовати ко је властелин а ко прост отрок.

Динамичан почетак живота водио га је путевима кроз многе српске земље па све до Атоса и Свете земље Јерусалимске да би овоземаљски живот завршио у Трнову у Бугарској 27. јануара 1235. године. Захвалан на свему што је за живота видео и урадио, последње речи су му биле: “Слава Богу ради свега!” (Башић, 1930).

Фотографија 1. Поглед на Храм Св. Саве, малу цркву Св. Саве на Врачару

Извор: Стефан Стојановић, <http://mondo.rs/a1053655/Magazin/Travel/Hram-Svetog-Save-u-Vogu.html>

Праћен великим бројем племића и епископа, носећи бројне и богате дарове, краљ Владислав је пошао у бугарску престоницу код Арсена I да измоли за тело Савино. Било је пролеће, у пуном цвату када је поворка кренула са телом у српску земљу и после неколико недеља стигла у манастир Милешеву. Тамо га је 1237. дочекао својим благим погледом Бели Анђео, најпознатија фреска и најлепши рад српске и европске уметности средњег века. Пролазиле су године а земља Српска постала је све снажнија. Народ је Светог Саву чувао у сећању, препричавајући митове, легенде, приче и анегдоте о његовом животу, певајући му песме уз гусле. И тако све до Косовске битке.

Турци под вођством Ахмед-бега Окузија, 1594. из манастира Милешева отели су свете мошти и донели их у Београд. По наређењу великог везира Коца Синан-паше, тело је донешено на узвишицу где је сакупило око десетак хиљада људи. Био је 27. април 1595. када су спалили мошти, односно тело, мислећи да ће то уздрмати српски народ и да ће тиме ослабити веру а десило се супротно. Данас је ту најмонументалније и најлепше место са кога путује поглед на све стране Београда и Србије. Оно је постало свето место испуњено вером, радости, надом, љубављу и миром.

“Храм на брегу” ка коме воде сви путеви данас је плато који у хармоничној атмосфери сједињује многа здања: спомен Храм св. Саве, малу цркву,

Парохијски дом храма, Народну библиотеку Србије и место за будућу зграду Патријаршије.

Христољубље, човекољубље и родољубље Св. Саве

Србија, земља одвајкада немирног Балканског полуострва, имала је бурну историју. Таква историја узрок је страдања њеног, некада далеко богатијег културног наслеђа. Наравно, десетокована слика коју данас имамо о материјалним остацима прошлости представља опште место у многим европским срединама (Ристић-Кесић, 2010).

Као уточиште правичности и мира, где су биле сједињене највише моћи политике, религије, културе и етике, Београд је представљао праву слику земаљске божанске моћи и божанског сјаја. Више династија, народа и религија смењивало се на његовом трону и са тог места одбијало је од Европе и Азије снажне налете варварских хорди и народа који су хтели пошто пото да га покоре (Шерард, 1970). Прескачући сада многа раздобља сурове људске историје која се одиграла на овим просторима ми помоћу приказа Храма Св. Саве упознајемо тековине једне високе културе, која је у многим периодима била пресудна за читав низ других веома развијених култура словенских народа.

Од једног од највећих богослова нашег времена, оца А. Шмемана, смерно смо научили: “ствари и појаве које окружују наш свакодневни живот не губе и нису изгубиле смисао зато што су творевине овог века (seaculum) већ зато што је заборављен њихов свештени и литургијски корен”. На нивоу свакодневног духовног просуђивања ствари, исти проблеми захтевају исти такав чврст и одлучан став. Између добокоумно-теолошког, философског разматрања и свакодневног просуђивања и поступања не постоји суштинска разлика. Можда је доживљај овог другог, тачније деловање, оно основније (Танасијевић & Радојковић, 1998).

У историјском раздобљу када су вођени крсташки ратови српски владари су успостављали везе са вођама крсташа, и са њима размењивали дарове, братимили се и покушавали створити политичке савезе. Ове везе покренуле су поједине Србе, пре свега монахе, да пођу са крсташима пут Свете земље, или да након ослобођења Христовог гроба и оснивања Јерусалимског краљевства нађу свој духовни мир у Светој земљи (Милосављевић & Шаргић, 2019).

И Господ Бог, по величини своје добротe, подари Немањи и Ани мушко чедо. На крштењу дадоше му име Растислав, скраћено Растко. Што је више растао бивао је све вољенији. Посетиоци и многи су говорили о њему: “Ово ће дете бити нови знак свету” (Епископ Николај, 1986).

Има у сваком човеку нешто што да од раног детињства упућује на пут којим ће ићи. Вера и историја, историја тумачена вером – више су од свега занимале Растка (Тасић, 2018). Поред многих великих дела које је учинио за славу Христову и средњовековну Србију, посебно се може истаћи значајно дело за монашки подвиг а то је његов Типик који је написао за своју осаму.

Убрзо по свом доласку на Свету Гору, након што се упознао са животом анахорета, пожелео је да и сам живи на тај начин, да се потпуно преда богобојажљивости и усамљеничком животу. Одлучио се за Кареју и тамо изградио капелу у част Св. Саве Јерусалимског, као и скроман дом за себе и своју сабраћу. Типик представља низ правила, по којима он и његови наследници треба да поступају као житељи ћелије (Хиландарац, 2000).

Лолић-Мочевих (2011), износи да су српске задужбине у Светој земљи већином из времена Светог Саве. Оснивач Српске православне цркве овде је боравио два пута. Први пут 20-их година XIII века када га је примио јерусалимски партијарх Атанасије. Свети Сава уз његов благослов обишао је Палестину и богослужио је прошавши пут којим су се и пре тога кретали поклоници. Уплотивши у луку Акра од Латина је откупио цркву Св. Ђорђа која је данас мушки манастир у којој служе Арапи-хришћани. Други пут дошао је у Свету земљу средином треће деценије XIII века и боравио је у кући Св. Јована Богослова на Сиону коју је донирао. И тако су најзначајније личности из наше националне историје кроз векове обилазили и донирали много тога у Светој земљи. Српска православна црква више пута је слала монахе и монахиње који и данас тамо живе.

Поклоници из многих народа и земаља могу се данас видети као и некада како у сталним бујицама долазе на места која су им света. Многи од њих долазе са отвореним Библијама, да би оживели описане догађаје, и да би превазишли границе времена (Кесић & Кесић, 1989). Документован је одлазак Срба у Свету земљу а један од првих је био Димитрије Синаит или Димитрије грешник који је из Дукље кренуо и остао да живи тамо цео живот а то је било скоро читав век пре Св. Саве. Ипак, најзначајнији и најславнији србин који је дошао у Свету земљу био је Растко Немањић. Кућу Јована Богослова коју је добио Св. Сава а у којој је по предању живела и Богородица српски Архиепископ је обновио и тако је србима припала част да чувају на брду Сиону место где су се одиграли Тајна вечера, Успење Пресвете Богородице и Силазак Св. Духа на апостоле. По повратку из Свете земље уочавале су се измене на рецимо приказима сцена у осликовању Жичке цркве и Пећке патријаршије. Постоје потоње многе везе између наших црквених великодостојиника и монаха са монасима са Синаја и из Св. Земље (Милосављевић & Шаргић, 2019).

Светосавски плато – место сусрета народа, култура, различитих светова и векова

Мала црква св.Саве – Када се приближите врачарском платоу пажњу привлачи велико здање Храма. Одмах поред налази се мала црква која је претеча велелепног здања. Цркву је 1895., осветио митрополит Михаило а у присуству српског краљ Александра Обреновића. То је била првобитно мања, привремена црквица подигнута на месту на коме се данас налази храм. Њена прва звона су скинута и преливена у „ратне сврхе“ у првом светском рату.

Звона, која се данас могу чути, су настала између два светска рата а највеће тежи 400 кг (Ацовић, 2015).

Прва је 1935. замењена, новом и мало већом, која је настала за три месеца и њу је осветио патријарх Варнава у време владавине српског краља Петра I. Она је требала да буде привремени објекат и план је био да се ова црква сруши када се заврши изградња храма. Али како се изградња храма одужила, тако је ова црква стекла статус сталног објекта са дугом историјом (Милеуснић, 2002).

Када уђете у њу, дочекује вас ушушкана, хармонична атмосфера наоса чији иконопис су радили познати руски сликари по узору на средњовековно фреско сликарство. Са десне стране, налази се место упокојења патријарха Варнаве и две иконе (Богородице и икона Св. Петке). Са леве стране, налази се велика икона, копије истоветне Богородице Тројеручице из манастира Хиландара. Ту су и мошти великог руског светитеља Св. Серафима Саровског и мошти грчког светитеља, Нектарија Егинског. Честице њихових моштију осветљавају својом благодаћу и миром мало предворје храма.

Фотографија 2. *Прва црква Св. Саве (лево) и изглед данашњег Парохијског дома и Мале цркве Св.Саве (десно)*

Извор: <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Istorijat-crkve> (лево) и <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Zanimljive-celine/Parohijski-dom> (десно)

Храм – Велика црква св. Саве – представља личну карту Београда и Србије у духовном и културолошком смислу. Он представља место ходочашћа, објекат културног наслеђа, верску туристичку атракцију и место одржавања многобројних догађаја. Храм има високу вредност са аспекта културне, туристичке атрактивности и броја туриста и верника који га посете током године (Стаменковић, 2009).

Фотографија 3. Патријар Варнава (лево) и краљ Александар I Карађорђевић (десно)

Извор: <https://www.google.com/imghp?hl=en>

Стил храма производ је тенденције да се еклектизам примени као врлина, а не као случајност или илустрација непознавања историје стилова и грађитељске традиције. Ова мешавина стилова може се назвати новим спајањем српсковизантијског и неовизантијског стила (Ацовић, 2015). Године 1930, Одбор за изградњу храма, на челу са патријархом Варнавом, донео је одлуку да се израда пројекта повери архитекти Несторовићу, као и архитекти Александру Дероку, чији рад је на конкурс добио високи откуп и који је био врсни познавалац средњевековне уметности.

Градња горостаса српске духовности је почела 1935. у време патријарха Варнаве па је прекинута па је настављена 1939. под патријархом Гаврилом и краљем Петром II Карађорђевићем. Наставила су се тешка времена, II Светски рат, када се простор храма користио за разне световне намене. Године 1985. Патријарх Герман иницира наставак градње а од 2001. формиран је Конзорцијум за финансирање изградње Храма уз благослов почившег Патријарха Павла под покровитељством Престолонаследника Александра II Карађорђевића (Ацовић, 2015).

Фотографија 4. Патријарх Гаврило (лево) и краљ Петар II Карађорђевића (десно)

Извор: <https://www.google.com/imghp?hl=en>

На Врачарском платоу (Светосавском тргу) друга по величини православна црква у свету, висине 79 метара (са крстом од 12 метара тешким 4 тоне), може се видети са свих прилазних путева и доминира читавим Београдом и околином. На куполама је 18 позлаћених крстова различите величине док се у 4 звоника, висине 44 метара налази 49 звона, чија божанска мелодија се може далеко чути. Највеће звоно је тешко 6.128 кг, а најлакше 11 килограма.

Фасада од блиставог белог мермера и гранита опасује ову грађевину и подсећа на белу голубицу која шири своја крила на површини од 3.650 м² а може да угости око 10.000 особа. Унутар храма се налазе три галерије за хор површине 1.500 м² на првом нивоу, као и 180 м² спољне галерије на другом нивоу. Свака од галерија може да прими по 800 чланова хора, а поред се налазе галерије за остале посетиоце.

Ступајући у пространство овога здања, свако ко погледате у куполу од мозаика осетиће добродошлицу и кренуће да истражује. Унутрашњост цркве украшена је јединственим мозаицима, а купола храма, тежине 4.000 тона, спољашњег пречника 39.5 метара, висине 27 метара била је направљена у једном комаду, подигнута јединственим грађевинским подухватом са посебним хидрауличним машинама, оставља без даха, својом лепотом и богатством (Милеуснић, 2002; Ацовић, 2015).

На тим висинама доживи се сусрет са најлепшим погледом Христа Пантокраора. Купола је површине 1.248 м², величина очију христових износи 3 метара а сам лик је пречника 30 метара. Олтар има површину од 3.600 м². Укупна површина коју треба да покрију мозаичне композиције износи 17.000 м² и на његовој изради ангажовано је преко 90 мозаичара (<https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Gradnja-Hrama/Hram-u-prostoru-i-brojevima>).

У московској радионици славног руског сликара и иконописца Николаја Мухина, члана Руске академије уметности ствара се мозаик за куполу Светосавског храма на Врачару. Мухинов пројекат (уз подршку коаутора академика Јевгенија Максимова) за декорисање победио је на конкурсима 2014. а по налогу председника Русије од 2015. за главног координатора руског учешћа у изради мозаика именована је Руска федерална агенција за питања Заједнице независних држава, сународника у иностранству и међународну хуманистичку сарадњу, а као одговор на апел ове агенције руководство компаније „Газпром њефт” донело је одлуку о издвајању 4 мил. евра за финансирање радова на мозаи-

Фотографија 5. Призор из радионице сликара Николаја Мухина

Извор:

<https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/muhinova-radionica-kako-se-pravi-mozaik-za-hram-svetog-save>

Игор Стаменковић, Храм Светог Саве на брегу као путоказ вере и љубави, као ...

ку који ће украсити централну куполу храма (<https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Oslikavanje-kupole-Hrama>).

Поред Храма изграђене је Парохијски дом, у коме се налази гостопримница, и више канцеларија и сала које су у функцији пријема гостију, туристичких група и сл. У будућности, на овом платоу планирана је изградња и нове зграде Патријаршије.

Крипта – На седам метара испод нивоа земље мермерним степеницама долази се до крипте где централну позицију заузима гробна Црква посвећена светом Кнезу Лазару, изграђена у византијском стилу. Број седам, симболише свети број савршенства што и јесте простор у коме златни сводови и ликови светитеља сведоче о једном богатом, динамичном времену и културном наслеђу Српског народа. Крипта вас враћа у векове ранохришћанских цркава са катакомбама где су на истом месту биле цркве и гробови.

Сведочанство, да се на једном месту сусрећу прошлост, садашњост и будућност у хармонији неизрециве тишине и најлепших боја. Светлост јединственог иконописа на 1.600 квадрата обасјава и говори о богатој историји српског, хришћанског народа. Прикази старозаветних праведника, сцене из живота Исуса Христа, живота св. Саве, Кнеза Лазара, српских светитеља, владара и архијереја указују на универзални карактер Христове цркве.

Фотографија 6. Васкршњи цонцерт у крипти храма (један од многобројних догађаја)

Извор: <http://spc.rs/eng/node/65615>

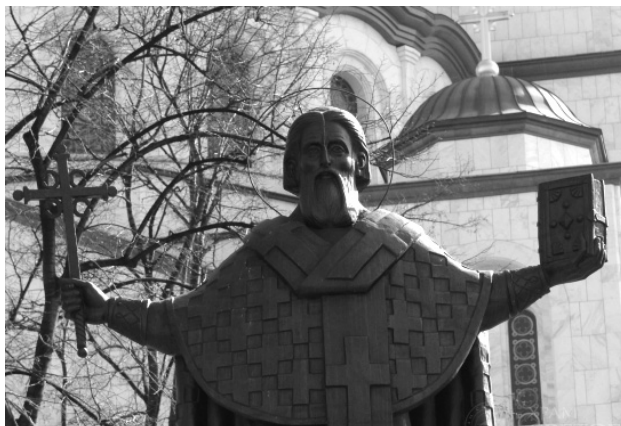
Импозантни свећњаци са неколико десетина светиљки обасјавају ову посебну атмосферу. Централни и највећи део крипте, представља параклис Кнеза Лазара, који је својим животом посведочио једини крстоносни пут сваког Хришћанина који води у Вечност.

Иза олтарског дела, налази се гробна црква кнеза Лазара, од 280 квадратних метара, где ће се сахрањивати српски патријарси, прошлих и будућих векова. Жеља патријарха Германа била је да почива у цркви св Марка а жеља патријарха Павла да буде у манастиру Раковица а да ли ће се срести на овоме месту некада у будућности одлучиће Сабор.

Поред богослужбене намене, у крипти се одржавају бројне културне и духовне манифестације: предавања, промоције књига, изложбе, концерти хорова и слично.

Споменик Св. Саве – Поред платоа, налази се споменик светом Сави, који је дар истакнутог руског вајара и академика Вјачеслава Михајловича Кликова и Фонда светог Андреја Првозваног из Русије. Висине око 5м монументални споменик изливен је у бронзи, са препознатљивим ликом првог српског архиепископа.

Фотографија 7. Споменик Св. Саве на платоу

Извор: <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Zanimljive-celine/Spomenik-Svetog-Save>

Видиковац Св. Саве – Као на многим катедралама, замковима и утврђењима који имају донжон куле на другом нивоу Храма, са горње галерије могуће је изаћи на спољну галерију (видиковац), а која се простире око целе куполе Храма, одакле поглед досеже до удаљених пространстава града Београда и његове околине. Све се види као на длану, где поглед далеко сеже. На тај начин посетиоцима се нуди посебно задовољство и прилика да са ове тачке, то јест висине, направе фотографије а да им поглед остане у дугом сећању као посебан сувенир са путовања.

Фотографија 8. Осликавање куполе храма

Извор: <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Oslikavanje-kupole-Hrama>

Најважнији догађаји и познате личности које су посетиле храм

Догађаји, црквене манифестације, важни датуми по јулијанском календару – Храм поред богослужбеног и молитвеног дела, има и део који се користи као центар културе. Из мноштва културних и духовних догађања, у парохијском дому и у крипти Храма се сваког понедељка организују књижевне вечери и трибине; поставке тематских изложби познатих уметника, фотографа и иконописаца; затим организују се филмске и позоришне пројекције, музички догађаји, едукативне радионице, а присутна је и издавачка делатност. Кроз разне едукативне радионице окупља се велики број младих људи и студената из других земаља, тежећи ка њиховој јачој интеграцији у духу православља и умрежавању разних актера и организација. Приликом организованих посета Храму и реализације плана боравка и активности, младим људима пружа се могућност да кроз дружење уче и упознају српску традицију, културу и духовне вредности. У сарадњи са Међународним фондом јединства православних народа, реализована је посета манастирима Србије а уприличен је и боравак групи студената са Универзитета из Луганска. Поред поменутог, одржавају се часови учења руског језика, певања и црквеног појања. За време Божића одржава се бајковита манифестација „Божићно сеоце“. У периоду јануара месеца, на платоу смењује се велики број учесника: музички програми, представе, концерти за децу и одрасле, ватромет, вожња фијакером и др. Ова манифестација окуља око 30 дечјих хорова са преко хиљаду деце из целе Србије, више од 300 учесника са 12 позоришних представа, 31 музички наступ и око 100 сати реализованог програма. Поред распеване божићне јелке и конструкције музичке бине у облику јелке за наступ дечјих хорова, велику атракцију представљ градска фонтана испуњена сламом са инсталацијом приказа православних мотива рођења Исуса Христа. На платоу око Храма, налазе се дрвене кућице са мноштвом божићних слаткиша и сувенира, и посебно дизајниране светлеће празничне инсталације, које су употпуниле и сам чин паљења бадњака и ломљења божићне чеснице.

После Бадње вечери, славље се наставља све до 13. јануара у поноћ када се дочекује Српска Нова Година и прославља уз молебан и ватромет. После тога, на дан Св. Саве, дочекаће вас весела дружина школараца, студената, наставника и професора који заједно прослављају свога заштитника и просветитеља. На пролеће, имаћете прилику да уживате у „Васкршњем концерту“. Тада се такође одржавају разноврсни музички програми, радионице, пројекције филомава, бајки и други забавни и културни садржаји. Десету годину заредом, храм јњ организатор Васкршњег концерта хорова са учесницима из целе Србије и шире. Свакако не сме се заборавити и храмовна слава, Спаљивање моштију Св. Саве која се прославља 10. маја уз пригодан програм.

Познате јавне личности које су посетиле храм – У оквиру својих званичних посета Београда и Србије многобројни председници, министри, амбасадори, поглавари и архиепископи и друге истакнуте јавне личности посетиле су Храм и посведочиле о његовој лепоти и монументалности. Посебно треба

нагласити, посету руских Патријараха Алексеја и Кирила, као и Председника Руске Федерације господина Владимира Путина (који је посетио храм два пута: 2011. и 2019.). Затим, треба се истаћи посета Принц од Велса господина Чарлса који је био у посети храму 2016. године. Нажалост, не постоје подаци и томе ко све у току дана незванично посети храм од јавних личности из области културе, уметности, политике итд.

Корисни и практични савети о понашању у храму

Следећа упутства и савете треба искључиво схватити као етичке кодексе понашања која представљају традиционализме из давних времена, које треба поштовати због очувања духовних вредности и особености. Правила нису компликована, а обогаћују и улепшавају посету и доприносе стварању хармоничне атмосфере на сакралним локалитетима и у објектима (Стаменковић, 2009).

Одевање – Мушкарци у храм улазе гологлави, а жене покривене главе. Одело треба бити свечано и прикладно. Неприкладно је у храм долази у исцепаним фармеркама, папучама за плажу, шорцевима и бермудама, кратких сукања или сувише откривеног тела. Не доликује женама да у храм долазе у панталонама, упадљиво нашминкане са ружом на уснама, нарочито кад хоће да се причесте и целивају иконе.

Понашање у храму – Храм је свето место, и када човек улази у њега треба улазити, лагано и са дубоким страхопоштовањем. Кад се дође до црквених врата, мало се застане, прекрсти се и лагано поклони према храму. Ако је гужва, стрпљиво се чека да се купе свеће а затим се одлази до места где се исте упале. Прекрсти се, целива се свећа и намени се здравље или за покој душе умрлих. Свеће за здравље се пале у горњем делу свећњака или горионика, а за покој душа у доњем делу. Када се свеће запале, онда се тихо, а поготову ако је Богослужење у току, одлази и целивају се иконе. Препорука је да се на службу дође неколико минута пре почетка, јер се каснијим ходањем кроз храм омета Богослужење и пажња других верника (Стаменковић, 2009).

Понашање на богослужељу – Мушкарци обично стоје на десној, а жене на левој страни наоса. На одабраном месту се стоји мирно, без окретања, шетања и разговора са присутнима. Уколико неко из одређених разлога не може да стоји целу службу, може у одређеним моментима да седне. Нипошто не треба седети за време малог и великог Входа, читања Јеванђеља и кађења. Води се рачуна да се леђа не окрећу олтару или свештенику у току кађења. Улазак у олтар дозвољен је само свештеницима и у одређеним случајевима мушкарцима верницима. Ако се осети умор и жеља да се изађе напоље, молитву треба појачати. За време молитве ноге су састављене а руке се прекрсте на грудима или се спусте низ тело, нипошто се не стављају за леђа и у џепове. Молитве се изговарају у себи. Дискретно се пази на свештеникове радње, и када се он прекрсти, и кад се у молитви или песми помињу имена Оца и Сина

и Светога Духа, и кад свештеник кади сви се у цркви крсте и благо клањају. Уколико неко зна да пева, пева тихо и полако да не омета појце. Приликом изласка из храма, опет се на исти начин целивају иконе, изађе се на врата храма, поново се окрене према унутрашњости храма и смерно се прекрсти и поклони. За фотографисање је пожељно тражити усмену дозволу свештеника или особе која је дежурна у храму.

Препоруке за унапређење квалитета посете храма

Као посебан предлог било би веома корисно да се уведу симболична цена улазница за посету манастирима и Храму Св. Саве у Београду и да се такође издвоји један проценат од боравишних такси који би се после наменио одржавању истих. На тај начин успоставио би се начин евидентирања посета и увели одређени кодекси понашања у сакралним објектима (Стаменковић, 2012). Нама братска по много чему земља Русија препознала је огроман потенцијал који нуди овај облик туристичких кретања те постоје велике агенције и туроператори који продају аранжмане религијског туризма а постоје и велики специјализовани сајмови турима. У будућности треба сагледати могућности да се отвори канцеларија при Српској Православној цркви која би се бавила истраживањем и праћењем религијског туризма јер туриста ће бити све више и више, посебно из азијских земаља. Већ данас осети се значајан притисак посетиоца на поједине манастире и цркве (посебно на Храм Св. Саве) о чему су више пута о томе говорили игумани и игуманије као и настјатељи храмова, а о потреби да се поједини елементи похудее и услуга доведу на још виши ниво организације и квалитета (Стаменковић, 2019).

У процесу планирања и развоја туристичке понуде на некој дестинацији неизбежно и недвосмислено се мора дефинисати однос заинтересованих страна, актера, то јест, партнера у самом процесу (енг. stakeholder) (Стаменковић, 2018). Weiss (2009), истиче да је прво потребно тражити поуздане заинтересоване стране и да их је потом потребно селектовати у две групе: примарне и секундарне. Примарне стејкхолдере чине сами запослени, руководство, затим чланови управног и надзорног одбора, као и сви добављачи, и други индиректни пружаоци услуга. У секундарне спадају: корисници услуга, клијенти, медији, јавност, представници владе и др. Када се идентификују актери и одреди им се приоритет и задаци издвоје се кључни актери а они имају значајан утицај на или у оквиру организације (Boutilier, 2012; Miles, 2012). У процесу планирања организације религијског туризма треба да буде дефинисана јасна промоција и боља комуникација између туристичких агенција, Туристичке организације Србије, Туристичке организације Београда и управе храма чиме би се унапредио механизам праћења гостију а тиме би се могле дати и даље смернице у напредном периоду.

Поред препоруке да свако лично посети овај храм, треба да свакоме препоручити, и домаћем и страном госту. Јер он представља нешто најсветије у Српској православној цркви. То је грандиозно здање српске духовности које

пружа јединствено искуство и богатство утисака којима ће се дубоко урезати лепе емоције. Храм Светог Саве представља личну карту града Београда и Србије у духовном и културолошком смислу. Само у њему оживљавају речи великог српског и православног богослова Аве Јустина: “*Необорива је историјска истина: Свети Сава не стари, нити застарева; он је увек савремен*” (Поповић, 1970).

Затим, да би се могао реализовати одрживи туризам потребно је одредити носеће капацитете посете а за то су нам потребни тачни подаци о промету туриста како би се одредиле мере за њихово преусмеравање и како би се у одређеним периодима године могао регулисати интензитет посете. Затим потребно је направити план промоције целокупне понуде (маркетинг план) (Wright, 2008), како би све оно што је важно разним каналима комуникације и продаје дошло до конзумента.

Закључак

Поред верника и суграђанина, Храм Св. Саве у Веограду несумњиво посећују свакога дана током године многобројни туристи који долазе из најразличитијих разлога: религијских, духовних, културолошких, егзистенцијалних, информативних, туристичких итд. Пошто се ради о монументалном објекту, који се гради више деценија са многобројним прекидима, а не воде се статистички подаци о промету, немогуће је тачно рећи колика је његова посета.

Паушалне процене су да бар сваки други посетилац српске метрополе посети храм или плато на коме се налази како би се макар фотографисао. У последњих десет година приметан је пораст најављених и затворених група, а то су: хористи, дипломате, лекари, војна лица, уметници, пословни људи и привредници, учесници многобројних конференција и конгреса, као и многобројне јавне личности из региона и осталих делова света.

Према казивањима запослених у управи овог сакралног објекта, планирано је да се изградња храма приведе крају током 2019. године када се очекује и свечано отварање. У будућности ће се интензивније промовисати разнолика понуда догађаја који привлаче све више посетиоца током године. Затим је планирано да се изда много више публикација и проспеката о храму на многобројним страним језицима. А свакако, планирано је и увођење система за контролу, то јест, праћење долазака гостију јер је већ сада доказано а према подацима завода за статистику значајан пораст гостију из азијских земаља.

У овом случају ради се о туристичкој дестинацији (eng. *tourist hot spot* – место на коме постоји много активности, забаве и које је веома посећено) која поседује високу вредност са аспекта културне и туристичке атрактивности па самим тим и броја туриста и верника (Стаменковић, 2009). Препорука је да системи праћења буду рампе кроз које би пролазили посетиоци а чиме би могао да се прати њихов прилаз платоу, храму и малој цркви као и сувенирници. Напрата улазнице не би била адекватна мера јер се ради о живој цкрви у којој

се редовно врше богослужења па је тешко правити разлику између оних који овде свакодневно долазе и повремених и случајних посетиоца – туриста. Напратата би се могла вршити за крипту, излазак на видиковац и посету некој од галерија и купола храма.

На тај начин уз конкретне податке о промету туриста, државама одакле долазе и подацима о томе који су разлози њихове посете (што би се проводило анкетаирањем) могао би се урадити Акциони план одрживог развоја религијског туризма и могле би се одредити даље препоруке за нове садржаје, нове туристичке производе и унапређење услуге на целокупном светосавском платоу.

Коначно, на самом крају да се подсетимо речи изречених од Господа Исуса Христа и записаних у Новом завету које треба добро да упамтимо а то су мудрости које је посведочио својим делом и животом Св. Сава:

- “Гостољубље не заборављате, јер из гостољубља неки и не знајући примише анђеле” (Јев. 13, 2).
- “Још је мало времена свјетлост са вама, идите док свјетлост имате, да вас тама не обузме, а ко иде по тами не зна куда иде. Док свјетлост имате, вјерујте у свјетлост, да budete синови свјетлости“ (Јован, 12:35,36).”
- “...али који претрпи до краја, тај ће се спасти” (Мт. 10:22)” (Свети архијерјски Синод СПЦ, 2001).

Литература:

1. Andrić, Lj. (1998): Priče ih Hilandara – Izbor iz savremenog književnog putopisa (1958-1998), Štamparija Budućnost, Novi Sad.
2. Acović, M.D. (2015): Pogleda u hram – Unutrašnje uređenje Hrama Svetog Save u Beogradu, Studio Bečkerek, Novi Sad.
3. Bašić, M. (1930): Stare Srpske biografije – Život Sv. Save od Teodosija monaha, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd.
4. Bedirftig, F. (2011): Sveta mesta – slikovni atlas za putnike i hodočasnike, Mladinska knjiga, Beograd.
5. Belinger, G.J. (2004): Veliki leksikon religija, Lento i Dobra, Beograd.
6. Bigović, R. (2000): Crkva i društvo, Hilendarski fond pri Bogoslovskom fakultetu SPC, Beograd.
7. Boutilier, R. (2012): A stakeholder approach to issues management, The strategic management collection, The business expert press, New York, USA, ISBN-13: 978-1-60649-097-6.
8. Vuković, B. (1990): Turizam i religija, Školska knjiga, Zagreb.
9. Bywater, M. (1994): Religious travel in Europe, Travel and tourism analyst, 2, 39-52.
10. Grupa autora, (2016): Sveti Nemanjići – Sveti Sava srpski (Sveti Nemanjići), Srpska kulturna i duhovna baština, Mitropolija Crnogorsko-primorska, Svetigora, Cetinje.
11. Episkop Nikolaj, V. (1983): O Svetom Savi, iz Sabrana dela – Knjiga IX, Biblioteka “Glas crkve”, str. 286-318, 677-Manastir Sv. Nikolaja – Soko, Šabac.
12. Episkop Nikolaj, V. (1986): Život Sv. Save, Biblioteka “Glas crkve”, Šabac.
13. Jackowski, A. (2000): Religious tourism: problems with terminology, In A. Jackowski (ed.) Peregrinus Cracoviensis, Krakow: Institute of Geography, Jagiellonian University.

14. Jackowski, A., & Smith, V.L. (1992) Jackowski, A., & Smith, V.L. (1992): Polish pilgrim-tourists, *Annals of Tourism Research*, 19, 92-106.
15. Karavanić, I. (2012): Prapočetci religije – simbolika i duhovnost u paleoliku, *Školaska knjiga*, Zagreb.
16. Kesić, V., & Kesić, L. (1989): Riznice Svete zemlje – Poseta mesta nastanka Hrišćanstva, “Banatski vesnik” – Eparhija Banatska, Vršac.
17. Lolić-Močević, M. (2011): Put u Svetu zemlju, *Štamparija manastira Gradac*, Beograd.
18. Maca, K. (2009): Poklonička putovanja – Verski turizam istorijsko-kulturološki pristup, *JP Službeni glasnik*, Beograd.
19. Miles, S. (2012): Stakeholders: essentially contested or just confused?, *Journal of Business Ethics*, 108(3), 285-298.
20. Mileusnić, S., (2002): Manastiri i crkve Srbije, *Pravoslavna reč*, Novi Sad.
21. Milosavljević, I., & Šargić, A. (2019). *Istorija Srba – Pobeda Tribala na Kosovu*, Produkcijaska kuća “Srbija Global”, Beograd.
22. Olsen, D.H. & Timothy, D.J. (1999): *Tourism 2000: selling the Millenium*, *Tourism Management*, 20, 389-392.
23. Petković, S., & Matejić, S. (1997): *Ikone Manastira Hilandara*, *Manastir Hilandar*, Sveta Gora Atonska, Grčka.
24. Popović, J. (1970): *Žitija Svetih – Žitije prepodobnog i bogonosnog Oca našeg Save prvog Arhiepiskopa Srpskog*, *Sveti Sinod Srpske pravoslavne crkve*, Beograd.
25. Radisavljević-Čiparizović, D. (2006): *Religioznost i tradicija – Vežanost za religiju i crkvu u Srbiji na raskršću milenijuma*, *Institut za sociološka istraživanja i Filozofski fakultet u Beogradu*, Čigoja štampa, Beograd.
26. Radisavljević-Čiparizović, D. (2016): *Hodočašća u XXI veku: studije slučaja tri svetilišta u Srbiji*, *Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu*, Beograd.
27. Radović, A. (1994): *Uloga religije u opstajanju ljudske zajednice*, *Zbornik radova: Religija i duševni život čoveka*, Beograd.
28. Raj, R., & Morpeth, N.D. (2007): *Religious Tourism and Pilgrimage Management – An International Perspective*, *Leeds Metropolitan University, CAB International, UK*.
29. *Republički zavod za statistiku Srbije*, (2018): *Turistički promet u Republici Srbiji u 2018. godini*, *Statistika ugostiteljstva i turizma*, Beograd.
30. Rinschede, G. (1992): *Forms of Religious tourism*, *Annals of tourism research*, 19(1), 51-67.
31. Ristić-Kesić, S. et al., (2010): *Svetska baština Srbije*, *Ministrstvo kulture Republike Srbije i Republički zavod za zaštinu spomenika kulture*, Beograd.
32. Hilandarac, S. (2000): *Tipikarnica Sv. Save u Kareji*, *Serbian Literary Company – Serbs in diaspora*, Toronto, Kanada.
33. San Filippo, M. (2001): *The religious niche*, *Travel Weekly*, 60(18), 12.
34. Stamenković, I. (2006): *Religiozni turizam i pravoslavlje*, *Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, PMF, Novi Sad.
35. Stamenković, I. (2009): *Odnos Hrišćanskih crkava prema verskom turizmu*, *Magistarska teza*, *Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, PMF, Novi Sad.
36. Stamenković, I. (2012): *Novi Sad – Sveta mesta*, *Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, PMF, Novi Sad.
37. Stamenković, I. (2018): *Stejkholderski pristup u organizaciji kulturnog događaja*, *Kultura i kreativne industrije Novog Sada – izazovi za budućnost*, *Kultura Polisa – časopis za negovanje demokratske političke kulture*, *Posebno izdanje br. 3, god. XV, str. 157-170*, *Kultura – Polis Novi Sad, Institut za evropske studije Beograd*.

38. Stamenković, I. (2019): Dosadašnje stanje religijskog turizma u Srbiji i nove perspektive razvoja, Svetosavac – Parohijski časopis hrama Svetog Save, broj 87, str. 30-32, Hram Svetog Save.
39. Stojanović-Nikac, D. (2003): Prva hodočašća u Svetu zemlju, Bogoslovski fakultet SPC, Beograd.
40. Sveti arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne crkve, (2001): Sveti Pismo – Novi zavjet gospoda našeg Isusa Hrista, Sveta srpska carska lavra Manastira Hilandar, Sveta gora Atonska, Grčka.
41. Tanasijević, D., & Radojković, A. (1998): Približavanje Hilandaru – 800 godina postojanja manastira Hilandara, Sveta srpska carska lavra Manastira Hilandar, Sveta gora Atonska, Grčka.
42. Tasić, M. (2018): Životopisi srpskih velikana – Sv. Sava, Ringier Axel Springer, Beograd.
43. Timothy, D.J., & Olsen, D.H. (2006): Tourism, religion and spiritual journeys, Studies in Contemporary geographies of leisure, tourism and mobility, Routledge – Taylor & Francis Group, UK.
44. Harangozo-Blagojević, M., & Medaković, D. (2000): Istorija srpske državnosti 1, Ogranak SANU, str. 153, Novi Sad.
45. Hoffman, E. & Verdooren, A. (2019): Diversity Competence – Culture’s Don’t Meet, People Do, CAB International, United Kingdom.
46. Šerard, F. i redakcija Time-Life izdanja, (1970): Vizantija – Svet i vreme o kulturama, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd.
47. Weiss, J.W. (2009): Business Ethics – A stakeholder and issues management approach, South-western cengage learning, Mason, USA, ISBN: 978-0-324-58973-3.
48. World Tourism Organisation UNWTO, (2018): Tourist traffic in the World in 2018, Statistical yearbook, Madrid.
49. Wright, J.K. (2008): The Christian Travel Planner, Thomas Nelson Inc., USA.

Web sajтови:

1. <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Oslikavanje-kupole-Hrama>
2. <https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/muhinova-radionica-kako-se-pravi-mozaik-za-hram-svetog-save>
3. <http://mondo.rs/a1053655/Magazin/Travel/Hram-Svetog-Save-u-Vogu.html>
4. <http://spc.rs/eng/node/65615>
5. <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Istorijat-crkve>
6. <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Zanimljive-celine/Parohijski-dom>
7. <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Oslikavanje-kupole-Hrama>
8. <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Zanimljive-celine/Spomenik-Svetog-Save>
9. <https://hramsvetogsave.rs/O-Hramu/Gradnja-Hrama/Hram-u-prostoru-i-brojevima>
10. <https://www.google.com/imghp?hl=en>

ST. SAVA’S CHURCH ON THE HILL AS A GUIDEPPOST OF FAITH AND LOVE, AS A DESTINATION FOR PILGRIMAGES AND RELIGIOUS TOURISM IN SERBIA

Summary: Over the past decade, the tourism market has been developing steadily and an increasing number of people are traveling, has more free time and is more vigorously

paying off, and tourism flows have changed and they have a new conception. When it comes to religious travel, millions of travelers go to worship in Christian shrines such as: Fatima, Lourdes, Santiago de Compostela, Vatican, Einzelna, Ayia Sophia, Ostrog etc.

According to the World Association for Religious Travel, around 300 million tourists worldwide are among the subtypes of religious tourists depending on their beliefs and motivation. Religious journey represents human promotion, a form of solidarity and friendship, meeting people, their cultures and religions, learning peace among people, respecting nature and valorizing the natural and cultural property (Маца, 2009; Стаменковић, 2009).

According to the Statistical Office of the Republic of Serbia in 2018, more than 3.2 million tourists were staying in Serbia, and half of them were foreign tourists. Of the selected tourist destinations, measured by the number of overnight stays, most foreign tourists were from the former Yugoslav republics, China, Turkey, Germany, Romania, Bulgaria and Russia and most visited destination was Belgrade. In this paper the St. Sava's platou will be presented as the destination of religious tourists and the inevitable Hot Spot of tourism of Belgrade and Serbia.

The Saint Sava was the first Serbian polychrist, the universal being whose cult is celebrated by Greeks, Russians, Bulgarians and the wider Christian world. The Saint Sava figure is synergy of faith, hope and love, which enlightens, adores, illuminates, transforms, heals, heals and saves nations of this world.

From Ras region where he was born (through the Atos, Thessaloniki, Constantinople, Studenica and Žiča monasteries, Bulgaria, Jerusalem, Romania, Romania, the Milešev Monastery etc.) traveled the First Serbian Archbishop, the spiritual and ideological creator of the Serbian state and the Serbian Orthodox Church, the enlightener, the pilgrim, the diplomat, the builder, the reconciliation, the visionary, the ktitor, the beginner of Serbian legislation, the writer and the cosmopolitan, until he reached Vračar hill.

Key words: Saint Sava, Saint Sava church, pilgrimage, religious tourism, Belgrade, Serbia

ГОРАН ИВАНЧЕВИЋ*

Покрајински секретаријат за регионални развој,
међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу
Нови Сад

УДК 271.222(497.11)-9:322

Оригиналан научни рад

Примљен: 14.08.2019

Одобрен: 29.08.2019

Страна: 215-233

СВЕТОСАВСКИ ИДЕНТИТЕТ И СРПСКИ ДРЖАВНИ И НАЦИОНАЛНИ КОНТИНУИТЕТИ И ДИСКОНТИНУИТЕТИ

Сажетак: Свети Сава је родоначелник и утемељитељ српског националног идентитета. Светосавље представља парадигму његовог континуираног вековања, као и спону која повезује и уобличава државни, национални, верски, културни и просветни живот Срба већ осам векова уназад.

Бројни су историјски дисконтинуитети - нестабилности које су преображавале изворни српски-светосавски идентитет. Њима су супротстављени историјски континуитети који су били и остали патрони очувања српског-светосавског идентитета. Светосавље представља идентитетску основу на којој је надграђиван и разграђиван српски „идентитетски код“ кроз његову дугу историју.

Кроз различите историјске етапе и догађаје који су обликовали српско државно и национално биће настајале су линије подела унутар српског друштва на оне који се залажу за вредности које носе српски историјски континуитети, и на оне који се боре за вредности настале на српским историјским дисконтинуитетима.

Светосавље као „угаони камен“ одавно је испуштен из сећања и видеокруга великог дела припадника српског народа. Растакање српске државе и нације траје вековима. Досадашњи опстанак и постојање српског рода и српске државе, прави је подвиг посматрано кроз призму историјских недаћа кроз које су прошли и које су их задесиле на њиховом вишевековном путу.

Кључне речи: Светосавље, Србија, идентитет, држава, нација, континуитет, дисконтинуитет

Увод

Путеви и беспућа, раскрснице и „следе“ улице, лутања, напредовања и назадовања, успеси и падови, континуитети и дисконтинуитети представљају најкраће описе путовања кроз векове српске државе, нације и друштва у контексту њеног ситуирања, у оквирима великих светских превирања.

---

* ivancevicg@yahoo.com

Настојаћемо да овим радом укажемо на поједине историјске вододелнице које су за државу Србију и за Србе као народ имале пресудан значај када је реч о догађајима који су значајно утицали на положај државе Србије и српске нације као актера тих догађаја.

Темељна константа у геополитичком смислу јесте, да су „...српске земље и Србија (су) биле и остале лоциране у простору контактне зоне судара и сучељавања две хришћанске културне, духовне али и политичке традиције. Каснијим дубљим продором Османлија на европски континент тај простор ће добити још једну нову компликовану димензију егзистирања.“ (Деспотовић, 2019: 50)

Бројне ратне, политичке и економске турбуленције, покретане од стране империјалних сила и њихових савезника, према Србији и српском народу, мотивисане су геополитичким циљевима и садржавале су, по правилу, етничку и верску компоненту. Бројни ратови који су вођени против, односно, на територији Србије испољили су у својој основи геноцидне¹ претензије у односу на српски народ. Физичке: у циљу његовог физичког истребљења и менталне: националне, етничке, верске, конфесионална, промене његовог идентитета и сл. Питање је у којој мери, и на који начин је Србија могла, и да ли је уопште требало, пре свега политички, да реагује, онако како је реаговала, на поједине изазове из своје ближе или даље историје? Питање је како би то утицало на даљи развој догађаја и околности у којима су се нашли српска држава и нација? Такође, ништа мање значајно није питање спремности Срба да уче на својим грешкама из прошлости, те да се суоче са сопственим заблудама и пропуштеним шансама у циљу остваривања државних и националних интереса као науком за садашњост и будућност.

Да ли су Срби у расколу са сопственом државом, са целим светом, са црквом, религијом, са Богом и са собом самима? Ова питања се намећу када се сагледа међународни положај Србије, кроз различите етапе њеног положаја, статуса и развоја, и последично: политичке, економске, демографске, верске, безбедносне, културне и др. прилике које владају унутар српске државе вековима уназад. Да ли губитак и промена националног идентитета могу довести до губитка државе и нестанка нације?

Геополитика као посебна друштвена наука има синтезно-генерички и интердисциплинарни карактер. Светосавље обједињава укупност свега што јесте државно, национално, црквено-верско, политичко, културно, просветно и сл., те је сагледавање ових проблема, поред великог броја академских дисци-

---

¹ Међународна правна дефиниција злочина геноцида дата у члану II и III Конвенције о спречавању и кажњавању геноцида, из 1948. године. Члан II описује два елемента злочина геноцида: 1) ментални елемент, значи „намера да потпуно или делимично уништи национална, етничка, расна или религиозна група као таква и, 2) физички елемент који укључује пет дела: а) Убијање припадника групе; б) Узроковање тешких телесних и менталних повреда припадника групе; ц) Намерно подвргавање групе таквим животним условима који проузрокују њено потпуно или делимично уништење; д) Успостављање мера с намером спречавања рађања у оквиру групе; е) Принудно премештање деце из једне у другу групу. Злочин мора укључити оба елемента како би се звао геноцид. Извор: <http://www.preventgenocide.org/bapravnadefinicijagenocida.htm>

плина које конституишу геополитику као науку, неопходно теоријско-методолошки сагледати и са аспекта посебних научних дисциплина као што су: социологија религије, социологија културе, историја религије, антропологија, психологија, филозофија и сл.

Овај рад писан је као прилог посебном издању научног часописа „Култура полиса“ тематски посвећеном Светом Сави и осам векова стицања аутокефалности СПЦ.

О појму идентитета

У галиматијасу историјских чињеница, научно утемељених, али и оних које су конструкција ревизионистичких тенденција, полазимо од идентитетских питања која сваки појединац (јединка) унутар неког друштва, односно друштвеног система треба да дефинише како би уопште био/ла у стању да сагледа сопствени положај унутар истог система. У том циљу полазимо од семантичког, филозофског и психолошког дефинисања идентитета.

„Сама реч „идентитет“ је латинског порекла: у латинском постоји реч „idem“ (исто) и придев „identidem“ (поновљено), али не и именица „identitas“. Старогрчка именица „таутос“ коју користи Аристотел бавећи се проблемом идентитета, потиче од речи „аутос“ (себе и сам), а касније, након превођења на латински као „identitas“, бива коришћена у схоластичким расправама о природи Свете тројице. (Према: Раденовић, 2006: 222)

У филозофији под појмом идентитета подразумева се следеће: Реч „идентитет“ филозофи употребљавају у њеном изворном значењу – као „истост“. Стога можемо рећи да полазно основно питање овде гласи „Да ли сам ја исти тј, да ли сам ја – ја“ у различитим стањима... појам истости особе логички подразумева и једност (тј. да је особа само једна), а да не подразумева континуитет. (Мирић, 2001: 52)

Пут који је прешла Србија и Српски народ почев од времена Светог Саве до данашњих дана по својој темпоралној димензији баштини традицију дугу осам векова. У толико дугој историји, сагледавајући бројне догађаје и промене које су се одиграле у том периоду, а у складу са претходно наведеним концептом дефинисања идентитета, намећу се следећа питања: да ли би Србин који је живео у времену Светог Саве, у времену под Отоманском империјом, у времену Балканских, Првог и Другог светског рата, у времену комунистичке власти и посткомунизму, и коначно, Србин који живи у данашњем времену и онај који ће живети у нашој ближој или, пак, даљој будућности, идентично одговорио на постављено питање: „Ко сам ја?“ На који начин би сагледавао прошлост, и каква би очекивања имао од будућности? Шта би за њега представљала „истост“ и „континуитет“? На који начин, и да ли би (реалистично) оценио себе и своју прошлост, узимањем у обзир, своју културу, нарочито идеологију, као и то шта друштво (заједница) очекује од нас, док се у исто време критички преиспитује ваљаност и културе и друштва (заједнице)? Како би оценио област као што су религијске и политичке идеје?

Полазећи од дефинисања питања идентитета за сваког појединца понаособ, навешћемо једну од психолошких анализа овог питања. Наиме, Аугусто Блази (*Blasi, 1988*), је сублимирајући Ериксонев (*Erik H. Erikson*) концепт идентитета, наводећи његових дванаест одредница: 1. Идентитет је одговор на питање „Ко сам ја?“ 2. Уопште, тај одговор се састоји из постигнућа новог јединства међу елементима нечије прошлости и очекивања од будућности 3. при чему то јединство представља извор фундаменталног осећања (*sense*) истости и континуитета. 4. До одговора на питање о идентитету долази се путем реалистичког оцењивања себе и своје прошлости 5. узимањем у обзир своје културе, нарочито идеологије, као и тога шта друштво очекује од нас 6. док се у исто време критички преиспитује ваљаност и културе и друштва, као и примереност туђих перцепција и очекивања (криза) 7. Процес интегрисања и преиспитивања треба да се одвија око неких фундаменталних области као што су занимање, сексуалност, религијске и политичке идеје 8. да треба да доведе до флексибилне, а ипак трајне привржености (*commitment*) у тим областима 9. тако да обезбеди, гледано из објективне перспективе, интеграцију јединке у друштво 10. да обезбеди, субјективно гледано, осећај базичне лојалности и поверења 11. као и, подсвесно, осећање укореењености и добробити, самооцењивања и сврховитости 12. Сензитивни период за развој идентитета јесу адолесценске године. (Мирић, 2001: 52-53)

Навешћемо још неке од приступа дефинисања идентитета од стране појединих релевантних аутора: „Дакле, „идентитет“² можемо схватити и дефинисати као извор основних привржености и спознају нашег сопства (или јаства) посредством релативно стабилованих емотивних и рационалних матрица (образаца) наше свести, које нам помажу да организујемо комплексно значење и искуство око једне примарне идеје и тако дамо одговоре на питања: одакле потичемо; коме припадамо; шта јесмо и чему тежимо, приметити да, на свој начин, сви модели нације и типови национализма, уствари, варирају питање: шта је кључна детерминанта идентитета?“ (Према: Комшић, 2016: 14)

„Без обзира на изузетну разуђеност, која одликује модерну теорију нације, понуђени одговори током последња два века опредељују се за једну од две кључне парадигме. Прва је монистичка (холистичка) парадигма приписујућег наслеђа и тешко променљиве природе „саучесништва“ унутар једне културе (Хердер; према: Шатле, Дијамел, Пизије 1993, 352; као и: Смит 1998, 21). Насупрот њој егзистира парадигма вишеструкости (А. Смит 1998, 13–21; Волцер 1995, 173–80), развојности (Гиденс 2003, 32–33), индивидуалне вокације (Доменак 1991, 19–20) и постигнућа, као кључна позиција егзактно утемељеног разумевања и објашњења екстремно комплексних феномена персоналних и колективних идентитета. Издвајајући пре свега: а) континуитет и б) разликовање од других, као критеријуме одређења идентитета, Монсера Гиберно

---

² О појму „идентитет“ види класичну Ериксоневу студију Идентитет и животни циклус. Тако, кад расправља о его идентитету, Ериксон пре свега упућује на осећај идентитета, или, „стечену увереност да нечија способност да одржи унутрашњу истоветност и континуитет (нечији его у психолошком смислу) може да се мери с истоветности и континуитетом нечијег значења за друге“; Ерик Х. Ериксон, Идентитет и животни циклус, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 105.

(*Monserrat Guibernau*) каже да је „идентитет (је) дефиниција, интерпретација бића, која утврђује шта је личност, и где се она налази, и то у социјалном и психолошком смислу” (Гиберно 1996/97, 52). Притом су „...културно заједништво и јединство смисла главни извори који омогућују изградњу и спознају националног идентитета”, што значи да „... снага културе лежи у њеној способности да створи идентитет, нешто без чега појединац не може да живи и нешто што не може лако да се промени”, упозорава Гиберно (Гиберно 1996/97, 53, 57)“ (Према: Исто: 14)

Историјски дисконтинуитети и српски идентитет

Милош Ковић у свом огледу „Знамења победе, узроци пораза: континуитети и дисконтинуитети српске историје“ у зборнику: „Ка српском становишту“ пише о српским континуитетима и дисконтинуитетима из угла историјске науке. Наиме, аутор наглашава да су: „Дисконтинуитети...један од главних узрока незавидног стања у коме се српски народ данас налази. Срби су, наиме, само у последњем веку, сваких неколико деценија мењали знамења – заставе, грбове, химне – под којима су живели, ратовали и гинули. Мењали су, милом или силом, имена својих држава, па чак и сопствено национално име. У животу појединца тако честе промене идентитета могу да доведу само до несигурности и поремећаја; нема разлога да се сумња да је тако и у животу нације.“ (Ковчић, 2014: 155)

Континуитети и дисконтинуитети су у корелацији са чиниоцима који су у различитим историјским етапама утицали на формирање и промене српског „идентитетског кода“. „Духовни дисконтинуитет“, промена вредносног система као и „српских националних сећања“ код савремених генерација Срба и њихових предака више је него уочљив... “Постоји, дакле, духовни дисконтинуитет између садашњих српских генерација и њихових предака, између данашњих идеала и српских националних сећања. Потребно је, међутим, да се нагласи и друга страна приче о дисконтинуитетима: унутар српске историје, у њеном току, постоје значајни прекиди, који и данас доводе до колебања у основним, идентитетским питањима и до несигурности поводом избора пута којим ће се даље ићи.“ (Исто: 157)

Као први у низу дисконтинуитета аутор наводи да: „Пропаст српских држава и пад српског народа под Османску власт представља први велики дисконтинуитет српске историје“...„Дисконтинуитет који је такође оставио великог трага на српски национ било је: „католичење је посебно било честа појава на млетачким далматинским поседима, али и у Хабсбуршким земљама. У исто време, напуштане су земље на југу. Ратови, сеобе и исламизација променили су етничку слику Старе Србије. У знаку насиља одиграло се нарочито насељавање Албанаца на Косову и Метохији, почевши од Велике сеобе 1690. па све до ослобођења 1912. године. Србија се кретала, селила ка северу; чак и географски, њена историја је историја прекида и дисконтинуитета.“ Да-кле, Сеоба из 1690. представљала је прелом и у духовној историји Срба. Она је

означила прави крај српског средњег века. Са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем... средиште српског духовног, али и политичког живота преселило се са Балкана у Средњу Европу, из Старе Србије у Подунавље.“ Дакле, „Одговор на питање „ко си“ могао је да гласи „хришћанин“, Босанац, Херцеговац или Македонац; географска припадност временом је потискивала национални идентитет.“ (Исто: 157-160)

Срби су „захваљујући“ повлачењу у неприступачне пределе пред турском најездом успели да очувају део патријархалне културе и православне духовности, међутим, изолованост је онемогућила развојну компоненту у сфери просвете, образовања, културе и сл. „Кнежинска самоуправа, особито у планинским крајевима, омогућила је Србима очување унутрашње самоуправе, патријархалне културе и православне духовности; она их је, ипак, одвајала од високе културе, везане за градове, високе школе и државну администрацију. О изгубљеној, аристократској култури српског средњег века српски сељаци могли су само да слушају од својих свештеника и гуслара.“ (Исто: 159-160)

Преломна тачка идеолошке конверзије укореењена је време након српске револуције, политичке модернизације и обнове државности: „Српска национална идеологија је, међутим, у последња два века, од обнове српске државе 1804, кренула другачијим путем. И у томе она је пратила кретања у Европи, где су веру, после просветитељства, Америчке и Француске револуције, замењивале идеологије и лаичка, грађанска идеја нације.“ (Исто: 166)

Затирање српске националне свести настављено је спровођењем планираног стварања „нових нација“, наиме: „Плански, промишљени напор Аустро-Угарске да од православаца, муслимана и католика у Босни и Херцеговини створи нову, „бошњачку нацију“ и тиме затре српску националну свест, најавио је модерни „идентитетски инжињеринг“ великих сила, какав познајемо из потоње историје. (Према, исто: 161)

Први светски рат засигурно представља један од највећих националних и државних прелома у историји Србије: „...огроман демографски, политички, идентитетски прелом у историји српског народа. Јуначка епопеја и масовна страдања завршили су се стварањем нове државе и почетком југословенског експеримента.“ Нове заставе, симболи, а затим и ново национално, југословенско име, донели су, ипак, збуњеност и дезоријентацију. (Исто: 161)

Преовладавајући лаички став код српског народа по питању нације у Првом и Другом светском рату, отворио је простор окупаторима да у Србији и Црној Гори од 1915-1918, као и у НДХ покрене систематичну борбу против Српске православне цркве и српског писма ћирилице: „Срби су и могли да забораве на то где су били извори њихове виталности и снаге, али су их непријатељи увек подсећали на то.“ (Исто: 164-165)³

Крај 18. и почетак 19. века доносе у Србији „велики препород“, културни замах, реформе, стварање српске државе. Међутим, „ново време“ донело је

³ „Иво Пилар, један од кључних претеча усташтва, у свом *Јужнословенском питању* (1917) утврдио је да је за уобличавање и јачање српске националне свести пресудна била улога српске цркве.“ (Ковчић, 2014: 165)

још нешто, још један значајан дисконтинуитет: „...редефинисање српског националног идентитета, од заједнице вере и сећања до језичке заједнице. У духу тадашњих европских идеја просвећености и романтизма, религија је узета за приватну ствар, а нација је одређивана према језичкој припадности. Дакле, „Биле су то идеје које су Србе полако, али сигурно, од вере у постојање „Срба три вере“, водиле ка југословенској идеји.“ (Исто: 160-161)

У хронологији српских дисконтинуитета као један од најснажнијих који је у великој мери допринео „растакану српства“ важно је нагласити процес „...прихватања комунизма, као нове вере - и југословенства, као новог идентитета, умногоме је личило на процес исламизације.“ Оно што је започела Аустро-Угарска кроз „идентитетски инжињеринг“ наставили су комунисти производећи „нове нације“: „Црногорце, Македонце, Муслимане. Милом или силом прихватани су нови симболи, нове лојалности, нова национална имена. Укинута је монархија, која је умногоме одређивала политички живот Срба још од 1804; Српска православна црква, вековни ослонац Срба, подвргнута је прогонима и пљачки... Уместо демократије, уведена је диктатура... Стално набрајани греси „великосрпске буржоазије“ постепено и неосетно проширени су на цео српски народ и српску историју. Срби су, после темељног обрачуна са њиховим политичким, културним и пословним елитама, издељени на шест федералних јединица и још две аутономне покрајине, које су се постепено претварале у државе... Срби у Црној Гори претворени су у посебну, црногорску нацију; комунистичке власти основале су Македонску православну цркву; извршена је албанизација Косова и Метохије; уставом из 1974. републике и покрајине коначно су претворене у државе.“ (Исто: 162-163)

Крај Југославије Срби су дочекали потпуно неспремни. Национална дезорјентисаност и збуњеност, несналажење званичне политике на спољном и унутрашњем плану, ратно окружење, санкције, нејасни и недефинисани национални циљеви и интереси, деценијски наставак диктатуре и након формалног увођења демократског система, економски, културни, духовни суноврат и др. довели су српску државу и нацију до потпуне дезорјентисаности у времену и простору. „Идентитетска политика тада се кретала од протежирања национализма типа „Срби народ најстарији“, до јуловског, еуфоричног, латиничног југословенства.“ (Исто: 163)

Када је реч о новијој српској историји, она је такође обележена бројним дисконтинуитетима, наиме: „Политички систем Србије има динамичну генезу, обележену бројним дисконтинуитетима у погледу државног уређења и организације власти. Та динамика изражавана мање еволутивно, а више револуционарно континуирано је собом носила реконструкцију политичких институција. Последње две деценије те промене биле су посебно изражене. Србија је изашла из три сложене државе – вишечлане по етничком принципу уређене федерације; двочлане федерације и специфичног облика реалне уније са Црном Гором. Донета су два устава 1990. и 2006. године – који су реконструисали Србију као унитарну државу са две аутономне покрајине, вишестраначким системом, непосредним изборима, гаранцијама људских и грађанских права и

слобода, поделом власти. Процес транзиције донео је драматичне промене у друштвеној структури и систему вредности.“ (Јовановић, 2008: 5)

Постсоцијалистичку трансформацију, које су пратиле и „религијске промене“ Мирко Благојевић у свој књизи „Религија и црква у трансформацијама друштва“ описује као процес са огромним потешкоћама, пре свега у економском домену, а који оставља значајне импликације и на политичку и на културну сферу. Свеукупно ови процеси су по свом карактеру веома важни за разумевање процеса замене тзв. „световне религије социјализма“ за религијско-црквено кроз процесе „...тзв. десекуларизације, ревитализације и ренесансе религиозности и религијско-црквеног комплекса...у свим постсоцијалистичким друштвима... Матрицу битних транзицијских оквира у којима се мења дотадашњи положај религије и цркве у друштву могли бисмо одредити као друштвену кризу, која се према томе може спецификовати на следећи начин: а)...као економска криза много раније започета али до краја 80-их неокончана. У 90-им економска криза се још перпетуирала доносећи са собом беду, одсуство перспективе и пољуљани смисао живота; б) са економском је битно повезана и политичка криза која доводи до пропасти обе федерације и до напетости које на простору Југославије суштински одређују транзицију као ретроградан процес у крваваим ратним сукобима на знатном делу територије бивше југословенске федерације. Догађаји око политичке кризе видно реafirмишу нацију и национално, тако да се може говорити о етнизацији политике и културној хегемонији национализма. Религија и црква у тој ситуацији, неодвојиве од националног, излажу се, са великим шансама, да буду инструментализоване од стране политике, на тај начин упадајући у тешку амбивалентност да је сопствена ревитализација свакако добро дошла после „сушних деценија“ комунизма, али да се она највише дугује управо процесима који стоје изван оквира логике самосталне, унутрашње религијске обнове која би извирала из саме сржи религије и индивидуалне духовне потребе верника. Таква амбивалентност не рађа само расцепе у самој (православној) цркви већ и код људи изван цркве: једни сматрају да је задатак религије и цркве да национално подупре и штити макар и кроз оправдање „одбрамбеног“ рата, а други да се на тај начин црква удаљује од своје праве мисије и да пада у филетизам; ц) економска и политичка криза допуњене су још једном, са њима је блиско повезаном, идентитетском кризом и постсоцијалистичком нормативном деконструкцијом, подстакнутом урушавањем дуго владајућег политичког система и њему одговарајућег система вредности и норми у којима баш није било места ни за религију ни за нацију, иако су оне историјски непобитно биле везане за народе бивше Југославије и Совјетског Савеза. Истина, нису све социјалне вредности ранијег система изветреле из јавног мњења, него су се, што је нормално, још дуго задржале у њему. Али многе вредности нису више биле општеприхваћене: деценијама ширено братство и јединство народа и народности бивше Југославије за час се истопило и то на најбруталнији начин. Атеизам, некада доминантан и поуздан легитиматор социјалистичке културе, данас тако мали број људи јавно признаје, а још га се мањи број у свом животу придржава, да се чини како је са религијом из комунистичког периода само заменио друштвену позицију. Криза

идентитета није могла у недоглед да траје. Не без политичке инструментализације (и медијске као најделотворније) колективистички занос с почетка 90-их приграбљује нове вредности које замењују као легитимацијски оквир за старе. Најважније од тих вредности су зацело биле као и старе, али овај пут не колективистичке вредности пролетерског интернационализма већ вредности нације, самосталне државе, традиционалне религије и цркве; д) одатле и четврти транзицијски оквир религијских промена виђен у сукобима између традиционализма и модернизма који и данас трају кристализовани не само кроз наметања и утицаје који овим друштвима долазе од међународне заједнице, од једног дела становништва подржаваних а од другог беспоштедно осуђиваних, него и у оштро супротстављеним политичким, традиционалистичким и либералним опцијама, те кроз подељена убеђења људи, на пример око увођења веронауке у јавне школе, увођења свештеничке службе у војне јединице, јавних црквених манифестација као што су освећења школа, болница, просторија локалне самоуправе, на пример општине, предузећа, манифестација као што су литије итд. Одатле и сама религијска обнова, уосталом као и транзиција, није једнозначна већ амбивалентна појава са исходима који су у много чему различити у земљама постсоцијализма иако се не могу негирати ни неке заједничке карактеристике као што је на пример прелаз од атеизма са јавним, званичним функцијама у атеизам без јавних функција, а у неким постсоцијалистичким земљама тај прелаз је ишао према улози религије и цркве као институцијама које су вршиле, директно или индиректно одређене јавне функције. (Благојевић, 2005: 120-122)

Преломни историјски догађаји, као посебна идентитеска искушења кроз која је прошао српски народ, утолико су бременија и сложенија јер су стварана дисконтинуитетима који су били мотивисани и спровођени геноцидним над српским народом. Идентитет српског народа каљен је и искушаван геноцидним намерама и методама свих империја које су настојале да освоје Србију. Њихови војни и спољнополитички системи, били су усмерени ка циљу да Србе као народ физички и ментално затру. Илустрације ради навешћемо да: „После пада под Турке, територија бивше српске деспотовине је толико опустела да су је освајачи изнова населили српским становништвом са средњег тока Дрине, из Херцеговине и Црне Горе; прекид је био такав и толики да су имена многих села и градова била заборављена и промењена.“ А, када је реч о самом начину ратовања и освајања „...сам турски начин освајања нових земаља подразумевао је, преко нерегуларних, акинцијских чета, застрашивање, пљачку, убијање и протеривање становништва. Тек потом, за акинцијама би напредовала регуларна турска војска. Био је то цихад, верски рат у коме, за невернике, није било милости.” (Исто: 158) Након освајања Ковчић наводи како је „Османско царство (је), периодичним насиљима, зналачки неговало овакво стање свести. Све то морало је да остави трага на колективној психологији дела српског народа. „Рајински менталитет“, стање послушничке, заплашене спремности на трпљење насиља, дубље је укорењено у колективној свести Срба него што се обично мисли.“ (Ковчић, 2014: 160)

Након немилосрдних напада на српско становништво и његовог физичког и менталног сатирања, од нестакa становништва, до промене свести код дела становништва, уз наставак „сејања“ насиља и страха, уследила је исламизација српског становништва. Засигурно најтежи ударац српском становништву био је „данак у крви“. У Огеледу се наводи како „Историчари сматрају да је у 16. веку највише деце за „данак у крви“ на Балкану узимано од Срба и да је тада сваки четврти припадник српске популације примио ислам.“ (Исто: 158)

Захваљујући свом геополитичком положају, српске земље, као „контактна зона“ различитих сукобљених имерија, религија, конфесија и бројних супротстављених геополитичких интереса који су током времена постајали све бруталнији, и надаље су представљале полигон ратних сукобљавања и страдања српског живља. Османско царство (ислам) и Хабзбуршка монархија (римокатолици) међусобним сукобима током 17. и 18. века донели су нова, још тежа и масовнија страдања по српски народ. Сукоби „великих сила“ по правилу, праћени су регионалним и локалним сукобима суседних земаља које су у њима учествовале као савезнице империјалних сила, али и зарад остваривања сопствених националних, верских, кофесионалних, етничких, економских и државних интереса. „Бруталност ових ратова поново је потицала од њихове верске позадине, као и из чињенице да су они овде, на Балкану, у локалним условима, понајвише вођени између суседа, истог, српског језика и етничког порекла, али различитих вера.“ (Исто: 158)

Здруженим деловањем римокатолика и муслимана у НДХ, извршен је геноцид над Србима православне вероисповести уз „прећутну“ подршку Ватикана уз његово „промишљено, систематско деловање са његовим вековним искуством у уништавању јеретика.“ (Исто: 159)

Парадигму геноцида кроз извршени покољ, прогон-расељавање и покаатоличавање Срба православне вероисповести симболизује НДХ у којој је тај геноцид спровођен као наставак започетог затирања Срба у Првом светском рату: „У Другом светском рату за све је плаћена прескупа цена. У НДХ Срби су искусили геноцид упоредив само са холокаустом над Јеврејима или геноцидом над Јерменима.“ (Исто: 161)

Затирање српског народа, егзодус, масовне ликвидације, исламизација, католичење, комунизам као нова вера, трају вековима уназад.⁴ Ковчић наглашава да геноцид-планска, масовна уништавања српског народа толико често понављана да се могу сматрати континуитетом: „Означили смо их као извор дисконтинуитета, али она су се у историји Срба толико често понављала, од 1459. до 2004, да их можемо сматрати и континуитетима српске историје. Страдања под Турцима важан су део српског националног наслеђа. И сећања на Јасеновац и на геноцид у НДХ, на „Блесак“ и „Олују“ присутна су у српској колективној свести, али у њој не заузимају место упоредиво са сећањем на турске прогоне. Велика југословенска идеја данас је мртва. Потребно је, за-

---

⁴ Ернест Ренан, у свом утицајном спису *Шта је нација* из 1882, преведеном на српски већ наредне, 1883. године, тврдио да сећања на заједничка страдања нацију повезују далеко јаче и трајније него заједничке победе. (Исто: 169)

то, да се размисли о томе да ли би Јасеновац требало уградити у темеље српског националног идентитета, у оној мери у којој су то Јевреји учинили са Аушвицом, или Јермени са геноцидом у Малој Азији. Не би требало заборавити ни геноцид над Србима на Косову и Метохији (1878-1912, 1941-1944, 1999-2004), као ни остала велика сатирања српског народа о којима је овде већ било речи.“ (Исто: 169)

Историјски континуитети и српски идентитет

Када је реч о континуитетима у српској историји може се рећи да: „Једина српска институција која је сачувала континуитет од доба Светог Саве до данас јесте Српска православна црква... Аутокефална од времена Светог Саве... Она је Србе, који су, у вековима ратова и сеоба, живели на територијама једне муслиманске и две католичке државе (Османско царство, Хабсбуршка монархија, Млетачка република) сачувала као јединствену духовну и политичку целину. Патријарси, владике, монаси и мирско свештенство нису били само духовне, него и политичке старешине српског народа. То се видело и у временима ратних криза (1593-1606, 1683-1699, 1737-1739) када су патријарси, пред странцима, иступали као политички, па и војни поглавари српског народа. Често се заборавља да су Срби вековима живели у теократији; њени последњи одједи нестали су тек смрћу Петра II Петровића Његоша и претварањем Црне Горе у кнежевину.“ (Исто: 163-164)

Поред Српске православне цркве: „Други кључни континуитет српске историје је српска национална идеја. У вековима османске и хабсбуршке власти посебан српски идентитет уобличио се око цркве и заједничких сећања... најзначајнији су били култови Светог Саве и Светог Симеона, као и Косовски завет.“ (Исто: 166)

Слободарски и ратнички дух, правдољубивост и одбрана независности представљају одлике српског националног менталитета, те је у том духу и обележена српска историја у 19. и 20. веку која је протекла у знаку одбране суверенитета, независности и супротстављања далеко надмоћнијем непријатељу попут Аустро-Угарске, због које је Србија увучена у Први светски рат, , нацистичке Немачке у Другом светском рату, НАТО алијанси 1999. године. Због таквог става Србија је своју слободу платила изузетно високом ценом.

Храброст, родољубље, милосрђе, понос: јесу особине које красе српску националну историју: „Народ вам је храбар и његова храброст често сеже до јунаштва. Могу то с правом да кажем јер сам гледао ваше војнике, а они нису били ништа друго до сам народ, у скоро свим биткама великог ослободилачког рата... Народ вам је родољубив. Не знам ни за један народ у којем легендарни национални јунаци толико живе у народној души као код вас... Ваш народ зна за самилост... Колико сам, пута, у току рата гледао као доводе заробљене непријатељске војнике изнурене од глади и, уместо да те људе, који су им спалили куће и масакрирали жене и децу, злостављају, ваши војници би се смиловали

над њиховом судбином и давали им последње парче хлеба из џепа... Народ вам је поносан, али не и охол... Тај понос је, напосто, поштовање споствене личности. Лоши људи га немају. Они су само охоли.“ (Рајс, 2004: 4-7)

Грешке из прошлости и српски идентитет

Међусобна сукобљавања Срба такође су одлика односа који су владали вековима уназад између припадника истог народа, исте вере, раздвојених границом или оних који су служили различитим царевима, или су припадали различитим породичним клановима и сл. Овакво стање „колективне свести“ оставило је дубок траг све до данашњих дана. Свака нестабилност, ратне прилике, промене државног или друштвено-политичког система, веома су лако доводиле до појаве дубоких друштвених расцепа који су често завршавали као „крвави“ међусобни обрачуни – грађански ратови и сл. Сукобљавања која су током дугих векова компримовала високозапаљиву друштвену смешу, била су погодна свим освајачима и непријатељима да веома једноставно и брзо унесу раздор и поделе унутар српског народа, те да изазову дугортајне и тешке сукобе који су остављали несагледиве, пре свега, економске и демографске последице, а из којих су Срби излазили још више и дубље подељени и поражени. „Ништа мање сурова била су и вековна четовања и пљачке између самих православних Срба, крајишника две сукобљене царевине, на Уни, Сави и Дунаву, млетачких ускока и турских пандура у Далмацији, или између завађених породица или братстава у Црној Гори или Херцеговини. Реч је о дугој, вековној традицији узајамног сатирања и пљачке, о још једној пукотини у колективној свести српског народа. Из те традиције, обогаћене утицајем тоталитаризма 20. века, потичу несхвативо сурови међусобни обрачуни српских партизана и четника, рођака и суседа.“ (Ковчић, 2014: 158-159)

Још једна од негативних одлика Срба која је посебно наглашена у политици, јесте неговање култа личности, унутрашње свађе и расколи: „Ваша средњовековна историја и јунаштво стварали су од вас ратнички народ... ваш народ је, толико навикнут на борбу, ако не би имао спорова са спољним светом, покушавао је да унутар земље задовољи ту борбеност. За то је нашао начина у политици и одао јој се и душом и телом. Међутим по старом обичају ратника да се боре за врховног вођу, унутрашња политка је за вас била странчарење, то јест везивање за судбину неке личности, вође или групе... Били сте и остали борци и ето зато сте још и данас огорчене политичке присталице које се не боре за идеје већ за личности, присталице које постају родољуби тек у тренутку спољне опасности.“ (Рајс, 2004: 41)

Неслога и нејединство - усуд који вековима разједа српско национално биће: „А ваши политичари – странчари избегли у Женеву, Париз, Ницу, Лондон итд!? Рат и невоље властите земље ничему их нису научили. Наставили су страначке свађе у земљама у којима су нашли уточиште. Својим домаћинима су тако кукавно показивали како се браћа међусобно раздиру.“ (Исто: 47)

Други светски рат је „...за разлику од Првог светског рата, донео и национални раскол, грађански рат између четника и партизана, чије ране до данас нису зарасле. Упркос постојању два српска, антифашистичка покрета отпора, који су дали низ примера истинског патриотизма и јунаштва, геноцид и братоубилачки рат учинили су овај рат једном од најцрњих тачака модерне српске историје.“ (Ковчић, 2014: 162)

„Ни уништење српског становништва у Хрватској и на Косову и Метохији није било довољно да се већински део српске јавности ослободи титоистичког наслеђа, пропалих југословенских идеала и политичких фантазија. О томе, чини се, најубедљивије пише Мило Ломпар у *Духу самопорицања*.“ (Исто: 163)

Системски аутошовинизам који Деспотовић дефинише као „... патолошку, индуковану социјалну појаву иза које је у различитим фазама модерне политичке историје Срба стајала званична државна политика тадашњих властодржаца, а која је имала значајну подршку доброг дела национално одређене интелигенције“. Дуготрајна изложеност системском аутошовинизму „... произвела је синдром националне ентропије као веома погубне последице погрешне политике по друштвени, економски, политички и културни развој српске државе, друштва и нације“...“...инспирисан и индукован различитим политичким интересима и идеологијама (интегрално југословенство, титоизам и глобализам), имао је неколико важних карактеристика и обележја – одустајања: прво...потпуно одустајање од српског становништва, од политике у којој би примарни били српски национални интереси и давање апсолутног примућства интересима регионалних и глобалних сила...потпуно супротно етосу геополитике светосавља; друго...одустања од очувања српске државности и територијалног окупљања Срба у један српски државно-правни оквир, који би се у филолошким координатама могао кодирати као Природна Србија⁵; треће, одустајање од идеје економске суверености и стабилног природног развоја; четврто, одустајање од српске демографске обнове; пето, одустајање од консолидације српског националног идентитета и интегралне српске културне политике, засноване на секуларним основама и европској идеји нације као заједнице једног језика; шесто, одустајање од насушне политике одбране Српства, како на просторима матице Србије, тако и у остатаци српских земаља које су остале изван њених државних граница. Деспотовић идентификује неколико фаза континуираног наметања системског аутошовинизма у којима препознаје неколико битних услова за такву политику: „први услов, извршити државно-правну девастацију српске државности..., а самим тим и на територијално сажимање Српства; други услов, срамно ћутати о геноциду над Србима у ратовима који су вођени, нарочито у 20. веку, али и мирнодопским злочинима тзв. браће и њихових иностраних господара; трећи услов, пристајање на економски геноцид и

⁵ Појам „Природна Србија“ Деспотовић је преузео од филолога др Петра Миладиновића као објашњење природе ентитета који је трабало да настане као језичко-етничка, а касније и као државно-правна заједница свих Срба, без обзира на њихову верску или конфесионалну припадност. (Деспотовић, 2019: 7).

успорени привредни развој, као сигуран пут у сиромаштво и егзистенцијалну оскудицу; четврти услов, тихо демографско сатирање Српства, наметање западног стила живота и бројних облика социјалне патологије...пети услов, демонтажа безбедносних институција и система одбране, као битних компоненти приликом успостављања ефикасне контроле над нашом земљом и грађанима, уз срамно саслуживање српских олош елита; шести услов, пристајање на културни геноцид⁶, декомпозицију националног идентитета, традиције, и отимања језика.“ (Деспотовић, 2019: 10-11)

Светосавски-српски идентит

Небројеним вековним дисконтинуитетима српски национални идентитет одолевао је и успео је да преживи и одоли захваљујући снази коју му је у корен усадио Свети Сава својом духовном снагом коју називамо Светосавље.

У научној монографији Геоплитика Светосавља Љубиша Деспотовић, између осталог, говори о личности и делима Светог Саве наводећи вишедимензионалност његовог деловања као: модернизатора државе и културног живота, како га је историчар В. Ћоровић описао као „свеца-цивилизатора“, као утемељивача Српске цркве и просвете, делатника у сфери здравствене бриге о народу, градитељу и ктитору, дипломати и преговарачу, мисионару и визионару, монаху, подвижнику и архиепископу, писцу и псалмопевцу, утемељивачу државних закона и црквених канона, интегратору и креатору националног идентитета српске државе и нације. (Деспотовић, 2019: 31)

Деспотовић наводи као се „Национално-еманципаторски потенцијал Савиног рада огледао (се) у јасној намери да оствари мисију српске државе и цркве од доминације византијског цезаро-папизма. Он је то учинио да изврши диференцијацију српског националног идентитета у мноштву других који су били утопљени у тзв. универзализам византијског комонвелта.“ (Исто: 32)

Дакле, веома комплексна позиција српске државе и цркве огледала се у неопходности балансирања и стицања користи и привилегија за српске интересе, на супрот, и између империјалних, политичко-верских интереса Византије и Рима. Циљеви које је Свети Сава поставио били су усмерени у правцу стварања основе за изградњу самосвојне, слободне, независне, државе и цркве на којој ће израсти особена српска православна вера – Светосавље, посебан српски национални светосавски идентитет, снажна српска држава која ће стећи статус српског краљевства и све остале благодети које је Светосавље изнедрило попут, културе, просвете, здравствене бриге и сл. „Реците која је то наша историјска вредност, а да посредно или непосредно не води порекло од Светог Саве?“ (Поповић, 1993: 105)

---

⁶ „На делу је културни геноцид, а `самомрзећи Срби` спроводе превредновање културних вредности, стварање новог народа и новог менталитета који нема ништа са Српским.“ Милан Дамјанац, Самомрзећи Срби, Центар академске речи, Шабац, 2015. стр. 110 (Према: Деспотовић, 2019: 11)

Деспотовић наглашава важну константу када је реч о понашању и деловању Немањића, а посебно Светога Сава: „Та константа тицала се њихове одговорне националне и верске политике, уобличене у геополитици Светосавља. Били су спремни да зарад остваривања националних приоритета своју политику реално подесе постојећим међународним околностима и геополитичким приликама и да из често врло сложених и тешких околности извуку максимум за свој народ, жељан националне еманципације и ослобођења, у државном, црквеном и културном погледу највише. Најбољи пример таквог става и политике јесте и стицање аутокефалности српске цркве на нивоу архиепископије 1219. године, са свим припадајућим правима њене аутономности.“ (Деспотовић, 2019: 40)

Свети Сава је утемељио Светосавље као аутентичан српски национални идентитет, тако, да га ни најтежа искушења кроз која је пролазио српски народ кроз своју историју нису у потпуности могла избрисати или прекодити из дубине његовог „националног бића“ и сећања. Лишен било какве једностраности у погледу сарадње са другим народима, превазилазећи конфесионалне стеге и ксенофобију, Свети Сава је успоставио ванвременски систем духовности и вредности који надилази сваку оскудност у погледу испољавања ускогрудих политичких идеја, сукоба и подела, културног и цивилизацијског дијалога и сл. „Властити идентитет се најбоље чува и развија у активном пропитивању његове садржине, симбола, вредности и значења са другим идентитетима. А то се постиже кроз културну размену и цивилизацијски дијалог, што је постало ултимативни услов препознавања и потврђивања властите идентитетске припадности. Томе нас је најбоље на свом примеру учио Свети Сава – као „светац цивилизатор“. Тако је Светосавље постало најдубљи темељ српског националног идентитета, који је касније допуњен Косовским заветом и тако комплетан остао његово доминантно обележје које ниједно време, упркос свим искушењима, није могло да потре или избрише из националног бића Срба.“ (Исто: 45-46).

Јасна визија, разумевање геополитичких прилика, приоритетан однос према сопственим националним и државотворним интересима у односу на стране, сувереност, сарадња која иде у корак са цивилизацијским достигнућима времена у коме се живи, посвећеност, знање, прегалаштво представљају особине које су красиле Немањића, а које су се показале као берићетне по српску државу која је свој врхунац доживела кроз „конституционално царство“ у 15. веку: „Као никад до тада, Србија је у 15. веку била више од земље на размеђи два света: космополитска, богата, убрзано се урбанизовала, са јаком централном влашћу и ефикасном управном влашћу.“ (Према, исто: 51)

Појмом „Геополитика Светосавља“ Деспотовић јасно и прецизно дефинише оно што Светосавље чини Светосављем: „Кондензована у неколико својих темељних принципа, геополитика Светосавља се испољава као: еклисиолошки избалансирана, конфесионално доследна, државно одговорна, национално самосвесна, културно особена, идентитетски самосвојна, духовно христоцентрична, образовно заснована, просторно оријентисана и територијално реална политика која је уважавала постојећа историјска ограничења, али их је зна-

лачки трансцендирала на начин да за свој народ, државу и цркву избори највише слободе у датом поретку геополитичке моћи.“ (Деспотовић, 2019: 52)

Захваљујући Светосављу које је хармонизовало „...целокупан национални, државни, верски, духовни и културни живот Срба...кроз беспућа векова све до данашњих дана, чинећи преко потребан континуитет српског националног и идентитетског бића Светосавље је тај најдубљи камен нашег историјског трајања и везивна нит постојања која нас је држала на окупу и онда када нам је биолошки опстанак долазио у питање. Онда када смо висили над безданима могућег нестанка и потонућа у ништавило, без своје државе, властеле, школе и заштите. Светосавље је главно обележје Крштене Србије⁷... Крштена Србија, као национална, језичка, културна, верска, духовна и државна заједница свих Срба, ма где они били у свету. Управо је Светосавље тај исцељујући духовни благослов који се вековима на нас изливао на спасење, чак и онда када га нисмо били достојни. А наш је још увек недосањани национални сан, вођен геополитиком Светосавља, да се Крштена и Природна Србија коначно сједине у будућности.“ (Исто: 52-53)

Закључак

Детерминисање српског националног идентитета замагљено је бројним историјским дисконтинуитетима. Једини прави траг који води ка одговорима одакле смо потекли, где припадамо; шта јесмо, где идемо, можемо пронаћи у истинским историјским континуитетима, трагањем за „тачкама ослонца у сопственој прошлости“ како је то препоручивао Стојан Новаковић, као и потребом да „обновимо своја колективна сећања, праотачку веру и завете“.

Духовни дисконтинуитет између садашњих српских генерација и њихових предака, између данашњих идеала и српских националних сећања, пропаст српских држава и пад српског народа под Османску власт, католичење, ратови, сеобе и исламизација промена етничке слике Старе Србије, географска припадност која је временом потискивала национални идентитет, повлачење у неприступачне пределе пред турском најездом што је онемогућило развојну компоненту у сфери просвете, образовања, културе, брисање директну везу са аристократском културом српског средњег века, потом, идеолошке конверзије након српске револуције, затирање српске националне свести спровођењем планираног стварања „нових нација“, „идентитетски инжињеринг“, спровођење југословенског експеримента, систематична борба против Српске православне цркве и српског писма ћирилице од стране непријатеља Србије, прихватање комунизма, као нове вере и југословенства као новог идентитета, „идентитетски инжињеринг“ који је започела Аустро-Угарска, а наставили су комунисти производећи „нове нације“: Црногорце, Македонце, Муслимане,

---

⁷ Назив „Крштена Србија“ Деспотовић „позајмљује“ од наших предака, прецизније од Срба из времена Краља Константина Бодина и његове нестабилне владавине Босном (1081-1101), Дукљом и другим српским земљама тога времена када су је сами звали Крштена Србија, а и други су то чинили јер је несумњиво била српска и хришћанска у исто време. (Деспотовић, 2019: 7).

нови симболи, нове лојалности, нова национална имена, укидање је монархије, уместо демократије, уведена је диктатура, стално набрајани греси „великосрпске буржоазије“ постепено и неосетно проширени су на цео српски народ и српску историју, Срби су, после темељног обрачуна са њиховим политичким, културним и пословним елитама, издељени на шест федералних јединица и још две аутономне покрајине, које су се постепено претварале у државе, Срби у Црној Гори претворени су у посебну, црногорску нацију, комунистичке власти основале су Македонску православну цркву, извршена је албанизација Косова и Метохије; Уставом из 1974. републике и покрајине претворене су у државе. Национална дезорјентисаност и збуњеност, нејасни и недефинисани национални циљеви и интереси, деценијски наставак диктатуре и након формалног увођења демократског система, економски, културни, духовни суноврат.

Када је реч о новијој српској историји, „Србија је изашла из три сложене државе Процес транзиције донео је драматичне промене у друштвеној структури и систему вредности“ зачињен дуготрајном економском кризом која је и у 90-им перпетуирала али и ескалирала доносећи са собом беду, осећај одсуства перспективе и потпуно пољуљани смисао живота.

Са економском је нераскидиво повезана и политичка криза. Крвави ратни сукоби у окружењу, постсоцијалистичка нормативна деконструкција, подстакнута урушавањем дуго владајућег политичког система и њему одговарајућег система вредности и норми. Деценијама уназад ширено братство и јединство народа и народности бивше Југославије које се за час истопило и то на најбруталнији начин.

Преломни историјски догађаји, као посебна идентитеска искушења кроз која је прошао српски народ, утолико су бременија и сложенија јер су стварана дисконтинуитетима који су били мотивисани и спровођени геноцидним намерама и методама освајача. Идентитет српског народа каљен је и искушаван геноцидним намерама и методама свих империја које су настојале да освоје Србију.

Бројним и бременим историјским дисконтинуитетима супротстављени су малобројни, али веома снажни и дубоко утемељени континуитети који су очували српски народ и његов национални идентитет кроз вековна искушења. Једина српска институција која је сачувала континуитет од доба Светог Саве до данас јесте Српска православна црква аутокефална од времена Светог Саве. Континуитет српске историје који је очуван захваљујући Српској православној цркви јесте српска национална идеја. У вековима османске и хабсбуршке власти посебан српски идентитет уобличио се око цркве и заједничких сећања. Најзначајнији су били култови Светог Саве и Светог Симеона, као и Косовски завет.

Такође историјски континуитет српске државе и нације свакако је и одбрана националне независности и суверенитета због кога је Србија бранећи своју слободу платила изузетно високу цену.

И, у данашњем времену наставља се бесомучна хајка против стубова српског идентитета. Српске дисконтинитете подржавају српски непријатељи,

док истовременео нападају српске историјске националне континуитете. Наиме, у Хрватској се води борба против српске ћирилице, то засигурно представља екклантантан пример континуитета српских дисконтинуитета. На Косову и Метохији се руше, спаљују и преобраћају Српске цркве и манастири. У Црној Гори се отима имовина Српске православне цркве, од стране црногорског режима, који уједно настоји да на силу „испослује“ аутокефалност за тзв. Црногорску православну цркву.

Бројни су и преостали проблеми који прете опстанку српске државе и нације: девастација државних и националних капацитета, одузимање Косова и Метохије, демографски проблеми - Срби су један од најстаријих народа у Европи, иселјавање младих-празни се простор Србије, нестаје супстанца српске нације, а са нестанком нације, гаси се и национални идентитет, нестанком нације, националног идентитета, губитком територија нестаје и гаси се и српска држава. Све ово су геополитичке константе којих српска држава и српска нација морају бити свесне и у односу на то морају се управљати убудуће.

„Жарко Видовић када каже да Србима не прети „етнофилетизам, него анационалност, безавичајност“. Српска православна црква је „тачка ослонца“ српског националног идентитета и свакако један од најснажнијих симбола Светосаља.

„Тачке ослонца“ и „колективна сећања“ налазе се у делима и вредностима наших предака који су успевали да се у једнако тешким, или пак тежим временима од ових наших изборе, да опстану, да изграде, да уложе у будућност. Да ли су наше данашње генерације спремне да се свега тога одрекну? Да ли српска нација може да постигне консензус у вези са државним и националним интересима и неопходним јединством зарад опстанка државе и нације?

Уколико такав, национални консензус изостане, уколико не одбацимо наше историјске дисконтинуитете, уколико не буду превазиђене дубоке поделе и сукоби који постоје унутар српског друштва, уколико не изађемо из националне летаргије, уколико не схватимо ко смо? Чему тежимо? Шта хоћемо? Уколико наставимо да деламо погрешно или уколико не будемо чинили ништа?! Запитајмо се да ли смо достојни наших предака који су за нас изборили слободу, који су нам оставили државу и створили нацију? Запитајмо се да ли смо достојни светосавског „духовног благослова“ и имена Светог Саве?!

Литература:

1. Blagojević M. (2005) Religija i crkva u transformacijama društva, Filip Višnjić, Beograd.
2. Despotović Lj. (2019) Geopolitika Svetosavlja, Kairos, Sremski Karlovci.
3. Despotović Lj., Jevtović Z. (2019) Geopolitika medija, NS Mala knjiga plus, Novi Sad.
4. Radenović S. (2006) Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sećanja u Filozofija i društvo broj 3, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
5. Jovanović N. M. (2008) Političke institucije u političkom sistemu Srbije, Eseloge, Beograd.

6. Kovčić M. (2014) Znamenja pobjede, uzroci poraza: kontinuiteti i diskontinuiteti srpske istorije“ u zborniku: Ka srpskom stanovištu, Grafostil, Kragujevac.
7. Komšić J. (2016) Demokratska tranzicija i identiteti u zborniku Potka srpskog identiteta, Helsinški odbor za ljudska prava, Grafiprof, Beograd.
8. Mirić J. (2001) O pojmu identiteta u psihologiji u Psihologija vol. 34, broj 1 – 2, Društvo psihologa Srbije, Beograd.
9. Popović J. (1993) Svetosavlje kao filozofija života, Valjevska štamparija, Valjevo.
10. Rajs R. A. (2004) Čujte Srbi, Biograf, Beograd.
11. Ranković Lj. (2019) Osam vekova naše majke crkve, Eparhija šabačka, Šabac.
12. Tejlor Č. (2011) Doba sekularizacije, Službeni glasnik, Beograd.

SAINT SAVA IDENTITY AND SERBIAN STATE AND NATIONAL CONTINUITIES AND DISCONTINUITIES

Summary: Saint Sava is the founding father and originator of the Serbian national identity. Saint-Savaism represents a paradigm of its continuity throughout centuries, as well as the link that has connected and shaped the state, national, religious, cultural and educational life of Serbs for eight centuries back.

There are numerous historical discontinuities - instabilities that transformed the authentic Serbian-Saint Sava identity. They are opposed by the historical continuities that have been and remained the patrons of preserving the Serbian-Saint Sava identity. Saint-Savaism represents the identity basis that the Serbian “identity code” has been built on and decomposed from throughout its long history.

All through the various historical stages that have shaped the Serbian state and national being, the dividing lines were formed within the Serbian society between those who advocate values characterising the Serbian historical identity and those who fight for values that have emerged from the Serbian historical discontinuities.

Saint-Savaism as a “cornerstone” was dropped from the remembrance and sight of a large part of Serbian people a long time ago. The dissolution of the Serbian state and nation has been going on for centuries. The previous survival and existence of the Serbian nation and Serbian state is a real feat, if seen from the prism of the historical hardships that they have gone through, which have afflicted them on their centuries-old journey.

Key words: Saint-Savaism, Serbia, identity, state, nation, continuity, discontinuity

Uputstvo saradnicima o priložima:

Tekst poslati na e-mail adresu ljubisa@kpolisa.com (ili preko kontakt forme na adresi www.kpolisa.com). Tekst treba biti pripremljen u formatu B5 (17,6x25,0cm), u fontu Times New Roman, veličina fonta Size: 11, tastatura Serbian (Cyrillic), jednostrukog proreda Line spacing: Single. Maksimalni obim originalnih naučnih i preglednih radova je jedan autorski tabak (ili 36300 karaktera sa razmacima). Na prvoj strani, iznad naslova rada, u levom gornjem delu treba napisati ime, prezime (u fusnoti dostaviti kontakt sa autorom: e-mail, tel.), ustanovu, mesto a ispod naslova rada sažetak (do 150 reči) i ključne reči (najviše sedam) na srpskom i jednom od svetskih jezika.

Strana imena pisati transkribovana, a kod prvog navođenja iza imena u zagradi staviti ime u originalu.

Primer: Brodel (Braudel).

Kod citiranja ili pozivanja na izvor iza citata navesti u zagradi prezime autora, godinu izdanja i stranicu, pismom kojim je štampan izvor na koji se poziva.

Primer:

(Veber, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Isto pravilo važi i kod navođenja literature u spisku literature na kraju spisa.

Primer:

1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad,
2. Robins, Kevin (2001): *Kiberprostor i svijet u kojemu živimo, Kiberprostor, kibertijela i cyberpank: kulture tehnološke tjelesnosti, uredili Mike Featherstone i Rober Burrows*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,

Fusnote koristiti samo za propratne komentare.

Napomene: Radove objavljene u časopisu, nije dozvoljeno preštamovati ni u delovima ni u celini bez saglasnosti izdavača. Ocene iznesene u radovima stavovi su autora istih, i ne izražavaju mišljenje uredništva časopisa.

Rukopisi se recenziraju, i ne vraćaju autorima. Objavljeni radovi se honorarišu u skladu sa finansijskim mogućnostima izdavača.

Издавање часописа финансијски подржао:

Покрајински секретаријат за регионални развој, међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу

САДРЖАЈ:

I ИСТОРИЈСКИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ СВЕТОСАВЉА

Снежана Божанић / Ана Елаковић-Ненадовић, Св. Сава у немањихим повељама и жиђијима – узор духовности и монашки идеал	9-18
Љубиша Деспотовић, Геополитика светосавља као рационална синџеза културних и политичких утицаја истока и запада.....	19-30
Александар Саша Гајић, Светосавље некад и сад	31-52
Драган Симеуновић, Може ли Светосавље да мобилише друштвене снаге у савременој Србији у корист волит комуне?	53-63
Драган Петровић, Српска православна црква – осам векова борбе за очување идентитета и опстанка српског народа	65-76
Милован Р. Суботић, Између српства и православља: однос нације и конфесије 800 година након признања аутокефалности СПЦ	77-93
Жељко Ђ. Бјелајац / Александар М. Филиповић, Номоканон: Теолошко - законодавно учење Свете Саве у сенци Magnae Cartae Libertatum	95-106
Слободан Продић, Хришћански морал и „законоправило“ Свете Саве српског.....	107-116

II КУЛТУРНИ И РЕЛИГИЈСКИ АСПЕКТИ СВЕТОСАВЉА

Александар М. Петровић, Светосавски импулс за управљање српства на земљи живих	119-132
Борис Булатовић, Свети Сава и периодизација средњовековне српске културе и књижевности	133-140
Павле Ботић, Савина земља живих или семе крај пута	141-150
Саша С. Марковић, Светосавски записи као доказ за Христом сомборских прејарандиста и уписци мотивисаној	151-164
Небојша Петровић, Историја светосавских прослава у српским школама на просјору Војводине.....	165-174
Марјан Алексић, Свети Сава и Самостална Српска црква у богословској и философској мисли епископа Николаја (Велимировића)	175-190
Игор Стаменковић, Храм Свете Саве на бреју као показ вере и љубави, као дестинација ходочашћа и религијског туризма Србије	191-213
Горан Иванчевић, Светосавски идентитет и српски државни и национални континуитети и дисконтинуитети	215-233

THE CONTENT:

I HISTORICAL AND GEOPOLITICAL ASPECTS OF SVETOSAVLJE

Snežana Božanić / Ana Elaković-Nenadović, Saint Sava in Nemanjić charters and hagiography – an example of spirituality and the monastic ideal	9-18
Ljubiša Despotović, Geopolitics svetosavlja as rational synthesis of cultural and political influence of The East and The West.....	19-30
Aleksandar Saša Gajić, „Svetosavlje“ then and now	31-52
Dragan Simeunović, Could Svetosavlje mobilize social forces in Serbia in favor of the bonum commune?	53-63
Dragan Petrović, Serbian Orthodox Church - eight centuries of struggle to preserve the identity and survival of the Serbian people	65-76
Milovan R. Subotić, Between Serbian and Orthodox: Nation and Confession 800 Years after the Autocephaly of Serbian Orthodox Church	77-93
Željko Đ. Bjelajac / Aleksandar M. Filipović, Nomocanon: Theological and legislative teachings of Saint Sava in the shadow of Magnae Cartae Libertatum	95-106
Slobodan Prodić, Christian ethics and the rule of Saint Sava of Serbia	107-116

II CULTURAL AND RELIGIOUS ASPECTS OF SVETOSAVLJE

Aleksandar M. Petrović, Saint Sabbas impulses for the upright of Serbs on a land of living beings	119-132
Boris Bulatović, Saint Sava and periodization of medieval Serbian literature and culture	133-140
Pavle Botić, Sava's land of the living or the seed beside the road	141-150
Saša S. Marković, The Svetosavski records as a search for Christ of Sombor teachers and the impressions of the motivated	151-164
Nebojša Petrović, History of Saint Sava celebrations in Serbian schools in Vojvodina	165-174
Marjan Aleksić, Saint Sava and Serbian autocephaly church in the theological and philosophical thought of bishop Nikolai (Velimirovich).....	175-190
Igor Stamenković, St. Sava's Church on the hill as a guidepost of faith and love, as a destination for pilgrimages and religious tourism in Serbia	191-213
Goran Ivančević, Saint Sava identity and Serbian state and national continuities and discontinuities.....	215-233

ISSN 1820-4589

